

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

МЕЖДУНАРОДНА ЮБИЛЕЙНА КОНФЕРЕНЦИЯ

15 и 16 май 2017 г. ■ БАН ■ София

ДОКЛАДИ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

София ■ 2017

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

ДОКЛАДИ

**от Международната юбилейна конференция
на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
(София, 15 – 16 май 2017 година)**

Част втора

Отговорни редактори: Татяна Александрова, Диана Благоева

София • 2017

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin

PROCEEDINGS
of the International Jubilee Conference
of the Institute for Bulgarian Language
(Sofia, 15 – 16 May 2017)

Volume 2

Edited by Tatyana Aleksandrova, Diana Blagoeva

Sofia • 2017

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE

PROCEEDINGS of the International Jubilee Conference of the Institute for Bulgarian Language
(Sofia, 15 – 16 May 2017)

ISBN: 978-954-92489-9-9

Published and distributed by:

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,
Bulgarian Academy of Sciences

Editorial address: Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,
Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod blvd., bl. 17

Sofia 1113, Bulgaria

+359 2/ 872 23 02

Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the Proceedings are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0).

Licence details: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

The Conference is organised with the financial support of the National Science Fund, project No. ДПМНФО01/6, 09.03.2017.

Провеждането на конференцията се финансира от Фонд „Научни изследвания“ по договор № ДПМНФО01/6 от 09.03.2017 г. на тема „Международна годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН“.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Татяна Александрова – Българска академия на науките, България (отговорен редактор)
Лучия Антонова-Василева – Българска академия на науките, България
Диана Благоева – Българска академия на науките, България (отговорен редактор)
Христина Дейкова – Българска академия на науките, България
Иван Держански – Българска академия на науките, България
Мила Димитрова-Вълчанова – Норвежки университет за наука и технологии, Норвегия
Мария Китанова – Българска академия на науките, България
Светла Коева – Българска академия на науките, България
Сия Колковска – Българска академия на науките, България
Виолета Косеска – Институт по славистика, Полска академия на науките, Полша
Палмира Легурска – Българска академия на науките, България
Елка Мирчева – Българска академия на науките, България
Максим Стаменов – Българска академия на науките, България
Руска Станчева – Българска академия на науките, България
Марияна Цибранска-Костова – Българска академия на науките, България
Катя Чаралозова – Българска академия на науките, България
Анна Чолева-Димитрова – Българска академия на науките, България

ПРОГРАМЕН КОМИТЕТ

Диана Благоева – Българска академия на науките, България (председател)
Татяна Александрова – Българска академия на науките, България
Лучия Антонова-Василева – Българска академия на науките, България
Валентин Вълчанов – Норвежки университет за наука и технологии, Норвегия
Христина Дейкова – Българска академия на науките, България
Иван Держански – Българска академия на науките, България
Мила Димитрова-Вълчанова – Норвежки университет за наука и технологии, Норвегия
Мария Китанова – Българска академия на науките, България
Светла Коева – Българска академия на науките, България
Сия Колковска – Българска академия на науките, България
Виолета Косеска – Институт по славистика, Полска академия на науките, Полша
Илияна Кръпова – Университет Ка' Фоскари, Италия
Елка Мирчева – Българска академия на науките, България
Максим Стаменов – Българска академия на науките, България
Дан Туфиш – Институт по изкуствен интелект, Румънска академия, Румъния
Марияна Цибранска-Костова – Българска академия на науките, България
Анна Чолева-Димитрова – Българска академия на науките, България

Съдържание

Поздравителни адреси	7
----------------------------	---

Съвременен български език. Нови подходи в езиковедската българистика

Стоян Буров. Спонтанни граматични промени в българския език („Унищожаване“ на възвратността)	40
Иван Куцаров. За морфологичните категории и за така наречените „хиперкатегории“	52
Илияна Кръпова. Бележки върху предикативната посесивност в българския език	64
Йовка Тишева, Красимира Алексова. Обществено мнение и правоговор (върху материал от национално представително проучване)	75
Петя Бъркалова, Веска Нончева, Красилина Колева. Граматическият формализъм и статистическият анализ в помощ на синтактичната теория и на синтактичната практика	86
Неда Павлова, Николай Паскалев. Речево общуване и културни сценарии (върху материал от поздравите и комплиментите в съвременния български език)	99
Руска Станчева, Милен Томов, Николай Паскалев, Илияна Кунева, Лора Микова. Формално описание на инвентара от граматични средства в българския език (като етап от разработването на нормативна граматика)	107
Катя Чаралозова, Милен Томов, Татяна Александрова. Справочник <i>Езикови справки по интернет</i>	112

Терминология и терминография

Адриана Христова, Кристиана Симеонова, Мария Попова, Миглена Михайлова-Паланска. Терминологията и терминографията в структурата на научната дейност на Института за български език	119
Mária Šimková, Jana Levická, Velislava Stoykova. Slovak Terminology Database	125
Velislava Stoykova, Daniela Majchráková, Ekaterina Petkova. Using Collocations for Terminology Extraction	134

Диалектология и лингвистична география

Татяна Вендина. Онтология лингвистической карты (исторический аспект)	140
Nicolae Saramandu. Les traces de la langue du Thrace (à partir de <i>l'Atlas Linguarum Europae</i>)	148
Manuela Nevaci, Carmen-Irina Floarea. Romance and Balkan Concordances in Aromanian and Megleno-romanian Dialects	153

История на българския език

Елка Мирчева, Марияна Цибранска-Костова. Електронни езикови ресурси от оригинални произведения на Българското средновековие	161
---	-----

Българска етимология

Христина Дейкова. Многотомният <i>Български етимологичен речник</i> – резултати и перспективи	170
---	-----

Етнолингвистика

Катарина Женюхова. Перспективи на етнолингвистиката в Словакия (върху примера на словашко-българското сътрудничество)	180
Елена Узенёва. Итоги и перспективы совместных проектов Института болгарского языка БАН и Института славяноведения РАН в третьем тысячелетии: этнолингвистика.....	186

Компютърна лингвистика

Verginica Barbu Mititelu, Svetlozara Leseva, Dan Tufiş. The Bilateral Collaboration for the Post-BalkaNet Extension of the Bulgarian and the Romanian Wordnets.....	192
Валентина Стефанова. Класификация на прилагателните имена в WordNet	201

Актуални проблеми на науката и образованието

Ирина Седакова. Издания Института болгарского языка и развитие болгаристики в СССР / России .	209
Петер Женюх. За резултатите от съвременните научни изследвания на словашките и българските слависти.....	216
Светлана Питкевич. Общо езикознание и наукометрия.....	222

Нови подходи в обучението по български език

Калина Йочева. Иновативни техники в обучението по български език в началното училище	231
Светлозара Лесева, Мария Тодорова. Българският национален корпус – области на приложение	243

***Съвременен български език.
Нови подходи в езиковедската
българистика***

Спонтанни граматични промени в българския език („Унищожаване“ на възвратността)

Стоян Буров

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
s.burov@uni-vt.bg

Резюме

Спонтанните граматични промени преминават през продължителен етап на изобилие от грешки. Грешките бележат тенденции в развитието. Промените имат спонтанен характер, защото са резултат от вътрешни закони в развоя на езика. Повтарящите се грешки са явление, което има закономерен характер. В доклада се разглежда „унищожаването“ на възвратността при глагола, при местоименията и при сегашните деятелни причастия. В заключение се дава следната дефиниция на понятието спонтанна промяна: граматичните промени в българския език, обусловени от вътрешните закони на развитие, както и от различните видове взаимодействие с други генетично или географски близки езици, са тенденции, а тенденциите, отговарящи положително на фактора ‘Zufall’ (‘случайност’) (термин на Карл Бругман), могат да бъдат определени като спонтанни граматични промени.

Ключови думи: спонтанна промяна в граматиката, тенденция в развитието на граматиката, дерективация на глаголи, дерективация на местоимения, дерективация на сегашни деятелни причастия

Терминът спонтанни (абсолютни, автономни) промени се употребява предимно във фонетиката за означаване на звуковите промени, които засягат определен звук независимо от неговото фонетично положение и обкръжение. Тоя вид промени, пише Ст. Стойков, са задължителни за даден език през определен период от историческия му развой и засягат всички позиции на съответния звук, подложен на промяна (Стойков / Stoykov 1966: 174). Като примери за спонтанни звукови промени се посочват замяната на старобългарските носови гласни с [ъ] и [е], замяната на [ѣ] с [и] и др. Във всеки език спонтанните промени имат свои специфични особености, те зависят от вътрешните закони на развитие на звуковата система.

Българските лингвисти не вземат отношение по въпроса дали спонтанните звукови изменения имат предсказуем характер, или са непредсказуеми. Според Ст. Стойков причините за спонтанните промени са доста сложни и не са напълно разкрити (Стойков / Stoykov 1966: 174). Т. Бояджиев също отбелязва, че причините, които са предизвикали този род промени, от съвременна гледна точка невинаги са ясни (Грамматика / Gramatika 1982: 199). Ако се съгласим, че причините за измененията са сложни и неясни, вероятно не трябва да изключваме възможността някои от тях да имат непредсказуем характер в голяма степен.

Според Ян Бодуен де Куртене измененията на звуковете, които се извършват от само себе си, независимо от влиянието на други звукове, са следствие от стремеж към удобство в учленението (Де Куртене / De Courtenay 1878/1963: 89 – 90). При гласните това води до замяна на дъл-

гите и широките гласни с по-кратки или по-тесни; в областта на съгласните – обратно, проявява се стремеж към „по-широки“ съгласни и заедно с това – по-продължителни по времетраене на учленяването (Де Куртенз / De Courtenay 1877/1963: 86).

Спонтанните изменения при гласните в българския език се подчиняват на формулирания от Ян Бодуен де Куртене закон за съкращаването или намаляването на гласните в историческото им развитие (Де Куртенз / De Courtenay 1878/1963: 90).

Към някои от граматичните промени, извършващи се в езика, би могло да се приложи аналогичен на фонетиката подход. Това не би било нещо изключително в лингвистиката. Подобен опит представлява екстраполацията на системата от понятия, разработена най-напред върху фонологичен материал, в областта на морфологията в някои от изследванията на Р. Якобсон, В. Скаличка и др. Както е добре известно, дефинирането на понятието за фонемата и включването му в науката за езика се оказва повратен момент в нейното развитие и изиграва роля на еталон, стимулиращ изследвания и на други лингвистични единици, най-вече от областта на морфологията. В една своя статия от 1937 г. Н. С. Трубецкой отбелязва: „Фонологията като учение за функциите на звуковете противопоставяния и морфологията като учение за функциите на формалните противопоставяния представят всъщност две части на една и съща наука, която трябва да изследва функциите на противопоставяния с лингвистична стойност, при това и двете части на тази наука използват еднакви методи за изследване. Направлението, в което така наречената „фонологична школа“ разработва теорията на звуковете, допуска аналогичен подход към останалите части от теорията на езика, предполага нова, структурна теория за езика“ (Trubetzkoy 1937, цит. по Мухин / Muhin 1976: 7).

На Петия международен лингвистичен конгрес през 1939 г. в Брюксел италианският лингвист Джулиано Бонфанте формулира „законите“ на езиковото развитие в областта на морфологичната структура в следните 12 точки: 1. Глаголът преминава от „видова“ система към „темпорална“ система; 2. „Сложните“ глаголни форми заместват „простите“; 3. Употребата на личното местоимение подлог пред глагола става необходима: фр. *je chante* vs. лат. *cantō*; 4. Изчезване на двойствено число; 5. Поява на определителния и (по-късно) на неопределителния член; 6. Постепенно изчезване на граматичния род, преди всичко на среден род; 7. Изчезване на именната флексия, като се преминава през междинен стадий, при който „конкретните“ падежи (локатив, аблатив и инструменталис) са изгубени, но „логическите“, или „граматични“ падежи (именителен, родителен, дателен, винителен) съществуват все още. Изчезналите падежи са заменени, един след друг, с предложни изрази (предлог + име); 8. Изчезване на местоименната флексия (показателни, анафорични, въпросителни, относителни; лични местоимения); 9. Постепенно изчезване на глаголната флексия, а именно на „наклоненията“ (потенциалис, конюнктив, императив). Но във всяка парадигма се заличава разликата между глаголните лица: фр. *je dis, tu dis, il dit*; 10. Обща тенденция към загуба на финалните срички, което води до моносилабизъм. Различаването по падеж и число при съществителното име, по лице при глагола вече не се извършва с помощта на окончанията, а на предпоставени едносрични (думи): фр. *je dis, tu dis, il dit; sur le bœuf, dans le bœuf, par le bœuf, du bœuf, au bœuf*; 11. Словоредът се променя: от типа *определение + определяемо* се преминава към *определяемо + определение* (лат. *dextera manus* > фр. *la main droite*); 12. Елиминиране на глаголния „суплетивизъм“ и на аномалиите изобщо (Bonfante 1939: 31 – 32).

Нека оставим настрана отживелия времето си възглед, че тази серия от критерии може да посочи стадия, до който определен език е достигнал в развитието си в смисъл дали става въпрос за „примитивен“ или за „еволюиращ“ език. Очевидно всички тези промени не се извършват едновременно: може дори да се допусне, че те представляват понякога, така да се каже, последователни етапи на една обща тенденция. Така например преминаването от „видова“ към „темпорална“ система предхожда по принцип другите явления; изчезването на двойственото число го следва непосредствено; загубата на именната флексия предхожда загубата на глаголната флексия; местоименното склонение се оказва по-устойчиво от склонението на

съществителните имена, а личните местоимения – по-устойчиви от останалите видове местоимения; възникването на определителния член предхожда винаги с няколко века възникването на неопределителния; загубата на среден род е много по-бърза от тази на женски и на мъжки, които често просъществуват в езици от най-съвременен тип (Bonfante 1939: 32). Отбелязва се също, че вниманието е съсредоточено главно върху морфологичното развитие на индоевропейските езици, но няколко от цитираните явления се срещат във всички езици по света (като това особено се отнася до темпоралната идея при глагола, изчезването на двойственото число и възникването на артиклите).

Според Дж. Бонфанте причината за граматичните промени се корени главно в прогреса на цивилизацията, т.е. в прехода от един примитивен менталитет, мистичен и склонен към въображение, към един логичен, интелектуален и абстрактен менталитет. Съпоставката на славянските езици с германските и романските езици, пише Бонфанте, показва съвсем ясно, че тези три големи групи езици представляват всъщност три стадия от езиковото развитие. Народите, които говорят тези езици, са се доближили до средиземноморската цивилизация в три различни епохи, отдалечени една от друга от дълги интервали от време. Тези „хронологични“ различия между един и друг език, т.е. различията, произтичащи от различните етапи на езиково развитие, са много по-важни и по-ясни, отколкото различията, дължащи се на така наречената „народопсихология“, за която се говори с лекота от известно време (Bonfante 1939: 32).

Ако пренебрегнем дискуссионния характер на проявения от автора по отношение на степента на развитие на езиците романоцентризм, бихме могли да се съгласим с универсалния характер на съвкупността от морфологични изменения. Иван Леков пише, че почти всички черти, с изключение на № 8 и донякъде на № 6, 9 и 12, се срещат, ако не във всички, то поне в някои от славянските езици. Оттук и изводът, че славянските езици в цялост се развиват по отношение на граматичния си строеж в еднаква посока с другите европейски езици (Леков / Lekov 1958: 118). Ако обаче приемем за правдоподобно поне в известна степен становището на Дж. Бонфанте, бихме могли да интерпретираме особеното място на българския език сред останалите славянски езици, пък и неговия балкански характер с ранното в хронологично отношение и изпреварващо други славянски езици взаимодействие с романската стихия и с езиците от Средиземноморието. Между другото, в статията си от 1923 г., където Н. С. Трубецкой за пръв път лансира теорията за езиковите съюзи и където като типичен пример за езиков съюз се посочва балканският езиков съюз между новогръцки, български, румънски и албански, авторът отбелязва, че езикови съюзи могат да съществуват и между езици, принадлежащи към различни езикови семейства: „[...] налице са случаи, когато няколко семейства, между които няма генетическа връзка, но които са разпространени в една и съща географска и културно-историческа зона, се обединяват в „съюз на езиковите семейства“ с цяла редица от общи черти“ (Трубецкой / Trubeckoj 1923/1990: 156). Един от примерите за съюз на езици, между които няма генетична връзка, е „средиземноморският езиков съюз“: „Делението на съществителните на граматически родове и способността на корена при образуване на формите да изменя, вмъква и изхвърля коренната гласна (*соберу – собратъ – собиратъ – собор*) обединяват индоевропейското, семитското, хамитското и севернокавказкото семейство в „съюз на средиземноморските езикови семейства“, към който вероятно са принадлежали и някои отмирели езици от басейна на Средиземно море“ (Трубецкой / Trubeckoj 1923/1990: 157).

Въпросът е дали изброените по-горе конвергентни типологични тенденции в развитието са обусловени само от взаимни влияния („вълнова“ теория на Йоханес Шмит, теория за смесения характер на езиците на Ян Бодуен де Куртене, теория за езиковите съюзи на Н. С. Трубецкой), или са резултат от Карл-Бругмановия фактор ‘Zufall’ – т.е. случайност в съвпаденията (Brugmann 1884: 242).

Както вече сме писали на друго място (Буров / Burrov 2015: 7 – 24), въпросът за приоритета на балканските пред славянските или на славянските пред балканските характеристики при преценка на съвременното състояние на българския език ни отвежда в контекста на дискусия-

та, начената още в средата на XIX век, дали езиковите сходства са последица преди всичко на общ произход, както се твърди от А. Шлайхер, или са резултат от взаимодействието и смесването на езиците, както смята Йоханес Шмит. По-късно тези две теории – генеалогическа и „вълнова“ (нем. Wellentheorie) (Шмит) – се помиряват в изследванията на едни от най-ярките представители на младограматиците, като напр. А. Лескин и К. Бругман (вж. подробности у Леков / Lekov 1941: 5 – 8). Август Лескин пише: „Първоначално смятах само да покажа, че между двете мнения няма принципно противоречие, че преходната редица на Шмит трябва да бъде преместена в прародината на цялото племе или на съответното семейство, и че онзи, който смята, че в рамките на индогерманските езици действително съществуват рязко разграничими групи, възникнали чрез географско разделение, трябва само да признае, че на територията на прародината вече са съществували диалектни различия, което всеки може да признае без колебание“ (Leskien 1876: XV).

С оглед на въпроса за взаимодействията между балканските езици и тяхното граматическо успоредяване интерес представлява становището на Бругман, че независимият, случаен и спонтанен езиков развой най-често довежда до подобия: „Езиците често независимо един от друг минават по пътя на промяната“ (Brugmann 1884: 232). Затова е нужно особено внимание да не бъдат те изтълкувани като резултат на взаимно влияние в контекста на теорията на Шмит (Леков / Lekov 1941: 6 – 7).

В подкрепа на тази важна констатация може да се приведе пример с произхода на определителния член от показателното местоимение в българския език. Известни са противоречивите мнения дали граматикализацията на показателното местоимение в определителен член е резултат от вътрешно развитие на българския език, както смята напр. Л. Милетич, или е следствие от влияния от страна на някои балкански езици. За да защити по-добре своята теза, за Милетич е особено важно да открие доказателства за същите процеси като в българския и в други славянски езици (полски) (Милетич / Miletich 1928: 115 – 126) и диалекти (северноруски диалекти) (Милетич / Miletich 1901: 5 – 67). Така той смята, че би доказал развитието на показателните местоимения в определителен член като резултат от общия славянски произход. Ако се вземе предвид обаче идентичният произход на определителния член в германските и романските езици, а също и на неопределителния член (от числителното *един*), би следвало да се отдаде право на Бругмановото становище, че спонтанният езиков развой – независимо от това, дали става въпрос за генетично близки или по-далечни езици, може да доведе до подобия.

Независимо паралелно развитие в балканските езици и в английския език се наблюдава например и в процеса на граматикализация на съответните глаголи с първоначално значение ‘желание’ през ‘намерение’ (или ‘интенционално желание’) (вж. Плунгян / Plungjan 2000: 316 – 317) до показатели за бъдеще време. Интересни факти за независимото аналогично развитие на футурните форми в историята на българския и английския език изнасят М. Дамянова, Хр. Грънчаров (Дамянова, Грънчаров / Damyanova, Grancharov 1981).

Начинът на образуване и изразяване на степените за сравнение е още един представителен пример в подкрепа на отбелязаната универсална тенденция в развитието на езиците (славянски, балкански, славянско-балкански, романски, романско-балкански и др.). Заедно с македонската норма българският е типичен пример за славянско-балкански езиков синтез, а румънският – за романско-балкански синтез. Би могло да се настоява езици като българския и румънския да се разглеждат, без да се игнорира или пренебрегва, както понякога се случва, тяхната двойствена същност (виж за повече подробности Буров / Burov 2014: 46 – 56).

Ако се вземе предвид и идентичният аналитичен начин в образуването и изразяването на възходяща и низходяща градация чрез сравнителната и превъзходната степен не само в славянските, но и в романските и германските езици, би следвало да се отдаде право на Бругмановото становище, че спонтанният езиков развой – независимо от това, дали става въпрос за генетично близки или по-далечни езици, може да доведе до подобия.

Ив. Леков пише, че разграничението на генеалогични от типологични черти в отделни случаи, когато явленията се оказват в по-сложна взаимозависимост и не се поддават на отчетливо разпределение, е условно (Леков / Lekov 1968: 113). Аналитичният начин на образуване на степените за сравнение, една от най-ярките отличителни черти в структурата на съвременния български език, е пример за такава условност на строгото разграничение между генезис и типология. Българските степени за сравнение са пресечна точка на генеалогичната приемственост между всички славянски езици, в това число и българския, и типологичните съответствия между езиците от балканския езиков съюз. Съвременното състояние на българските степени за сравнение се съотнася със синтетико-аналитичния начин на образуване на степените в другите славянски езици, между които се открояват както сходства, така и различия. Налице е една общославянска, но с неравномерен съвременен резултат тенденция в развитието на степените за сравнение в парадигматичен и синтагматичен план. От друга страна, начинът на образуване на степените за сравнение в българския език, както и типът на синтактичната сравнителна конструкция са резултат от конвергентните процеси в езиците от балканския езиков съюз. Подчинението на българските степени за сравнение на общобалканския структурен принцип и на общославянската развойна тенденция може да се интерпретира като едно от доказателствата за наличието на универсални тенденции в развитието и усъвършенстването на граматичните системи на европейските езици.

Ив. Леков прави следното обобщение на причините за сходствата както между съседни и генетично близки, така и между несъседни и по-далечни в генетично отношение езици: 1. При непосредствено съседни езици от едно семейство: а) общ произход; б) „междуетносни“ влияния; в) успореден нов развой („проява на духовна моногенеза“); 2. При несъседни езици от едно семейство: а) общ произход; б) стари „междуетносни“ влияния; в) успореден, независим нов развой; 3. При съседни езици от различни семейства: а) заемки в най-различна степен; б) успореден развой; 4. При несъседни езици от различни семейства: а) успореден развой; б) стари заемки, ако някога езиците са били съседни (Леков / Lekov 1941: 16 – 17). Авторът не посочва примери, но както може да се заключи, сред възможностите, обуславящи езиковите сходства, значение на постоянен фактор (фактор, който се повтаря и в четирите групи) има спонтанният успореден развой на езиците.

Модифицирайки в известен смисъл посочените вече обобщения на Ив. Леков, Л. Селимски излага няколко вида причини за общността на славянските езици. Наред с поставената на първо място генетична общност той отбелязва, че част от сходствата са придобити по време на самостоятелния им развой, предопределен от еднакъв им произход, вследствие от еднакъв начален тласък. На трето място, някои от сходствата между славянските езици се дължат на конвергентния им развой, когато езиците са в непосредствено взаимодействие като съседни. Не на последно място, трябва да се имат предвид и влиянията между самите славянски езици (Селимски / Selimski 1981: 20 – 21). Развитието на определени черти, които очертават езиковите сходства и различия, най-често са резултат от комбинацията на различни причини и фактори. Например в развитието на категорията число от трикомпонентна в двукомпонентна, каквато е тя в повечето съвременни славянски езици, може да се съзре, от една страна, резултат от усъвършенстване на абстрактното мислене и на процедурите на броене и преброяване на предметите, а от друга страна, самостоятелен спонтанен развой, при това неравномерен, на всеки от славянските езици. Отпадането на двойственото число и включването му към множественото число, прегрупиранията в разредите *singularia* и *pluralia tantum* са резултат както от когнитивна промяна, така и въпрос на вътрешноезиково развитие.

Спонтанните граматични промени преминават през продължителен етап на изобилие от грешки – подобно на спонтанните фонетични промени, срв. напр. периода на смесване на нововските. Грешките бележат тенденции в развитието. Промените имат спонтанен характер, защото са резултат от вътрешни закони в развоя на езика. Повтарящите се грешки са явление, което има закономерен характер.

Към граматичните изменения със спонтанен характер в съвременния български език, които илюстрират важни вътрешноезикови развойни тенденции, ще отнесем: 1) Продължаващата трансформация на категориите одушевеност и личност, която ескалира преди всичко с изобилие от грешки при употребата на така нар. бройна форма и при употребата на „мъжколичните“ числителни (*двама, трима* и под.); 2) Продължаващата подмяна на поддържаните от граматичната норма падежни местоименни форми; 3) „Унищожаване“ на възвратността при глагола, при местоименията (подмяна на пълната форма на възвратното лично местоимение с невъзвратни форми, употреба на контаминирани форми от типа *мене си, него си*, подмяна на пълните и кратките форми на възвратното притежателно местоимение с невъзвратни притежателни местоимения) и при сегашните деятелни причастия.

Тъй като първата и втората тенденция са подробно разгледани на друго място (вж. Буров / Burov 2016: 52 – 72), вниманието тук ще бъде съсредоточено върху тенденцията, образно наречена „унищожаване“ на възвратността.

1. Дереклективация на глаголите

а) Глаголи, които се употребяват като възвратни и невъзвратни без промяна на значението: безлични за природни и физически явления и процеси – *зазорява (се), гърми (се), мръква (се), разсъмва (се), сватка (се), съмва (се)*; лични субектни (интранзитивни) – *белея (се), синей (се), зеленей (се)*, употребени в т.нар. битийни изречения (означават, че нещо съществува, че проявява себе си по този начин); *скитам (се)* и др. Налице е съвременна тенденция за все по-честа употреба на невъзвратните варианти за сметка на предимно обратното в по-стари текстове.

б) Дереклективация на възвратни глаголи при запазване на интранзитивността. Цв. Карастойчева дава следните примери: *боксирам (се), фехтовам (се), катеря (се), пързаям (се), спускам (се)* (Карастойчева / Karastoycheva 1996: 78 – 80); П. Баракова допълва списъка с *приземявам (се), гмуркам (се), инфектирам (се), разтоварвам (се), разпускам (се), отпускам (се)* (Баракова / Barakova 1999: 459 – 460). Цв. Карастойчева прави следната бележка: „Отсъствието на словообразуващия оператор *се* [...] се възприема преди всичко като социален маркер: [действия, занимания на лица], професионално ангажирани със спорта“ (Карастойчева / Karastoycheva 1996: 79).

Някои от тези глаголи могат да имат и транзитивна употреба: от *катеря се* – *катеря* – *катеря планината*.

в) Дереклективация и транзитивация с цел приписване на каузативност

възвратен субектен непреходен	невъзвратен преходен каузативен
<i>разпадам се/разпадна се</i>	<i>разпадам/разпадна 'правя да се разпадне'</i>
<i>усмихвам се/усмихна се</i>	<i>усмихвам/усмихна 'правя да се усмихне'</i>
<i>потя се</i>	<i>потя 'правя да се поти'</i>
<i>боря се</i>	<i>боря 'правя да се бори'</i>

ГЕРБ не успяха да разпадат нашата парламентарна група (в. „Труд“), Киев: Целта на Путин е да разпадне Украйна („24 часа“); Представяме ви пет дами, които не спират да ни усмихват и вдъхновяват... все още! <http://fashioninside.bg/>; Немец поти здраво българина за старта на сезона („Стандарт“); Валери бори глада в Индия („Стандарт“).

Интерес предизвиква агресивната употреба на *сбъдвам/сбъдна се* ‘за мечта, сън и под. – осъществява се, става действителност’ като невъзвратен преходен каузативен: *сбъдвам/сбъдна (мечта)*. Това вероятно се дължи на желанието да се отстрани значението на глагола за самопроизволност, като му се припише деятелност: мечтата не се сбъдва от само себе си, а някой прави така, че тя да се сбъдне. Същото е и със зачестилата употреба на паразитния глагол *случвам се* като невъзвратен преходен каузативен: *случа* ‘правя така, че нещо да се „случи“ (разбира се, по-добре: да стане, да се осъществи)’:

сбъдвам/сбъдна (мечта, пътуване и др.)

Украинци сбъдват US мечтата в Добрич (в. „Стандарт“); „Стандарт“ сбъдна мечта на малък поет (в. „Стандарт“); Бойко Борисов ѝ сбъдна мечтата (www.bgdnes.bg); Тази пролет талантливите близнаци спечелиха първи места, а за да сбъдне пътуването им до Америка, правителството им отпусна 20 хиляди долара („Вести“), Расмусен сбъдва „европейска мечта“ (standartnews.com).

случа

Изключително съм щастлива, че мога да сбъдна една моя мечта, да случя едно дълго чакано от мен турне! Нямам търпение да споделя това мое щастие с Вас. Чакам ви! – споделя Хилда („Преса“); Изследване на Световната банка предлага три решения. Търсят се смели политици, които да ги случат („Капитал“); Без Б. Б. нищо не може да се случи, обаче и той сам нищо не може да случи („Сега“).

г) Прагматична дерективация и транзитивация с цел приписване на каузативност: *страхувам* (някого) ‘правя някого да се страхува’, *срамувам* (някого) ‘правя някого да се срамува’: ГЕРБ ви страхуваха четири години (в. „Сега“); Единственият регистриран случай Б. да го срамуват е, когато изгониха В. от митницата, сякаш шамар му удариха на Б. (в. „Сега“). Дерективацията на двата глагола отваря възможност и за употребата им като безлични, както се смята от повечето български граматисти, транзитивни глаголи – *страхува (ме)*, *срамува (ме)*, подобно на *досмешава (ме)*, *догневява (ме)*. В случая съм склонен да приема становището на К. Иванова, че *ме-*, *ми-* и *ми се-* глаголите не са безлични, а лични интранзитивни деятелни глаголи (Грамматика / Gramatika 1983: 241 – 242): *А Дейвид и Ангела със сигурност ги страхува и срамува да ги снимат до тъмен балкански субект с телосложение на джелатин и почти толкова изящна словесност* („Сега“). Последните два примера са от форум във в. „Сега“ (8 ноември 2014 г). Това са имитационни иронични употреби. Като се позовава на М. Димитрова (Димитрова / Dimitrova 1985: 96), П. Баракова правилно отбелязва, че тези случаи могат да се разглеждат като транспозиция на интранзитивни глаголи с цел предизвикване на хумористичен ефект (Баракова / Barakova 1999: 462).

Заедно с процеса на транзитивация на интранзитивните глаголи и приписването им на каузативност (вж. Буров / Burrov 2015: 14 – 17) дерективацията на глагола е спонтанна промяна, която има свой аналог в историческата граматика и на други езици, по-специално – английски.

2. Дерективация на местоименията

а) Подмяна на възвратното лично местоимение *себе си*, понякога съпроводена с употреба на контаминирани форми: невъзвратно лично местоимение + *си*, напр. *мене си*, *тебе си*, *него си* и пр. (Да си спомним заглавието на автобиографичната книга на Ал. Теодоров-Балан „Книга за мене си“ (София, 1988): *Други видяха в това предизборен ход, тъй като се зарибяват хората в най-големите градове, които биха желали да имат някое министерство при тях* (вместо *при себе си*) („Стандарт“); *Марешки: Изградил съм си рая за мен* (вместо *за себе си*), *искам по-добър живот за всички българи* („Епицентър“).

б) Подмяна на кратката форма на възвратното притежателно местоимение *си* с невъзвратното притежателно местоимение: повечето примери специално са подбрани с употреба на местоимението за 3 л., където граматичната норма предписва, че е абсолютно недопустима замяната на възвратното с невъзвратното притежателно местоимение. П. Пашов обаче смята за допустима само замяната на пълната форма за 1 и 2 лице на възвратното притежателно местоимение с невъзвратно притежателно, докато употребата на кратките възвратни притежателни форми според него е задължителна за всички лица (Пашов / Pashov 1999: 106 – 108).

Преди всички ще отдам дължимото на родителите си, на жена си, на децата ми (вместо *си*) и чакам с нетърпение да ги видя и да отпразнуваме празниците в семеен кръг („Сега“); *Разчупете интимния Ви* (вместо *си*) *живот!* (реклама, www.topdobavki.com); *Петя Дикова по-гледа от баща ѝ* (вместо *си*) („24 часа“); *Българите в Америка им се радват, канят ги да спят*

в къщите им (вместо си), хранят ги, поят ги и ги гледат като принцове и принцеси („Труд“); Германия обвини Гърция, че прави малко за намаляване на дълга ѝ (вместо си) („Труд“); Когато Германия и Франция правят ЕС... преразпределят... пазара: Франция получава аграрни субсидии, а германският пазар – за автомобилите ѝ (вместо си) („Дневник“).

В последните три примера има условия за двусмислица: в чии къщи – в своите или техните; чий дълг – своя или нейния; чии автомобили – германските или френските.

в) Подмяна на пълната форма на възвратното притежателно местоимение *свой* с невъзвратното притежателно местоимение – и тук специално са подбрани примери с местоимения за 3 л.

Често обаче надеждите им [на ромите] са примесени с горчицина или с безропотно приемане на тяхната (вместо своята) участ („Труд“); Аз направих своя избор. Всеки от вас ще направи неговия (вместо своя), заяви лидерката на партията („Дневник“), Юлиан твърди, че той всъщност искал да провери докъде може да стигнат неговите (вместо своите) възможности („Труд“); Мадона публикува във Фейсбук нейна (вместо своя) снимка без грим, шокира феновете („Труд“); Те ще запазят техните (вместо своите) хранителни свойства (БНТ).

Иновациите под точка (2) се провокират и от намесата на екстралингвистичен фактор: „книжност“ на композираната форма на възвратното лично местоимение *себе си* и на пълната форма на възвратното притежателно местоимение *свой*, липса на възвратни местоимения в някои от западнобългарските диалекти, които по принцип оказват натиск върху книжовната норма — първо в устната реч, а след това и в писмената, чрез изместването на „източнoбългаризмите“ от някои от най-контрастните „западнобългаризми“ в областта на граматиката чрез софийския градски говор, който постепенно се налага като по-престижен в цялата страна.

Според Ив. Харалампиев „отпадането на старите възвратни местоимения трябва определено да се свърже с общия процес, при който отпадат специалните граматични средства за означаване на лице като субект или обект на глаголното действие или пък като притежател на лице или предмет“ (Харалампиев / Haralampiev 1997: 124). Друга основателна причина той вижда в „дефицита“ на възвратните местоимения, които за разлика от невъзвратните са едни и същи за всички лица и числа (срещу *мене, тебе, него* и т.н. е налице само и единствено *себе си*, срещу *мой твой, негов* и т.н. е налице само и единствено *свой*).

3. Дереклективация на сегашни деятелни причастия, образувани от възвратни глаголи, която се вписва в процеса на продължаващата адективация на сегашните деятелни причастия. Така наред с известните *миеци тапети, миеща мечка* и *дъвчащи бонбони*, ето още примери с търговски наименования, което показва трайна тенденция за отстраняване на възвратноместоименната частица *се* в професионалната реч (вероятно и за по-голяма краткост на словосъчетанието): *стъклен съд със сваляща* (вместо *сваляща се*) *горна част*, *грил със свалящи* (вместо *свалящи се*) *плочи*, *плъзгащи* (вместо *плъзгащи се*) *врати* / *плъзгащи портални врати*, *самозаклучваща* (вместо *самозаклучваща се*) *клавиатура*, *плавно регулиращ* (вместо *регулиращ се*) *термостат*, *обръщаща* (вместо *обръщаща се*) *плоча от лят алуминий*.

Грешката с изпускането на възвратноместоименната частица се състои в това, че на определяемото се приписва активен признак, като че ли причастието е образувано от транзитивен глагол. Тези грешки са много показателни и за това, че противопоставянето на глаголите по признака интранзитивност/транзитивност в голяма степен се неутрализира – подобно на практиката в английския език.

Още по-показателни са примери, където изцяло сегашното деятелно причастие е поело функцията на прилагателно име чрез стягане на изходния израз, срв.: *зала с 14 хиляди места за седящи* (или *за сядане*) → *зала с 14 хиляди седящи места*; *бягаща пътека* от *пътека* за *бягане*, *бягаща повърхност*, *бягаща пътека с магнитно натоварване*; *кемпер с пет пътуващи и пет спящи места* от *кемпер с пет места за пътуване и пет места за спане*; *противоплъзгащо стъпало на чорапи* от *стъпало против плъзгане*, *орехотрошачка с противоплъзгащи дръжки*,

противоплъзващи крачета за повече стабилност, удължен противоплъзващ колан. В много от случаите трансформацията на субектния глагол в обектен е с цел приписване на каузативност, напр. *настръхващо изпълнение: Чуите тази брилянтна песен! Настръхващо изпълнение!* (Фейсбук), т.е. ‘изпълнение, което те кара да настръхнеш’ от нерегистрираното *настръхвам* (някого) по механизма *настръхвам от това изпълнение → изпълнението ме настръхва → настръхващо изпълнение*.

Между звуковите и граматичните промени със спонтанен характер могат да се набележат следните успоредици: (а) и едните, и другите имат задължителен и абсолютен характер; (б) и едните, и другите са резултат от вътрешноезикови развойни тенденции и изискват диахронно обяснение; (в) и при едните, и при другите са налице следи в съвременния език. Иван Леков смята, че терминът тенденция, т.е. закономерност или явления с посока към закономерност, най-добре приляга за всяко развитие с изгледи на закономерност. Самото естество на промените в граматичния строй дава повече право да се говори за тенденции, защото при тях често липсва строгата издържаност и последователност на фонетичните закони (Леков / Lekov 1958: 98).

Важно е да се подчертае също, че езиковите изменения, както звукови, така и граматични, при възникването си имат спорадичен характер, след това са фонологично или граматично обусловени и чак накрая стават необусловени (спонтанни) (Хенигсвалд / Henigswal'd 1970: 91). Пътят и посоката на измененията от спорадични през систематични до необусловени представляват универсална черта на всички езикови изменения. Такъв характер имат посочените от Дж. Бонфанте тенденции при развитието на морфологичната структура на езиците. Изключително важно е да се наблюдават именно тенденциите, които имат закономерен характер, каквато е именно тенденцията към „убиване“ на възвратността в съвременния български език. Ето защо първостепенно значение има проучването на систематичните грешки в употребата спрямо граматичната норма.

Без съмнение, в началото на продължителния процес на езикови изменения стоят интралингвистични или екстралингвистични фактори, а вероятно и едните, и другите. Езиковите изменения, обусловени от интралингвистични фактори, са всеобщо свойство, защото, както се знае, „всички езици се изменят“ (Хенигсвалд / Henigswal'd 1970: 80 – 81). Генератор на езикови изменения са и влиянията между близки в географско отношение родствени или неродствени езици. Езиковите изменения при генетично близки езици много често водят до езикова дивергенция, докато езиковите изменения при типологично сходни езици водят до езикова конвергенция (Бирнбаум / Birnbaum 1985: 32 – 42). Ярък пример в това отношение е характеристиката на българския език като славянски и балкански. За съпоставително разглеждане на южнославянските езици (има се предвид преди всичко българският) и на румънския, албанския и новогръцкия настоява още Ян Бодуен де Куртене (Де Куртенз / De Courtenay 1901/1963: 371 – 372).

Опитите за панорамна картина на тенденциите в езиковите изменения и на резултатите от тях особено когато се открият паралели между отдалечени в генетично и географско отношение езици, напр. такива изменения като посочените от Дж. Бонфанте, а и други, към които могат да се добавят например унищожаването на събирателността при имената и на възвратността при глаголите и местоименията, промените в количествената номинация, разрушаването на опозицията по интранзитивност/транзитивност при глаголите, доминацията на апозитивния модел ‘съществително във функция на определение + съществително във функция на определяемо’, потвърждават стойността на формулирания от К. Бругман фактор ‘Zufall’ – т.е. случайност в съвпаденията (Brugmann 1884: 242).

И така, граматичните промени в българския език, обусловени от вътрешните закони на развитие, както и от различните взаимодействия с други генетично или географски близки езици са тенденции, а тенденциите, отговарящи положително на фактора ‘Zufall’ (‘случайност’), могат да бъдат определени като спонтанни граматични промени.

Цитирана литература / References

- Баракова 1999: Баракова, П. Транзитивация и дерективация на глаголите в българския език. – В: *Език. Литература. Идентичност*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 455 – 466. [Barakova 1999: Barakova, P. Tranzitivatsiya i derefektivatsiya na glagolite v balgarskiya ezik. – In: *Ezik. Literatura. Identichnost*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 455 – 466.]
- Бирнбаум 1985: Бирнбаум, Х. О двух основных направлениях в языковом развитии. – *Вопросы языкознания*, 2, с. 32 – 42. [Birnbaum 1985: Birnbaum, H. O dvuh osnovnyh napravlenijah v jazykovom razvitii. – *Voprosy jazykoznanija*, 2, 32 – 42]
- Буров 2014: Буров, Ст. Степените за сравнение в българския език на славянски и балкански фон. – В: *Актуални проблеми на балканистиката и славистиката*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 46 – 56. [Burov 2014: Burov, St. Stepenite za sravnenie v balgarskiya ezik na slavyanski i balkanski fon. – In: *Aktualni problemi na balkanistikata i slavistikata*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 46 – 56.] <електронно издание>
- Буров 2015: Буров, Ст. Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – *Български език*, 3, с. 7 – 24. [Burov 2015: Burov, St. Tendentsii i promeni v savremennata balgarska gramatika. – *Balgarski ezik*, 3, 7 – 24.]
- Буров 2016: Буров, Ст. Прагматика на граматиката. За прагматичния избор на граматичните средства (Обобщен анализ на наблюденията на Б. Ю. Норман в книгата му „Лингвистическая прагматика“ (2009) с привличане на материал от граматиката на българския език). – В: *Форум „Българска граматика“*. 2. *Грамматика и прагматика*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 52 – 72. [Burov 2016: Burov, St. Pragmatika na gramatikata. Za pragmaticniya izbor na gramatichnite sredstva (Obobshten analiz na nablyudeniyata na B. Yu. Norman v knigata mu „Lingvisticheskaja pragmatika“ (2009) s privlichane na material ot gramatikata na balgarskiya ezik). – In: *Forum „Balgarska gramatika“*. 2. *Gramatika i pragmatika*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 52 – 72.]
- Грамматика 1982: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том I. Фонетика*. София: Изд. на БАН. [Gramatika 1982: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom I. Fonetika*. Sofia: Izd. na BAN.]
- Грамматика 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология*. София: Изд. на БАН. [Gramatika 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom II. Morfologiya*. Sofia: Izd. na BAN.]
- Дамянова, Грънчаров 1981: Дамянова, М., Хр. Грънчаров. Аналогични моменти в развоя на бъдеще време в български и английски език. – *Български език*, 5, с. 452 – 457. [Damyanova, Grancharov 1981: Damyanova, M., Hr. Grancharov. Analogichni momenti v razvoya na badeshte vreme v balgarski i angliyski ezik. – *Balgarski ezik*, 5, 452 – 457.]
- Де Куртенэ 1877/1963: Бодуэн де Куртенэ, И. А. Программа чтения по общему курсу языковедения в применении к ариоевропейским языкам вообще, а к славянским в особенности. – В: И. А. Бодуэн де Куртенэ. *Избранные труды по общему языкознанию. Том I*. Москва: Издательство Академии наук СССР, с. 78 – 87. [De Kurtenje 1877/1963: Bodujen de Kurtenje, I. A. Programma chtenii po obshtemu kursu jazykovedenija v primenenii k arioeuropejskim jazykam voobshte, a k slavyanskim v osobennosti. – In: I. A. Boduejn de Kurtenje. *Izbrannye trudy po obshtemu jazykoznaniju. Tom I*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 78 – 87.]
- Де Куртенэ 1878/1963: Бодуэн де Куртенэ, И. А. Подробная программа лекций в 1876 – 77 учебном году. – В: И. А. Бодуэн де Куртенэ. *Избранные труды по общему языкознанию. Том I*. Москва: Издательство Академии наук СССР, с. 88 – 107. [De Kurtenje 1878/1963: Bodujen de Kurtenje, I. A. Podrobnaja programma lekcij v 1876 – 77 uchebnom godu. – In: I. A. Bodujen de Kurtenje. *Izbrannye trudy po obshtemu jazykoznaniju. Tom I*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 88 – 107.]
- Де Куртенэ 1901/1963: Бодуэн де Куртенэ, И. А. О смешанном характере всех языков. – В: И. А. Бодуэн де Куртенэ. *Избранные труды по общему языкознанию. Том I*. Москва: Издательство Академии наук СССР, с. 362 – 372. [De Kurtenje 1901/1963: Bodujen de Kurtenje, I. A. O smeshannom haraktere vseh jazykov. – In: I. A. Bodujen de Kurtenje. *Izbrannye trudy po obshhemu jazykoznaniju. Tom I*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 362 – 372.]
- Димитрова 1985: Димитрова, М. Типове преходност в съвременния български книжовен език. – *Български език*, 2, с. 95 – 103. [Dimitrova 1985: Dimitrova, M. Tipove prehodnost v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – *Balgarski ezik*, 2, 95 – 103.]

- Карастойчева 1996: Карастойчева, Цв. *Конструктивна обусловеност на значението*. Велико Търново: ПИК. [Karastoycheva 1996: Karastoycheva, Tsv. *Konstruktivna obuslovenost na znachenieto*. Veliko Tarnovo: PIK.]
- Леков 1941: Леков, Ив. *Характеристика на общите черти в български и източнославянски*. София: Държавна печатница. [Lekov 1941: Lekov, Iv. *Harakteristika na obshtite cherti v balgarski i iztochnoslavvanski*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa.]
- Леков 1958: Леков, Ив. *Общност и многообразие в граматическия строй на славянските езици*. София: Изд. на БАН. [Lekov 1958: Lekov, Iv. *Obshtnost i mnogoobrazie v gramaticheskiya stroy na slavyanskite ezitsi*. Sofia: Izd. na BAN.]
- Леков 1968: Леков, Ив. Генеалогическа приемственост, влияния и типологични съответствия в развоя на българския език (Обобщени размисли). – *Български език*, 2 – 3, с. 113 – 120. [Lekov 1968: Lekov, Iv. Genealogicheska priemstvenost, vliyaniya i tipologichni saotvetstviya v razvoya na balgarskiya ezik (Obobshteni razmisli). – *Balgarski ezik*, 2 – 3, 113 – 120.]
- Милетич 1901: Милетич, Л. Членът в българския и в руския език. – В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XVIII (1901). София: Държавна печатница, с. 5 – 67. [Miletich 1901: Miletich, L. Chlenat v balgarskiya i v ruskiya ezik. – In: *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*, XVIII (1901). Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 5 – 67.]
- Милетич 1928: Милетич, Л. Показателните местоимения в постпозитивна служба. – In: *Symbolae grammaticae in honorem Joanis Rozwadowski*, vol. II. Kraków, 115 – 126. [Miletich 1928: Miletich, L. Pokazatelnite mestoimeniya v postpozitivna sluzhba. – In: *Symbolae grammaticae in honorem Joanis Rozwadowski*, vol. II. Kraków, 115 – 126.]
- Мухин 1976: Мухин, А. М. *Лингвистический анализ*. Теоретические и методологические проблемы. Ленинград: Наука. [Muhin 1976: Muhin, A. M. *Lingvisticheskij analiz. Teoreticheskie i metodologicheskie problemy*. Leningrad: Nauka.]
- Пашов 1999: Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес. [Pashov 1999: Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Hermes.]
- Плунгян 2000: Плунгян, В. А. *Общая морфология. Введение в проблематику*. Москва: Эдиториал УРСС. [Plungjan 2000: Plungjan, V. A. *Obshtaja morfologija. Vvedenie v problematiku*. Moskva: Editorial URSS.]
- Селимски 1981: Селимски, Л. Българският език и другите славянски езици. – *Съпоставително езикознание*, VI, 3 – 5, с. 19 – 34. [Selimski 1981: Selimski, L. Balgarskiyat ezik i drugite slavyanski ezitsi. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, VI, 3 – 5, 19 – 34.]
- Стойков 1966: Стойков, Ст. *Увод във фонетиката на българския език*. София: Наука и изкуство. [Stoykov 1966: Stoykov, St. *Uvod vav fonetikata na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Трубецкой 1923/1990: Трубецкой, Н. С. Вавилонская башня и смешение языков. – *Известия Академии наук СССР*, серия литературы и языка, т. 49, № 2, с. 152 – 160. [Trubeckoj 1923/1990: Trubeckoj, N. S. Vavilonskaja bashnja i smeshenie jazykov. – *Izvestija Akademii nauk SSSR*, serija literatury i jazyka, t. 49, № 2, 152 – 160.]
- Харалампиев 1997: Харалампиев, Ив. *Бъдещето на българския език от историческо гледище*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. [Haralampiev 1997: Haralampiev, Iv. *Badeshteto na balgarskiya ezik ot istorichesko gledishte*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.]
- Хенигсвальд 1970: Хенигсвальд, Г. Существуют ли универсалии языковых изменений? – В: *Новое в лингвистике. Вып. V (Языковые универсалии)*. Москва: Прогресс, с. 77 – 104. [Henigshal'd 1970: Henigshal'd, G. Sushtestvujut li universalii jazykovyh izmenenij? – In: *Novoe v lingvistike. Vyp. V (Jazykovye universalii)*. Moskva: Progress, 77 – 104.]
- Bonfante 1939: Bonfante, J. Les lois du développement linguistique (La structure morphologique. Types de système). – In: *Réponses au questionnaire 5. Congrès International des Linguistes*, 28 août – 2 septembre 1939. Bruges, 31 – 32.
- Brugmann 1884: Brugmann, K. Zur Frage nach den Verwandtschaftsverhältnissen der indogermanischen Sprachen. – *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft*. I. Band. Leipzig, 226 – 256.
- Leskien 1876: Leskien, A. *Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*. Leipzig, 1876.
- Trubetzkoy 1937: Trubetzkoy, N. Über eine neue Kritik des Phonembegriffes. – *Archiv für vergleichende Phonetik* (Berlin). Bd. I, H. 3, 129 – 152.

Spontaneous Grammatical Changes in the Bulgarian Language (‘Destruction’ of reflexivity)

Stoyan Burov

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

s.burov@uni-vt.bg

Abstract

The spontaneous grammatical changes pass through a long stage of abundance of mistakes. Mistakes mark a tendency in the development. The changes have a spontaneous character because they are a result of inner laws in the development of the language. The repetitive mistakes are a phenomenon which has a regular character. The article studies the ‘destruction’ of reflexivity of the verb, the pronouns and the present active participles. In conclusion we offer the following definition of the concept of spontaneous change: the grammatical changes of the Bulgarian language, conditioned by the inner laws of development, as well as by the various kinds of interaction with other genetically or geographically close languages, are tendencies, and the tendencies which respond positively to the ‘Zufall’ (chance) factor (a term coined by Karl Brugmann) can be defined as spontaneous grammatical changes.

Key words: spontaneous grammatical change, tendency in the development of grammar, ‘destruction’ of reflexivity of the verb, ‘destruction’ of reflexivity of the pronouns and ‘destruction’ of reflexivity of the present active participles

За морфологичните категории и за така наречените „хиперкатегории“

Иван Куцаров

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

kutsarov@uni-plovdiv.bg

Резюме

Прави се опит да се уточни съдържанието на понятията *категория*, *граматична категория*, *морфологична категория*, *лексикално-граматична категория*, както и принципите за изграждането на тези категории в духа на писаното от А. И. Смирницки. Взема се отношение към въпроса за т.нар. *хиперкатегории*, които според автора са излишество в описанието на езиците (усложняващи описанието украшения), особено ако преди това не са разкрити и представени същинските, „простите“ морфологични категории.

Ключови думи: *граматична категория, морфологична категория, грамема, хиперкатегория*

Известно е (а и ние сме го отбелязвали – виж например Куцаров / Kutsarov 2007: 24 – 25), че терминът *граматична категория* може да претендира за челно място в класирането по многозначност на термините в езикознанието. С него се назовават едновременно явления като глагол, наклонение на глагола, повелително наклонение, първо спрежение, преходност на глагола, вид на глагола, предикативност и пр. Наред с това е пределно ясно, че става дума за различни неща. Така например наклонението е една от категориите на глагола и не може да се отъждествява със самия глагол. Повелителното наклонение пък е член на категорията наклонение и следователно е видово понятие по отношение на родовото понятие наклонение. В същото време видът на глагола е друг тип категория, при която се противопоставят два вида глаголи, а не форми на един и същ глагол, както е при наклонението. При всички изброени дотук явления се наблюдава единство на план на съдържание и план на изразяване, а при явления като първо спрежение и преходност на глагола това единство е нарушено. И накрая, докато всичко, изброено дотук, се отнася към морфологията, предикативността е понятие от синтаксиса. Най-често обаче *граматична категория* (по-нататък ГК) се употребява в смисъл на категория от морфологията, на *морфологична категория* (по-нататък МК): лице, число, време, наклонение и пр.

Понятието *категория* е въведено в науката още от Аристотел, който има предвид най-общите логически понятия, обединяващи други подредни понятия. Всяка наука има своите категории. В езикознанието първи за категории пишат представителите на психологическото направление (Кодухов / Koduhov 1974: 140). Както отбелязва пък Дж. Лайънз, „западноевропейската граматична теория се развива на базата на конкретна философска система, опростено наричана „аристотелевска“ (Лайънз 1978: 288 / Lyons 1972). Подобно на редица други учени той също подчертава многозначността на термина и отбелязва три вида категории: „ще наричаме „части-

те на речта“ *първични* (курсив на Дж. Лайънз) *ГК*, такива като „време“, „наклонение“, „падеж“ и т. н. – *вторични ГК*. Традиционните синтактични понятия „субект“, „предикат“, „обект“ и т. н. ще наричаме *функционални ГК*“ (Лайънз 1978: 290 / Lyons 1972).

Използвайки постановките на редица учени, в този доклад ще се постареем да се разграничим от посочената многозначност и да назоваваме всяко отделно явление със собствен термин.

На първо място ще приемем да наричаме категории само тези явления, при които наблюдаваме обединение на видови понятия в родово понятие, т.е. категорията е родово понятие, което обединява еднородни, но различни противопоставени помежду си понятия. Така например родовото понятие ‘цвят’ обединява еднородните видови понятия ‘зелено’, ‘червено’, ‘жълто’ и пр. Следователно категорията е ‘цвят’, а отделните цветове са нейните членове. Разбира се, това е най-обща, или както е прието да се нарича, *понятийна категория* (за понятийните категории и по-точно за езиковите понятийни категории виж например Йесперсен 1958 / Jespersen 1924; Мешчанинов / Meshchaninov 1945; Бондарко / Bondarko 1971 и др.). *ГК* са малка част от общите понятийни категории и се свързват с обединяването на граматични величини. И тъй като граматичните величини принадлежат на един от двата дяла на граматиката – морфологията или синтаксиса, то и *ГК* би следвало да бъдат морфологични или синтактични.

В този смисъл като че ли понятието е дефинирано най-сполучливо у Бондарко / Bondarko 1976: 15 – 16: „*ГК*, като понятие, стремящо се да обхване най-общите инвариантни признаци както на морфологичните, така и на синтактичните категории, предполага наличието на системи от противопоставени една на друга граматични величини (редове граматични форми, типове синтактични конструкции, комбинации на синтактични средства и др. под.) с еднородно съдържание“. От дефиницията се разбира, че *ГК* има двустранна същност – тя притежава план на съдържание и план на изразяване. Сред изброените по-горе явления *ГК* биха могли да бъдат само наклонението и предикативността, като наклонението на глагола е морфологична, а предикативността – (евентуално) синтактична категория. Останалите изброени по-горе явления следва да получат други названия.

Пак според А. В. Бондарко „*МК* представлява система от противопоставени един на друг редове словоформи с еднородно съдържание“ (Бондарко / Bondarko 1976: 10 – 11). Съществено тук е, че докато почти всички учени отъждествяват *ГК* и *МК*, т.е. употребяват *ГК* в смисъл на *МК*, А. В. Бондарко прецизира нещата. За синтактична категория обаче той не предлага нито дефиниция, нито пример, дори и в най-новите си трудове (Бондарко / Bondarko 2002; Бондарко / Bondarko 2011).

Грамемата (по-нататък – *Г*) е член на *МК*, един от противопоставените помежду си редове словоформи с еднородно съдържание. Те се обединяват от съдържанието на члена на дадена категория и се различават от гледна точка на други категории, характерни за същата част на речта (Куцаров / Kutsarov 2007: 30, по Бондарко / Bondarko 1976: 129 – 130; подробности за различните схващания около понятието *Г* виж у Куцаров / Kutsarov 1985: 21 – 25; виж още Дуриданов / Duridanov 1955; Дуриданов / Duridanov 1973; Маслов / Maslov 1981: 33 и др.). Както *МК*, така и *Г* е двупланово явление – тя представлява неразривно единство между план на съдържание и план на изразяване. В плана на съдържание *Г* представя инвариант на система от диференциални характеристики (Бондарко / Bondarko 1976: 130), например планът на съдържание на *Г* бъдеще време в съвременния български език е семантичната характеристика ‘следходност’, която е инвариантна по отношение на семантичните характеристики ‘следходност на действие по отношение на изказването’ (в *Ще пише*), ‘следходност на резултат от действие по отношение на изказването’ (в *Ще е писал*), ‘следходност на действие по отношение на минало действие’ (в *Щеше да пише*), ‘следходност на резултат от действие по отношение на минало действие’ (в *Щеше да е писал*) и т.н. В плана на изразяването, като ред форми, *Г* се характеризира с определен формален показател (морфема или съчетание на морфемите) или с комплекс от формални показатели на даденото значение, проявяващи се в словоформите (Бондарко / Bondarko 1976: 131). Ако се върнем на *Г* бъдеще време, то нейният формален показател е морфемата *и-* в

изброените по-горе типове форми (и в много други, разбира се, например *Щял да пише*, *Ще е писан*, *Щял да бъде писан* и пр.), а планът на изразяване се представя от реда словоформи, съдържащ (и обединен от) морфемата *и-*. При някои по-общии категории (обхващащи повече части на речта), каквато е числото, планът на изразяване на Г множествено число се представя вече чрез комплекс от формални показатели, например *-и*, *-е*, *-а*, *-ове* и др., съответно в *лошиИ*, *женИ*, *мъжЕ*, *гледамЕ*, *писалИ* *смЕ*, *селА*, *градОВЕ*.

За наличието на МК са необходими най-малко две Г, противопоставени помежду си: „там, където няма поне две Г, подчинени на обща ГК, последната престава да съществува“ (Дуриданов / Duridanov 1955; Дуриданов / Duridanov 1973: 48). И това е съвсем естествено. Ако например изчезнат формите за множествено число (*овчарИ*, *робИ*), ще изчезне не само Г множественост, но и цялата МК число, защото *овчар* и *роб* няма на какво да се противопоставят, за да изразят по граматичен път количествена разлика.

Предельно ясно е също така, че за да съществува МК, дадената дума трябва да притежава форми за тази категория, които пък изразяват еднородните подредни граматични значения. Така например българският език притежава МК лице на глагола, тъй като глаголът има форми за лице – *гледам*, *гледаИ*, *гледа*. В същото време не притежава МК падеж, защото нямаме падежни форми. Или пък да обърнем внимание на категорията род. При прилагателните имена тя е МК, тъй като прилагателното има форми за род – *зелен*, *зеленА*, *зеленО*. Съществителното име обаче няма родови форми, например *град* няма форми за женски и среден род, *жена* – за мъжки и среден, а пък *село* – за мъжки и женски. Следователно родът при съществителните имена не е МК, а някаква друга категория.

Редно е да се отбележи, че в нашето езикознание въпросите, свързани с понятието ГК, са представени най-добре у Ив. Дуриданов, според когото „под ГК разбираме такова предельно широко, изразявано чрез морфологични или синтактични средства понятие, което представлява обобщение на две или повече съотносителни и противопоставени помежду си по определени диференциални признаци значения – грамеми... Както е известно, ГК, изразявани чрез морфологични средства, се наричат МК...“ (Дуриданов / Duridanov 1973: 46 – 47; виж и цитатите по-горе).

Да обърнем внимание и на писаното от Ю. С. Маслов, където се дава отговор на някои от поставените по-горе въпроси: „ГК винаги е обединение и противопоставяне на форми (или редове форми), изразяващи едни или други граматични значения. Например в ГК число в българския език са обединени и противопоставени два реда форми – за единствено число (*бор*, *куче*, *маса*) и форми за множествено число (*борове*, *кучета*, *маси*) и съответно, обединени и противопоставени, изразените от тези два реда форми значения ‘единственост’ и ‘множественост’. В други ГК са противопоставени не два, а три реда форми (например в категорията степенуване) или четири, пет и повече редове форми. [...] По признака ‘изразеност в отделната дума (член на изречението) или извън неговите предели’ ГК се разделят на морфологични и синтактични, а първите се разделят още на формообразователни и словообразователни. Пример за формообразователни категории в българския и в руския език са МК време, наклонение, залог, лице, число, степенуване и др. Класификационна категория е родът на съществителното име (то не се изменя по род, но се характеризира с принадлежност към един или друг род). При прилагателното обаче и в някои глаголни форми родът е формообразователна категория. Много МК така или иначе обслужват синтаксиса, но действително синтактични са тези ГК, които се проявяват само в рамките на цялото изречение или в променливото съчетаване на пълнозначни думи (например категорията, противопоставяща въпрос и утвърждение в българския и руския език, или категорията, противопоставяща главното изречение на различните подчинени“ (Маслов / Maslov 1981: 33 – 34).

Най-същественото тук е илюстрирането на синтактичната категория в духа на „философска система на Аристотел“ (Дж. Лайънз), тъй като на практика не сме срещали нещо подобно у други автори. Що се отнася до „класификационните МК“, термин, използван и от други

учени (виж например Кодухов / Koduhov 1974: 141, който дели МК на словоизменителни и класификационни; Зализняк / Zaliznjak 1964: 27 – 28 и др.), не сме склонни да го приемем като сполучлив. Когато изяснявахме понятието МК, подчертахме, че задължителното условие за нейното съществуване е наличието на граматични форми на думата, наличието на словоформи, изразяващи отделните значения в категорията. При категориите от типа на рода на съществителното име словоформи няма, следователно не може да се говори за МК. Много по-сполучлив е терминът *лексикално-граматична категория* (ЛГК), при която дадени граматични значения се изразяват от морфеми на равнището на лексемата, т. е. дадена граматична характеристика е присъща на цялата дума в различните ѝ граматични форми (Куцаров / Kutsarov 2007: 39). Основаваме се на писаното от А. И. Смирницки: „Собственограматичните категории се конституират чрез обединението и противопоставянето на различни граматични *форми* (курсив на А. И. Смирницки), съотнесени по един признак – значението на тази категория; ЛГК се конституират чрез подобно обединение и противопоставяне на различни граматични класове и разреди *думи*: граматичният момент тук присъства, тъй като тези класове и разреди се оказват граматични, т. е. характеризират се от определени граматични форми (и определена граматична съчетаемост); лексикалният момент се определя от това, че съответстващите граматични признаци характеризират и различават именно думи, а не отделни техни форми“ (Смирницки / Smirnickij 1955: 47). Виж още: „Ако дадена граматична характеристика е присъща на цялата дума в различните ѝ граматични форми, то ние ще имаме работа не с категориална форма на думата, а с категориален разред, който вече ще представя не ГК, а ЛГК“ (Смирницки / Smirnickij 1955: 8 – 9; под категориални форми авторът разбира това, което в нашето изложение нарекохме Г, виж по-горе).

Анализирайки явлението ЛГК, дотук споменавахме само категорията род при съществителното име. Всъщност този тип категории в съвременния български език са много повече: лице, число и падеж при личните местоимения: *аз, ти и той* или пък *аз ~ ние и ти ~ вие; аз ~ мене* са отделни лексеми в българския език, а не словоформи на една и съща дума. Същото се отнася за категорията лице при притежателните местоимения: *мой ~ твой ~ негов; наш ~ ваш ~ техен* и т. н. ЛГК е и видът на глагола според традиционното схващане в българското езикознание (Куцаров / Kutsarov 2007: § 261). При нея разглеждаме глаголи (т.е. отделни думи) от свършен и от несвършен вид, а не глаголни форми от свършен и несвършен вид.

Ще обърнем внимание, че планът на съдържание на ЛГК е сходен с плана на МК. Нещо повече, обикновено при една част на речта определена категория е МК, а при друга – ЛГК. Такова е положението с категорията род, която при прилагателни, числителни, местоимения и причастия е МК, а при съществителните имена е ЛГК, както и с категорията лице, която при глагола е МК, а при местоименията – ЛГК. Както показват изследванията на някои учени (виж например Иванчев / Ivanchev 1971; Чакърва / Chakarova 2003), по всяка вероятност и зад ЛГК вид на глагола се крие МК, основаваща се на опозицията итеративност ~ неитеративност (Куцаров / Kutsarov 2007: § 271, 272). Интересен е случаят с категорията число на притежателните местоимения, където при изразяването на броя на притежателите имаме ЛГК (*мой ~ наш, твой ~ ваш, негов ~ техен*), а при изразяването на броя на притежаваните явления – МК (*мой ~ моИ, твой ~ твоИ, наш ~ нашИ, ваш ~ вашИ* и т.н. – виж Куцаров / Kutsarov 2007: § 280). В първия случай се противопоставят отделни думи, а във втория – форми на една и съща дума.

Следователно ЛГК се отличават от МК предимно в плана на изразяването, но все пак те си остават двупланови явления, за разлика от едноплановите *лексико-граматични разреди* (лични и нелични съществителни, качествени и относителни прилагателни, преходни и непреходни глаголи; виж Куцаров / Kutsarov 2007: § 24, цит. по Бондарко / Bondarko 1971: 32 – 35 и 155 – 203) и *формални класове* (глаголи от I, II и III спрежение в съвременния български език, типове склонения на съществителните в старобългарския език: *а*-основи, *о*-основи и т. н.; виж Куцаров / Kutsarov 2007: § 25, цит. по Уорф / Whorf 1972: 58 – 59; Бондарко / Bondarko 1976: 33 – 34).

И така, МК са най-малко двучленни, но могат да бъдат и многочленни (виж например у Маслов / Maslov 1981: 33). За разграничаването им използваме последователно така наречения **принцип на А. И. Смирницки**: в нито една словоформа не могат да се съчетават две Г на една и съща МК (Куцаров / Kutsarov 2007: § 17, цит. по Смирницкий / Smirnickij 1959: 9; в дефиницията на А. И. Смирницки се говори за категориални форми, но под категориални форми авторът разбира това, което в нашето изложение нарекохме Г). Следователно, всяка словоформа притежава само по едно от граматичните значения на МК, характерни за дадената част на речта. Така например, щом словоформата *по-лош* е за сравнителна степен, тя не може да бъде за положителна или за превъзходна степен; щом формата *гледаш* е за второ лице, тя не е за първо или за трето лице. На пръв поглед това изглежда твърде елементарно, но както ще видим, при богатите на МК части на речта нещата се усложняват.

Логично следствие от цитираното по-горе принципно положение е, че ако в дадена словоформа установим определен брой системно изразени граматични значения, те задължително принадлежат на различни МК. Така например, щом словоформата *бих бил награден* е от 1 л., ед. ч., усл. накл., страд. зал. и т.н., то изброените значения задължително трябва да се отнесат към различни МК, съотв. лице, число, наклонение, залог. Словоформата *нека научел* е за 3. л., ед. ч., деят. залог, повел. накл., но и преизказна (непреизказната е *нека научи*). В някои български граматики обаче ще намерим и повелително, и преизказно наклонение, докато приложеният принцип показва, че повелителността и преизказността не могат да бъдат членове на една и съща категория, на категорията наклонение. Подобен е случаят със словоформата *ядвал*, в която се съчетават граматичните значения условност и преизказност.

Следствие от последния принцип пък е, че невъзможността за съчетаване на две граматични значения в една словоформа е основание (разбира се, само едно от основанията) или, по-скоро, възможност за обединяване на тези значения в една МК. Ако се върнем към горните примери, ще видим, че условна повелителна форма няма, следователно няма пречки условността и повелителността да принадлежат към една и съща МК, докато за преизказността там няма място. Или пък да вземем словоформата за така нареченото бъдеще предварително време – *ще е писал*, която е едновременно и следходна, и резултативна, а в същото време се посочва като представител на една от деветте грамем на МК време. Прилагането на принципа на А. И. Смирницки показва, че щом се съчетават в една словоформа, следходността и резултативността принадлежат на различни морфологични категории, съответно време и вид на действието (Куцаров / Kutsarov 2007: § 167 – 172). Следователно *ще съм писал* е бъдеще време, но в рамките на маркирания член на друга МК (МК вид на действието), както *ще съм писан* е бъдеще време в рамките на маркираната грамема на МК залог – страдателен залог. Само последователното прилагане на принципа на А. И. Смирницки (а и на който и да е друг принцип, но последователно прокаран) може да доведе до еднотипното разграничаване на МК на даден език. За съжаление, въпреки очевидната му логика, той не е спазван в описателните граматики на българския език.

И сега – за т.н. *хиперкатегории*, които изобилстват в граматиките (предимно при описането на категорията време) на почти всички езици, без да се наричат така и без да се разграничават от не-хиперкатегориите. Според нас в българското езикознание терминът е използван (и дефиниран) за пръв път от Г. Герджиков: „Ето защо в морфологията може да се говори не само за МК като „лице“, „число“, „наклонение“ (всяка със своите членове – субкатегории), но и за „хиперкатегории“, които обединяват няколко МК“ (Герджиков / Gerdzhikov 1982: 30). И по-късно: „И така съществуват сложни категории – хиперкатегории (ХК), които могат да включват две или повече подчинени категории. Едни от тези категории – базисните, и сами за себе си могат да изчерпват съдържанието на ХК. Други синкатегории – надстроечните, напротив, изразяват отношения, които логически предполагат отношенията, изразявани от базисната категория“ (Герджиков / Gerdzhikov 1984: 83). Изграждайки своята категория „модус на изказването“ (която без съмнение е неговата трактовка на Якобсоновия evidential (Якобсон 1972 / Jakobson 1957),

той развива собствена теория за ХК, на чиито подробности няма да се спираме. Илюстрациите на тази теория са изцяло с отношенията в 'ХК финитно време', която пък е деветчленната темпорална система на Л. Андрейчин (Андрейчин / Andreychin 1944) и на която многократно сме отделяли внимание (например Куцаров / Kutsarov 1990).

Тезата, която ще защитаваме, е, че ХК са излишество в описанието на граматичния строеж на езика, „заиграване с материята“, както обичаше да казва Св. Иванчев. Но дори и да приемем изграждането им, примерно като украшение, преди това трябва да се представят същинските МК, отговарящи на принципите на А. И. Смирницки (виж „Принципы выделения грамматических категорий“ в Смирницки / Smirnitskij 1959: 8 – 10).

Да се върнем към дефиницията на Г. Герджиков. Макар че не е казано съвсем ясно, става дума за сложни категории, които включват две или повече „прости“ категории, едната от които е основна, базисна. Базисната категория и сама може да изчерпи съдържанието на ХК, а надстроечните (синкатегориите) изразяват отношения, които логически предполагат отношенията, изразявани от базисната категория. Ще проверим дали това е вярно за ХК „време“ на Л. Андрейчин.

Многократно сме посочвали, че на Г. Герджиков и на П. Пашов принадлежат главните заслуги за „разглобяването“ на ХК „време“ на Л. Андрейчин. Най-напред П. Пашов разкри опозицията 'результативност' ~ 'нерезультативност' (у него – 'акционност', виж Пашов / Pashov 1965), а след това Г. Герджиков – същинската опозиция 'относителност' ~ 'неотносителност' (Герджиков / Gerdzhikov 1973). Базисна в случая е истинската темпорална опозиция, която наричаме 'разновременност' ~ 'неразновременност' (с главно значение 'едновременност') и в рамките на разновременността 'предходност' ~ 'следходност' (у Г. Герджиков 'предходност' ~ 'непредходност' и в рамките на непредходността 'следходност' ~ 'неследходност', което не е правилно изграждане на опозицията – виж Куцаров / Kutsarov 2007: 229 – 230). Почти едновременно (Г. Герджиков – 1973, отпечатано в 1975; П. Пашов – 1976) двамата учени публикуваха триизмерни стереометрични модели на системата (Г. Герджиков – паралелепипед, П. Пашов – куб, т. е. правилен паралелепипед), което вече недвусмислено показва наличието на три отделни МК в нея. Разгоряха се спорове относно приоритета на един от двамата, но (сега, когато, за съжаление, те вече не са между нас) можем да отбележим, че същият паралелепипед, посветен на английската ХК „време“, присъства на с. 310 у Смирницки / Smirnitskij 1959, а е демонстриран на лекции в МГУ през 40-те години на XX в.

П. Пашов стига дотук в „разграждането“, макар че у Пашов 1965 г. пише за отделна категория 'результативност' (това, което ние наричаме 'вид на действието', тъй като результативност е една от Г на категорията).

Г. Герджиков нарича темпоралната ХК „финитно време“, същинската темпорална категория – „базисно време“, категорията, изградена върху опозицията 'относителност' ~ 'неотносителност' (по-късно преименувана 'индиректност' ~ 'директност') – „надстроечно време“, а категорията, базирана върху 'результативност' ~ 'нерезультативност' (по-късно преименувана 'предварителност' ~ 'непредварителност') – „нешифърно време“ (термин на Р. О. Якобсон – виж Якобсон 1972 / Jakobson 1957) и се стреми да докаже, че двете синкатегории „предполагат отношенията, изразявани от базисната категория“ (Герджиков / Gerdzhikov 1984: 79 – 84), т. е. темпорални отношения. Вероятно с тази цел е променена и терминологията, въпреки че промените предизвикват естествени реакции: при първата опозиция маркираната относителност е именувана с отрицателния термин индиректност, а при втората авторът се връща към неточния термин предварителност, насочващ към действието, произвело резултата, а не към самия резултат. А почти всички признават, че основното значение на перфекта е статалното, т. е. резултативното, дори и тези, които и в най-ново време продължават да търсят в индикативния перфект действие (виж например Ницолова / Nitsolova 2008: 294 – 300).

Според нас всичко това влиза в разрез с естественото състояние на нещата. Ще започнем от формата. И за Г. Герджиков, и за нас формата *ЩЕ*ше да е *писАЛ* носи значенията 'следход-

ност', 'относителност' ('индиректност') и 'результативност' ('предварителност'). Следователно съгласно принципа на А. И. Смирницки те не могат да принадлежат към една и съща „проста“ МК, което всъщност е спазено. Остава да проверим дали синкатегориите са зависими в семантичен план от базисната категория. И за Г. Герджиков, и за нас МК „време“ (базисното време) изразява отношение на действието към изказването (момента на говоренето). „Надстроечното време“, което ние наричаме (по Р. О. Якобсон – виж Якобсон 1972 / Jakobson 1957: 101) *таксис*, обаче изразява отношение на действие към действие (а не на действие към момент, пък бил той и минал), т. е. отношение на действията, ориентирани към изказване в минало време (минал момент), към действията, неориентирани към миналия момент, а в главното си значение – ориентирани към изказването (Куцаров / Kutsarov 2007: 255). И това отношение е изразено от две редици противопоставени помежду им форми само по наличие ~ отсъствие на един признак (относителност). Те пронизват цялата глаголна система (*пишЕше ~ пише, бЕше писал ~ писал е, щЕше да пише ~ ще пише, щЕше да е писал ~ ще е писал; бЕше писан ~ писан е, щЕше да е писан ~ ще е писан; бѣдЕше писан ~ бѣде писан* и т. н.), а относителността е изразена (е маркирана) в структурата на езика от неактуализираната (несвързаната в причастие) имперфектна морфема (тематичният гласен на имперфектната основа) - *'а-*, *-е-*, *-а-*.

Категорията „нешифърно време“, която наричаме вид на действието, изразява отношение на действие към резултата от действие в един и същ ориентационен момент (Куцаров / Kutsarov 2007: 249). Забележете, отношение в един и същ момент, и тук няма отношение на действие към момент, характерно за времето. И това отношение ('результативност' ~ 'нерезультативност') е изразено от две редици форми (*писАЛ е ~ пише, ще е писАЛ ~ ще пише, беше писАЛ ~ пишеше, щеше да е писАЛ ~ щеше да пише, бил писАЛ ~ пишел, щял да е писАЛ ~ щял да пише* и т. н.), маркирани от специфични формални показатели. Всичко това категорично показва, че категориите „време“, „таксис“ и „вид на действието“ са напълно самостоятелни МК. Общото между тях е, че са глаголни МК. И въпреки изложените неоспорими факти от печат продължават да излизат български граматика с деветчленна МК време.

Разбира се, това не е единствено възможната ХК „време“. В един от обзорите си сме илюстрирали чрез разширение на модела на Г. Герджиков тринадесетчленната категория „време“ на П. Петков, който добавя към системата на Л. Андрейчин типовете форми *пишел е, бил е писал, щял е да пише, щял е да е писал*, които нарича актуални или сегашно-актуални времена (Куцаров / Kutsarov 1994: 108). Ако се надградят например и преизказните форми, ХК може да се превърне в разкошна коледна елха, истинско украшение.

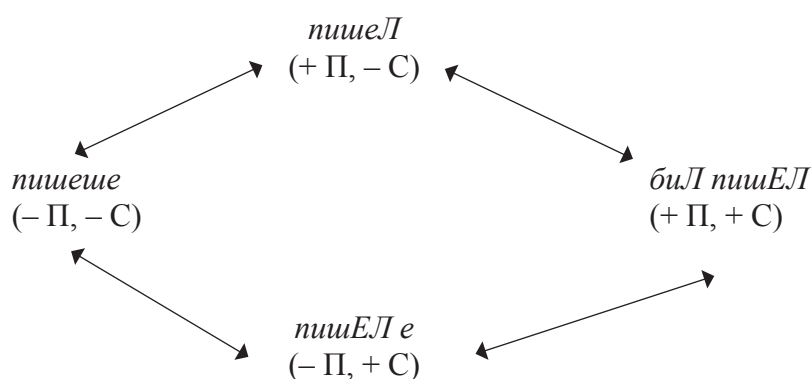
Другата обемна ХК на Г. Герджиков, която цели да обхване всички граматични форми, свързани с най-широкото разбиране на понятието модалност (срещу което винаги сме възразявали), е „глаголен модус“. Тук елхата е разклонена още в основата си. Елхата, родовото понятие, е „глаголен модус“, а двете и стебла – видовете понятия, са „модус на действието“, свързан с наклонението, и „модус на изказването“, свързан с т.нар. евиденциал, дефиниран много сложно и противоречиво от Р. О. Якобсон (Якобсон 1972 / Jakobson 1957: 101).

Няма да се занимаваме с „модуса на действието“, но ще отбележим, че според нас (а и в съгласие с българската традиция – виж например Ницолова / Nitsolova 2008: 317, в съгласие и с Якобсон 1972 / Jakobson 1957) тази МК изразява отношението на говорещото лице към действието (а не отношение на действието към действителността, към реалността и др. под.), което може да бъде субективно и несубективно (с главно значение – обективно), а обективното отношение на говорещия не е тъждествено с реално действие (Куцаров / Kutsarov 1998).

Ще се насочим към синкатегорията „модус на изказването“, в която Г. Герджиков обединява четири типа форми: удостоверителни (*четеше*), умозаключителни (*четял е*), преизказни (*четял*) и недоверчиви (*четял бил*). Като последователно отхвърля противоположните становища за немодален (в смисъл на не-наклонение) и за модален характер (за „четвърто“ наклонение) на преизказните форми и същевременно като ги примирява, авторът представя собственото си разбиране за модална в общ смисъл категория, различна от наклонението: „Докато катего-

рията наклонение изразява отношението на говорещия към действието и към връзката между действието и реалността (с тази добавка не сме съгласни – И. К.), разглежданата категория изразява отношението на говорещия към изказването за действието и към връзката между изказването за действието и реалността (и с тази добавка не сме съгласни – И. К.; когато е употребен съюзът *и*, става дума за две обикновено различни неща: *Петър и Павел* са двама души – И. К.)“ (Герджиков / Gerdzhikov 1982: 29). И на друго място: „Категорията ‘модус на действието’ или в обичайната терминология ‘наклонение’ показва отношението на действието към реалността“ (Герджиков / Gerdzhikov 1984: 77). „От своя страна категорията ‘модус на изказването’ изразява оценката на говорещия за отношението на изказването за действието към реалността“ (Герджиков / Gerdzhikov 1984: 78).

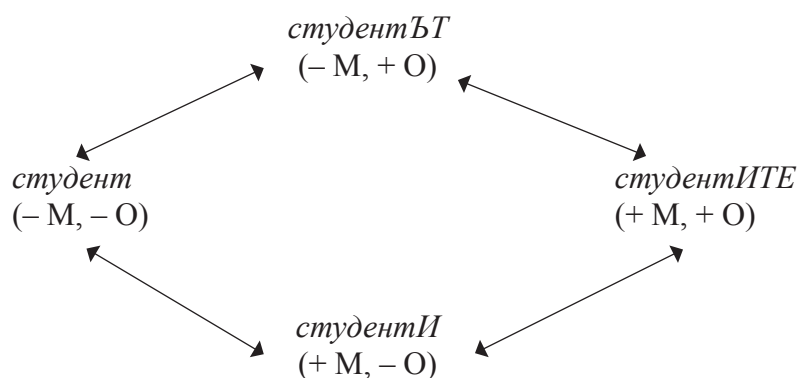
Получава се четиричленна система, изградена върху две опозиции: преизказност ~ непреизказност и субективност ~ несубективност. В нея има един двойно маркиран член (*пишел бил*), два единично маркирани (*пишел* и *пишел е*) и един немаркиран (*пишеше*) (отношенията са предадени в рамките на имперфекта).

Забележка: П – преизказност, С – субективност, в конкретния случай – конклузивност.

Както се вижда, в тази категория преизказността (*пишел*) и конклузивността (*пишел е*) са единично маркирани в сравнение с немаркирания член (*пишеше*), от една страна, и с двойно маркирания (*бил пишел*), от друга. В същото време става дума все за изказване. А е пределно ясно, че преизказността сигнализира вторично изказване, препредаване на съобщение, докато конклузивът – първично изказване; той не предава отново друго изказване. Само този факт е достатъчен, за да се разбере, че двете Г не могат да заемат равностойна степен в йерархията на изказванията. Наред с това двойно маркираният член съчетава преизказността и конклузива в една и съща словоформа (*бил пишел*), което съгласно възприетия принцип на А. И. Смирницки доказва, че тези две Г не могат да принадлежат към една и съща МК. Да не говорим за това, че изобщо отхвърляме изграждането на такъв тип опозиции (йерархични), които по наше мнение не представят реалните отношения в една МК. Те биха могли да представят комбинация на две или повече категории (каквато е така нар. деветчленна категория „време“ – виж по-горе) или пък части от две категории (каквато е случаят с категорията „модус на изказването“ у Г. Герджиков).

За да докажем тезата си, ще дадем един прост пример, в който „ще си направим“ такава „сложна категория, изградена на йерархични отношения“, от МК число и положение при съществителните имена:

Забележка: М – множественост, О – определеност.

Остава само да измислим име на новата категория (по-подробно за засегнатите въпроси виж Куцаров / Kutsarov 1994).

Нов вариант на ХК „модуси на изказването“ предлага Ал. Александров (Александров / Aleksandrov 1987; Александров / Aleksandrov 1988). Той очевидно изхожда от четиричленната категория на Г. Герджиков (виж по-горе), включваща удостоверителен, преизказан, умозаключителен и недоверчив модус. Авторът не ги отрича, но разбива удостоверителния модус на две – универсален модус, включващ глаголните форми, несъдържащи морфемата *-х/и-*, и удостоверителен, включващ формите, маркирани с *-х/и-*. При това неговата категория се изгражда само в сферата на миналото (анализ и критика на тази концепция виж у Куцаров / Kutsarov 2007: 274 – 275). Положителното е, че сред ‘модусите на изказване’ (днешните евиденциали) се търси място на свидетелските форми.

В най-ново време последовател и приносен продължител за развитието на теорията за ХК в нашето езикознание е Р. Ницолова (Ницолова / Nitsolova 2006; Ницолова / Nitsolova 2007; Ницолова / Nitsolova 2008; Ницолова / Nitsolova 2016 и др.). Очевидно е, че тя безусловно приема „деветчленната категория време“ на Л. Андрейчин, без да я нарича ХК. Разделът за времето в нейната граматика (Ницолова / Nitsolova 2008: 261 – 216) е много добре структуриран и приносен в много отношения, особено по отношение на представянето и илюстрирането на т. нар. частни значения на отделните грамемии. И пак ще поставим въпроса: защо пък точно девет времена на индикатива? Нищо не е пипнато и в безспорно несполучливо събраната (от Л. Андрейчин) терминология, в която термините „свършено“, „несвършено“ и „неопределено“ нямат място, нещо повече, абсурдният за тази система термин „минало неопределено време“ се определя като „много сполучлив“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 295). А е достатъчно термините „в миналото“ и „предварително“ да се употребят последователно (предложения съответно на В. Станков и П. Петков) и терминологията ще стане много по-хомогенна: „минало свършено“ ще бъде „минало“, „минало несвършено“ – „сегашно време в миналото“ (В. Станков), „минало неопределено“ – „сегашно предварително“ (П. Петков), а „минало предварително“ – „сегашно предварително в миналото“. По този начин граматичните значения, включвани в системата, ще получат еднотипни названия: *предходност* (минало), *едновременност* (сегашно), *следходност* (бъдеще), *результативност* (предварително) и *относителност* (в миналото). Според нас няма никакъв смисъл и от въвеждането на т.нар. „интервали“, но за това – на друго място.

Същинският принос в теорията за ХК Р. Ницолова прави (подобно на Г. Герджиков) в областта на широката сфера на модалността. Тя пише: „Трябва да отбележим, че съвременният период от развоя на морфологията се характеризира с подчертан интерес в областта на типологията към взаимодействието и йерархията на ГК, както и към въвеждане в описанието на ХК“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 318). И тя като Г. Герджиков вижда две модални ХК (едната, свързана с наклонението, а другата, с т.нар. евиденциал), доколкото „в българския език модалност и евиденциалност, от наша гледна точка, са различни ГК“ (Ницолова / Nitsolova 2006: 28).

Специално евиденциалът при нея е четиричленна категория, напълно съвпадаща с модусите на изказване у Г. Герджиков (Ницолова / Nitsolova 2016: 22), но на друго място евиденциалите са седем (Ницолова / Nitsolova 2008: 319). По въпроса за тези ХК обаче и специално за категорията, наричана евиденциал, ще вземем отношение на друго място.

Цитирана литература / References

- Александров 1987: Александров, Ал. Универсален модус на изказване в българската темпорална система. – В: *Доклади от Втория международен конгрес по българистика. Т. 3. Съвременен български език*. София: БАН, с. 491 – 498. [Aleksandrov 1987: Aleksandrov, Al. Universalen modus na izkazvane v balgarskata temporalna sistema. – In: *Dokladi ot Vtoriya mezhdunaroden kongres po balgaristika. T. III. Savremenен balgarski ezik*. Sofia: BAN, 491 – 498.]
- Александров 1988: Александров, Ал. Класификацията на българските глаголни времена според модуса на изказването – *Съпоставително езикознание*, 4 – 5, 94 – 103. [Aleksandrov 1988: Aleksandrov, Al, Klasifikatsiyata na balgarkite glagolni vremena spored modusa na izkazvaneto. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, 4 – 5, 94 – 103.]
- Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Хемус; 2. изд. София: Наука и изкуство, 1978. [Andreychin 1944: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Hemus; 2. izd. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]
- Бондарко 1971: Бондарко, А. В. *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Наука. [Bondarko 1971: Bondarko, A. V. *Grammaticheskaja kategorija i kontekst*. Leningrad: Nauka.]
- Бондарко 1976: Бондарко, А. В. *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука. [Bondarko 1976: Bondarko, A. V. *Teorija morfoloicheskikh kategorij*. Leningrad: Nauka.]
- Бондарко 2002: Бондарко, А. В. *Теория значения в системе функциональной грамматики*. Москва: Языки славянской культуры. [Bondarko 2002: Bondarko, A. V. *Teorija znachenija v sisteme funktsional'noj grammatiki*. Moskva: Jazyki slavyanskoj kul'tury.]
- Бондарко 2011: Бондарко, А. В. *Категоризация в системе грамматики*. Москва: Языки славянской культуры. [Bondarko 2011: Bondarko, A. V. *Kategorizatsija v sisteme grammatiki*. Moskva: Jazyki slavyanskoj kul'tury.]
- Герджиков 1973: Герджиков, Г. Българските глаголни времена като система. – В: *Известия на Института за български език*, кн. XXII, с. 125 – 150. [Gerdzhikov 1973: Gerdzhikov, G. Balgarskite glagolni vremena като sistema. – In: *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, XXII, 125 – 150.]
- Герджиков 1982: Герджиков, Г. Тъй нареченото преизказване и въпросът за модалните категории, които глаголят може да притежава. – *Съпоставително езикознание*, 4, с. 21 – 38. [Gerdzhikov 1982: Gerdzhikov, G. Tay narechenoto preizkazvane i vaprosat za modalnite kategorii, koito glagolat mozhe da pritezha. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, 4, 21 – 38.]
- Герджиков 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство. [Gerdzhikov 1984: Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskiya ezik*. София: Nauka i izkustvo.]
- Дуриданов 1955: Дуриданов, Ив. Бележки по въпроса за разликата между граматическа категория и граматическо значение. – *Български език*, 4, с. 349 – 351. [Duridanov 1955: Duridanov, Iv. Belezhki po vaprosa za razlikata mezhdu gramaticheskа kategoriya i gramaticheskо znachenie. – *Balgarski ezik*, 4, 349 – 351.]
- Дуриданов 1973: Дуриданов, Ив. За логическата основа на граматическите категории. – В: *Проблеми на логиката. Т. V. Логика и езикознание*. София: Изд. на БАН, с. 43 – 60. [Duridanov 1973: Duridanov, Iv. Za logicheskata osnova na gramaticheskите kategorii. – In: *Problemi na logikata. T. V. Logika i ezikoznanie*. Sofia: Izd. na BAN, 43 – 60.]
- Зализняк 1964: Зализняк, А. А. К вопросу о грамматических категориях рода и одушевленности в современном русском языке. – *Вопросы языкознания*, 4, с. 25 – 40. [Zaliznjak 1964: Zaliznjak, A. A. K voprosu o grammaticheskikh kategorijah roda i odushevlennosti v sovremennom russkom jazyke. – *Voprosy jazykoznanija*, 4, 25 – 40.]
- Иванчев 1971: Иванчев, Св. *Проблеми на аспектиалността в славянските езици*. София: Изд. на БАН. [Ivanchev 1971: Ivanchev, Sv. *Problemi na aspektualnostta v slavyanskите ezitsi*. Sofia: Izd. na BAN.]

- Йесперсен 1958: Есперсен, О. *Философия грамматики*. Москва: Прогресс (превод на английското издание от 1924 г.). [Jespersen 1958: Jespersen, O. *Filosofija grammatiki*. Moskva: Progress.]
- Кодухов 1974: Кодухов, В. И. *Общее языкознание*. Москва: Просвещение. [Koduhov 1974: Koduhov, V. I. *Obshchee jazykoznanie*. Moskva: Prosveshchenie.]
- Кодухов 1979: Кодухов, В. И. *Введение в языкознание*. Москва: Просвещение. [Koduhov 1979: Koduhov, V. I. *Vvedenie v jazykoznanie*. Moskva: Prosveshchenie.]
- Куцаров 1985: Куцаров, Ив. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство. [Kutsarov 1985: Kutsarov, Iv. *Oherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.]
- Куцаров 1990: Куцаров, Ив. О девятичленной категории времени в современном болгарском языке. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 28, кн. 1 – Филология, с. 5 – 13. [Kutsarov 1990: Kutsarov, Iv. O devjatichlennoj kategorii vremeni v sovremennom bolgarskom jazyke. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet „Paisiy Hilendarski“*, Т. 28, kn. 1 – Filologiya, 5 – 13.]
- Куцаров 1994: Куцаров, Ив. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София: Наука и изкуство. [Kutsarov 1994 Kutsarov, Iv. *Edno ekzotichno naklonenie na balgarskiya glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Куцаров 1998: Куцаров, Ив. Наклонение и статус. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 36, кн. 1 – Филология, с. 59 – 70. [Kutsarov 1998: Kutsarov, Iv. Naklonenie i status. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet „Paisiy Hilendarski“*, Т. 36, kn. 1 – Filologiya, 59 – 70.]
- Куцаров 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство. [Kutsarov 2007: Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.]
- Лайънз 1978: Лайонз, Дж. *Введение в теоретическую лингвистику*. Москва: Прогресс. [Lajonz 1978: Lajonz, Dzh. *Vvedenie v teoreticheskuyu lingvistiku*. Moskva: Progress.] [Lyons 1972: Lyons, J. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: At the University Press.]
- Маслов 1981: Маслов, Ю. С. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа. [Maslov 1981: Maslov, Ju. S. *Grammatika bolgarskogo jazyka*. Moskva: Vysshaja shkola.]
- Мещанинов 1945: Мещанинов, И. И. Понятийные категории в языке. – В: *Труды Военного института иностранных языков*. Москва – Ленинград. [Meshchaninov 1945: Meshchaninov, I. I. Ponjatijnye kategorii v jazyke. – In: *Trudy Voennogo instituta inostrannyh jazykov*. Moskva – Leningrad.]
- Ницолова 2006: Ницолова, Р. Взаимодействие эвиденциальности и адмиративности с категориями времени и лица глагола в болгарском языке. – *Вопросы языкознания*, 4, с. 27 – 45. [Nitsolova 2006: Nitsolova, R. Vzaimodejstvie evidentsial'nosti i admirativnosti s kategorijami vremeni i litsa glagola v bolgarskom jazyke. – *Voprosy jazykoznanija*, 4, 27 – 45.]
- Ницолова 2007: Ницолова, Р. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. – В: *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука, с. 105 – 195. [Nitsolova 2007: Nitsolova, R. Modalizovannaja evidentsial'naja sistema bolgarskogo jazyka. – In: *Evidentsial'nost' v jazyках Evropy i Azii*. Sankt-Peterburg: Nauka, 105 – 195.]
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Ницолова 2016: Ницолова, Р. За един основен въпрос на прагматиката – качеството на съобщението. – *Съпоставително езикознание*, 2, с. 15 – 26. [Nitsolova 2016: Nitsolova, R. Za edin osnoven vapors na pragmatikata – kachestvoto na saobshtenieto. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, 2, 15 – 26.]
- Пашов 1965: Пашов, П. Българските глаголни времена (за основните им значения и онагледяването им със схеми). – *Народна просвета*, 3, с. 52 – 63. [Pashov 1965: Pashov, P. Balgarskite glagolni vremena (za osnovnite im znacheniya i onagledyavaneto im sas shemi). – *Narodna prosveta*, 3, 52 – 63.]
- Смирницки 1955: Смирницкий, А. И. Логическое и грамматическое в слове. – В: *Вопросы грамматического строя*. Москва: Издательство АН СССР, с. 11 – 53. [Smirnitski 1955: Smirnitskij, A. I. Logicheskoe i grammaticheskoe v slove. – *Voprosy grammaticeskogo stroja*. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR, 11 – 53.]
- Смирницки 1956: Смирницкий, А. И. Аналитические формы. – *Вопросы языкознания*, 2, с. 41 – 52. [Smirnitski 1956: Smirnitskij, A. I. Analiticheskie formy. – *Voprosy jazykoznanija*, 2, 41 – 52.]

- Смирницки 1957: Смирницкий, А. И. *Синтаксис английского языка*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках. [Smirnicky 1957: Smirnitskij, A. I. *Sintaksis anglijskogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo literatury na inostrannyh jazykah.]
- Смирницки 1959: Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках. [Smirnicky 1959: Smirnitskij, A. I. *Morfologija anglijskogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo literatury na inostrannyh jazykah.]
- Уорф 1972: Уорф, Б. Л. Грамматические категории. – В: *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва: Наука, с. 44 – 60. [Whorf 1972: Whorf, B. L. Grammatical Categories. – In: *Printsipy tipologicheskogo analiza jazykov razlichnogo stroja*. Moskva: Nauka, 44 – 60.]
- Чакърова 2003: Чакърова, Кр. *Аспектуалност и количество*. Велико Търново: Фабер. [Chakarova 2003: Chakarova, K. *Aspektualnost i kolichestvo*. Velrko Tarnovo: Faber.]
- Якобсон 1972: Якобсон, Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. – В: *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва: Наука, с. 95 – 113. [Jakobson 1972: Jakobson, R. O. Shiftery, glagol'nye kategorii i russkij glagol. – In: *Printsipy tipologicheskogo analiza jazykov razlichnogo stroja*. Moskva: Nauka, s. 95 – 113.]
- Jakobson 1957: Jakobson, R. Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb. – In: *Russian Language Project*. Department of Slavic Languages and Literatures. Harvard University.
- Jespersen 1924: Jespersen, O. *The Philosophy of Grammar*. London.

On Morhological Categories and the So-Called Hypercategories

Ivan Kutsarov

University of Plovdiv Paisii Hilendarski

kutsarov@uni-plovdiv.bg

Abstract

The main aim of the article is to discuss the data from a national representative survey of language attitudes towards the most frequent deviations from standard pronunciation. Evaluation of 12 non-standard forms based on 3 types of features had been done. Empirical data prove that public opinion and language attitudes are dominated by the feature *correctness of the form (standard-based)*, while the localization of the phenomena on the language territory is problematic.

Keywords: orthoepy, spoken language, language attitudes

Бележки върху предикативната посесивност в българския език

Илияна Кръпова

Венециански университет

krapova@unive.it

Резюме

В статията се разглеждат предикативно-посесивните конструкции в българския език в светлината на типологическите данни. Целта е да се докаже, че българският език не може еднозначно да се разглежда като *имам*-език заради наличието на конструкции с глагола *съм*, изразяващи различни видове посесивни отношения. Разгледани са и вариантите на тези конструкции в старобългарски и са предложени модели на предикативната посесивност с оглед на някои съвременни теоретични анализи.

Ключови думи: предикативна посесивност, български, старобългарски, локативен анализ, дательен падеж, родителен падеж

1. Езиците по света кодират посесивността по много и различни начини, докато за изразяване на предикативната посесивност се използват две основни стратегии според типа на предикативната връзка между двата члена на посесивното отношение (които ще означим като *Притежател* и *Притежавано*): *habere* ‘имам’ или *esse* ‘съм’. Наред с повечето индоевропейски и славянски езици българският се счита за един от т.нар. *habere*-езици (Isačenko 1974), тъй като доминиращият посесивен модел е транзитивна конструкция с глагол *имам*, в която Притежателят е подлог на изречението, а Притежаваното – допълнение (напр. *Тя има руса коса*; *Те имат нова кола*).

Целта на тази статия е да покаже, че българският е по-скоро от смесен тип, защото съдържа функционални варианти на *имам*-конструкцията, образувани по модела *съм* + предлог (напр. *Тя е с руса коса*; *Ключът е у мен*) и представящи два от общо трите типа предикативни модели с *esse*, описани от Стасен (Stassen 2009) въз основа на значителна статистическа извадка от 420 езика, считана за представителна в типологическата лингвистика (Heine 2010: 470). И тъй като типологическите данни и класификации са само „горивото“ на обяснителните теории (Heine 2010: 470), във втората част на статията ще предложа някои аргументи против хипотезата за т.нар. *локативен анализ* на предикативната посесивност (Benveniste 1966).

2. Стасен (Stassen 2009: 48 – 70) предлага следните 4 модела за типологическо описание на предикативно посесивните конструкции в езиците по света:

А. У Х (Притежател) съществува/е У (Притежавано) (локативен посесив)

Примери: а. фински *Isä-llä on kaksi auto-a* ‘Татко има две коли.’ (букв. ‘На татко са две коли.’)

б. латински *Est mihi liber*. ‘Аз имам книга.’

- Б. Х (Притежател) съществува/е с У (Притежавано) (комитативен или „със“ посесив)
 Пример: хауса *Ya-nàa dà kud'ii*. 'Той е с пари.'
- В. Х (Притежател=Топик) У (Притежавано) съществува/е (топикален посесив)
 Пример: тайски *Phom mii rod*. 'Аз имам кола.' (букв. 'Аз съществува кола.')
- Г. Х (Притежател) има У (Притежавано) (транзитивен посесив)
 Пример: английски *I have a car*. 'Аз имам кола'

Първите три модела са конструирани с екзистенциален предикат 'съществува' или 'е', но за разлика от екзистенциалните изречения, които съдържат пропозиция за „съществуване изобщо“ („nuclear existence“: *У съществува*), в предикативно посесивните конструкции тази пропозиция е „обогатена“ с втори аргумент: *У съществува по отношение на Х* (Heine 1997: 58). Моделите се различават по това, кой аргумент на посесивното отношение репрезентира Х (*Притежателя*) и кой – У (*Притежаваното*), както и по граматическите средства, които езиците избират за тяхното кодиране, с което пък е свързана и разликата в словореда на аргументите. Както ще видим по-долу, локативният и комитативният модел са релеватни и за българския език, наред с транзитивния модел Г, който по принцип е характерен за повечето индоевропейски езици. Особеното при него е, че Притежателят и Притежаваното се кодират по същия начин, по който се кодират семантичните роли Агенс и Пациенс в транзитивните конструкции, съдържащи динамичен предикат (Heine 1997: 47 и сл.), а именно като подлог и допълнение. Топикалният модел е най-близък до екзистенциалните конструкции, но не е релевантен за български, защото изисква специален топикален маркер за кодиране на Притежателя и поради това е характерен само за езиците, които използват такива маркери (китайските езици, японски и др.).

Определянето на първия модел като „локативен“ се дължи на факта, че Притежателят е оформен граматически чрез предложен или предложно-падежен израз за място, т.е. като „одушевена локация“ (Freeze 1992). Измежду славянските езици локативният модел е представен основно в руски¹ (напр. *У меня был синий автомобиль*), като за това има исторически и структурни причини. Макар този модел да е познат в праславянски, установяването му в руски като доминиращ вероятно се дължи и на ареални влияния от западнофинския субстрат, за което може да се съди по наличието във фински на паралелни посесивни конструкции с локативен/адезивен падеж (Timberlake 2014). Възможно е екзистенциалните конструкции от типа на *На stole были книги* също да са изиграли роля за граматикализацията на посесивите най-вече заради факта, че и двата типа имат словоред, който може да се определи като огледален на този в локативните конструкции, срв. *Книги были на stole/у меня* (Р. Фрийз ги нарича „обърнати локативи“). Подобна словоредна промяна е често срещан способ за граматикализация на екзистенциални и посесивни конструкции от налични в езика локативи, чиято семантика обикновено е по-конкретна и поради това се смята за прототипна.²

В български наследеният от праславянски и старобългарски локативен модел е представен чрез конструкции от типа на У е у/при Х, където Х е също задължително одушевен, виж (2).

(2) *Ключът е у хазяина (вече две седмици); Детето е у/при брат ми (цяло лято).*

¹ *Иметь*-конструкцията в руски са силно ограничени и се явяват основно в словосъчетания от рода на *иметь право*, *иметь веру* и т.н. Освен това съществува разлика дори в привидно еднозначните съчетания от рода на (i) и (ii): (i) *Иван имел машину* / (ii) *У Ивана машина*. Докато (ii) може да изразява различни видове собственост, употребите на (i) са несъвместими с много от тях, например с т.нар. „временна“ или „преходна“ собственост и с т.нар. „неотчуждаема собственост“, включваща отношения като част – цяло, роднински названия, части на тялото и под. Срв. напр. **Я имею дочь*; **Я имею руки*.

² Вж. (Ницолова / Nitsolova 1990; Младенова / Mladenova 2013) за екзистенциалните изречения в български в сравнение с руски от гледна точка на словореда. Тук няма да разглеждаме отношението между екзистенциалност и посесивност.

Имаме основание да определим конструкциите в (2) като локативно-посесивни. Тяхната посесивна семантика се изразява в това, което Стасен (Stassen 2009) нарича „временно или преходно притежание“, а локативният елемент в значението им се носи от предлога, означаващ пространствена близост между притежаваното и неговия притежател. Това специфично значение е сигнализирано и от възможността в конструкцията да се въведе обстоятелствен израз, посочващ времето, през което притежанието е факт, както в примерите в (2).

Друга важна особеност на локативно-посесивните конструкции в български е задължителната дефинитност на подлога, който кодира притежавания обект. В *habere*-езиците временна посесивност се изразява основно чрез членуването допълнение на посесивния глагол. Срв. напр. англ. *John has the key* и италиански *Gianni ha la chiave* букв. ‘Джон има ключа’. Ако допълнението е неопределено, напр. *John has a key*, *Gianni ha una chiave* ‘Иван има ключ’, конструкцията може да бъде само посесивна. Следователно български кодира разликата между локативна посесивност и посесивност в собствен смисъл освен чрез избор на интранзитивна спрямо транзитивна конструкция, също и чрез словоред (**Х има У**, но **У е у Х**). С избора на словоред е свързана и различната темо-ремна организация на двете конструкции в българския език. В първата, където У е неопределено (*Детето има ключ*), то е нова информация (Фокус), докато във втората, където У е определено, то е Топик, т.е. изразява позната, предварително въведена или пресупозирана информация.³ Репрезентацията на локативно-посесивната структура е дадена в (3). Тя се основава на идеята, че всички видове локативни конструкции с глагол *съм* (срв. *Ключът е в чекмеджето*; *Книгата е на масата*) имат обща структура, в която лявата прикопулна позиция се заема от NP със семантична роля Тема (локативен аргумент), а предложната фраза PP е локативен предикат, който се реализира като комплемент на копулата *съм* (вж. (Бъркалова / Barkalova 1995) за видовете предикати, които могат да заемат дясната прикопулна позиция).

(3) [NP – Тема Cop [Pred_{Loc} P [Pred PP]]⁴

В диахронно отношение локативно-посесивните конструкции могат да се разглеждат като междинен етап в процеса на граматикализация на посесивите: **ЛОКАТИВ – ЛОКАТИВ-ПОСЕСИВ – ПОСЕСИВ** (Heine 1997). Докато този процес е завършен в руски, в български, заради започналата още в старобългарски конкуренция с транзитивния *имам*, локативният посесив е запазен като единична конструкция със специфично значение.

3. Според Стасен (Stassen 2009) старият индоевропейски екзистенциален датив (лат. *Marcus est liber = Marcus librum habet*) също е вид локативна конструкция, запазена в редица съвременни индоевропейски езици (вкл. славянските) наред с доминиращия, но по-късен в диахронно отношение общоиндоевропейски транзитивен модел.⁵ Дативната конструкция е и стар славянски модел; според Тимбърлейк (Timberlake 2014) тя предшества хронологично модела *у+генитив* и със сигурност *имам*-модела от ранния период на праславянски (за употребата ѝ в старобългарски вж. по-долу). В съвременния български подобни конструкции се оформят с *имам*-глагол (*Марко има книга*). Възниква въпросът, какво е отношението на конструкцията **Х има У** към огледалната конструкция **У е на Х**, напр. *Книгата е на Марко*. Ако ги приемем за

³ Тук имаме предвид немаркирания словоред. За словоредните движения от рода на *У мен е КЛЮЧЪТ* (фокус) или *У МЕН* (фокус) *е ключът* са отговорни различни прагматични фактори, свързани с делението Топик – Фокус (тема – рема).

⁴ Тук няма да коментирам мненията за характера на *esse/съм* като функционална връзка, копула или екзистенциален предикат. За функциите на *съм* и *имам* в граматически контекст вж. (Младенова / Mladenova 2013).

⁵ Не всички автори приемат старата теза на Меие (Meillet 1923), че индоевропейските езици са се развили в *имам*-езици, след като са заместили по-ранни модели със *esse*. Такова обобщение не е резонно и заради данните от старобългарски (вж. и Isačenko 1974).

локативно-посесивни, могат ли да се свържат чрез трансформационно отношение **У е на Х > Х има У**. На пръв поглед тази идея като че ли не е лишена от основание. От диахронна гледна точка предлогът *на* има директивна и локативна семантика, а според Стасен локативният модел не прави разграничение между собствено локативни и директивни конструкции (вж. Heine 1997 за противоположно мнение). Свързването на датива с директивни и локативни значения е и една от особеностите на граматикализацията на този падеж поне в индоевропейските езици (Haspelmath 2003).

Съществува мнение (Den Dikken 1997; Kayne 1993), че аналогични конструкции във френски, напр. *Il livre est à Jeanne* 'Книгата е на Жан' с предлога *à* 'на', който, както и в български, участва в изразяването на дативни отношения (непряко допълнение), също дават трансформирани посесивни изречения *Jean ha le livre*. От семантична гледна точка обаче това са две различни конструкции. На това обръща внимание Бенвенист (Benveniste 1966: 145, бел. 2). Според него т.нар. *appartenance* (съм на) конструкции трябва да се разграничат от другите посесивни конструкции с непряк падеж, доколкото понятието за принадлежност (**Х принадлежи на У**) е различно от това за притежание. Изглежда обаче, че проблемът е по-сложен. Тъй като тук нямаме възможност да го разгледаме по-подробно, ще отбележим, че старите индоевропейски езици (по-точно латински и старогръцки, вж. Benvenuto, Pompeo 2012) използват в предикативно-посесивни конструкции датив и генитив: *Liber est Marco* (датив) и *Liber est Marci* (генитив).⁶ Разликата между двата падежа е семантична: дативът се свързва с понятието за владение, физическо притежание на даден обект, т.е. с принадлежност, а генитивът – с „вътрешно отношение“ между Притежателя и Притежаваното (Watkins 1967; Zribi-Hertz 1997). С други думи, генитивната конструкция е построена на основата на изразено чрез приименен генитив атрибутивно отношение, което всъщност е основната функция на този падеж (*Liber est (liber) Marci*). Това може да означава, че на българската конструкция **Х е на У** (*Книгата е на Марко*) съответстват две подлежащи структури, дадени в (4а) и (4б), на което се дължи двусмислената ѝ интерпретация. Първата изразява принадлежност в собствен смисъл и е свързана както по структура, така и по семантика с *имам*-конструкцията. Втората е производна от предикативната *Книгата е (книга) на Марко*, т.е. от изречение за тъждество с елипса на съществителното в посткопулна позиция.

- (4) а. NP Cop [PP_{Dat}]
 б. NP Cop [_{NP} [_N Ø] PP_{Gen}]

4. Наред с локативния тип предикативна посесивност българският език притежава още един тип *esse*-конструкция, която Стасен определя като „комитативна“ или „асоциативна“. Тя е образувана по модела: **Х съществува/е с У**, където Х е Притежател, а У – Притежавано. За разлика от предходните типове, асоциативното отношение може да кодира всички видове притежание, характерни и за транзитивната *имам*-конструкция: а) неотчуждаема собственост, т.е. „притежание“, което не е „владение“ или „придобивка“, а отразява вътрешно отношение между Притежателя и Притежаваното, напр. части на тялото, роднински названия и др.; б) отчуждаема собственост, т.е. физическо притежание на конкретни предмети; в) временно или преходно „притежание“ на конкретни предмети, болести и др.; г) притежание в абстрактен смисъл, т.е. притежание на абстрактни (или временни) признаци, предидирани на субекта и излизаци извън прототипното посесивно отношение на собственост и владение.

- (5) а. *Момчето е със зелени очи.* (Момчето има зелени очи.)
Мария е с лош характер. (Мария има лош характер.)

б. *Те са с две коли.* (Те имат/притежават две коли.) – срв. Ние сме с двете коли. (собствено комитативно)

⁶ Старобългарският очевидно не е притежавал аналогична предикативна конструкция с генитив, както можем да заключим от изследването на А. Минчева (Минчева / Mincheva 1964).

- в. *Детето ми сега е с очила; Детето ми е с фарингит.* (Детето ми има фарингит.)
Малчуганът беше с нож. (Малчуганът имаше нож.)
 г. *Той е с големи надежди за детето си.* (Тя има големи надежди за детето си.); *Той е с друга вяра/идеи;* и т.н.

Примерите показват, че посесивните конструкции от този тип не образуват естествен семантичен клас, а естествен синтактичен клас, обединен на основата на асоциативното отношение. Асоциативният тип⁷ предикативна посесивност е сравнително слабо застъпен в индоевропейските езици (Stassen 2009: 54).⁸ Среща се основно в исландски (т.нар. *vera með* *съм с*-конструкции, в много голяма степен аналогични на тези в български, срв. Levinson 2011), в уелски и в изолирани случаи в португалски, където най-вероятно става въпрос за идиоматична употреба (Freeze 1992):

- (6) а. исландски: *Jón er með blá augu.* ‘Иван е със сини очи.’; *Hún er með bækurnar fimm.* ‘Тя е с пет книги.’; *Jón er með kvef.* ‘Иван е с хрема.’; *Jón er með gleraugu.* ‘Иван е с очила.’ (Levinson 2011, (14))⁹
 б. португалски: *O menino esta con fome.* ‘Детето е гладно.’ (букв. ‘Детето е с глад.’)

Асоциативният тип предикативна посесивност се различава от локативния по отсъствието на локативно отношение. Срв. *Къде е ключът?* – *Ключът е у хазяина*, но не и **Къде е момичето?* Другата важна разлика между двата типа е в семантичния им обхват и в дистрибуцията. Асоциативната конструкция не е локативно-посесивна, а посесивна не само защото на практика не познава семантични ограничения, но и защото има същия словоред като *имам*-конструкцията: и в двата случая Притежателят е подлог, а Притежаваното – допълнение. Структурата в (7) отразява точно тази прилика с *имам* под формата на стандартна транзитивна структура. В *съм с*-структурата предлогът се инкорпорира в копулата *съм* и образува с нея комплексна глаголна опора V, чийто синтаксис е паралелен на *имам*.¹⁰

- (7) а. NP V NP, където V = *имам*
 б. NP [V *съм* със [PP [P *е* съ NP]

⁷ Въпреки че според Стасен термините комитативен и асоциативен са синонимни в случая, все пак ни се струва, че вторият е по-подходящ. Предлогът „със“ не може да се определи като комитативен най-малкото защото тук отсъстват прототипните за предлога значения „придружител“ (при одушевени обекти) и „придружаващо средство/инструмент“ (при неодушевени обекти). Невъзможно е например към примера в (4а) да се зададе въпрос **С какво е момичето?*, докато такъв въпрос е напълно възможен за протипните комитативни употреби на предлога, срв. *С какво дойдохте?* – *Дойдохме с двете коли.*

⁸ Стасен (Stassen 2009: 54 и сл.) посочва, че този тип е сравнително рядък и се среща в различни австронезийски езици, папуаските езици, езиците на Южна Америка и Субсахарска Африка.

⁹ Според Фридънсон (Friðjónsson 1978, цит. по Levinson 2011), *vera með* конструкциите в исландски са свързани с изразяване на притежание на преносими обекти като *съм с* = *имам нещо* (в ръцете си или в джобовете си), т.е. нося нещо със себе си, без да се конкретизира дали обектът е свойство на „притежателя“, или не, така че с тази конструкция могат да се свържат както отчуждаеми, така и неотчуждаеми „притежания“. Според Левинсон (Levinson 2011) обаче семантиката на *vera með* конструкцията е свързана основно с изразяване на „временно притежание“, което Стасен (Stassen 2009: 17) дефинира неформално чрез два признака: а) липса на постоянен контакт между Притежател и Притежавано и б) контрол над Притежаваното от страна на Притежателя, който е задължително одушевен. Що се отнася до българския, струва ми се, че *съм с*-конструкцията може да означава както временни, така и постоянни „притежания“, което води и до възможност за семантичен пренос от рода на *Той е с очила* (*носи постоянно очила*) > *Той е късоглед*.

¹⁰ Интересно е да отбележим, че в разговорната реч се наблюдава засилено присъствие на *съм с*-конструкции, особено при отрицание. (i) *Всяка красива жена не е с един мъж.* (предаване „Втори план“, Карбовски, 27 май 2017); *Това лято няма да съм с ангажменти като миналото.*

5. Всички разгледани дотук конструкции имат старобългарски съответствия със същия спектър посесивни значения и диференцирани разграничения, както и в съвременния език.¹¹ Наблюденията на Маканалън (McAnallen 2011) и на Гъркович-Мейджър (Grković-Major 2011) върху дистрибуцията на *имѣти* в евангелските кодекси показват, че макар централно при този глагол да е значението за „временно притежание“ и „отчуждаема собственост“¹², той има и други посесивни употреби: неотчуждаема собственост при одушевени и неодушевени притежатели, „притежание“ на абстрактни свойства в изрази от рода на *имам болест, власт, мир* и под., освен в случаите, когато е бил заменян от специализиран глагол без оглед на гръцкия оригинал.¹³

- (8) а. ꙗ рѧзвъѣ єдино҃го хлѣба не имѣахъ съ собоѣ въ корабѣи (Мк 8: 14)
αἱ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους, καὶ εἰ μὴ ἓνα ἄρτον οὐκ εἶχον μετ' ἐαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.
б. ꙗ имѣаи двѣѣ ризѣ да подастѣ не имѣаштѣ оумоу. ꙗ имѣаи брашѣна такожде да творитѣ. (Лк 3:11)
Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδώτω τῷ μὴ ἔχοντι, καὶ ὁ ἔχων βρώματα ὁμοίως ποιεῖτω
в. кестѣ во вѣ севастіѣ, єзеро имы водѣ многѣ (Cod.Supr., 1, 5, 39b, 10 (76))¹⁴
Ἔστιν δὲ ἐν τῇ Σεβαστείᾳ λίμνη ἔχουσα ὕδωρ πολὺ·
г. вѣрѣ имѣти, имѣти (Grković-Major 2011: 41)

По всичко личи, че за кодиране на „временно или преходно притежание“ старобългарският език използва и локативния модел **У (Притежавано в номинатив) быти + у + Х (Притежател в генитив)**, илюстриран с пример (9) от Асеманиевото евангелие. Макар той да се среща сравнително рядко¹⁵, примерите, коментирани от Мирчев (Мирчев / Mirchev 1971), Маканалън (McAnallen 2011) и Ходова (Ходова / Hodova 1966), ясно показват, че семантиката му е била близка до локативната особено в случаите, когато контекстът е позволявал локативна реинтерпретация на значението на оригиналната гръцка конструкция (обикновено в датив). Освен това притежаваните обекти са конкретни и броими и се намират в близост до притежателя (McAnallen 2011: 164).

- (9) ѹѣто же са вамѣ мьнитѣ · ѧште вѣдѣтѣ · ѡу ѣтера ѣлка · ѣрѡвецѣ (Мт. 18:12; McAnallen 2011)
Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἂν γένηται τινὶ ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα (Мт. 18:12; McAnallen 2011)

Третият тип старобългарски предикативно-посесивни конструкции е представен чрез два модела: 1. **вѣти + Х (Притежател в датив) У (Притежавано в номинатив)**, вж. (10) и 2. **Х (Притежател в датив) быти + У (Притежавано в номинатив)**, вж. (11).

¹¹ Благодаря на гл. ас. д-р Цветана Димитрова от ИБЕ, която ми предостави тези данни от корпусите.

¹² Според Стасен (Stassen 2009) няма език, който да кодира чрез *habere* отчуждаема собственост, но да не кодира и значение за временна собственост чрез същия глагол. Очевидно става въпрос за семантична екстензия.

¹³ Гъркович-Мейджър (Grković-Major 2011) вижда фреквентността на *имам*-конструкциите в старобългарски (староцърковнославянски в нейната терминология) като резултат от зараждането на синтактичните транзитиви. Въпреки това трябва да се има предвид, че макар дативният модел да е най-стар, праславянски е използвал също и *имам*-модела (Timberlake 2014).

¹⁴ В съвременния език неодушевените „притежатели“, за които е характерна пространствена близост по отношение на притежаваното (т.нар. споделена локация), кодират посесивно отношение чрез екзистенциална конструкция с безличен глагол *има*, а не чрез посесивна конструкция. Срв. *В морето има много вода, В стаята има 10 деца* и др. Срв. напр. с английски *The room has ten children in it, The sea has water*. Очевидно *имам* е стеснил значението си до изразяване на различни видове собственост на одушевени Притежатели вероятно поради причини, свързани с историческия развой на категорията одушевеност. Тази семантична разлика се нуждае от допълнително проучване.

¹⁵ Според МакАналън (McAnallen 2011) има само 4 ясни случая на този модел в евангелските преводи.

(10) а. *i ne bŭ ima ŭada* (Лк 1:7, Мариинско евангелие)

kaì ouk ĭn aŭtoĩs téknon

б. и сѣи бѣ сѣстра именемъ мариѣ (Лк 10:39, Мариинско, Дуриданов и др. / Duridanov et al., 1993: 462)

(11) .. *емоу естъ снъ* ,той му е син' (Минчева / Mincheva 1964: 44)

Макар да изглеждат словоредни варианти на един и същ модел, според нас между двете конструкции има съществена разлика: първата е екзистенциална и следователно локативна според Стасен (Stassen 2009). Основното предназначение на датива е да установи наличието на посесивно отношение, т.е. факта на притежанието, поради което роднинското название, изразяващо „притежавания“ обект (в случая *дете, име*), е кодирано от прагматична гледна точка като нова информация (рема). В пример (11) притежаваният обект (*син*)¹⁶ също е кодиран като нова информация, но конструкцията е предикативна, а местоименият датив е т.нар. външен посесив (вж. Крарова 2012; Ницолова / Nitsolova 2013; Крарова, Dimitrova 2015). Разликата между двата модела се вижда добре при сравнение с гръцки, където обикновено на първата старобългарска конструкция съответства екзистенциален датив (вж. (10а), а на втората – приименен генитив.¹⁷ Конструкциите като (11) са стари славянски и са запазени и до днес в славянските езици (Минчева / Mincheva 1964: 134 и сл.; Cienki 1993), включително в руски, особено при имена на лица. Същата конструкция се среща и в балканските езици, напр. в румънски, вероятно под славянско влияние. Срв. *El mi-e frate* ‘Той ми е брат’ (Herslund, Baron 2001).

Дативът в индоевропейските езици често изразява отношения от сферата на неотчуждаемата собственост: роднински названия, части от човешкото тяло, абстрактни състояния и имена (Минчева / Mincheva 1964: 43 и сл.; Catasso 2011). Наблюденията върху предикативната посесивност в старобългарски, колкото и бегли да са, потвърждават нашето по-ранно заключение (Крарова, Dimitrova 2015), направено въз основа на изследването на дистрибуцията на т.нар. от А. Минчева „двойно зависим дателен притежателен“, вариант на който е и външният посесив в (11), че навлизането на дателния падеж във функционалната сфера на родителния като рефлекс на синкретизма генитив-датив в историята на българския език е започнало именно от граматикализацията на отношения от областта на неотчуждаемата собственост.

В източниците, посветени на предикативно посесивните конструкции в старобългарски (Grković-Major 2011; McAnallen 2011), няма данни за употребата на комитативни конструкции в посесивна употреба. В Старобългарския речник (Иванова-Мирчева и др. / Ivanova-Mircheva et al. 2009: 769) намираме обаче препратка към посесивна употреба на предлога *съ* (и творителен падеж) за „изразяване притежание на качество, признак, особеност“. В (12) е цитиран пример от Синайския евхологий. Предложният израз обаче може да се тълкува двусмислено: като комитатив или асоциатив-посесив.¹⁸

¹⁶ В литературата обикновено се изтъква, че роднинските названия са относителни съществителни („relational nouns“), които за разлика от обикновените съществителни притежават аргументна структура от вида [X [Y], където X е *син, дъщеря, майка*, а Y – съответният „притежател“, който е аргумент на съществителното, означаващо роднинското название. Разликата с неотносителните съществителни се вижда добре от сравнението с невъзможното в новобългарски **Това ми е книга*, за разлика от *Той ми е син*.

¹⁷ Интересно е да отбележим, че в латински абсолютно същата разлика се наблюдава между използването на генитива и датива (Blake 1994: 142): (i) *Illius duae fuere filiae*. ‘Негови бяха две дъщери’ (Съществуването на дъщерите е факт и се установява идентичността на притежателя). (ii) *Illi duae fuere filiae* букв. ‘Те му бяха дъщери’ = Той имаше две дъщери (Установява се, че дъщерите съществуват, те са проминентният аргумент и затова се въвеждат като нова информация).

¹⁸ Тъй като същата конструкция се среща в албански и в гръцки (напр. *Ο Γιάννης έχει/είναι με μακριά μαλλιά* ‘Иван има/е с дълги коси’; *Αυτοί έχουν/είναι με δύο αυτοκίνητα* ‘Те имат/са с две коли’), имаме основание да смятаме, че става въпрос за балканизъм, но темата изисква специално проучване.

Всичко това налага подробно да се изследва диахронията на този вид предикативна посесивност. В таблицата са обобщени моделите в старобългарски спрямо изразяваните от тях посесивни отношения.

Таблица 1.

Тип посесивно отношение	Синтактичен модел
Отчуждаема собственост	<i>имѣти</i> , <i>вѣти</i> + <i>оу</i> + Род.п
Неотчуждаема собственост	<i>имѣти</i> , <i>вѣти</i> + Дат.
Временна или преходна собственост	<i>имѣти</i> , <i>вѣти</i> + <i>оу</i> + Род.п
Притежание на абстрактни признаци	<i>имѣти</i> , <i>вѣти</i> + Дат.

6. Въпреки разликата по транзитивност – интранзитивност в богатата генеративна и типологическа традиция се е оформило мнението, че структурите с *имам* и със *съм* *у/при* могат да се мислят като производни от единна изходна интранзитивна структура, съдържаща *съм*. Философско-лингвистичните основания за такъв по същество редуccionистки подход са изложени за пръв път от Емил Бенвенист, който в една своя статия от 1966 г. (Benveniste 1966: 197) заключава, че ‘avoir n’est rien autre qu’un être-à inversé’ (‘имам не е нищо друго освен инверсия на *съм* у’). Общото между двете структури Е. Бенвенист вижда във факта, че и двете изразяват състояние: *esse*-структурата изразява състояние на съществуването (‘l’état de l’étant’), а *habere*-структурата – състояние на притежаващото, имащото (‘l’état de l’ayant’), т.е. на този, *на когото* е нещото (Мразек / Mrázek 1963). Дж. Лайънз (Lyons 1967, Lyons 1977: 722) също обръща внимание на факта, че в много езици по света *habere*-значението се предава чрез локативни конструкции, което навежда на мисълта за интерпретация на Притежателя като локативен субект и на глагола *habere* като вариант на *esse* + предлог. Дж. Лайънз предлага двете английски конструкции (*John has the book* ‘Иван има книгата’ и *The book is on the shelf* ‘Книгата е на рафта’) да се свържат като трансформи, по-точно моделът X има Y да се изведе от Y е у/при X (*The book is at John’s*), където X е одушевен локативен субект в дълбоката структура, съответстващ на Притежателя и кодиран като подлог в повърхнинната транзитивна конструкция.

Хипотезата за локативната природа на *имам* има много привърженици, но и немалко противници (вж. Herslund, Baron 2001). В (много) схематичен вид тя може да се представи така. В класическата си студия Фрийз (Freeze 1992) формализира интуицията на Бенвенист и Лайънз и предлага *habere*-изреченията да се генерират чрез движение на комплемента на *esse* NP₂, съответстващо на аргумента Локатив/Притежател, и инкорпориране на предлога P в *esse*:

$$(13) \text{esse} \text{ } [_{pp} \text{ NP}_1 \text{ Тема } [P [\text{NP}_2 \text{ Локатив }]]] \rightarrow \text{NP}_2 \text{ habet NP}_1$$

Струва ми се обаче, че липсват убедителни аргументи за възприемане на локативен подход към описанието на предикативната посесивност в български. Първо, Притежател и Притежавано могат да се смятат за аргументи на опората P (предлог) само и единствено в локативно-посесивната *съм*-конструкция с предлог у: P (Тема, Локатив). Виж структурата в (3) по-горе. Въпреки това, както коментирахме и по-горе, локативно-посесивните конструкции не са синонимни на *имам*-конструкцията, защото без контекстуализация в последната липсва тъкмо този нюанс, който задава характерната за *съм* у семантика на „временна или краткотрайна принадлежност“. За да се генерира локативното значение в *имам*-конструкцията, трябва да се добави отделен адвербиален израз с рефлексивно местоимение, срв. *Детето има ключ у себе си*. От друга страна, в локативната конструкция аргументът Тема може да бъде модифициран чрез атрибутивна предложна фраза *на*-NP, въвеждаща „постоянния“ Притежател, срв. *Ключът на Петър е у де-*

мето. Същия ефект наблюдаваме и в английски, въпреки че разликата между посесивното и локативното значение се изразява чрез дефинитността на допълнението към *have*: *The child has a key* vs. *The child has the key*/ *Peter's key*.

По принцип в много езици транзитивният *имам* е полисемичен (изразява локация, владение, отношение или някаква комбинация между тях), докато интранзитивният „съм/намирам се у“ е лексикално ограничен (Herslund, Baron 2001: 9).

Вторият аргумент против декомпозиционния подход към *имам* има отношение към синтаксиса на съществителните, означаващи обекти от кръга на неотчуждаемата собственост, които не могат да се свържат предикативно със *съм*, а само с *имам* (Heine 1997: 31 – 32). Сравнението между (14а) и (14б) повдига въпроса защо трансформацията в *имам*-изречение е задължителна в случаите, когато чрез (старо) генитивно отношение се изразява вътрешно отношение между Притежател и Притежавано, какъвто е случаят с роднинските названия например. Следователно структурата в (7б) по-горе, която на практика формализира едно твърдение за идентичност, не е съвместима с този вид посесивност.

- (14) а. *Дъщерята е на Иван и Мария, срв. Тя е дъщеря на Иван и Мария.
б. Иван и Мария имат дъщеря.

Третият тип аргументи против обобщаващата структура на Фрийз е свързан със структурния анализ на асоциативните посесивни конструкции. В посесивна функция предлогът *със* няма локативна природа, за разлика от същинските му комитативни употреби, напр. *Детето е с баща си*. Като доказателство за разликата между двете употреби можем да посочим факта, че въпрос с местоимение за място не би бил възможен в посесивните предикативи, докато такъв въпрос е напълно възможен по отношение на собствено комитативните употреби. Срв. *Къде е детето* – *Детето е с баща си*, което естествено не е твърдение за притежание. По-големият проблем е, че ако в структурата (13) Р е реализиран от предлог *със*, в резултиращата структура би следвало да очакваме обратен словоред, а именно Притежаваното да е кодирано като подлог на изречението, а Притежателят – като предложно допълнение. Следователно, асоциативните конструкции не могат да получат локативен анализ и не бива да се разглеждат като варианти на локативна конструкция. Поради тази причина по-горе определихме тази структура като аналогична на транзитивната.

7. От всичко, казано дотук, можем да заключим, че както семантиката, така и синтаксисът на предикативната посесивност в съвременния български език се нуждае от сериозно и задълбочено проучване. Настоящите бележки са само опит в тази посока.

Цитирана литература / References

- Бъркалова 1995: Бъркалова, П. Блок от модели на простите изречения със *съм* в съвременния български език. – *Съпоставително езикознание*, XX, 6, с. 24 – 37. [Barkalova 1995: Barkalova, P. Blok ot modeli na proste izrecheniya sas sam v savremenniya balgarski ezik. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, XX, 6, 24 – 37.]
- Дуриданов и др. 1993: Дуриданов, И. (ред.). *Граматика на старобългарския език. Фонетика, морфология, синтаксис*. София: Издателство на БАН. [Duridanov et al. 1993: *Gramatika na starobalgarskiya ezik. Fonetika, morfologiya, sintaksis*. Sofiya: Izdatelstvo na BAN.]
- Иванова-Мирчева и др. 2009: Иванова-Мирчева, Д. (отг. ред.). *Старобългарски речник*. Т. 2. София: Валентин Траянов. [Ivanova-Mircheva et al. 2009: *Starobalgarski rechnik*. Vol. 2. Sofia: Valentin Trayanov.]
- Минчева 1964: Минчева, А. *Развой на дателния притежателен в българския език*. София: Издателство на БАН. [Mincheva 1964: *Razvoy na datelniya pritezhatelen v balgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]

- Мирчев 1971: Мирчев, К. Предлог у в посесивной функции в истории болгарского языка. – В: *Исследования по славянскому языкознанию: Сборник в честь шестидесятилетия проф. С. Б. Бернштейна*. Москва: Наука, с. 79 – 84. [Mirchev 1971: Mirchev, K. Predlog u v posesivnoj funkciji v istorii bolgarskogo jazyka. – In: *Issledovanija po slavjanskomu jazykoznaniju: Sbornik v chest' shestidesjatiletija prof. S. B. Bernshtejna*. Moskva: Nauka, 79 – 84.]
- Младенова 2013: Младенова, М. Порядок слов и семантика в словоупотреблении глаголов mít/иметь/имам (в чешском, русском и болгарском). – *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 545 – 556. [Mladenova 2013: Mladenova, M. Porjadok slov i semantika v slovoupotreblenii glagolov mít/imet/imam (v cheshkom, russkom i bolgarskom). – *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 545 – 556.]
- Мразек 1963: Мразек, Р. Дателный падеж в старославянском языке. – В: Й. Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Praha: Československá akademie věd, с. 225 – 261. [Mrázek 1963: Mrázek, R. Datel'nyj padezh v staroslavjanskom jazyke. – In: J. Kurts (ed.). *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka*. Praha: Československá akademie věd, 225 – 261.]
- Ницолова 1990: Ницолова, Р. Екзистенциалните изречения с глаголите esse и habere в българския език в съпоставка с другите славянски езици. – *Съпоставително езикознание*, XV, 4-5, с. 236 – 242. [Nitsolova 1990: Nitsolova, R. Ekzistentsialnite izrecheniya s glagolite esse i habere v balgarskiya ezik v sapostavka s drugite slavyanski ezitsi. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, XV, 4 – 5, 236 – 242.]
- Ницолова 2013: Ницолова, Р. Някои особености на българските посесивни конструкции в сравнение с чешкия език. – В: *Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 183 – 195. [Nitsolova 1990: Nitsolova, R. Nyakoi osobenosti na balgarskite posesivni konstruksii v sravnenie s cheshkiya ezik. – In: *Slavjanskite ezitsi otblizo. Sbornik v chest na 70-godishninata na dots. Yanko Bachvarov*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 183 – 195.]
- Ходова 1966: Ходова, К. И. Синтаксис предлога ‘ou’ с родительным падежом в старославянском языке. – *Scando-Slavica*, 12, 96 – 114. [Hodova 1966: Hodova, K. I. Sintaksis predloga ‘ou’ s roditel'nyim padezhom v staroslavjanskom jazyke. – *Scando-Slavica*, 12, 96 – 114.]
- Benveniste 1966: Benveniste, E. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Benvenuto, Pompeo 2012: Benvenuto, M., F. Pompeo. Expressions of predicative possession in Ancient Greek: εἶναι plus dative” and “εἶναι plus genitive” constructions. – *Annali del Dipartimento di Studi Letterari, Linguistici e Comparati. Sezione Linguistica*. Università degli Studi di Napoli “L’Orientale”. AION, N.S. 1, 2012, 77 – 104.
- Blake 1994: Blake, B. J. *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Catasso 2011: Catasso, N. *Genitive-Dative Syncretism in the Balkan Sprachbund: An Invitation to Discussion*. <www.skase.sk/Volumes/JTL19/pdf_doc/04.pdf> [20/06/2017]
- Cienki 1993: Cienki, A. Experiencers, possessors, and overlap between Russian dative and u + genitive. – In: *Proceedings of the 19th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, 76 – 89.
- Den Dikken, 1997 Den Dikken, M. The syntax of possession and the verb ‘have’. – *Lingua*, Vol. 101, 3–4, 129 – 323.
- Freeze 1992: Freeze, R. Existentials and other locatives. – *Language*, 68, 553 – 595.
- Friðjónsson 1978: Friðjónsson, J. *A course in Modern Icelandic: Texts, Vocabulary, Grammar, Exercises, Translations*. Reykjavík: Tímaritið Skák,
- Grković-Major 2011: Grković-Major, J. The development of predicative possession in Slavic. At <src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no24.../21_Grkovic.pdf> [20/06/2017]
- Haspelmath 2003: Haspelmath, M. The geometry of grammatical meaning. Semantic maps and cross-linguistic comparison. – In: Tomasello, M. (ed.). *The New Psychology of Language. Cognitive and Structural Approaches to Language Studies*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 211 – 243.
- Heine 1997: Heine, B. *Possession: Cognitive Sources, Forces, and Grammaticalization*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Heine 2010: Heine, B. Predicative Possessiion. By Leon Stassen [Review]. – *Language*, 86, 2, 470 – 473.
- Herslund, Baron 2001: Herslund, M., I. Baron. Introduction. Dimensions of possession. – In: Baron, I., M. Herslund, F. Sorensen (eds.). *Dimensions of Possession*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Isačenko 1974: Isačenko, A. V. On 'have' and 'be' languages. A typological sketch. – In: M. Flier (ed.). *Slavic Forum. Essays in Linguistics and Literature*. The Hague-Paris: Mouton, 43 – 77.
- Kayne 1993 Kayne, R. Towards a modular theory of auxiliary selection. – *Studia Linguistica*, 47, 3 – 31.
- Krapova 2012: Krapova, I. On the syntax of possession in the Balkan languages: the elusive nature of the External Possessive construction. – In: Kahl, T., M. Metzeltin, H. Schaller (Hg.). *Balkanismen heute – Balkanisms Today Reihe: Balkanologie. Beiträge zur Sprach- und Kulturwissenschaft*. Bd. 3, Vienna, LIT Verlag, vol. 3, 87 – 109.
- Krapova, Dimitrova 2015: Krapova, I., T. Dimitrova. Genitive-dative syncretism in the history of the Bulgarian language. Towards an analysis. – *Studi Slavistici*, XII, 181 – 208.
- Levinson 2011: Levinson, L. Possessive with in Germanic: have and the Role of P. – *Syntax*, 14, 4. 355 – 393.
- Lyons 1967: Lyons, J. *A note on possessive, existential and locative sentences*. – *Foundations of Language*, 3, 390 – 396.
- Lyons 1977: Lyons, J. *Semantics*. Vol 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- McAnallen 2011: McAnallen, J. Predicative possession in Old Church Slavic Bible translations. – *Oslo Studies in Language*, iii, 155 – 172.
- Meillet 1923. Meillet, A. Le développement du verbe 'avoir'. – In: *ANTIΔΩPON. Festschrift für Jacob Wackernagel zur Vollendung des 70. Lebensjahres*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 9 – 13.
- Stassen 2009: Stassen, L. *Predicative possession*. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Timberlake 2014: Timberlake, A. The simple sentence. – In: Gutschmidt, K., S. Kepmgen, T. Berger, P. Kosta (eds.). *Die Slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur. Ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. Band 2, 1675 – 1698.
- Watkins 1967: Watkins, C. Remarks on the genitive. – In: *To Honor Roman Jakobson: Essays on the Occasion of his Seventieth birthday*, Vol. III. The Hague: Mouton, 2191 – 2198.
- Zribi-Hertz, 1997: Zribi-Hertz, A. On the dual nature of the possessive marker in Modern English. – *Journal of Linguistics*, 33, 511 – 537.

Notes on Predicative Possession in Bulgarian

Iliyana Krapova

University of Venice

krapova@unive.it

Abstract

The paper investigates predicative possession structures in Bulgarian in the light of typological data. The aim of the paper is to show that Bulgarian cannot be unambiguously defined as a *have*-language since it possesses *be*-constructions + prepositions which express different types of possessive relations. The variants of these constructions are traced back to Old Bulgarian. The paper also discusses the formal representation of predicative possession structures.

Keywords: *predicative possession, Bulgarian, Old Bulgarian, locative analysis, dative case, genitive case*

Обществено мнение и правоговор (върху материал от национално представително проучване)

Йовка Тишева, Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

yovka.tisheva@abv.bg; krasimiraaleksova@gmail.com

Резюме

Основната цел на статията е анализ на резултатите от първото национално представително изследване на езиковите нагласи към най-честите отклонения от книжовния правоговор. Оценката на 12 речеви явления е направена по признаците *правилност, еуфоничност и локализация*. Емпиричните данни доказват доминацията на признака *правилност* във формираните обществени езикови нагласи, както и разколебаността или проблематичността на локалната идентификация на явленията.

Ключови думи: правоговор, устна реч, езикови нагласи

1. Правоговорът и правоговорните норми

Правоговорът като „сбор от правила за устната реч, които осигуряват еднообразно и единно произношение в съответствие с нормите на книжовния език“ (Тилков, Бояджиев / Tilkov, Boyadzhiev 1977: 190) се основава на относително ясни закономерности, отразяващи актуалното състояние на фонемната система на представителната форма на езика. Установяването на тези правила става в „сложни условия на езиков развой, ... под знака на културни, стопански, политически и други въздействия“ (Пашов, Първев / Pashov, Parvev 2009: 7). Специфично в случая е, че „още от Възраждането нормите на произношение тръгват по такъв път на развитие, че се явяват някои отклонения от източното произношение и отражения на определени черти от западното... когато западното е по-малко отдалечено от старобългарското състояние“ (Андрейчин / Andreychin 1997: 128). За разлика от правописните правила, които чрез книжовните школи през Възраждането преминават през специфична „обработка“, правоговорните се установяват до голяма степен стихийно.

Езиковите норми се свързват с постулиране на „общозадължителните изисквания за единен изговор, единна форма и единна употреба на думите в книжовния език“ (Андрейчин / Andreychin 1997: 113). Кодификационните процеси у нас са насочени на първо място към регулиране на правописа и граматиката. С устройството на българския правопис се решават и въпросите за изговора на думи, при които няма несъответствия между буквен и фонемнен състав. От първите упътвания за правопис и до днес продължава практиката правописните речници да служат и като правоговорни. Единственият „Правоговорен речник на българския език“ (Пашов, Първев / Pashov, Parvev 1975) в петото издание става „Правоговорен и правописен речник на българския език“ (2009). С изключение на учебните речници, само в „Речник за правоговор,

правопис и пунктуация“ (Попов и др. / Popov et al. 1998) в уводната част се коментират и фонетични явления, свързани с правоговора.

В изследванията на българската устна реч са отбелязвани редица отклонения от правоговорните норми. Причините за тях се свързват най-често с диалектни влияния. В съвременната езикова ситуация обаче традиционните териториални диалекти също търпят промени. Разслояването на езиковите регистри, колоквизацията на устната комуникация, разширяването на сферите, в които се използват средствата на разговорната реч, се отразяват и в избора на произносители варианти. Обективността на изследванията предполага както използване на надеждни данни, така и отчитане на извънезиковите фактори, влияещи върху езиковия избор.

2. Общественото мнение, езиковите нагласи и анкетното проучване¹ на нагласите към 12 правоговорни отклонения

Мнението представлява субективно съждение, което се основава на знание за обект от действителността и отразява вижданията на индивид или група, зависими от приетата ценностна система. В общественото мнение могат да се открият познавателен, оценъчен и емоционален компонент. Нагласите притежават още един – поведенчески. Според когнитивното виждане за тях те имат трикомпонентен състав: когнитивен елемент (сума от убеждения за характеристики на обекта), афективен (чувствата на индивида относно обекта, положителната или отрицателната му оценка) и конативен (поведенчески аспект, представляващ не самото действие спрямо обекта, а предразположение към благоприятни или неблагоприятни действия спрямо него) (Джонев / Dzhonev 1996: 213). И мнението, и нагласите се изграждат в социалната интеракция, но нагласите имат относително по-голяма стабилност, която разрешава да бъдат изучавани. Относителната стабилност на нагласите и характерът им на предразположение да се реагира последователно по благоприятен или неблагоприятен начин спрямо даден обект (Allport 1954), са причините да се изследват именно нагласите към правоговорните отклонения.

Важно е кой от компонентите на нагласите е водещ за формирането на оценката: познавателният, за който може в случая да се издигне хипотезата, че е силно обвързан с акцента в училищното обучение върху книжовните норми, или афективният, напр. „харесвам този начин на говорене“. Друг въпрос е свързан с това дали има съгласуваност, или не между компонентите на нагласите, дали има „междуконпонентна амбивалентност“, например дали чувството е в противоречие с познанието (може човек да знае, че дадени особености в речта му не отговарят на книжовните норми, но в оценката му за тях да доминират позитивни чувства, породени от усещането за принадлежност към една местна общност), или пък обратното – познанието, че става въпрос за правоговорно отклонение, да е детерминирало чувството в цялостната оценка.

Данните от предходни проучвания върху особености на устната реч мотивираха избора на 12 отклонения (виж Таблица 1), които имат различна честота и разпространение, но са типични за устната комуникация.

¹ Национално представително анкетното проучване на езиковите нагласи е проведено по проект ДТК 02-11/16.12.2009 „Изследване на модели и средства в различни речеви ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“.

Таблица 1.
Правоговорни отклонения

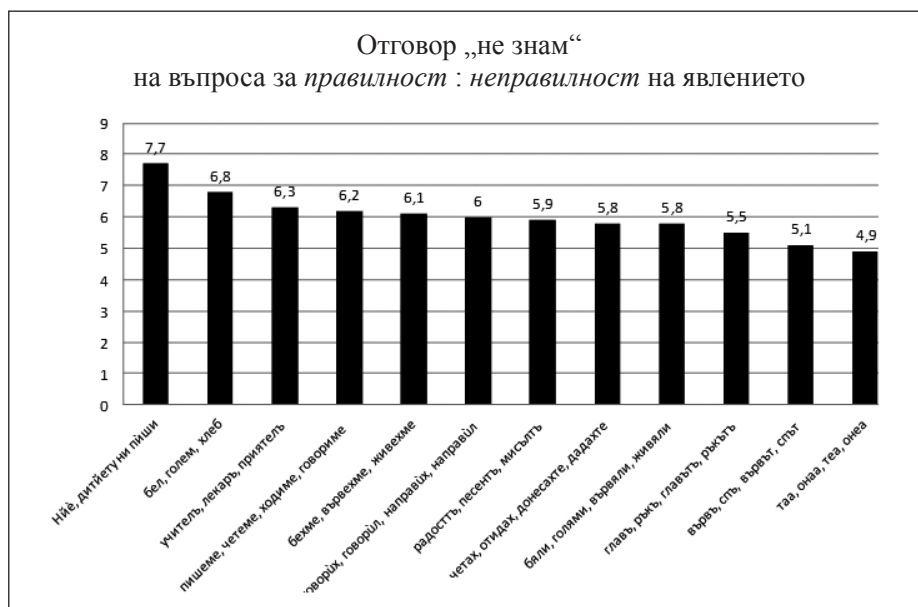
<ul style="list-style-type: none"> – Екане – <i>бел, голем, бехме, вървехме, живехме.</i> – Свърхякане – <i>голями, бяли, видяли, живяли.</i> – Окончание -ме за 1 л., мн.ч., сег. вр., I и II спр. – <i>ходиме, говориме, пушиме, пиеме.</i> – Аористна тематична гласна -а- (с отчитане на редукцията) вместо -о-, при глаголи от I спр. – <i>четъх, отидъх, донесъхте, дадъхте.</i> – Твърда съгласна пред окончанието за 1 л., ед. ч. и 3 л., мн.ч., сег. време, II спр. – <i>вървѣ, спѣ, вървѣт, спѣт.</i> – Твърда съгласна пред определ. член при някои същ. имена – <i>учителѣ, лекарѣ, приятелѣ.</i> – Дейотация при показателни местоимения – <i>тѡа, тѡаа, тѡѣа, онѣа.</i> 	<p>Определителен член -тъ (под ударение) при същ. от ж.р., завършващи на съгласна – <i>радосттъ, песенттъ, мисълтъ.</i></p> <p>Генерализирана винителна флексия -ъ под ударение при същ. от ж.р. – <i>главѣ, главѣтъ, ръкъ, ръкътъ.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Редукция на неударена гласна е в и, както и смекчаване на съгласни пред предни гласни. Включени са в един въпрос поради силна по степен положителна зависимост между тях – <i>Нѣѣ, дитѣѣту ни пѣѣѣ.</i> – Аористни непрефигирани и префигирани глаголни форми с ударение върху тематичната гласна – <i>говорѣх, говорѣл, направѣх, направѣл.</i>
--	--

В проучването основни са въпросите, оформени върху признаците *правилност* и *еуфоничност* – едни от най-прилаганите в перцептуалната диалектология и перцептуалната социолингвистика (виж Алексова / Aleksova 2016). Като трети признак бе избрана *локалната принадлежност* (към един от двата основни мезолекта: западен и източен). Всеки признак изгражда опозитивна двойка: *правилно : неправилно, западнобългарско : източнобългарско, звучи добре : не звучи добре*. Използван е методът на семантичния диференциал. Скалата за оценка на речевото явление по всеки признак е 10-степенна. За първата опозитивна стойност на съответния признак равнищата са: 1 – най-висока степен, 2 – висока степен, 3 – средна степен, 4 – ниска степен, 5 – най-ниска степен, а за втората опозитивна стойност на признака равнищата са: 6 – най-ниска степен, 7 – ниска степен, 8 – средна степен, 9 – висока степен, 10 – най-висока степен.

Анкетата, реализирана от „Галъп Интернешънъл България“ сред 2018 пълнолетни българи, е представителна по отношение на признаците пол, възраст, местожителство (тип населено място и регион), образование и етническа принадлежност. Анкетаторите посещават дома на респондентите, четат въпросите и записват в анкетната карта отговорите. Предварително е записан звуков файл, онагледяващ всяко от оценяваните отклонения.

3. Йерархия на речевите явления според противопоставянето *правилност : неправилност*

Преди да представим тази йерархия, ще посочим каква част от анкетираните не са дали отговор (Графика 1). Стойностите се движат в интервала между 7.7% и 4.9% – сравнително ниски проценти, които говорят, че явленията са относително добре разпознаваеми. Най-висок процент отговори „не знам“ са дадени за редукцията на неударено *е* + смекчаването на съгласни пред предни гласни (7.7%). Това не е изненадващо, защото източните български говори заемат по-голяма част от територията на България, а поради представителността на анкетата преобладават анкетираните именно от територии, в които е активна източната произносителна норма. Сред респонденти, за които този две явления не са контрастни маркери, е възможно да съществува невъзможност да се прецени дали тези явления са правилни, или не. От второто до шестото явление са отклонения, характерни за западните говори. Процентните различия са незначителни, затова не могат да се направят значими изводи.

Графика 1. Отговор „не знам“ на въпроса за *правилност : неправилност* на явлениято

Сумата от анкетираните (в проценти), дали отговори от 6 до 10 (степените на ‘неправилност’), дава възможност разглежданите в това проучване явления да бъдат йерархично подредени (Графика 2).

Графика 2. Йерархия на правоговорните отклонения според оценките за *неправилност*

Високите проценти на неодобрение говорят, че към явленията съществуват негативни нагласи сред респондентите, които са изразили мнение, различно от „не знам“. Анкетираните идентифицират тези явления като неправилни, изхождайки от формирана представа за правилно/неправилно, опираща се на индивидуалната ментална репрезентация на кодифицираните

норми. (Съвсем друг е въпросът дали тази индивидуална представа за правилност отговаря на реалната кодификация.)

Единствено при формите от типа *четеме, пишеме, учиме* положителните оценки за *правилност* надвишават негативните. Щом едно явление не се идентифицира от половината анкетираните като контрастиращо на нормата, то обяснимо би се явявало по-често в речта на говорещите. Винаги обаче трябва да се държи сметка, че между езиковите нагласи и появата на даден маркер в речта няма едно-еднозначна връзка. Може едно явление да бъде разпознавано като неправилно и въпреки това да бъде част от речевия репертоар на един индивид.

Различията между процентите анкетираните, оценили като неправилно дадено явление, в някои от случаите са твърде малки, за да се правят изводи към кое от отклоненията има по-голяма нетърпимост. Действително редукцията на неударено *е* + смекчаване на съгласните пред предни гласни са получили най-висок процент отговори за неправилност, но разликите със следващите ги са минимални. От един порядък са оценките за редукция на неударено *е* + смекчаване на съгласните пред предни гласни (98.6%), за дейотация във формите на показателните местоимения (98.4%), за т.нар. *ъкане* при същ. от ж.р. с ударение върху окончанието (97.5%), за глаголни форми с твърда *вм.* мека съгласна в края на презентната основа (96.3%), за именни форми с твърда *вм.* мека съгласна пред определителния член (94.5%), за аористни форми с тематична гласна *-а-* вместо *-о-* (93.2%), както и за екането в именни (92.8%) и в глаголни форми (91.9%).

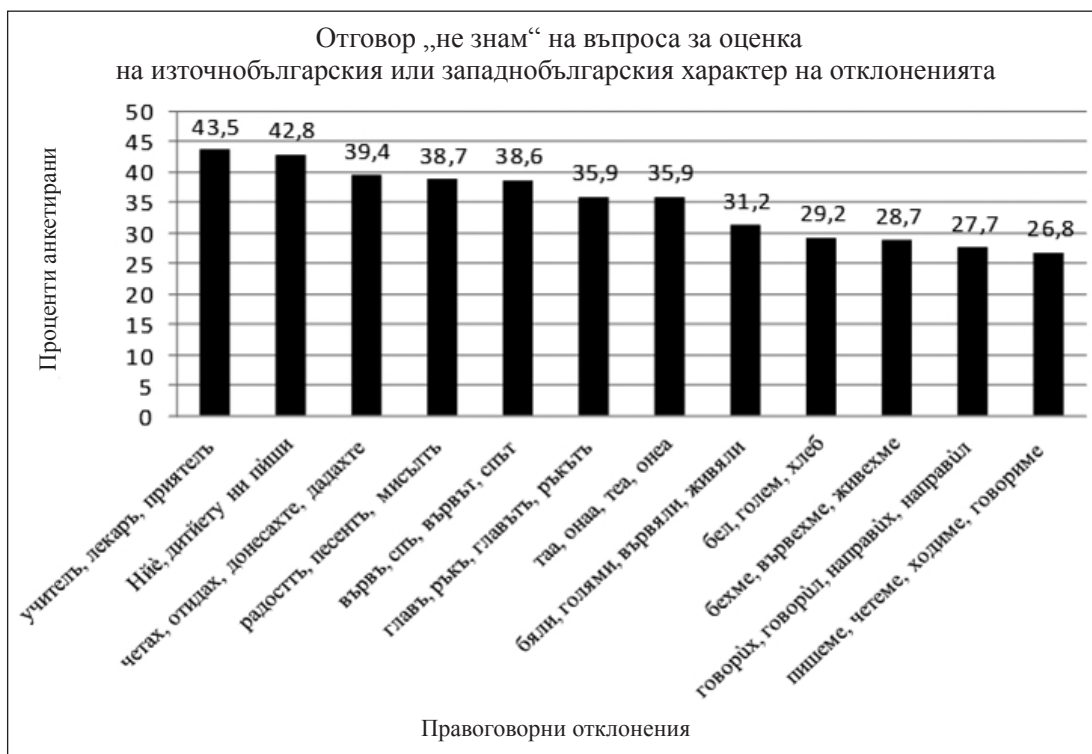
Сравнително по-малък процент негативни нагласи има към премета на ударението в аорист и аористни причастия (72.1%) и свръхъкането (70%). По отношение на формите *пишеме, четеме* мненията на анкетираните са разделят на две почти равни части (48.7% са избрали степените на признака *неправилност*).

Предварителните ни хипотези за оценките по признака *правилност : неправилност* за две от явленията: член *-тъ* под ударение вместо *-та* при същ., ж.р. ед.ч. и глаголни форми с аористна гласна *-а-* вместо *-о-*, се разминават с данните от анкетата. Очакването беше, че двата некодифицирани варианта няма да бъдат разпознавани като неправилни, поне не от съществена част от анкетираните. Резултатите сочат обаче висок процент респонденти, оценили ги като неправилни – съответно 88.5% и 93.2%. Основното предположение за причините, обусловили разминаването, е свързано с концентрирането на вниманието върху кратка поредица онагледяващи думи, както и с очакването на респондентите, че ще бъдат задавани въпроси за неправилни явления.

4. Йерархия на речевите явления според противопоставянето западнобългарска : източнобългарска локализация

На първо място ще посочим, че значителна част от респондентите не могат да определят дали дадено отклонение от кодификацията е по-типично за българския езиков Изток, или за езиковия Запад (двата основни съвременни мезолекта). Стойностите на Графика 3 – между 43.5% и 26.8%, говорят, че този признак не е силен диференциатор на общественото мнение по отношение на езика. Почти четири пъти по-малко са отговорите „не знам“ по признаците *правилност* (Графика 1) и *еуфоничност* (Графика 6).

Най-много анкетираните лица не могат да определят локалното разпространение на именни форми с твърда вместо мека съгласна пред определителния член в м.р. ед.ч. Обратно на очакванията след нея се нарежда редукцията на неударено *е* и смекчаването на съгласни пред предни гласни (42.8%). Една от причините според нас е липсата на перцептивна изпъкналост и контрастност на редукцията на неударено *е* и смекчаването на съгласни пред предни гласни за групата респонденти от Източна България (по данните най-вече сред респондентите от Югоизточна България според делението западни : североизточни : югоизточни говори). Тези некодифицирани варианти са част от регионалния речев репертоар, което обяснява неконтрастността им.

Графика 3. Отговор „не знам“ на въпроса за западнобългарския или източнобългарския характер на отклоненията

Причините за неидентифицирането на локалната маркираност на именните форми с твърда вместо мека съгласна пред определителния член в м.р. ед.ч. не са същите. В групата на отговорилите „не знам“ най-много са респондентите от Югоизточна България, след тях от Западна България, а накрая са тези от Североизточна България. Има тенденция западните респонденти да не различават при перцепция некнижовната твърдост (*учителъ, лекаръ, двигателъ*). В групата на живеещите в югоизточните райони този некнижовен вариант също не е локално маркиран, както личи от множеството отговори „не знам“. При североизточните респонденти процентът на отговори „не знам“ е съответстващ като пропорция на отговорите „не знам“ в групите на западните и на югозападните анкетирани.

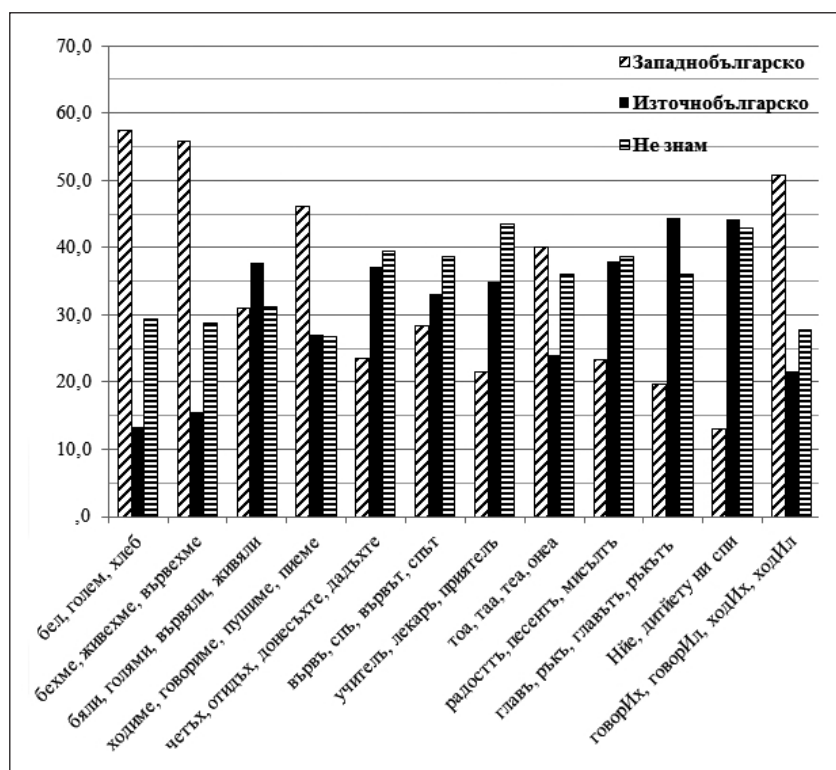
По около 39% от лицата дават отговор „не знам“ за териториалното разпространение на форми от типа *четах, радосттъ и вървъ*. Тези стойности са обясними, защото форми като *четах* и *радосттъ* онагледяват тенденции в съвременния български език, които нямат пряка обвързаност с явленията в традиционните териториални диалекти. По-различно е положението при сегашните глаголни форми с твърда вместо мека съгласна – този маркер е типичен за езиковия Запад, а днес разпространението му е по-широко в сравнение с диалектите. За 36% а.л. *таа, онаа и главъ, главътъ* не са териториално разпознаваеми като източни или западни.

Сравнително най-малък процент респонденти (между 30% и 27%) са избрали отговор „не знам“ за типичното западно екане, за свръхякането, за премета на ударението в аористни форми, както и за мекането. Явно това са явленията в устната реч, които са най-ясно разпознаваеми като локално маркирани правоговорни отклонения. Данните сочат, че причината е преобладаването на оценките на източните по месторождение респонденти. За тях тези отклонения са перцептивно ярки, контрастни на речевата норма в собствената им общност.

Особено важна за извличането на значими изводи за локалната маркираност на правоговорните отклонения според езиковите нагласи на анкетираниите е съпоставката между отговорите *източнобългарско явление* : *западнобългарско явление* : *не знам* (Графика 4). При тази

съпоставка се работи с цялата съвкупност от 2018 души (извадката е национално представителна).

По процент анкетираните, приписали западнобългарска мезолектна принадлежност, на първо място се нарежда екането при имената (*бел, голем, хлеб*), след него е екането в глаголните форми (*бехме, живехме, вървехме*), на трето място са аористните форми с прамет на ударе-

Графика 4. Процентни съотношения между отговори западнобългарско явление : източнобългарско явление : не знам

нието (*ходих, ходих*). Екането и праметът на ударението в аористни форми са некодифицирани варианти, определени от над 50% от всички 2018 респонденти като западнобългарски.

Некнижовното окончание *-ме* за 1 л. мн.ч., сег.вр., I и II спр. се нарежда на четвърто място сред западнобългарските явления, но пък само за 45% от анкетираните. Равен процент са респондентите, които отговарят „не знам“, и които го смятат за източнобългарско. Като се вземат предвид фактите: кодифицираният модел следва централните балкански говори; вътрешномиграционните процеси са много активни; некодифицираният вариант е маркер и в речта на интелигенцията, вкл. и в официални комуникативни ситуации, ще стане ясно защо мякането има ниска степен на мезолектна идентификация.

Няма източнобългарски мезолектни особености, които да са получили по над 50% от оценките на респондентите за източна локализираност. Относително най-високи оценки за източнобългарско явление имат генерализираните винителни форми от типа *главъ, главътъ* и редуцията на неударено *e + смекчаването* на съгласни пред предни гласни, но все пак става дума за около 44%. Това е резултат от преобладаването на респондентите от Източна България, за които тези правоговорни отклонения не са толкова ярки, изпъкващи, контрастиращи в местната езикова ситуация.

Оформя се една група от 6 некнижовни варианта на речеви явления с подчертано проблематична мезолектна идентификация според оценките на респондентите. Това са: свръхякането (*голями, вървяли, живяли*), аористните форми с тематична гласна *-а-* (чуваща се като редуци-

рано *a* след ударението) в м. -*o*-, двата типа форми с непалатална вместо палатална съгласна – във формите на членувани съществителни от м.р. ед.ч. (*учителъ, лекаръ*) и в презентни глаголни форми, 1 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч. (*вървѣ, вървѣтъ*), показателните местоимения с дейотация (*таа, онаа, тоа*) и членувани с -*тѣ* в м. -*та* съществителни в ж.р. (*есентѣ, песентѣ*). При тях една от трите обобщени оценки (западнобългарско, източнобългарско, не знам) преобладава, но незначително. При повечето от тях има превес на „не знам“, при свръхякането малко повече са оценките за източнобългарско явление (но само 37%), а при показателните местоимения с дейотация (*таа, онаа, тоа*) лек превес имат оценките за западна маркираност. Обединяващата черта за всички тези 6 явления е липсата на консолидирани езикови нагласи за мезолектна (а по-общо и за локална) принадлежност според анкетираните 2018 души. С риск от грешка 0.05 този извод е верен и за цялото пълнолетно население на България.

Анализите на данните и сравненията дават основание да се направи изводът, че делението *източнобългарско : западнобългарско речево явление* според оценките на респондентите не съвпада с основното диалектно деление (което е напълно очаквано), нито пък изцяло с това, което очертават социолингвисти и изследователи на устната комуникация като противопоставяне между два съвременни мезолекта, два основни произносителни типа/произносителни варианта, две норми на българската устна книжовна реч (Виденев / Videnov 1990, 2005; Буров / Burov 2013). Българският езиков Изток според анкетираните има по-слаба степен на идентификация поради преобладаването на родените и живеещите в Източна България респонденти. С известна условност може да се каже, че като идентификационен маркер при перцепция, особено за западните българи, изпъква редукцията на *e* в *и* + смекчаването на съгласните пред предни гласни и т.нар. ъкане (*главѣ, главѣтъ*). Българският езиков Запад според респондентите има по-ясни, по-разпознаваеми, по-контрастни идентификатори: екането и премета на ударението в аорист и аористни причастия. Останалите не книжовни варианти, които са обект на оценка, не се разпознават като достатъчно отчетливо локално маркирани. Това положение при социолингвистичната перцепция не отменя нито действителното положение в устната комуникация, нито пък класификациите от лингвистична гледна точка, но пък насочва настойчиво към съпоставки между общественото мнение, регионалните нагласи и динамиката в узуса, а и в езиковите норми.

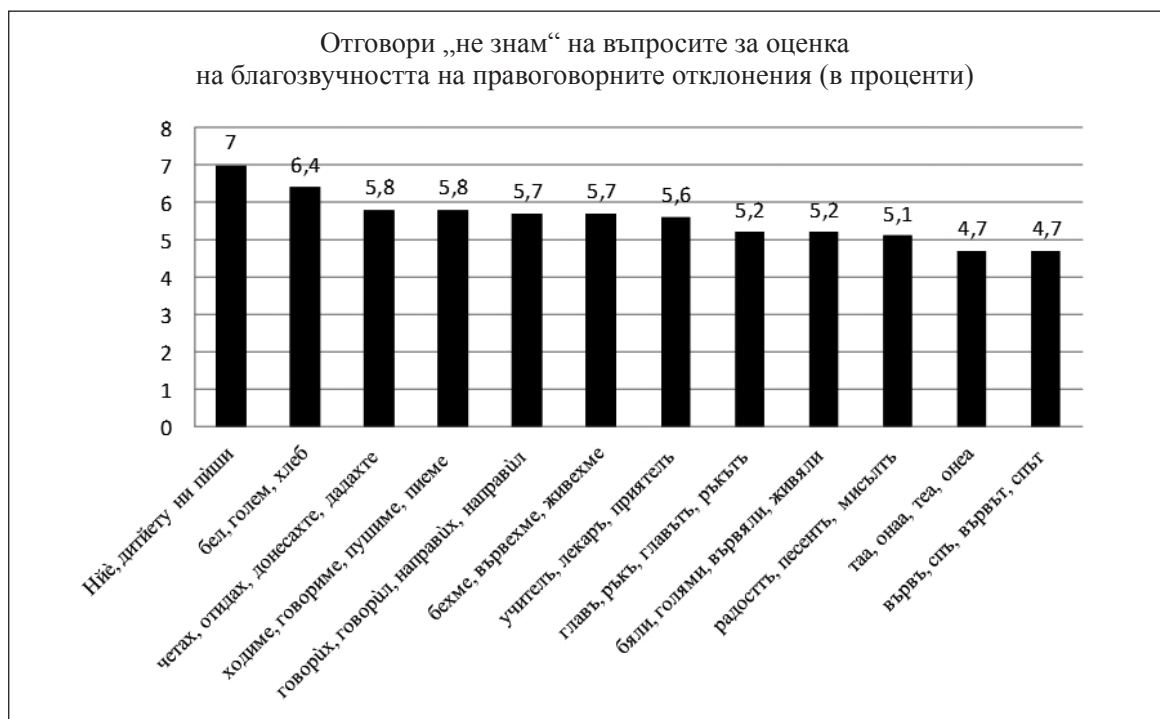
5. Йерархия на речевите явления според противопоставянето *звучи добре : не звучи добре*

Противопоставянето *звучи добре : не звучи добре* представлява вариант на често използваните еуфонични или естетически критерии в перцептуалната диалектология и социолингвистика. Отговорът на такъв въпрос изисква субективна оценка, която невинаги е обвързана с познанията за правилно, за отговарящо на стандарта, нито пък с някакви знания къде в териториално отношение е разпространено даденото явление. Това е вярно особено когато оценката е обвързана със солидарност към групата, към която принадлежи индивидът. Резултатите от национално представителната анкета обаче сочат обвързаност между оценките за правилност : неправилност и за еуфоничност.

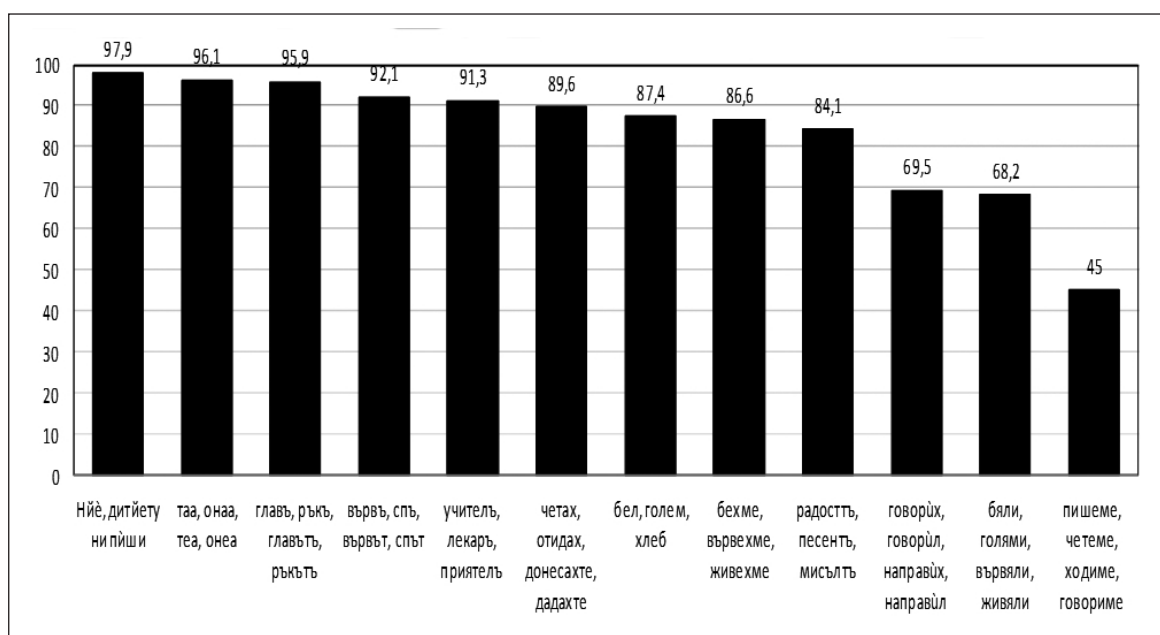
Питането за оценка на благозвучността води до по-нисък процент анкетирани, отговарящи „не знам“ (Графика 5). Разликата между най-ниския (4.7%) и най-високия процент (7%) е само 2.3%, което означава, че липсва значимо разсейване.

Оценките на онези респонденти, които са дали отговор на въпросите за оценка на благозвучността (т.е. без отговор „не знам“) на 12-те речеви явления са представени на Графика 6.

Подреждането на правоговорните отклонения по признака *не звучи добре* е много сходно с подреждането според признака *неправилност*, което проличава от сравнението между Графика 2 и Графика 6. Статистическите анализи на връзките доказват обвързаността на нагласите по тези два признака. Този факт подкрепя предварителната хипотеза за доминирането на кри-

Графика 5. Отговори „не знам“ на въпросите за оценка на благозвучността на правоговорните отклонения

Графика 6. Оценки за неблагозвучност на отклоненията от книжовната норма

терия *правилност* над критерия *еуфоничност* в рамките на съвременното обществено мнение за езика.

Както и при признака *неправилност*, така и при признака *не звучи добре* първите 9 речеви явления са получили оценки от един порядък: между 98% и 84% анкетирани са избрали степените на *не звучи добре*. Отново други две явления са получили с десетина процента по-малко негативни оценки: предметът на ударението в аористни форми – 69.5%, и свръхякането (*бяли, вървяли*) – 68.2%. Единствено т.нар. мекане (*ходиме, говориме*) се оценява като негативно зву-

чащо от по-малко от половината анкетирани лица, избрали отговор, различен от „не знам“ (45.0%).

Ако общественото мнение не санкционира категорично едно отклонение от правоговорната норма като неправилно, а се разделя на две почти равни части, ако според нагласите на хората то не звучи неприятно, дразнещо, неблагозвучно, това явление представлява езикова тенденция. Това явление конкурира кодифицираната норма и дава основание за размисли за отношението норма : кодификация, а и за това доколко кодификацията отговаря на действителната езикова/речева норма. Проведеното национално представително проучване дава надеждни данни за общественото мнение, на които могат да се опират кодификаторите. Вземането на решения обаче изисква не само да се изследват нагласите, но и да се съберат представителни данни за реалното разпространение на дадено явление в речта на индивиди с различен териториален произход, местоживеене, възраст, пол, образование, материален статус, професионални занимания.

Цитирана литература / References

- Алексова 2016: Алексова, Кр. *Социолингвистична перцепция, езикови нагласи и социална идентификация по речта*. София: Парадигма. [Aleksova 2016: Aleksova, Kr. *Sotsiolingvistichna pertseptsiya, ezikovi naglasi i sotsialna identifikatsiya po rechta*. Sofia: Paradigma.]
- Андрейчин 1997: Андрейчин, Л. Някои въпроси около изграждането и развитието на българския книжовен език. – В: *Книга за българския език*. Шумен: Алтос, с. 111 – 137. [Andreychin 1997: Andreychin, L. *Nyakoi vaprosi okolo izgrazhdaneto i razvitiето na balgarskiya knizhoven ezik*. – In: *Kniga za balgarskiya ezik*. Shumen: Altos, 111 – 137.]
- Буров 2012: Буров, Стоян. Две норми на българската устна книжовна реч. – *LiterNet*, 07.11.2012, № 11 (156). [Burov 2012: Burov, St. *Dve normi na balgarskata ustna knizhovna rech*. – *LiterNet*, 07.11.2012, № 11 (156)] <http://litenet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm> [18.04.2017]
- Виденов 1990: Виденов, М. *Съвременната българска градска езикова ситуация*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Videnov 1990: Videnov, M. *Savremennata balgarska gradska ezikova situatsiya*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Виденов 2005: Виденов, М. *Диглосията. С оглед на българската езикова ситуация*. София: АИ „Марин Дринов“. [Videnov 2005: Videnov, M. *Diglosiyata. S ogled na balgarskata ezikova situatsiya*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.]
- Пашов, Първев 1975: Пашов, П., Хр. Първев. *Правоговорен речник на българския език*. София: Наука и изкуство. [Pashov, Parvev 1975: Pashov, P., Hr. Parvev. *Pravogovoren rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Пашов, Първев 2009: Пашов, П., Хр. Първев. *Правоговорен и правописен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Pashov, Parvev 2009: Pashov, P., Hr. Parvev. *Pravogovoren i pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Попов и др. 1998: Попов, Д., К. Симов, Св. Видинска. *Речник за правоговор, правопис и пунктуация*. София: Атлантис КЛ. [Popov et al. 1998: Popov, D., K. Simov, Sv. Vidinska. *Rechnik za pravogovor, pravopis i punktuatsiya*. Sofia: Atlantis KL.]
- Тилков, Бояджиев 1977: Тилков, Д., Т. Бояджиев. *Българска фонетика*. София: Наука и изкуство. [Tilkov, Boyadzhiev 1977: Tilkov, D., T. Boyadzhiev. *Balgarska fonetika*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Allport 1954: Allport, G. *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Public Opinion and Orthoepy (Based on National Representative Survey)

Yovka Tisheva, Krasimira Aleksova

Sofia University St. Kliment Ohridski

yovka.tisheva@abv.bg; krasimiraaleksova@gmail.com

Abstract

The main aim of the article is to discuss the data from the national representative survey of language attitudes towards the most frequent deviations from standard pronunciation. Evaluation of 12 non-standard forms based on 3 types of features had been done. Empirical data prove that public opinion and language attitudes are dominated by the feature *correctness of the form (standard-based)*, while the localization of the phenomena on the language territory is problematic.

Keywords: *orthoepy, spoken language, language attitudes*

Граматическият формализъм и статистическият анализ в помощ на синтактичната теория и на синтактичната практика

Петя Бъркалова, Веска Нончева, Красилина Колева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

barka@uni-plovdiv.bg, wesnon@uni-plovdiv.bg, krasilina@abv.bg

Резюме

Докладът представя резултатите от проучване на фразовата структура на българското сложно смесено изречение с помощта на конституентна граматика на българския език и с възможностите, които дава българската версия на теорията на управлението и свързването. На базата на емпирична извадка от двеста изречения от романа „Антихрист“ на Емилиян Станев с помощта на възприетите формализми са изведени първични скици на двеста фразови структури, като е приложен хибриден тип формално-функционален анализ, наречен конфигурационен. Създаден е корпус от синтактични дървета. Изведени са факти за различни количествени параметри – лексикални и функционални възли в структурата, фреквентност на функционални типове, обхват и дълбочина на изреченската структура и много други. С помощта на статистически прогностични методи е доказана валидността на установените факти за целия текст на произведението.

Ключови думи: български синтаксис, формално описание на сложното смесено изречение, конфигурационен анализ, корпус от синтактични дървета, статистически извод

1. Въведение

Лингвистичното описание на синтактичното равнище на съвременния български език е изправено пред многобройни проблеми, свързани с решения, които зависят не само от предимствата и недостатъците на избраните методологически платформи. Често решенията зависят преди всичко от адекватното системно и все по-прецизно описание на типологичните характеристики на българското изречение: SVO тип, AN тип, относително свободен словоред, нулев субект, богатата глаголна флексия, да-изречения, удвояване на синтактичните категории, специфичен словоред на клитиките, клитичен характер на определителния член, съгласувателни механизми. В изследването привеждаме доказателства, че резултатите зависят и от възприетия формализъм.

Основният проблем при синтактичното описание на естествения език остава скрит във факта, че някои от фундаменталните въпроси, свързани с човешката природа и „езиковата природа“ на човека, остават спорни и се отразяват върху представите за синтактичните правила и закони, които управляват пораждаването, състава и правилното конструиране на изречения. За разлика от всяко друго езиково равнище синтаксисът не може да бъде пълноценно обяснен без разгадаване на механизма на пораждаване на изреченията. Чомскианското прозрение, че от краен

брой единици (речник, лексикон) по краен брой правила (граматика) се поражда безкраен брой изречения, изправя синтактичните анализи пред дискретна безкрайност, проявена като удивително многообразие от явни конфигурации и скрити механизми за тяхното конфигуриране и преконфигуриране. Механизмите са все още скрити и въпросът на синтаксиса е: „Как работят“ – дали граматиката трябва да опише изречението като йерархично вписани един в друг възли от думи и комбинации от думи с различен обхват и дълбочина, или да опише зависимостите между думите, следвайки видимия им линеен ред в изречението. Дали изреченската структура може да бъде дирижирана от прагматичните подбуди на генериращия? Дали градивният материал за изречението са думите, морфемите или фонемите? Дали изреченската структура не е лишена от смисъл матрица, в която чрез сливане и трансцендиране се „синтезира“ съдържанието на думите с кодираните върху тях лексикални и граматични значения? В отговор на тези въпроси в съвременната лингвистика възникват различни теории за обясняване на синтактичното равнище на езика: Фразово-структурна граматика (*Phrase Structure Grammar, PSG*); Трансформационна граматика (*Transformational Grammar, TG*) с различни версии, напр. Управление и свързване (*Government & Binding, GB*); Генерализирана фразово-структурна граматика (*Generalized Phrase Structure Grammar, GPSG*); Лексикална функционална граматика (*Lexical Functional Grammar LFG*); Категориална граматика (*Categorial Grammar, CG*); Опорна фразова граматика (*Head-Driven Phrase Structure Grammar, HPSG*); Граматика с прилежащи дървета (*Tree Adjoining Grammar, TAG*) и др. В критичните прегледи и преценки за обяснителната сила на споменатите теории се споделя схващането, че в основата си тези теории се вливат в една обща философска парадигма за природата на езика (от Н. Чомски насам), което ги прави взаимно приложими и „преводими“ (Петрова / Petrova 2006; Müller 2016). Всички те са сравнително нови теории, които работят с формални модели за езика, и всяка теория има формални инструменти за анализ.

Целта на статията е да се представят резултати от сондажно изследване на корпус от двестата сложни смесени изречения в българския език с помощта на конституентната граматика на съвременния български език и на теорията на управлението и свързването. Основен инструмент е възприетият в теорията формализъм. Фокусът е върху изреченската структура в процес на рекурсивно разгръщане. Проучват се параметрите обхват и дълбочина, както и честотните характеристики на сложното смесено изречение във формален и функционален план. С помощта на статистически методи е потърсена валидността на установените факти за целия текст на произведението.

2. Българската синтактична традиция – установените черти

Ако изследователското внимание се съсредоточи върху българската синтактична традиция, няколко интересни тезиса биха събудили допълнителен интерес. Ще посочим по-значимите: 1. българската синтактична наука узрява десетилетия по-късно от морфологията и фонетиката; 2. българската синтактична традиция е плод на „голямата стратегия“ на Министерството на просвещението и нейната история е свързана с историята на учебните планове и програми по български език; 3. истинската история на синтаксиса е разгърната от „малките стратегии“ – авторите на школки и университетски граматики; 4. българската синтактична традиция е низ от сблъсъци на философски и езиковедски представи; 5. българското синтактично мислене разрешава своите проблеми в зависимост от идващите и отиващите си научни парадигми в климат на плурализъм (виж доказателствата в Бъркалова / Barkalova 2008).

Тези черти поражда в днешното състояние на науката за изречението и в общностите, занимаващи се със синтаксис у нас, нови черти „по наследство“, които няма да ни интересуват тук. Това, което е изходна позиция за настоящото изследване, е свързано с граматическия формализъм на фразово-структурната теория и в частност теорията на управлението и свързването и възможните нови емпирични наблюдения с цел цялостно теоретично осмисляне на

природата на сложното смесено изречение. Опираме се и на предварителни изследвания, както и на предварителен опит от работа с конституентни правила с включени подчинени изречения (Бъркалова / Barkalova 2013; Бъркалова, Коева / Barkalova, Koeva 2011).

3. Българският „мек“ генеративизъм¹ като базова платформа на изследването

Съвременните фундаментални изследвания на синтаксиса имат своята адаптация към българския език. През 1984 г. Йордан Пенчев публикува монографията „Строеж на българското изречение“, която съдържа пълно описание на българското изречение с апарата на генеративната теория на Ноам Чомски (Пенчев / Penchev 1984). Тогава подходът беше остро критикуван у нас от философите заради недоказаното интуитивно схващане на Чомски, че синтактичните структури са свързани с вроден в човешкия мозък механизъм. Българската версия направи езиковедски прелом – признат от езиковедите българисти навсякъде по света. Смяната на изследователската парадигма в областта на българския синтаксис се извърши благодарение на следващите трудове на Й. Пенчев: „Български синтаксис. Управление и свързване“ (Пенчев / Penchev 1993) и „Съвременен български книжовен език. Синтаксис“ (Пенчев / Penchev 1998). На дневен ред дойдоха обяснителните и описателните (дескриптивни) подходи, внесен бе формалният символен запис, който сближи синтаксиса с „точните науки“.

В изследването са използвани понятийният и терминологичният апарат на теорията на управлението и свързването във версията на Йордан Пенчев от 1993 г.: *дълбока структура* – представя синтактичните изисквания на думите – т.е. лексикалното значение на думите, което предопределя семантичните роли, които те играят в синтактичната структура; *повърхнинна структура* – изменението на дълбоката структура под действието на операция на придвижване; *движи алфа* – операцията, която преобразува дълбоката структура в повърхнинна; *теорията X'* (*хикс с черта*) – теория, основана на допускането, че свойствата на лексикалната основа на една категория /X/ са свойства и на възела (максималната проекция), доминиращ над нея =XP; *синтактични категории* – основните синтактични групи или категории, които са проекции на лексикалните части на речта – NP, VP, AP, AdvP, PP; *функционални категории* (нелексикални проекции) – група на комплементизаторите (CP → Spec C, C → CoFIP) и флективен възел, флективна фраза (FIP=S); *спецификатор* – място в синтактичната група, вляво от опората, което универсалната граматика приема, че съществува във всички езици. Конкретният „пълнеж“ може да бъде различен. Тази позиция също може да бъде „площадка за кацане“ при някои придвижвания; *конституентна граматика* – списък от правила, представящи структурата на NP, VP, AP, AdvP и PP. Общият им вид в теорията на управлението и свързването е XP → Spec X, X → XoY (виж пълния списък в Пенчев / Penchev 1993).

3.1. Въпроси от позицията на крайния „наивен“ формализъм²

В опита да решим проблемите на строежа на българското сложно изречение чрез формален запис на конституентни правила, един от стремежите беше да внесем колкото е възможно по-малко изменения в сравнение с предхождащата наука за изречението. Изненадващият резултат е, че формално всички предходни класификации на сложни изречения се „поместват“ в този

¹ Изразът е на Карл Гудшмит, по време на лекция в Пловдивския университет през май 2001 г., и означава запазване на връзката между българската синтактична традиция (цялостност на описанията) и българската версия на Генеративно-трансформационната граматика от края на миналия век (виж Пенчев / Penchev 1984; Пенчев / Penchev 1993; Пенчев / Penchev 1998; Бъркалова / Barkalova 1997).

² Изразът е на Буров и Бурова (виж Буров, Бурова / Burov, Burova 2014).

тип базова граматика. Дисонансът в интерпретациите идва при прилагане на функционалния подход, разбран в традиционния смисъл като вид на подчиненото изречение. Конституентната граматика представяме чрез правила, които включват и изречения. Например синтаксисът на подчинените определителни изречения е видим от следния формален символен запис:

$$NP \rightarrow (Ou) (A)^n (N) N (PP) ((p) Adv) ((c) S)$$

$$AP \rightarrow (Adv) A \left\{ \begin{array}{l} (NP) \\ (PP) \\ ((c)S) \end{array} \right\}$$

(виж пълния запис на правилата в надградената версия в Бъркалова / Barkalova 2013).

При извеждането на правилата е използван комбинаторен подход на базата на няколко матрици:

NP	AP	VP	AdvP
N c S	A c S	V c S	Adv c S
N \emptyset	A \emptyset	V \emptyset	Adv \emptyset

Тези матрици се интерпретират, като се допуска, че всички синтактични категории – NP, AP, VP, AdvP, се характеризират с разширяване на фразата с подчинено изречение, свързано със (c S) или без (\emptyset S) подчинителен съюз (Бъркалова / Barkalova 2013: 2). Освен тези правила за анализа се използват и функционалните категории група на комплементизаторите CP и флективен възел IP. Категорията CP се представя като XP с максимална проекция, спецификатор и опора: $CP \rightarrow Spec, C', C' \rightarrow C_0 S$, като преместването в Spec позицията се подчинява на ограничението, че в спецификаторна позиция може да отиде само XP. Категорията IP, която се въвежда вместо S, се подчинява на правилата: $IP \rightarrow Spec I', I' \rightarrow I_0 VP$. Освен правила за разширяване са въведени и правила за вграждане (субституиране) на изречения в аргументна позиция, адюнктен тип прилагателни изречения и изречения в прикопулна позиция (Бъркалова / Barkalova 2013: 107).

Всяка изреченска структура може да бъде представена чрез граф тип синтактично дърво със съответен обхват и дълбочина. На този етап въпросът за честотните характеристики на обхвата и дълбочината не е задаван и липсват публикувани емпирични данни. Получените в хода на изследването данни запълват тази празнота и представляват добавъчната част към съдържанието на конституентната граматика на съвременния български език.

3.2. Нови наблюдения на сложното смесено изречение

Проведените наблюдения са изцяло във формалната парадигма. Споделяйки разбирането за езика като безкрайно множество от изречения, създаващи се от краен брой думи по краен брой правила, изпълнихме изследователска програма с емпирична опора върху извадка (корпус) от двеста сложни смесени изречения от романа „Антихрист“ на Емилиян Станев (Станев / Stanev 1982). Приемайки като първична функция на езика процеса на изразяване на мисли, „снемаме“ чрез синтактични скици и синтактични дървета изреченската архитектура като материализиран отпечатък на мисълта-в-движение (процес), при това с уникален за всяко изречение обхват и дълбочина. Приемайки като психологически генератор на синтактичната конструкция езиковата компетентност, допускаме, че за Емилиян Станев тя е една от върховите компетентности за носителите на българския език през XX век. Йерархизацията, към която се придържаме, е автономност на синтаксиса и поставяне на правилата за строеж на изречението

като материална база, върху която се разполагат и синтезират значенията (семантиката, смислите) (виж идеята за разликите между формалната и функционалната парадигма в граматиката в Буров, Бурова / Burov, Burova 2014).

Анализът на сложните смесени изречения преминава през четири етапа.

Първи етап: начертаване на първични скици, които са резултат от „снемане“ на броя прости изречения в рамките на сложното смесено изречение и от регистриране на паратактивните и хипотактивните връзки.

Втори етап: функционална интерпретация на подчинените изречения. Тези междинни резултати са от превключващ тип между стара и нова парадигма. В близки разновидности те се прилагат в школската практика. В скиците всяко подчинено изречение може да получи функционална интерпретация конфигурационно. Напр. в *Мисля да чета* и *Мисълта да чета* да-изречението се тълкува конфигурационно съответно като допълнително и определително. Интерпретацията разчита на следния прост алгоритъм:

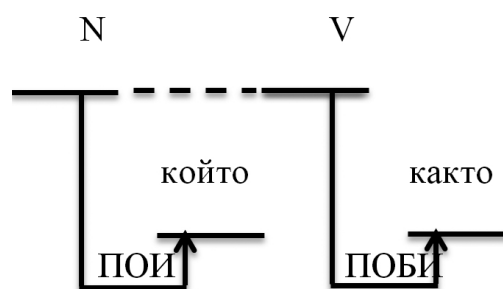
$$\begin{array}{c} \text{X} \\ \hline \text{Y} \end{array} \quad \text{X} \rightarrow \text{NP, AP, VP, AdvP, проех - конструкция}$$

$$\text{Y} \rightarrow \begin{cases} \text{с} \\ \emptyset \end{cases} \begin{cases} \text{к-дума} \\ \text{относителна к-дума} \end{cases}$$

(виж прилагането му за цялостна систематизация на видовете подчинени изречения в съвременния български език в Бъркалова / Barkalova 1997).

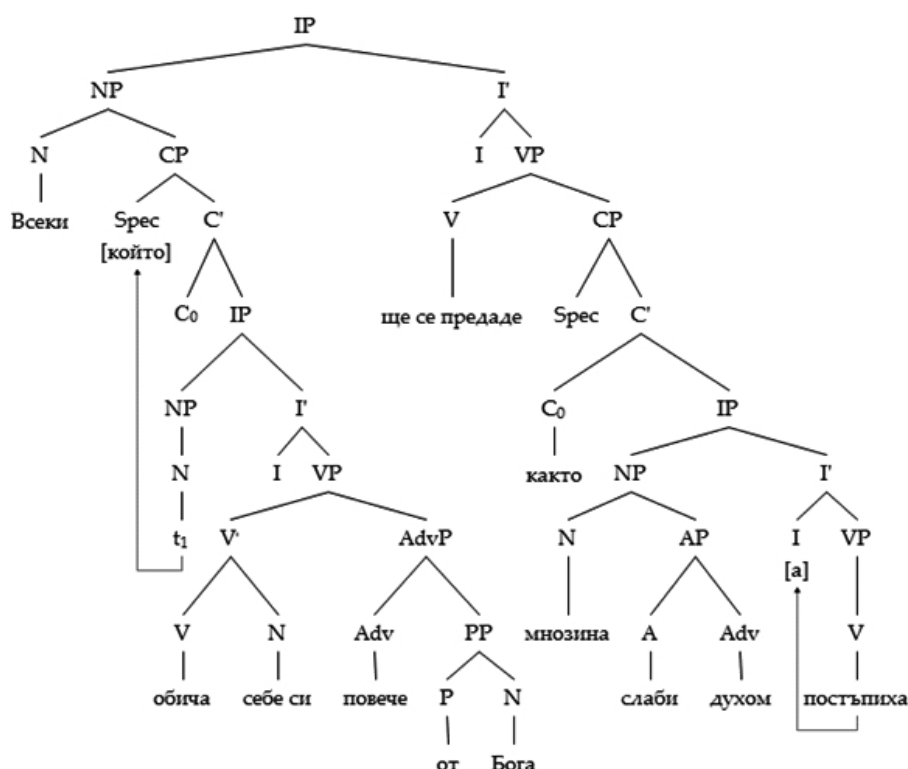
Трети етап: начертаване на синтактични дървета с представени лексикални проекции в рамките на групите NP, VP, AP, AdvP, както и функционални възли CP и IP, с представени движения на съставки в спецификаторни позиции.

Пример за анализ на изречение: *Всеки, който обича себе си повече от бога, ще се предаде, както постъпиха мнозина слаби духом* (Станев / Stanev 1982: 326).

Фигура. 1. Първична скица на изречението

(Тук ПОИ е абrevиатура за подчинено определително изречение, а ПОБИ – за подчинено обстоятелствено.)

Фигура 2. Синтактично дърво на изречението

Заклучителната интерпретация (четвърти етап) обобщава данните от трите етапа на анализа: това изречение се състои от три прости – главно, което се разкъсва от подчинено определително, отнасящо се към подлога *всеки*, и от още едно подчинено обстоятелствено, отнасящо се към глагола *ще се предаде*. Изреченският възел съдържа предикативен съгласувателен механизъм, представен с правилото: $IP \rightarrow NP I'$.

Подложната фраза е разгърната по следните правила:

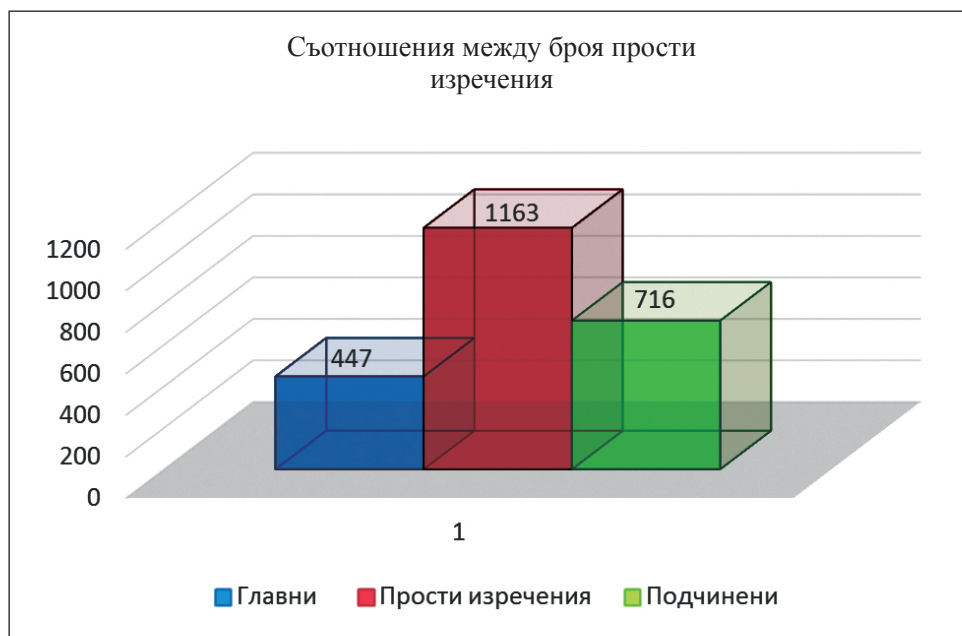
$NP \rightarrow N CP$
 $CP \rightarrow Spec C'$
 $C' \rightarrow C_0 IP$
 $IP \rightarrow NP I'$
 $I' \rightarrow I VP$
 $VP \rightarrow V' AdvP$
 $V' \rightarrow V N$
 $AP \rightarrow A Adv$
 $PP \rightarrow P N$

Сказуемната фраза е разгърната по следните правила:

$IP \rightarrow I VP$
 $VP \rightarrow V CP$
 $CP \rightarrow Spec C'$
 $C' \rightarrow C_0 IP$
 $IP \rightarrow NP I'$
 $NP \rightarrow N AP$
 $AdvP \rightarrow Adv PP$
 $I' \rightarrow I VP$

Формалният запис и графичното представяне, както и някои допълнителни обработки на извадката от изречения, дават нови резултати по отношение на изреченската структура на сложното смесено изречение (виж пълния списък скици, синтактични дървета и данни от обработката в Колева / Koleva 2016). Тук споделяме някои от тях.

В наблюдаваните двеста сложни смесени изречения общият брой прости изречения е 1163. От тях 447 са главни и 716 подчинени. Получените резултати са отразени във Фиг. 3.

Фигура 3. Съотношения между броя прости изречения в сложните смесени изречения от извадката

В рамките на извадката най-широкият обхват е дванадесет прости изречения в състава на сложното смесено. Най-често се срещат смесени изречения, които съдържат по пет прости.

Фигура 4. Обхват на сложното смесено изречение (брой на простите изречения)

Най-голямата регистрирана дълбочина в рамките на сложните смесени изречения е девет възела на подчинение. Най-често се срещат сложни изречения, които съдържат по три подчинени възела. След тях са тези с два и четири.

Обобщените резултати на разрояването в дълбочина се съдържат в диаграмата:

Фигура 5. Дълбочина на изреченската структура – брой на подчинени изречения в сложните смесени

Следвайки традиционната класификация на подчинени изречения, изведохме и резултати, показващи в какво количествено отношение са те. Оказа се, че от целия брой подчинени изречения (716 броя) най-употребявани са подчинените обстоятелствени изречения. Втори по фреквентност са подчинените допълнителни изречения, чийто дял е 32% или 230 на брой. Немалко са и определителните изречения – 136, или 19%. Подчинените подложни заемат 4% от общия дял, или само 27 на брой, а само един процент от извадката са сказуемноопределителните изречения. По-долу представяме диаграма, илюстрираща резултатите.

Фигура 6. Честота на типовете подчинени изречения в извадката

3.3. Рекурсията в сложното смесено изречение

Извеждането на различни закономерности в корпуса от изречения неизбежно доближава наблюдателя до неизчерпаеми прояви на изреченската рекурсия, която според Чомски държи ключа към диалектиката между крайно и безкрайно. Заемайки от математиката това понятие, той го превръща в централно за теорията си, характеризирайки чрез него способността на естествения език да се самопоражда (виж коментарите на Кръпова (Кръпова / Кгарова 2012) в предговора към Чомски / Chomski 2012, както и описаните рекурсии в българския език в Бъркалова / Barkalova 2009). За всяко изречение в извадката са описани действащите правила, за да се очертае механизмът на „възвръщането“. Например в изречението „Палачът накара стражник да я хване за косата и да я приведе, а боляринът що не подскочи на стола, плесна се по коляното и се хвана за мустака“ (Станев / Stanev 1982: 281) действат общо 32 правила, от които 19 са правила за задействане на функционалните категории, а 13 - правила за задействане на лексикални категории: „[IP [IP [NP [N [плачът]]]][I' [I][VP [V [накара]][N' [N [стражник]][CP [Spec][C' [C0 [да]][IP [NP [N [pro]]]][I' [I][VP [V' [N [я]][V [хване]]]][PP [P [за]][N [косата]]]]]]]][с [и]][CP [Spec][C' [C0 [да]][IP [NP [N [pro]]]][I' [I][VP [N [я]][V [приведе]]]]]]]]]][с [? [а]]][IP [NP [N [боляринът]][CP [Spec [що]][C' [C0][IP [NP [N [t1]]]][I' [I][VP [V [не подскочи]][PP [P [на]][N [стола]]]]]]]]]][I' [I][VP [V [плесна се]][PP [P [по]][N [коляното]]]]]]]][с [? [и]]][IP [NP [N [pro]]]][I' [I][VP [V [хвана се]][PP [P [за]][N [мустака]]]]]]]“.

Забелязва се тенденцията, че при всички наблюдавани изречения функционалните категории са по-активни от лексикалните.

Рекурсията се проявява и в модели от типа $IP \rightarrow IP_1 c IP_2 c IP_3$.

Те отговарят на модела на верижното и възможно до безкрай подреждане на координативен тип изреченски вериги – както главни, така и подчинени. Йордан Пенчев описва сложното съчинено изречение като състоящо се от две или повече прости изречения и въвежда следното рекурсивно правило: $S \rightarrow S^n (n \geq 2)$ (Пенчев / Penchev 1984: 149).

4. Статистически изводи за количествените параметри на изреченската структура в романа „Антихрист“ на Емилиян Станев

Извадката от двеста сложни смесени изречения от романа „Антихрист“ на Емилиян Станев е направена на случаен принцип. Нашата цел беше да намерим нови факти за езика на това произведение на Емилиян Станев, като изучим числовите характеристики на обхвата и дълбочината на неговите изречения, на техните „структурни биографии“. Интересувахме се от характерното, типичното за това произведение на равнището на сложното смесено изречение и от истинността на формулираните в теорията конституентни правила. Един от начините е да анализираме всички сложни смесени изречения. Но това би ни отнело много време и непосилен труд. А ако се интересуваме и от другите произведения на този автор? А за други автори? Очевидно този подход не е ефективен.

Един алтернативен подход е да направим случайна извадка от изречения от произведението и да анализираме само тях. След това да използваме доказани статистически методи и да направим изводи за целия роман.

Една мярка за характерното, типичното, очакваното, средното, е медианата (Димитров, Янев / Dimitrov, Yanev 1998). Може да изчислим медианата на извадката, защото имаме данните от анализа на изреченията от извадката. Това ще ни даде информация за типичното в анализирания изречения. Но по-ценното за нас е да знаем характерното за цялото произведение на автора, от което по случаен начин са избрани тези изречения.

За тази цел изчисляваме медианата на извадката. Тя е оценка на медианата на популацията (в случая романа „Антихрист“ на Емилиян Станев). По този начин на базата на анализирания изречения можем да направим статистически изводи за цялото произведение.

В случая се интересуваме от следните характеристики: броя на простите изречения в сложното (обхвата), броя на главните, подчинените и съподчинените изречения, броя на съчинителните връзки между изреченията и брой равнища (дълбочина) на изреченията.

Нашите изводи за сложното смесено изречение в творбата на Емилиян Станев ще се основават на числовите параметри медиана, първи и трети квартил (Димитров, Янев / Dimitrov, Yanev 1998).

Като резултат от статистическия анализ за романа „Антихрист“ на Емилиян Станев можем да направим изводите, които следват.

4.1. Изводи за броя прости изречения в сложното (обхват) в произведението на Емилиян Станев

Стойността на извадковата медиана на обхвата е 6. Извод: половината (50%) от сложните смесени изречения в това произведение на Емилиян Станев имат обхват на изреченията 6 или по-голям от 6.

Третият квартил на обхвата на извадката е 7. Това означава, че 25% от сложните смесени изречения в това произведение на Емилиян Станев имат от 7 до 12 прости изречения.

Първият квартил на извадката е 5. Това означава, че 75% от сложните смесени изречения в това произведение на Емилиян Станев имат от 5 до 12 прости изречения.

4.2. Изводи за броя главни изречения

Медианата на броя на главните изречения в сложните смесени изречения от извадката е 2. Извод: половината от изреченията в това произведение на Емилиян Станев имат брой главни изречения 2 или по-голям от 2.

Третият квартил на извадката е 3. Това означава, че 25% от сложните смесени изречения в това произведение на Емилиян Станев имат от 3 до 8 главни изречения.

4.3. Изводи за броя подчинени изречения

Стойността на извадковата медиана е 3. Извод: половината от сложните смесени изречения в това произведение на Емилиян Станев имат брой подчинени изречения 3 или по-голям от 3.

Третият квартил на извадката е 4. Това означава, че 25% от сложните смесени изречения в това произведение на Емилиян Станев имат от 4 до 9 подчинени изречения.

4.4. Изводи за броя съподчинени изречения

Стойността на извадковата медиана е 2. Половината сложни смесени изречения в произведението на Емилиян Станев имат от 2 до 9 съподчинени изречения.

4.5. Изводи за брой равнища (дълбочина) на изреченията

Медианата за извадката е 3. Извод: половината сложни смесени изречения в произведението на Емилиян Станев имат между 3 и 7 равнища на изреченията.

Първият квартил на извадката е 2. Това означава, че 75% от сложните смесени изречения в това произведение на Емилиян Станев имат между 2 и 7 равнища.

4.6. Изводи за броя съчинителни връзки в изреченията

Третият квартил на извадката е 1. Това означава, че 25% от сложните смесени изречения в това произведение на Емилиян Станев имат от 1 до 4 съчинителни връзки.

5. Изводи в помощ на теорията

По отношение на предшестващите теории добавеното емпирично съдържание, което получихме чрез прилагане на избрания формализъм, доказва, че някои резултати са подпомогнати от самия формализъм. На етапа на специфичната работа изпитахме когнитивните ограничения на наблюдаващия – не е възможно едновременно да се наблюдават и конфигурациите на изреченските структури, и тяхното значение. Въпросът е какво означава самата „структурна биография“ на всяко изречение. По отношение на функциите на подчинените изречения – ясно е, че във всеки момент те са конфигурационно видими и „изчислими“. Този подход наричаме *конфигурационен синтактичен анализ*. Чрез него лесно можем да отсъдим каква е функцията на думите в простото изречение и каква е функцията на простите изречения по тяхното място в изреченската структура. Всяка конфигурация е уникален резултат на „жив цикъл“, плод на циклично самопораждащи се рекурсивно вписани едно в друго правила. В хода на анализа символният начин на записване и формалните инструменти на теорията позволяват моделиране на безкрайното множество овеществени езиково-символни структури. В теорията пределите на видимото разгръщане на сложното смесено изречение все още не са изяснени.

6. Изводи в помощ на практиката

Промените в начина на виждането на сложното смесено изречение и възприемането на изреченската реалност като архитектура на менталния план на „говорещия“ (строящия изречение) заедно със символният начин на записване позволяват всевъзможни практики на моделиране на структурната биография на всяко изречение. Възникващите в изследователската и в аудиторната работа „картини“ на изреченския строеж са значими видими резултати, които потвърждават, че „само след като един студент с молив в ръка или в лаборатория формира отговарящо на даден формализъм виждане на света, той се приобщава към общността на учените професионалисти“ (Кун / Kun 2016: 223). Символното и реалното, което този символ изразява, са в изоморфни отношения. Синтактичният анализ изисква умение да се идентифицира дадена ситуация със ситуация, в която символните структури са овеществени.

7. Заключение

Работата с конституентни правила, прилагането на теорията на управлението и свързването и възприетия от нея формализъм, както и построеният статистически модел осигуряват надеждни изследователски инструменти за пряко наблюдение на обективното битие на изреченските структури. Построяването на статистически модели на българското сложно смесено изречение надгражда съществуващите в българската синтактична традиция знания. Поставяйки въпроса за количествените параметри на изреченската структура, настоящото изследване се изправя пред нови данни и факти, които подпомагат теорията. Тук представихме проведените синтактични анализи и статистически изследвания в рамките на интердисциплинарен екип със специалисти по статистика и вероятности. На базата на наблюдаваната извадка чрез статистически методи доказахме валидни за целия текст свойства.

Педагогическата форма на българския синтаксис е друг аспект, който би могъл да получи своето разрешение с въвеждането на граматическите формализми. Убедени сме, осмисляйки новите факти, както и новите нагласи на аудиторията, че ясният поглед върху изреченската конструкция носи базови лингвистични знания и подпомага лесното превключване към други интерпретации на изречението: структурни, функционални, комуникативни, прагматични и семантични. Нарастването на масивите от истинно знание за света включва и данните от теоретично и емпирично потвърдени корпуси от описания вид, чието разрастване би подпомогнало фундаменталните синтактични изследвания и приложните задачи едновременно.

Благодарности

Резултатите в лингвистичната част на това изследване са свързани с лекционния курс с практикум „Граматически формализми“, създаден през 2013 г. по проекта BG051PO001-3.3.04/27 „Математическа логика и компютърна лингвистика: развитие и взаимно проникване“. Изказваме благодарност на партньорите от ИБЕ към БАН и от ФМФ на Софийския университет – проф. Светла Коева и проф. Тинко Тинчев, за поканата за създаване на този курс, който оттогава е включен в учебния план на магистърска програма *Актуална българистика* в Пловдивския университет. Изказваме благодарност на магистрите, докторантите, постдокторантите и младите учени от трите институции, които дадоха живот на курса и постигнаха значими резултати в изследванията си. Изказваме благодарност и на фонд „Научни изследвания“ към Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ за подкрепата на статистическата част от изследването чрез частично финансиране по проект ФП17-ФМИ-008.

Цитирана литература / References

- Буров, Бурова 2014: Буров, Ст., Л. Бурова. Функционализъм и комуникативна граматика. – *Реторика и комуникация*. [Burov, Burova 2014: Burov, St., L. Burova. Funktsionalizam i komunikativna gramatika. – *Retorika i komunikatsia*.] <<http://rhetoric.bg>> [22.04.2017]
- Бъркалова 1997: Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат*. Пловдив: ПУИ „Паисий Хилендарски“. [Barkalova 1997: Barkalova, P. *Balgarskiyat sintaksis – poznat i nepoznat*. Plovdiv: PUI „Paisiy Hilendarski“.]
- Бъркалова 2008: Бъркалова, П. Българското синтактично наследство като изследователски обект. – In: *Bulgaristica – Studia et Argumenta. Festschrift fur Ruselina Nitsolova zum 65. Geburtstag*. Specimina Philologiae Slavicae 151. Munchen, Cubon&Sagner, 358 – 370. [Barkalova 2008: Barkalova, P. Balgarskoto sintaktichno nasledstvo kao izsledovatelski obekt. – In: *Bulgaristica – Studia et Argumenta. Festschrift fur Ruselina Nitsolova zum 65. Geburtstag*. Specimina Philologiae Slavicae 151. Munchen, Cubon&Sagner, 358 – 370.]
- Бъркалова 2009: Бъркалова, П. Рекурсията – възможност за холистичен поглед към езика. – В: *Човекът и езикът универсум. Юбилеен сборник по случай 60-годишнината на доц. д-р Иван Чобанов*. Пловдив: ПУИ „Паисий Хилендарски“, с. 57 – 61. [Barkalova 2009: Barkalova, P. Rekursiyata – vazmozhnost za holistichen pogled kam ezika. – In: *Chovekat i ezikat universum. Yubileen sbornik po sluchay 60-godishninata na dots. d-r Ivan Chobanov*. Plovdiv: PUI „Paisiy Hilendarski“, 57 – 61.]
- Бъркалова 2013: Бъркалова, П. Конституентна граматика и подчинени изречения. – В: *Славистика IV. В чест на славистичен конгрес в Минск 2013*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, с. 101 – 111. [Barkalova 2013: Barkalova, P. Konstituentna gramatika i podchineni izrechenia. – In: *Slavistika IV. V chest na slavistichen kongres v Minsk 2013*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 101 – 111.]
- Бъркалова, Коева 2011: Бъркалова, П., С. Коева. Синтаксис и компютърна обработка на сложни изречения. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет. Филология*. Т. 49, 1, с. 376 – 389. [Barkalova, Koeva 2011: Barkalova, P., S. Koeva. Sintaksis i kompyutarna obrabotka na slozhnite izrechenia. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet. Filologiya*. Т. 49, 1, 376 – 389.]
- Димитров, Янев 1998: Димитров, Б., Н. Янев. *Вероятности и статистика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Dimitrov, Yanev 1998: Dimitrov, B., N. Yanev. *Veroyatnosti i statistika*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Колева 2016: Колева, К. *Наблюдения върху синтаксиса на сложните смесени изречения в романа „Антихрист“ от Емилиян Станев*. Дипломна работа. Пловдив (ръкопис). [Koleva 2016: Koleva, K. *Nabljudeniya varhu sintaksisa na slozhnite smeseni izrechenia v romana Antihrist ot Emilian Stanev*. Diplomna rabota. Plovdiv (rakopis).]
- Кръпова 2012: Кръпова, И. Предговор. – В: *Нови изследвания по генеративен синтаксис на български език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 5 – 15. [Krapova 2012: Krapova, I. Predgovor. – In: *Novi izsledvaniya po generativen sintaksis na balgarskiya ezik*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 5 – 15.]
- Кун 2016: Кун, Т. *Структура на научните революции*. София: Изток – Запад. [Kun 2016: Kun, T. *Struktura na nauchnite revolyutsii*. Sofia: Iztok – Zapad.]

- Пенчев 1984: Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. София: Наука и изкуство. [Penchev 1984: Penchev, Y. *Stroezh na balgarskoto izrechenie*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Пенчев 1993: Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. [Penchev 1993: Penchev, Y. *Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzvane*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“.]
- Пенчев 1998: Пенчев, Й. *Съвременен български книжовен език. Синтаксис*. Пловдив: ИК „Вечерник“. [Penchev 1998: Penchev, Y. *Savremenen balgarski knizhoven ezik. Sintaksis*. Plovdiv: IK „Vechernik“.]
- Петрова 2007: Петрова И. За съвременните синтактични теории. – В: *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст.н.с. I ст. д.ф.н. Йордан Пенчев*. София: Артграф, с. 233 – 244. [Petrova 2007: Petrova I. *Za savremennite sintaktichni teorii*. – In: *Ezikovedski izsledvaniya v chest na 75-godishninata ot rozhdenieto na st.n.s. I st. d.f.n. Yordan Penchev*. Sofia: Artgraf, 233 – 244.]
- Станев 1982: Станев, Ем. *Антихрист*. София: Български писател. [Stanev 1982: Stanev, Em. *Antihrist*. Sofia: Balgarski pisatel.]
- Чомски 2012: Чомски, Н. *Студии за езика и философията на ума*. Съставителство и превод Ил. Кръпова. София: Лик. [Chomski 2012: Chomski, N. *Studii za ezika i filosofiyata na uma*. Sastavitelstvo i prevod Il. Krpova. Sofia: Lik.]
- Müller 2015: Müller, St. *Grammatical theory: From transformational grammar to constraint-based approaches*. <<http://langsci-press.org/catalog/book/25>> [22.04.2017]

Grammatical Formalism and Statistical Analysis to the Aid of Syntactic Theory and Syntactic Practice

Petya Barkalova, Veska Noncheva, Krasilina Koleva

University of Plovdiv Paisiy Hilendarski

barka@uni-plovdiv.bg, wesnon@uni-plovdiv.bg, krasilina@abv.bg

Abstract

The report presents the results of a study of the phrase structure of the Bulgarian complex-compound sentence through the use of constituent grammar of the Bulgarian language and the opportunities arising from the Government and Binding theory – the Bulgarian version. On the basis of an empirical sample of 200 sentences from the novel *Antichrist* written by Emilian Stanev primary sketches of 200 phrase structures are drawn using accepted formalism as well as a hybrid type of formal-functional analysis, referred to as configuration analysis. A corpus of syntactic treebanks is created and data are provided about various quantity parameters – lexical and functional branches in the structure, frequency of functional types, scope and depth of the sentence structure and many others. By use of statistical predictive methods the validity of established results is proven for the whole text of the novel.

Key words: *Bulgarian syntax, configuration analysis, corpus of syntactic treebanks, statistical conclusion*

Речево общуване и културни сценарии (върху материал от поздравите и комплиментите в съвременния български език)

Неда Павлова, Николай Паскалев

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките
neda.d.pavlova@gmail.bg, npaskalev@ibl.bas.bg

Резюме

В изложението се разглежда един фрагмент от българската фатическа реч, представен от речевите актове на поздрава и комплимента. Авторите анализират тези интеракционални ритуали в български културен и езиков контекст и тяхната функционална роля в създаването на благоприятна атмосфера за разгръщането на речевото общуване.

Ключови думи: *културен сценарий, комуникация, фатическа реч, поздрав, комплименти*

Понятието за културен сценарий (cultural skript) е въведено от Анна Вежбицка през 1994 година и получава развитие в работите на нейните ученици: Клиф Годард (Goddard 2004), Феликс Амека и Анеке Бредвелд (Ameka, Breedveld 2004), Берт Пеетерс (Peeters 1999) и др. Според Вежбицка културните скриптове са „културно обусловени сценарии за това какво може или не може да се каже, какво може или не може да се направи, а също и какво е „добре“ да се говори или прави. Според нея те са неписаната културна граматика на езиковата общност и представят обективни факти, достъпни за научно изучаване“ (Вежбицкая / Vezhbickaja 2007: 467). Лингвокултурната теория на скриптовете е перспективно направление в изследването на комуникативното поведение на представителите на различните лингвокултури. В. И. Карасик разглежда лингвокултурните скриптове като единици на дискурса и ги определя като нормативни предписания, определящи избора на комуникативно поведение в рамките на дадена лингвокултура, материализирани в речеви формули. Най-важните характеристики на лингвокултурните скриптове са действията по стандарт и обусловеността от културните норми. Отклоненията от стандартното поведение понякога се смятат за асоциални (Карасик / Karasik 2007). Според руския учен понятието *скрипт* се съотнася с понятието *концепт*. При скрипта ни интересува дискурсивната реализация на менталното образуване, неговата проява в поведението, неговия алгоритъм, а при концепта става въпрос за фрагментирано преживяно знание, за асоциативните връзки на менталното образуване, за неговата специфика в индивидуалното, груповото и етнокултурното съзнание. Концептът в неговото комуникативно разгръщане се проявява във вид на скрипт. Културният скрипт има три страни: стереотипност (поведение по зададен образец), сценарност (алгоритмизация на комуникативното събитие) и прескриптивност (избор на поведенчески ходове в съответствие с ценностите и нормите на културата). Всъщност тези три страни могат да бъдат съотнесени с трите страни на концепта – понятийна, образна и ценностна.

Нормите, правилата и традициите, които се реализират в комуникацията, конструират комуникативното поведение на дадена общност, нейния комуникативен етос. Като цяло то се характеризира с определени норми – общокултурни, ситуативни и индивидуални.

Общокултурните норми в комуникативното поведение на цялата лингвокултурна общност в голяма степен отразяват приетите етикетни правила при **привличане на вниманието, обръщението, поздрава, сбогуването, извинението, комплимент, благодарността, пожеланието** и др., т.е. ситуациите, които по своята същност са стандартни и се повтарят. Тези норми структурират понятието **етикетен скрипт**. Лингвокултурният подход към етикета от гледна точка на етнокултурната специфика в общуването, която включва изследването на езиковите и неезиковите комуникативни средства, дава възможност да се разкрият етнически значимите различия в комуникативните ситуации, в установяването на етикетното поведение (Карасик / Karasik 2002).

Етикетното речево действие е **фатически акт** за поддържане на общуването между хората от различни групи на обществото в доброжелателна тоналност. Сферата, в която действа етикетът, е всекидневното общуване с цялото многообразие от формули и изрази. В нашето изследване се интересуваме от специфичните речеви форми, които хората използват, за да заявят идентификационната си принадлежност към дадена общност с нейните културни и нравствени традиции. И така, етикетните скриптове са преди всичко алгоритмизираните речеви действия в определени етикетни ситуации, материализирани в речеви формулите (в съответните речеви актове), обусловени от културните норми на езиковата общност.

Даже и да не забелязваме, всекидневието ни е пълно с **фатическо общуване**. Не бихме могли да прекараме и един ден без различните форми на този вид комуникация. Би било странно и ненормално да не разговаряме със семейството си, да не отговаряме на телефона с изрече „Здравей!“ или „Добър ден!“, да не пожелаем на някого да прекара „Приятен ден!“ или да не изразим възхищението си от него с фразата „Колко добре изглеждаш!“. Всички тези клиширани фрази при стартирането на разговор са перфектни примери на фатическата комуникация. Всички тези малки фрази, които някои социолози наричат „малък разговор“, могат да отворят социален канал, който да трансформира „малкия разговор“ в субстанциална или реална комуникация, защото атмосферата на емпатия и добронамереност стимулира успешното общуване.

I. Поздравите

Поздравите са типични инициални формули, които са своего рода комуникативно начало и разбира се, реализират фатическата речева функция. По своята същност те са кратък вербален или невербален ритуал, който хората изпълняват, за да засвидетелстват почитателност и добра воля, както и да заявят принадлежност към определено културно наследство. Освен релационно и емоционално значение поздравите притежават едно значително социално измерение. Те са ритуалният маркер за солидарност, свързваща една група индивиди и респективно едно общество. Формулите на поздрава на пръв поглед не предават никаква информация, но въпреки това имат особено значение в структурата на комуникативния акт, както сполучливо предава това М. Я. Гловинская в своето описание на скрипта: „Х поздравява Y: 1) X и Y са в ситуация, в която могат да установят устен контакт един с друг (да влязат в разговор); 2) X иска да покаже, че няма нищо против контакта с Y; 3) X произнася словесна формула, приета да се произнася в тази ситуация; 4) X разбира, че ако той не каже това, Y може да помисли, че X не желае контакта с него; 5) X казва това, за да знае Y, че X няма нищо против да влезе в контакт с него“ (Гловинская / Glovinskaja 1993: 210). Според Катрин Кербрат-Орекиони поздравяващият показва, че зачита присъствието на другия в своето перцептивно поле и има желание да се ангажира с речево общуване, даже и минимално, а ако другият е познат, той показва с поздрава, че го разпознава. В тази оптика поздравяването е валоризиращ образа на събеседника акт (Kerbrat-Orecchioni 2005: 111). Както във всекидневието, така и в професионалната и официалната реч срещаме много

повтарящи се формули на поздрави. Някои автори приемат да ги наричат прагматически клишета (Ратмайр / Rathmayr 1997: 21), други използват термина рутинни формули (Coulmas 1981; Traverso 1999). Клиширани формули като *Добър ден!* или *Здравей!* се определят като достатъчно фиксирани езикови реакции на стандартни ситуации в социалното общуване. Някои като *Добро утро!* *Добър вечер!* и *Добър ден!* от синхронна гледна точка съхраняват семантичната връзка на съставлящите ги елементи, защото са свързани с определени отрязъци от денонощието. Буквалните значения на лексикалните елементи в изрази като *Живо здраво!* или *Здравей!* и *Здрасти!* са в голяма степен изтрити. Същността на рутинните формули, сред които са и поздравите, не е в буквалното значение на лексикалните им съставлящи, а в прагматическата им функция в комуникативната ситуация. Когато поздравяваме, ние изпълняваме един ритуал, който може да се реализира по различен начин – с вербална форма (*Добър ден! Здравей! Живо-здраво! Добра среща! Добре дошъл! Дал Бог добро!*) и невербална – ръкуване, целувка или просто кимане с глава. Социокултурните фактори като възраст, ситуационен контекст (формален и неформален), статусни различия влияят върху типа на рутинното изпълнение, което избираме, т.е. поздравът може да се реализира с повече рутинни форми. При неравенство на социалните роли фамилиарни поздрави като *Живо-здраво! Привет!* и даже понякога *Здравей!* не са препоръчителни, защото проектират събеседника в по-интимна плоскост, което застрашава личната му територия.

Ритуалът на поздрава може да се раздели на две субгрупи – поздрав за **начало** на речевата комуникация и поздрав за **приключване** на взаимодействието. Българските поздрави за началото на речевата комуникация обикновено са различни от тези за нейния финал. Лексикализирани формули като *Здравей!* *Живо-здраво!* *Добър ден!* *Добър вечер!* *Привет!* *Добре дошъл!* се употребяват в повечето случаи в начало на речевото общуване. Инициалните поздрави могат да бъдат съпътствани от **допълнителни**. Разположени формално между инициалната размяна на реплики и същинското тяло на речевото взаимодействие, те служат за вербална стъпка към него. Те представляват хетерогенен клас, който е предмет на много дискусии. В българската реч съществуват две категории допълнителни поздрави: 1) поздрави въпроси и 2) утвърдителни допълнителни поздрави. Началният поздрав често е съпътстван от въпрос за здравето, живота и делата на събеседника. Такъв тип поздрав въпрос рядко се употребява между непознати. В по-фамилиарното приятелско общуване тези въпроси заменят изцяло поздравителната формула – срв. *Как си?* или още по-фамилиарните: *Как е?* *Как сме?* *Как е хавата?* *Какво правиш?* *Как я караш?* Като етикетни знаци те никога не се отправят към по-висшестоящ или по-възрастен събеседник. Допълнителните поздрави въпроси се различават от съдържателните (информативни) въпроси, които може да задава сътрудник на началник (във връзка с работата на предприятието) или лекарят към пациента (за здравето), затова и отговорът на етикетните въпроси, съпътстващи поздрава, не бива в никакъв случай да е подробен разказ за собствения живот или личните проблеми със здравето. Отговорът на допълнителния поздрав се ограничава със същия въпрос или с кратки отговори, като „Добре, благодаря“. Срещат се и доста по-фамилиарни отговори: „Живеем по малко“, „Горе – долу“, „Не се оплаквам“, „Можеше и да е по-зле“, „Дишаме“, „Нормално“, „Бива“ и др.:

– *Здравей, дядо Денчо! Как си?*

– *Здравей, Ивчо! На, кретама. Благодаря на Бога, на крака сме.*

и в текста на Пейо Пантелеев:

Здравей, как си приятелю,

как, добре ли я караш,

още ли вятъра гониш

към някой бряг, кажи.

Здравей, карам я някак си,

даже страхотно я карам,

животът ми – вятърна мелница

миг подир миг дните троши.

Катрин Кербрат-Орекиони отбелязва, че статутът на един такъв поздрав въпрос е среден между въпрос и утвърдително изречение. Колкото по-обработен е изразът, толкова повече се държи като рутинна формула и не може да бъде почувстван като заплаха за образа на събеседника (Kerbrat-Orecchioni 1994: 52). Цяла група допълнения към инициалните поздравителни формули не представя въпроси, а асертиви (утвърдителни съобщения), например:

– *Здравей, Ани! Радвам се да те видя.*

– *Здравей! Много ми е драго.*

При комуниканти, които са по-близки:

– *Не може да бъде! Страшно се радвам да те видя.*

– *Здравей! Много съм щастлива да те видя. Къде се изгуби?*

Поздравът при **завършване** на речевото взаимодействие е също толкова труден за дефиниране като речев акт, защото неговото илокутивно значение е също толкова оскъдно и се изразява в размяната на обратни реплики. Но може да бъде определено като форма, която маркира **преминаването от речевото взаимодействие към края на същото**, към отсъствието на речева комуникация. Според Кербрат-Орекиони това са „поздрави на раздялата“ (Kerbrat-Orecchioni 2001: 111), т.е. те сигнализират затварянето на канала на вербалната комуникация и съобщават предстояща раздяла на участниците в нея. Изразите, мобилизирани, за да **приключат** речевото взаимодействие, могат да бъдат кратки или сложни. Комуникантите използват кратки форми като: *До утре! Довиждане! До скоро! Чао! Бай!* По-сложните са по-предпочитани. Поздравителните формули създават впечатление за хетерогенност. Те могат да бъдат многобройни предвид множеството пожелания и обещания (конкретни и по-малко конкретни), които ги съпътстват: *До утре! Ще се видим! Ще се чуем. Приятен ден! Приятно кино (спектакъл)! и т.н.* Изборът на заключителен поздрав е подчинен на същите критерии като този за начало на комуникацията. По същия начин събеседниците оперират с избор, чиято референция е в конкретния времеви момент на протичане на речевото взаимодействие. Не може да се пожелае *Приятен ден!*, когато речевото общуване протича вечерта. Поздравите, които се отправят в края на речевото взаимодействие, не са толкова многобройни. Те обикновено съдържат пожелания, съвети или обещания за нова среща:

– *Довиждане! Всичко добро!*

– *Приятен ден! Желая ти успех и късмет!*

– *Лека нощ! До утре!*

– *Приятен ден и се грижи за себе си!*

От гледна точка на синтаксиса рутинните формули на поздрава не са изречения в граматическия смисъл, тъй като са лишени от граматичното значение на предикативността (т.е. съотнесеност с някакъв модално-времеви план). Но те, без съмнение, са комуникативни единици (комуникативи). Такива комуникативи (някои ги наричат релативи) служат не за предаване на информация на събеседника, не за да бъде подбуден някой към действие и не за да се поиска информация или обяснение, както обикновените повествователни, подбудителни или въпросителни изречения. Те са реакция на ситуация или пък на думи на събеседника. Българският речев етикет изисква на поздрава да се отговаря също с поздрав.

II. Комплиментите

Като речев акт, който може да изпълнява различни комуникативни функции, комплиментите нерядко заемат позицията на поздрава в началото на диалога, особено в общуването между близки и приятели:

Ей, как си се издокарал(а) само днес! например е напълно естествена и неизненадваща реплика при започване на неформален разговор.

Тази употреба на комплиментите може да се интерпретира като още един аргумент в подкрепа на твърдението, че те са преди всичко фатически речеви актове, въпреки че обикновено включените в тях езикови единици не са десемантизирани. Освен това комплиментите спадат към т.нар. *статусно маркирани* речеви актове, чиято употреба пряко зависи от социалните отношения между събеседниците. Нещо повече, социалната дистанция е определяща и за избора на езикови средства от адресанта при отправянето на комплимент.

Спецификата на българските комплименти се проявява както по отношение на тематичния им обхват, така и на равнището на езиковата реализация.

1. От една страна, те се вписват в културната норма, изведена от Дж. Мейнс и Н. Улфсън за американския английски. В рамките на тази норма най-често повод за отправяне на комплимент са „предмети, които са нови, и хора, които са млади и слаби“ (Manes, Wolfson 1981: 125).

От друга страна, комплиментите в български не се изчерпват с така очертания тематичен кръг. За да бъде обхванато тяхното многообразие, е необходимо да се разграничат тематични полета като *външен вид* (включително физически качества, облекло, прическа, различни аксесоари и т.н.), *качества* (включително интелектуални способности, морални качества, естетически вкус, професионализъм), *притежания*, *близки на адресата*, *резултати от неговия труд/усилие*.

Количествените данни сочат, че в български с най-висока честота на употреба са комплиментите, свързани с външния вид на адресата. Това се отнася както за спонтанното езиково поведение, така и за данните, получени от информанти с различен социален, възрастов и образователен профил. Следователно този вид комплименти може да се определи като прототипен за съвременната българска култура. В тях много често се дава обща положителна оценка на адресата:

*Изглеждаш страхотно!
Колко сте летни и свежи!
Стилна и красива ... моите комплименти!*

или оценка на елементи от неговата външност, като това са, така да се каже, „двупластови“ комплименти – чрез тях се изразява едновременно и положителна оценка за естетическия вкус на адресата:

*Диди, много ти отива дълга коса, да си я пуснеш, чу ли, стига с тая къса коса!
Страхотно ти стои полата, Бубче, честито! Страшно си свежа!*

Въпреки че са най-чести обаче, комплиментите, свързани с външния вид, не са най-високо ценените в българското културно пространство. Показателни по отношение на белега *ценност на комплимент* са отговорите, които дават информанти с различен профил, на въпроса *Кой е най-хубавият/най-големият комплимент, който сте получавали?* Ето и няколко любопитни отговора:

*Че съм боец!
Най-хубаво е, когато идват хора при мен и ми казват: Страхотен път си извървяла, в началото бе по-неуверена, а сега има голяма разлика. Приятно ми става, когато ми кажат: Браво, развиваш се, радвам се за теб!*

Помня, че всеки път ми отваряше вратата на апартамента си с думите: „Здравей, тържество на духа!“ . Ако един ден имам дъщеря, ще ѝ кажа, че това е най-ценният комплимент, който някога съм получавала.

Трите цитата (както и много други смислово близки примери) недвусмислено показват, че българите отдават особено голямо значение на комплиментите, свързани с проявата на качества. В общуването те се срещат по-рядко от комплиментите, свързани с външния вид, и тази честотна разлика има своето обяснение. В българската култура комплиментите за проявени морални, естетически и професионални качества са „по-деликатна“ тема, те представляват в по-голяма степен навлизане в личната сфера на адресата – физическо, но преди всичко ментал-

но и духовно пространство, достъпът до което се регламентира от културно специфични норми на поведение (включително речево).

2. Комплиментите обичайно се определят като словесни *формули* със семантична и синтактична структура, която допуска ограничен брой прилагателни имена, глаголи и наречия с положително значение, както и ограничен брой синтактични модели (виж Manes, Wolfson 1981). Тази изненадваща според Мейнс и Улфсън еднотипност на комплиментите позволява „адаптирането им с минимално усилие към широк спектър от ситуации, в които се изисква или се препоръчва положителен коментар“ (Manes, Wolfson 1981: 123).

Както обаче убедително показва М. Сифиану, „еднообразието“ на семантично и синтактично равнище е отличителен белег единствено на т.нар *рутинни комплименти*, чиято основна функция е да отговорят на социалните очаквания на участниците в общуването (Sifianou 2001). От друга страна, в много култури, включително и в българската, много по-високо ценени са *нерутинните комплименти*, които се отличават с оригиналност и разнообразие както по отношение на поводите, така и на използваните езикови средства. Те се срещат не само (дори не главно) в случаите, в които адресантът се чувства „социално задължен“ да покаже, че „одобрява“ фрагмент от личната сфера на своя събеседник. В психологически план решаваща за възприемането им и реакцията на реципиента е неговата оценка по отношение на искреността на комплимента.

В съвременния български език изказванията, които попадат в ядрото на категорията *комплимент*, съдържат поне една опорна дума или израз с положителна семантика. С най-висока честота се отличават прилагателните имена, но комплиментите могат да включват също така наречия, глаголи, междуметия, частици или комбинация от изброените части на речта:

Еее, колко яки кецове!

Супер е!

Направо жестоко!

Иване, много си надобрял!

Ехаа!

Ох, милото то, какъв е хубавец! И елегантен, и грациозен!

Важен, макар и незадължителен структурен елемент на комплиментите са интензификаторите – езикови средства, които повишават илокутивната сила на изказването. Функцията на интензификатори най-често изпълняват различни видове наречия (*колко, много, колко много, страшно, страхотно, адски, жестоко* и т.н.)¹, като повишаването на илокутивната сила при комплиментите е свързано с усиляването на положителната оценка, която съдържа изказването.

Висока оценка по отношение на критерия *оригиналност* получават комплиментите, включващи различни видове преносни значения, сравнения, деминутиви, разговорни думи и изрази:

Я, Зори, каква хубава нова глава имаш!

Леле, това и Федерер не може да го върне!

Изглеждаш по-свежа от утринна роса!

Здрасти, Жоре! Много ти е широчко тук! И хубаво, и светличко!

Веси, много си фешън с тая рокля!

Подобни комплименти са важен смислово-структурен елемент на неформалното общуване, което често приема формата на езикова игра. В нея „участват“, разбира се, и отговорите на комплиментите, чието описание също заслужава изследователско внимание и усилия.

¹ В писмен текст (преди всичко при неформално общуване в интернет) като интензификатори се използват и различни емотикони.

Цитирана литература / References

- Вежбицкая 2007: Вежбицкая, А. Речевые жанры. – В: *Социальная психолингвистика. Хрестоматия*. Москва: Лабиринт, с. 237 – 249. [Vezhbitskaja 2007: Vezhbitskaja, A. Rechevyje zhanry. – In: *Sotsial'naja psiholingvistika. Hrestomatija*. Moskva: Labirint, 237 – 249.]
- Гловинская 1993: Гловинская, М. Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов. – В: *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*. Москва: Наука, с. 158 – 218. [Glovinskaja 1993: Glovinskaja, M. Semantika glagolov rechi s točki zrenija teorii rechevyh aktov. – In: *Russkij jazyk v ego funkcionirovanii. Komunikativno-pragmatičeskij aspekt*. Moskva: Nauka, 158 – 218.]
- Карасик 2002: Карасик, В. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена. [Karasik 2002: Karasik, V. *Jazykovoj krug: lichnost', kontsepty, diskurs*. Volgograd: Peremena.]
- Карасик 2007: Карасик, В. *Языковые ключи*. Волгоград: Парадигма. [Karasik 2007: Karasik, V. *Jazykovye kljuchi*. Volgograd: Paradigma.]
- Ратмайр 1997: Ратмайр, Р. Функциональные и культурно-сопоставительные аспекты прагматических клише. – *Вопросы языкознания*, 1997, 1, с. 15 – 23. [Rathmayr 1997: Rathmayr, R. Funkcional'nye i kul'turno-sopostavitel'nye aspekty pragmatičeskikh klishe. – *Voprosy jazykoznanija*, 1997, 1, 15 – 23.]
- Ameka, Breedveld 2004: Ameka, F. K., A. Breedveld. Areal cultural scripts for social interaction in West African communities. – *Intercultural Pragmatics* 1(2), 167 – 187.
- Coulmas 1981: Coulmas, F. *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague: Mouton.
- Goddard 2004: Goddard, C. Speech-acts, values and cultural scripts: A study in Malay ethnopragmatics. Asia Examined. – In: *Proceedings of the 15th Biennial Conference of the Asian Studies Association of Australia Held on 29 June – 2 July 2004 in Canberra, Australia*. Canberra: Asian Studies Association of Australia & Research School of Pacific and Asian Studies, ANU.
- Kerbrat-Orecchioni 1994: Kerbrat-Orecchioni, C. *Les interactions verbales*, t. 3. Paris: Armand Colin.
- Kerbrat-Orecchioni 1996: Kerbrat-Orecchioni, C. *La Conversation*. Paris: Seuil.
- Kerbrat-Orecchioni 2001: Kerbrat-Orecchioni, C. *Les actes de langage dans le discours. Théorie et fonctionnement*. Paris: Nathan.
- Kerbrat-Orecchioni 2005: Kerbrat-Orecchioni, C. *Les actes de langage dans le discours*. Paris: Armand Colin.
- Manes, Wolfson 1981: Manes, J., N. Wolfson. The Compliment Formula. – In: *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague: Mouton, 115 – 132.
- Peeters 1999: Peeters, B. “Salut! ça va? Vous avez passé un bon weekend?” – *Journal of French Language Studies* 9, 239 – 257.
- Sifianou 2001: Sifianou, M. “Oh! How appropriate!” Compliments and politeness. – In: *Linguistic Politeness across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 391 – 430.
- Traverso 1999: Traverso, V. *L'analyse des Conversations*. Paris: Nathan, 1999.
- Wierzbicka 1994: Wierzbicka, A. “Cultural scripts”: A semantic approach to cultural analysis and cross-cultural communication. – *Pragmatics and Language Learning. Monograph Series*, Volume 5, 1 – 24.

**Verbal Interaction and Cultural Scripts
(on Material of Greetings and Compliments in Modern Bulgarian)**

Neda Pavlova, Nikolay Paskalev

Institute for Bulgarian Language – Bulgarian Academy of Sciences

neda.d.pavlova@gmail.bg, npaskalev@ibl.bas.bg

Abstract

The article examines a fragment of the Bulgarian phatic speech presented by the speech acts of greeting and compliment. The authors analyze these interactional rituals in Bulgarian context and their functional role in creating an empathic atmosphere for further speech communication.

Keywords: *cultural script, communication, phatic speech, greetings, compliments*

Формално описание на инвентара от граматични средства в българския език (като етап от разработването на нормативна граматика)

Руска Станчева, Милен Томов, Николай Паскалев, Илияна Кунева, Лора Микова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките

rustancheva@gmail.com, m_tomow@abv.bg, ndymitrov@abv.bg,
iliana.kuneva@gmail.com, mikova.lora@gmail.com

Резюме

Статията представя накратко основни изходни положения, възприети при формалното описание на инвентара от граматични средства в съвременния български книжовен език с оглед на разработването на нормативна граматика. Най-общо са представени и резултатите от обособяването на формообразователни типове при имената.

Ключови думи: *български език, нормативна граматика, формално описание*

Формалното описание на инвентара от граматични средства е подчинено на целта да се изработи нормативна граматика на съвременния български книжовен език. Първият етап от работата върху такава граматика изисква подробно и внимателно описание на книжовноезиковата граматична система. Един от основните постулати в хода на изследването е независимото описание на форма и съдържание, произтичащо от относителната автономност на семантичната и синтактичната структура на езиковите единици.

Във връзка с това първа стъпка при започналото от началото на 2017 г. изследване е формалното граматично описание, чиято основна цел е определянето на флективните типове в рамките на цялата книжовна българска лексика. Понятието флективна категория се дефинира като „опозиция на граматични форми, която има редовен характер, т.е. наблюдава се при голямо число лексеми от същия тип“ (Encyklopedia 2003: 109). Предвид крайната цел на проекта – съставяне на нормативна граматика, изследването на флективните типове се базира върху словника на *Официален правописен речник* от 2012 г., който има подчертано нормативен характер и е основен действащ кодификационен документ.

Представянето на инвентара от словоформи, участващи в изграждането на изреченския израз (в състава на глаголните и именните фрази), се задава от присъщите на българския език граматични категории с техните граматични стойности.

Една най-обща граматическа класификация на лексемите, релевантна за българския език, може да бъде изведена въз основа на дихотомично логическо деление чрез прилагане на следните морфологични (словоизменителни, флективни) и синтактични критерии:

[+/- изменя се]

[+/- членува се]

[+/- изменя се по род]
 [+/- изменя се по число]
 [+/- изменя се по лице]
 [+/- употребява се самостоятелно]
 [+/- има свързваща функция]
 [+/- може да свързва глагол с име]
 [+/- може да свързва лексеми с една и съща синтактична функция]
 [+/- може да се съотнася с целия изреченски израз] (виж Encyclopedia 2003: 443; Малджиева / Maldzhieva 2009: 36 – 38).

За примарен критерий при определянето на флективните типове в рамките на именната и глаголната лексика е приет *морфологичният*. Той позволява да се обхванат всички лексеми от изменяемите класове думи в български, като при това стриктното му провеждане води до промяна на традиционната подялба на части на речта. Класификация, основана изцяло върху морфологичния критерий, предлага З. Салони, който използва като основен делитбен признак дали думите притежават формоизменителната категория *надеж*. След това отделя онези, които се изменят по *число*, а на следваща стъпка – по *род*. Класификацията в резултат от тази подялба значително се различава от традиционната подялба на части на речта.

За българския език като примарна категория за подялбата на частите на речта може да се приеме формоизменителната категория *членуване*, доколкото всички именни класове имат членувани и нечленувани форми. Следващите формоизменителни категории са *числото* и *родът*.

Използването на формалния морфологичен критерий води до това, че класът на местоименията се разпределя между съществителните, прилагателните и числителните имена. Придържането към този критерий изисква към класа на прилагателните да се включат и глаголните прилагателни (причастията), както и числителното прилагателно *един* (числ. бройно). В класа на съществителните наред с местоименните съществителни попадат и съществителните числителни *хйляда*, *милион* и *милиард*. Така обаче, трябва да признаем, не могат да се разрешат всички проблеми, свързани с подялбата на лексикалните единици, доколкото в именните класове влизат и единици без характерните за дадения клас формоизменителни параметри – например съществителните *pluralia tantum* и *singularia tantum*, които не се изменят по число. В такива случаи съотнасянето към даден клас става въз основа на синтактични критерии. Тук конкретно това е способността на съществителните да се съчетават с прилагателни (напр. *очила > слънчеви очила*).

Въз основа на така представената най-обща граматична класификация досега по проекта е направено обособяване на именните класове, в рамките на които се оформят три непресичащи се множества (класове) лексеми. В системата на българското именно склонение влизат следните категории: *членуване*, *число* и *род*, както и *лице* при местоименията съществителни. Класовете думи в български, отнасяни към имената, са *съществителните*, *прилагателните* и *числителните*.

Вторият важен въпрос във връзка с категоризирането на изменяемите думи във флективни типове е изборът на метод на анализ. Изследването ни е базирано върху принципите на *морфотактиката*, които позволяват да се изведат правилата, по които морфемите се свързват помежду си в набора от словоформи на лексемата. Така може да се направи адекватен анализ на морфемите в лексемата според взаимната им зависимост (най-вече на това кои морфеми влияят върху определянето на флективния тип, както и на описанието на релациите между тях) (Sproat 1992: 83; Kowalik 1999: 585).

От първостепенно значение при този анализ са флективните морфеми, които са репрезентанти на флективната категория в лексемата. Така характерен за даден тип е преди всичко наборът от окончанията. Този критерий позволява обособяването на типове и се проявява при всички лексеми от именните класове, затова е примарен.

Следващ критерий е наличие/отсъствие на промени във флективната основа. Такива промени могат да бъдат:

- *удължаване* на флективната основа при формоизменението чрез добавяне на суфикс (например *град* – *град-ов-е*, *море* – *мор-ет-а*);
- *съкращаване* на флективната основа при формоизменението чрез отпадане на суфикс (например *християнин* – *християн-и* с отпадане на *-ин*).
- *алтернации* вследствие на морфемното обкръжение (например променливо *я*, непостоянно *ъ*, непостоянно *е*, групи *-ър/-ръ-*, *-ъл/-лъ* и др.).

С оглед на поставената крайна цел – разработване на нормативна граматика на българския книжовен език, при обособяването на флективните типове се отчитат и още два критерия, които имат пряко отношение към нормативността. Такива критерии са наличие/липса на отмет на ударението в рамките на парадигмата, както и наличие/липса на дублетни форми.

Така например числителните *три* и *четири* се отнасят по първия от обособените като нормативни критерии към различни формообразователни типове, тъй като, макар и двете числителни да образуват членувани форми с една и съща членна морфема *-те* (*три-те* и *четири-те*), при *четири* се наблюдава отмет на ударението върху членната морфема, който при формата *три-те* отсъства. Друг много важен критерий с оглед на нормативността е наличие/липса на *дублетност* в рамките на формообразуването. Така например при обособяването на флективни типове при числителните с членна морфема *-те* и с отмет на ударението върху членната морфема се отделя флективен тип, който се характеризира с дублетност (при основната и при членуваната форма). Към него спадат числителните от 11 до 19, 20, 30, 60.

Т а б л и ц а 1.

Подялба на именните лексеми в български от гледище на формоизменението

Форми за:	Числителни имена	Съществителни имена	Прилагателни имена
член	+	+	+
число	–	+	+
род	–	–	+

При формалното описание на *числителните имена* за принадлежащи към техния клас се смятат само традиционно схващаните като бройни числителни, докато редните числителни се разглеждат в класа на прилагателните. Въз основа на морфологичния критерий за числителни се приемат всички онези лексеми, чието формоизменение се свежда само до наличие на основна и членувана форма, от където следва и приемането за всички числителни, че имат нулево окончание.

Един от признаците, въз основа на който числителните се делят на типове, е формата на членната морфема (*-те* или *-та*: например *десет-те* и *десетима-та*). Друг признак е дали ударението при членуване се мести върху членната морфема, или не (например *три* – *три-те* и *пет* – *пет-те*). Следваща причина да се отдели тип, е наличието на дублетни форми (например *единайсет* и *единадесет*). Някои типове представят едноелементни множества, например *четиресет/четиридесет*. Въпреки че по останалите критерии този тип не се отличава от типа *единайсет/единадесет* (членувана форма на *-те*, ударението при членуване се мести върху членната морфема, има дублетни форми), той се отделя от него заради разликата при образуването на дублетните форми: те завършват на *-йсет/-десет* при *единайсет/единадесет* и на *-есет/-идесет* при *четиресет/четиридесет*.

Мъжколичните числителни от типа на *двама*, *трима* и *под.* се разглеждат като отделни лексеми, а не като форми на числителните *две* и *три* въз основа на различната им синтактична съчетаемост.

Като се прилагат тези критерии, при числителните се оформят 9 формоизменителни типа.

Тъй като се приема, че числителните имат нулево окончание, а разликите между типовете са само в членната морфема, наличието или отсъствието на отмет на ударението при членуване и на дублетни форми, в един тип могат да влизат числителни, които според други граматични изследвания са причислявани към различни типове. Например в един тип са *два, двама, седми-на, четворица, десетина, хиляда*. Тук се разграничава лексемата *хiляда* със значение ‘десет стотици’ (например в математиката: *Една хiляда е равна на десет стотици*), която е определена като съществително и има и мн.ч. – *хiляди*, от лексемата *хилъда*, която означава числото 1000 или 1000 като количество и няма мн.ч.).

Класът на *съществителните имена* се състои от думи, които притежават формоизменителните категории *член* и *число*. Формалното описание на флективните типове при съществителните имена се основава на отделянето на множества според набора от окончания за ед. и мн. ч. Най-многобройни са типовете съществителни имена от мъжки род, които нямат окончание. Един от проблемите, с които екипът се сблъска при описанието, беше да се разрешат и конкретни въпроси, свързани с определянето на окончанията на основните форми при някои групи съществителни имена от м. р. С оглед на хомогенността и непротиворечивостта на описанието и по съвет на проф. В. Малджиева при разрешаването на този въпрос освен формоизменителни критерии бяха приложени и словообразователни критерии. Голяма част от тях при образуване на форми за множествено число получават разширение на основата преди окончанието, при други пък е налице съкращаване на основата, като това е основание за отделянето на тип. Към признаците, които служат за отделянето на типове, спадат още и редуванията в рамките на парадигмата: ятов преглас, елизии, палатализации, както и групите *-ър/-ръ* и *-ъл/-лъ*. Наличието на твърдост или мекост на звука преди определителния член също е сред критериите при обособяването на формоизменителни типове.

Броят на формите при съществителните имена също се взема предвид при обособяването на типове. Така наличието/отсъствието на бройна форма е критерий за разпределянето в отделни типове на съществителни като *приятел* и *усилвател*. Във връзка с критерия брой на формите се отчита и дефективността на парадигмата. Например в отделни типове са думите, които нямат форми за множествено число или които освен форма за единствено число, членувана и нечленувана, имат само бройна форма – като *синчец*.

Друг важен признак е наличието на дублетност, като много широко застъпена е акцентната дублетност в множествено число при едносричните съществителни от мъжки род с разширение на основата: *джобове* и *джобòве*.

Броят думи, които могат да бъдат причислени към даден тип, не е релевантен признак и вследствие на това са отделени едноелементни множества – такива са типовете на думи като *янки*.

Като са взети предвид всички изброени критерии, които служат за отделянето на класовете, съществителните имена от мъжки род са разпределени в над 100 формални типа, а съществителните имена от женски и от среден род формират съответно по около 40 типа.

Класът на *прилагателните имена* се състои от думи, които притежават всички формоизменителни категории, характерни за имената: член, число и род. Формоизменителните категории на прилагателните дават възможност към тях да се отнесат следните видове думи:

– *Прилагателни в собствен смисъл*;

– *Местоименни прилагателни* – думи, които според традиционната граматика биха били в класа на местоименията: *показателни, притежателни, възвратно-притежателни, въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни, обобщителни*.

– *Числителни прилагателни* – думи, които според традиционната граматика биха били в класа на числителните: бройното числително *един* и редните числителни.

– *Глаголни прилагателни* – групи думи, които традиционната граматика включва в парадигмата на глагола: сегашно деятелно причастие, минало деятелно и минало страдателно причастие.

Въз основа на словоизменителните категории и на морфонологичните промени при формообразуването, включително и акцентните промени, са обособени 47 флективни типа при прилагателните имена.

Водещо при изложението на флективните типове е наличието на форми, след това – морфонологичните промени – една или повече от една в даден тип.

Отбелязано е наличието на изолирани форми, например *бъдеще време*.

Обхванати са прилагателни с непълна парадигма, например *следният* (без *следен*), *разни*, *разните* – само множествено число.

Въз основа на синтактичните им характеристики към класа на прилагателните имена се отнасят т.нар. неизменяеми прилагателни от чужд произход като *башка* (работа), *дюс* (едноцветен); *ларж*, *шик*, *екстра* (качество), (бонбони) *асорти*, (цвят) *металик*; *гроги*, *секси* и др., тъй като, подобно на изменяемите прилагателни, влизат в синтактична връзка със съществителните имена.

Библиография / References

- Малджиева 2009: Малджиева, В. Български език. – В: *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*. Београд. [Maldzhieva 2009: Maldzhieva, V. Balgarski ezik. – In: *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije*. Beograd.]
- Encyklopedia 2003: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław.
- Kowalik 1999: Kowalik K. Morfotaktyka – W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa.
- Saloni, Świdziński 2007: Saloni Z., M. Świdziński. *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa.
- Sproat 1992: Sproat, R. W. *Morphology and Computation*. MIT Press.

Formal Description of an Inventory of Grammatical Tools in Bulgarian (as a Stage of the Development of Normative Grammar)

Ruska Stancheva, Milen Tomov, Nikolay Paskalev, Iliana Kuneva, Lora Mikova

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences

rustancheva@gmail.com, m_tomow@abv.bg, ndymitrov@abv.bg,
iliana.kuneva@gmail.com, mikova.lora@gmail.com

Abstract

The article briefly presents the basic starting points adopted in the formal description of an inventory of grammatical tools in the modern standard Bulgarian with a view to the development of normative grammar. In general, the results of the formation of form-forming types in the numerals, nouns and adjectives are also presented.

Keywords: *Bulgarian language, normative grammar, formal description*

Справочник *Езикови справки по интернет*

Катя Чаралозова, Милен Томов, Татяна Александрова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките
charalozova@abv.bg, tomovm@ibl.bas.bg, t_alexandrova_@mail.bg

Резюме

В статията се обосновава необходимостта от създаването на онлайн справочник на Службата за езикови справки и консултации към Института за български език при БАН, представят се предимствата на този тип езиково консултиране и се дава описание на структурата и функционалностите на справочника.

Ключови думи: езиково консултиране, езикова култура, онлайн справочник за езикови справки

Службата за езикови справки и консултации на Института за български език има 64-годишна история и през десетилетията на своето съществуване е натрупала уникален по своя характер масив от езикови въпроси и отговори. Тя е създадена от проф. Любомир Андрейчин и постепенно се утвърждава като основен център за езиково консултиране у нас, чиито препоръки се приемат за меродавни, тъй като винаги са съобразени с действащите кодифицирани норми. Чрез дейността на Службата Институтът за български език осъществява последователно своята консултантска и експертна дейност в областта на езиковата култура, която се разглежда в тясна връзка с функциите на книжовния език и с практическите аспекти на кодификацията, т.е. фиксиране в граматика и речници на обективно установилите се книжовни норми; оценка от страна на специалистите на това кое е правилно и кое – неправилно въз основа на три критерия: нормативност, функционална адекватност и системност (виж Daneš 1979).

Все повече в съвременното общество владенето на книжовната норма се оценява като мерило за социален престиж и белег на професионализъм, а езиковата грамотност отчетливо се осмисля като задължително условие за професионална реализация и успешно общуване. Ниското ниво на езикова грамотност се възприема като знак за лошо качество във всяка една област. Разширява се кръгът от хора, които в своята професионална дейност се стремят да се придържат към правилата на книжовния език и във връзка с това се обръщат към специализирани институции, търсейки отговор на различни езикови въпроси.

В ерата на дигиталните технологии все повече нараства ролята на интернет като канал за комуникация и източник на информация, но в същото време се задълбочава дефицитът на надеждност на информацията. Този проблем съществува и в областта на езиковото консултиране: свидетели сме на това как неспециалисти авторитетно се произнасят по езикови въпроси; всевъзможни справочници, някои от които с изключително ниско качество (тъй като липсва законово установена процедура за удостоверяване на съответствието им с официално приетите книжовни норми), се предлагат в услуга на ученици, студенти и въобще на всички, които искат да подобрят езиковата си култура. С цел да съдейства за намаляване на вредните последици

от тези лоши практики и да отговори на обществената потребност от предоставяне на точна и адекватна информация по въпросите на българския език, Службата за езикови справки и консултации в ИБЕ ще осигури свободен достъп до своите ресурси. Във финален етап на разработване е онлайн справочникът на Службата, чрез който тя въвежда още една **форма на професионално езиково консултиране** наред с останалите използвани до този момент традиционни и по-нови форми: отговори на въпроси по телефона, по имейла и чрез писма. Освен че ще улесни достъпа до професионални езикови консултации, онлайн справочникът ще допринесе за утвърждаване на институционалния характер на тази дейност, която задължително трябва да се прилага синхронизирано и непротиворечиво във всички свои форми. Това се изисква от статута на Института, чиито препоръки имат официален характер.

Службата разполага с уникален по рода си материал: **реални потребителски въпроси и техните отговори**, свързани с различни аспекти на функциониране на българския език, най-вече книжовния език в неговата устна и писмена форма в различни сфери на комуникация. Електронната база данни „Езикови справки“ е създадена през първото десетилетие на XXI век и до този момент е използвана от специалистите в Секцията за съвременен български език за идентифициране на затрудненията при прилагането на книжовноезиковите правила преди всичко във връзка с работата по *Официален правописен речник на българския език* (2012) и *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* (2016). Но нашите проучвания показаха, че тази база данни лесно може да се трансформира в онлайн справочник, насочен към потребителите в удобна и лесна за използване форма, като едновременно с това продължат да се събират данни за затрудненията, които срещат хората при прилагането на правилата. Анализът на данните е особено ценен при вземането на кодификаторски решения и при формулирането на правилата.

Важно е да отбележим, че кодификацията не дава експлицитен отговор на всички конкретни въпроси, възникващи при прилагането на правилата, нейният обхват не е тотален. Освен това в узуса непрекъснато се появяват нови езикови явления и казуси, свързани с разминаване между кодифицирана норма и езикова практика. Всичко това се нуждае от нормативна оценка. Отделно – съществуват по-слабо регламентирани сфери, каквато е например графичното оформление на текст; определен род проблеми поражда и съвместната употреба на различни графични системи и т.н., където също се изисква преценка на специалист, който има необходимия опит и може да даде адекватна препоръка.

Справочникът е базиран на богат материал, събиран с години и обработен в съответствие с действащата кодификация. Той ще задоволи обществената потребност от професионално поднесена информация по езикови въпроси, с което ще се затвърди консултантската, експертната и кодификаторската роля на Института. Целта на справочника е потребителите да могат самостоятелно да търсят и намират отговорите на своите въпроси без ограничения във времето и пространството, независимо от работното време на Службата за езикови справки, с което ще се преодолее и дефицитът на технически и човешки ресурс.

При изработването на онлайн справочника се прилага строго научен подход, който предполага стриктното отчитане на **езиковата справка като специфичен жанр** в езиковата култура и по-точно в нейната научноприложна подобласт *езиково консултиране*. Езиковата справка представлява кратък устен (или писмен) текст с достъпно, лесно разбираемо съдържание. Тя се различава от останалите жанрове в няколко посоки:

– Езиковата справка представлява оказване на помощ или указание за действие с оглед на **конкретна комуникативна ситуация**.

– Основен за езиковото консултиране е **диалогичният начин** на комуникация между езиковеда и потребителя (а не монологичният, както е в езиковата бележка, или еднопосочният, както е при езиковото обучение).

– За разлика от езиковата бележка, чийто обект са нарочно и предварително подбрани езикови проблеми, **езиковата справка се предлага едва при съответно поискване** (запитване) от потребител, т.е. инициативата в този случай не е на езиковеда (консултиращия), а на потребителя (консултирания).

– Услугата има **изключително индивидуален характер**: всеки потребител получава отговор, създаден специално за неговия проблем, съобразен с езиковата му компетентност (докато езиковата бележка има по-често оценъчен характер и в нея нерядко се проявява езиковата критика на автора).

– Отговорът на запитването може да се състои не само от езикова информация, но и от съвет в смисъл на **директна препоръка за действие** в дадена комуникативна ситуация.

– Езиковият въпрос често е придружен от описание на обстоятелствата около възникването на проблема, както и от аргументи, които дават възможност за най-точно идентифициране на проблема и съответно за **най-адекватно формулиране на отговора** и предлагане на решение.

Интернет справочникът за езикови справки е първият по рода си у нас академичен електронен езиков ресурс и притежава следните **предимства**:

– **Широк потребителски обхват**: справочникът ще бъде на разположение на най-широк кръг от носители на езика – както неспециалисти, така и специалисти, а освен това ще бъде достъпен и за българските езикови общности и институции зад граница.

– **Информационна надеждност**: справочникът отговаря на реалните потребности от езикова информация и от специализирана езиковедска помощ, поради което в най-пълна степен съответства на нуждите на обществото. Обемът и съдържанието на информацията се определя именно от потребителите на услугата *езикови справки*. При изработването на отговорите се прилага процедура, която гарантира тяхната коректност, обективност, разбираемост, изчерпателност, унифицираност, съответствие с правилата и комуникативна обусловеност. При сложни въпроси, които изискват оценка и вземане на решение, както и при кодификация на нови езикови явления процедурата включва проучване, предлагане на решение, обсъждане между членовете на екипа, изработване на отговора, редакция. Спазването на тази процедура гарантира качество и устойчивост на консултантската дейност. Езиковата информация в онлайн справочника се представя от гледна точка на действащата кодификация, което предполага нейния нормативен (официален) характер.

– **Информационна оперативност**: ще се предоставя своевременно нова и актуална информация, която не може да се включи веднага в нормативните речници и граматики; ще се допълват и детайлизират съществуващи нормативни препоръки. Справочникът включва проблемните случаи, нови езикови явления, както и периферни случаи, които не се отразяват в традиционните граматики, речници и други специализирани издания. Поради това особено важни са нетрадиционните въпроси (които нямат рутинен характер), както и онези запитвания, които съдържат оценките, коментарите и възгледите на потребителите – полезни за евентуално попълване и актуализиране на нормативните справочници.

– **Образователна и популяризаторска роля**: чрез въпросно-отговорния начин на изложение ще се подпомага по-доброто осмисляне на съществуващите правила, както и на използваната в тях езиковедска терминология при конкретните случаи. Справочникът ще бъде надежден информационен ресурс за обучението по български език у нас и в чужбина. Наред с останалите информационни ресурси и нормативни речници, създадени в ИБЕ, онлайн справочникът ще обслужва всички сфери на употреба на книжовния език и особено сферата на образованието във връзка с приемането на държавен образователен стандарт, според който нормите на българския книжовен език се прилагат в образованието в съответствие с действащия към момента академичен правописен речник на Института за български език при БАН (виж Наредба № 6).

– **Повишаване на обществената ангажираност**: представянето на информацията именно в диалогична форма (въпрос – отговор) създава усещането за автентичност и персоналност на процеса на езиковото консултиране, близко до живия контакт с езиковеда, като по този начин потребителите ще бъдат по-силно привлечени към дискутираната проблематика, отколкото в случаите, когато езиковедът предлага готови и избрани от него описания на езикови явления в наративен стил.

– **Изследователска (статистическа) функция** – справочникът представлява ценен ресурс за изследователски цели, който дава възможност за наблюдаване на книжовноезиковата практи-

ка и на обществените нагласи, както и на езиковите тенденции като цяло. Осигурената постоянна обратна връзка ще подпомогне предприемането на по-адекватни стъпки при кодификацията.

– **Архивираща (служебна) функция** – справочникът допринася за практическото улесняване и за оптимизацията на текущата работа в Службата за езикови справки и консултации.

Структурата на справочника се характеризира със следните особености:

– **Гъвкава структура с отворен характер:** езиковото консултиране обхваща всички езикови равнища (и всички езикови идиоми), които са структурирани по начин, отговарящ както на традиционното лингвистично описание и на кодификацията, така и на логиката на потребителското търсене. Между отделните единици на справочника са създадени линкове за по-адекватно представяне и използване на информацията. Справочникът представлява отворена база данни с възможност за постоянно допълване и разширяване с нова информация в съответствие с актуалните потребности, интереси и проблеми на потребителите, от една страна, и в съответствие с развоя на нормите на българския книжовен език, от друга.

– **Връзка със съществуващите езикови ресурси на Института за български език:** преди всичко ще се осигури връзка с *Официалния правописен речник*, а в перспектива, където е възможно, чрез препратки – и с другите електронни ресурси на Института. Препратките ще допринесат за интегрирането на справочника в цялостната система от електронни ресурси на Института, чрез което ще се поддържа институционалната представителност на информацията.

Осигурена е възможност за потребителско търсене чрез два входа за достъп до информацията – по дума и по предметна (тематична) рубрика. При грешно изписване на търсената дума системата насочва към правилната ѝ писмена форма, ако такава съществува в базата. В случай че не намира отговор на въпроса си или наличният отговор не го удовлетворява, потребителят има възможност чрез онлайн формуляр да се обърне към сътрудниците на Службата за езикови справки и консултации, които ще изготвят отговора съобразно приетата процедура и ще го публикуват в справочника, като го въведат в електронната база данни.

Във връзка с разработването на онлайн справочника за езикови справки работата в Секцията за съвременен български език премина през необходимия **подготвителен период**. На базата на два завършени и един текущ проект (*Българският и чешкият книжовен език в контекста на информационното общество* (2005 – 2007), *Българският и чешкият книжовен език в контекста на езиковата политика на Европейския съюз* (2008 – 2010) и *Съвременна правописна практика* (2015 – 2017) е извършено проучване и обобщаване на научните и научноприложните аспекти на дейността *езикови справки и консултации*, събрани са необходимите данни и е проведен анализ на профила на потребителите и на видовете въпроси по начин на запитване, както и типологизирането им в съдържателен и честотен аспект. Отчетена е динамиката на запитванията през последните пет години (от издаването на *Официалния правописен речник*). С цел определяне на концептуалната теоретична рамка за изготвянето на отговори на въпросите е извършен анализ на състоянието на книжовноезиковия нормативен комплекс и на действащата кодификация¹, текущо се провеждат наблюдения над съвременната езикова практика и актуалната комуникативна ситуация.

За основа на базата данни в онлайн справочника са използвани съществуващите източници на Службата: архивите от въпроси и отговори – традиционен архив (текущи дневници с отговори на въпроси), електронната база данни „Езикови справки“, обхващаща около 4000 въпроса и отговора, както и електронната поща на Службата, в която също са архивирани въпроси и отговори в достъпен за работа вид.

В работен офлайн режим се въвеждат въпроси и отговори в съответните полета, като на всеки отговор засега се приписват две характеристики, осигуряващи съответно двата входа

¹ Резултатите от анализа са включени в публикации на членове на Секцията в сп. „Български език“ кн. 1 от 2015 г. на тема *Съвременен български език* и кн. 3 от 2016 г. на тема *Съвременна правописна практика*.

към информацията: 1) тематична рубрика и 2) дума (форма) или словосъчетание. В полето за отговор се създават линкове към съществуващите електронни справочници на Института за български език.

Списъкът за търсене по думи се отличава качествено и по обем от словниците на досега съществуващите традиционни нормативни справочници, тъй като наред с нарицателни съществителни имена включва и съществителни собствени (вкл. и съставни собствени имена), свободни и устойчиви словосъчетания (фразеологизми) и т.н., за които са постъпили въпроси, чиито отговори са включени в базата данни.

Въз основа на извадка от около 1000 въпроса е изготвена относително пълна класификационна схема за търсене по тематични рубрики, която е йерархично структурирана с възможност за разлистване в подразделите. Рубриките на практика съдържат или представляват сами по себе си езикови термини, по които е възможно търсене по области от езикознанието. Йерархичната структура и дублирането на информацията в повече от една класификационна рубрика (респективно повече от един вход към търсения въпрос и отговор) ще помагат на потребителите да осъзнават по-добре особеностите на българския книжовен език като система от норми и правила.

При разработването на справочника се дава предимство на случаите, за които най-често се задават въпроси в Службата за езикови справки. Въвеждат се както новопостъпили въпроси, така и въпросите, постъпили в предишните години. Текстовете на отговорите имат общодостъпен характер с оглед ползването на справочника от широк кръг потребители неспециалисти. При формулировките на въпросите и отговорите се търси максимална степен на автентичност на диалога между питащ (потребител) и отговарящ (езиковед).

Така разработеният интернет справочник „Езикови справки“ ще има следните **функционалности**:

- дава кратки инструкции за работа със справочника;
- осигурява търсене по дума или словосъчетание – само чрез едно поле за търсене;
- дава възможност за търсене по тематични рубрики чрез йерархична и гъвкава тематична класификация;
- показва последните 20 въпроса и отговора;
- показва най-често търсените въпроси;
- съдържа електронен формуляр за задаване на въпрос до Службата;
- предоставя професионален коментар по актуални теми, свързани с езика.

Предвижда се за в бъдеще да се извеждат и публикуват статистически данни за броя посещения и вида на търсената информация в онлайн справочника.

Разработеният по такъв начин онлайн справочник за езикови справки ще допринесе за значително повишаване на ефективността на консултантската и информационната езиковедска дейност като приложна научна област, извършвана в Института за български език при БАН, съобразена с новите условия на развитие на информационните технологии.

Цитирана литература / References

- Наредба № 6: Наредба № 6 от 11.08.2016 г. за усвояването на българския книжовен език. *Държавен вестник*, бр. 67 от 26.08.2016 г. [Naredba № 6: Naredba № 6 ot 11.08.2016 g. za usvoyavaneto na balgarskiya knizhoven ezik. *Darzhaven vestnik*, br. 67 ot 26.08.2016 g.]
- Daneš 1979: Daneš F. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci – In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 79 – 91.

Handbook *Language Consultations over the Internet*

Katya Charalozova, Milen Tomov, Tatyana Aleksandrova

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences

charalozova@abv.bg, tomovm@ibl.bas.bg, t_alexandrova_@mail.bg

Abstract

The paper presents the grounds and necessities of creating an on-line handbook of the Language Information and Consultations Service at the Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences. The advantages of such type of language consulting are discussed and the structure and functionalities of the on-line handbook are described.

Keywords: language consulting, language cultivation, on-line handbook for language consultations

Терминология и терминография

Терминологията и терминографията в структурата на научната дейност на Института за български език

Адриана Христова, Кристияна Симеонова, Мария Попова,
Миглена Михайлова-Паланска

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките
adriana_christova@yahoo.co.uk, krisil@mail.bg, mpopova41@abv.bg, miglena.m@gmail.com

Резюме

Статията е посветена на създаването и дейността на Секцията по терминология и терминография към Института за български език при БАН. Тя е единственият в страната научен център, който системно изучава въпросите на българската терминология. Представени са нейните сътрудници, както и тяхната научна продукция.

Ключови думи: Секция по терминология и терминография, изследвания по терминология, терминологични речници

За достойното място на терминологията в съвременната наука заслуга имат редица изследователи, които, независимо от своите концепции и принадлежността си към различни школи и направления¹, успешно изграждат нейната теория и методология и участват в дейности с практикоприложна насоченост. Сред основните проблеми, обсъждани в съвременното терминологично знание, се нареждат отношенията между формалната и съдържателната страна на термините, техниките за образуването им, тяхната системност, функционирането на терминологичните единици в специалния език и взаимодействието им с останалите езикови единици, терминографската практика. В опитите за изясняването им активна и ползотворна е ролята и на Секцията по терминология и терминография към Института за български език при БАН.

Единственият в страната научен център, който системно изучава терминологията в лингвистичен и когнитивно-концептуален план, е основан през 1993 г. от чл.-кор. проф. д.ф.н. Мария Попова и н.с. д-р Лилия Манолова. Обособяването му като секция е предшествано от сформиранията през 1988 г. Група по терминология. Въпреки малобройния състав (между трима и петима членове) през всичките години неговата дейност е значителна по своя обем и съдържание. Учените терминологи се стремят с работата си да бъдат полезни както за науката, така и за обществеността – разискват теоретични въпроси; изследват терминологичните системи на различни научни, технически и професионални области; съставят речници; попълват с термини базите данни; предоставят експертна информация на граждани, предприятия и институции.

¹ Научните постижения в областта на терминологията се отнасят към дейността главно на четири школи – виенската, руската (съветската), пражката и канадската. В последно време в терминологията се развиват нови направления, базирани на социологията, когнитивизма, теорията на комуникацията и др. (по-подробно вж. Попова / Popova 2012: 82 – 95).

От самото начало до ден днешен движещата сила на Секцията е изтъкнатият учен чл.-кор. проф. д.ф.н. Мария Попова, която дава нова посока на терминологичните изследвания в България с предложения от нея комплексен подход към изучаването на терминологията. Тя разработва нов модел на термина, като обосновава 1) две равнища в строежа на термина (съдържание и значение) и съотношението между тях и 2) три степени в общата структура на термина – понятийна, ономасиологична и формална структура с тяхното взаимодействие в процеса на номинацията. За първи път този подход е представен в монографията „Термини словосъчетания“ (1985), в която, за да отрази комплексната природа на термините като специални лексикални единици с тяхната частнонаучна и езикова страна, М. Попова въвежда понятието *терминообразователен тип*, представляващ съвкупност от посочените по-горе три структури – понятийна, ономасиологична и формална. Чрез него авторката изследва колко и кои елементи на понятийната структура на термините се превръщат в номинационни признаци. До създаването на този модел авторката достига, като разглежда терминообразуването в неговата последователност от етапи, чиито резултати се отразяват във външната форма на термина (Петкова / Petkova 2012: 52).

Специфичната номинационна същност на терминообразуването е разгледана детайлно в „Типология на терминологичната номинация“ (1990). Тук теоретично и върху конкретен материал от българската терминология (термините от понятийно-семантичната категория *предмети*) се изясняват особеностите на терминологичната номинация в ономасиологичен аспект чрез извеждане на понятията *граматико-семантичен номинационен тип* и *лексикосемантичен номинационен тип*. Основните типове термини, изведени в граматико-семантичен план, представят терминообразуването като номинационен процес в неговия обобщен категориален смисъл, проявяващ се в избора на определени граматични единици (морфеми и части на речта) за изразяване на номинационните признаци във формата на термина. Изведените в лексикосемантичен план основни типове термини представят лексикалната страна на терминообразуването и обясняват номинационния процес в неговия индивидуален смисъл като избор на конкретни лексикални или словообразователни единици за изразяване на номинационните признаци във формата на термина. Формулираните от М. Попова теоретични постановки се прилагат успешно в практическата дейност при образуването на нови и стандартизирането на съществуващите термини в българската терминология.

Моделът на въведената от М. Попова понятийно-семантична категоризация на термините² е отразен в поредната ѝ монография „Понятийно-семантичната категория *свойство* в българската терминология“ (2000). В нея се дават знания за значението и формата на съществителните имена и именните словосъчетания, които като термини назовават понятийно-семантичната категория *свойство*. За целта се установява категориалното значение *свойство*, като се разграничава от значенията на останалите понятийно-семантични категории; определят се семантичните компоненти на термините за *свойство*, за да се получат такива типове значения, които да послужат като основа за определяне на типовете дефиниции и моделите им в практическите терминологични дейности; описва се формата на термините за *свойство* във връзка със съответствието на нейните компоненти на номинационните признаци.

Фундаменталният труд „Теория на терминологията“ (Попова / Popova 2012), наречен „интегрална теория на общото и българското терминознание“ (Кулпина, Татарinov / Kulпина, Tatarinov 2013), представя оригиналните концепции на М. Попова за всеобхватно изучаване на терминологията. Първата част е посветена на същността на термина като сложен комплекс от

² Под понятийно-семантична категория М. Попова разбира такава категория, която, групирайки по определени признаци понятията от научните и професионалните области, има езиков израз чрез номинативна единица от типа на съществителното име в лексикалната система на даден естествен език. Например категорията *свойство* групира редица понятия като ‘свойството да бъде твърд’, ‘свойството да се задържа във въздуха’ и т.н., които имат езиков израз чрез съществителните имена *твърдост*, *летателност*, а те от своя страна като лексеми заемат определено място в семантичното пространство на българския език (Попова / Popova 2012: 132).

съдържателни и формални характеристики. Обръща се внимание на езиковите особености на термина, изтъква се неговата функционално-комуникативна стойност, уточнява се значението на понятията *термин*, *терминоелемент* и *терминологична лексика*. На научните познания за термина и терминологията е отделено подобаващо място. Читателят се запознава с възникването и формирането на терминознанието като наука в световен и национален мащаб, изясняват се теорията и методологията, както и връзките му с други науки (езикознание, логика, философия, информационните науки и др.).

Във втората част на труда се проследява актът на терминологичната номинация в ономаσιологичен и семасиологичен аспект. Въпросите на вътрешната и външната системност и моделите на тяхното представяне в дадена предметна област, както и случаите на формална и семантична вариантност са обект на внимание в третата част на книгата. След „Теория на терминологията“ М. Попова насочва вниманието си и към проблемите на приложното терминознание, изнесени в отделна монография, която съвсем скоро ще държим в ръцете си.

Освен посочените трудове приносен характер имат още много изследвания на М. Попова, в които се споделят обосновани идеи за езиковата мотивираност и информативността на термините, за въздействието на процесите на адаптация и интеграция върху заетите термини, за речниковото представяне на термините и др.

За международното признание на чл.-кор. М. Попова свидетелства участието ѝ в изготвянето на многоезични терминологични глосарии и в ръководството на три международни организации по терминология – Международната организация за унификация на терминологичните неологизми, Международната федерация на терминологичните банки и Съвета по терминология към Международния комитет на славистите. Тя е член на редакционната колегия на списание NEOTERM, в която са включени изтъкнати терминолози от целия свят, а също е и заместник главен редактор на международното списание „Славянское терминоведение“.

Сред последователите на научните идеи на М. Попова са не един и двама български езиковеди и терминолози, някои от които нейни докторанти: Сия Колковска („Термини за процеси в съвременния български книжовен език“, 1993), Гинка Димитрова („Тезаурусно представяне на термините (теоретично и приложно представяне на тезаурусната семантика)“, 1996), Росен Стоичков („Глаголно-именни колокации в българския и английския език“, 2010), Валентина Георгиева („Съпоставителна характеристика на българската и английската военна терминология (в областта на операциите по поддържане на мира)“, 2014), Кристияна Симеонова („Лингвистична характеристика на съвременната българска политическа терминология“, 2016) и други, които работят над дисертациите си.

Ученици на М. Попова днес съставляват и Секцията по терминология и терминография. Най-дългогодишният ѝ член е Адриана Христова. Част от нейните публикации засягат лингвистичните особености на термини от метализманието – разгледана е тяхната структурна, граматична и смисловосемантична характеристика, както и възникващите въпроси при превода на чужда научно-техническа литература. Полезен за терминологичната практика е трудът „Термини за вещества в българската терминология“, в който авторката определя основните типове термини думи и термини словосъчетания за назоваване на вещества при отчитане на семантичните признаци *функция*, *съставни части*, *свойство* и др. Интересите на А. Христова в областта на диахронната терминология намират отражение в следните публикации: „Структурна характеристика на философските термини в превода на Ареопагитския корпус от Исая Серски“, „Някои лингвистични особености на философските термини върху материал от преводната богословска книжнина X – XIV в.“, „Средновековните термини в съвременната философска терминологична подсистема“ и др. В момента А. Христова работи по своя докторат на тема „Лингвистична характеристика на съвременната българска философска терминология“.

Гл. ас. д-р Екатерина Петкова постъпва в Секцията през 2002 г. и оттогава до днес е неизменен участник във всички колективни проекти. Освен това Е. Петкова работи и по няколко проекта, съвместни с други секции на ИБЕ („Формално представяне на българската слово-

изменителна морфология чрез семантични мрежи“, „Българско-полски лексикални паралели“, „Компютърни лексикографски подходи, използвани за словашки и български речници и справочни издания“, „Език и математика – езикът на математиката“). Защитените тези в доктората си „Терминологизацията в съвременния български книжовен език“ (2009) тя доразвива в своята монография „Взаимоотношение между терминологична и общоупотребима лексика (в посока към терминологизация)“ (2013). В нея е представена цялостната картина на терминологизацията на общоупотребими думи, като, от една страна, е направена структурна и семантична характеристика на резултатите от това явление, а от друга страна, установените модели на терминологизация включват както домашни термини, така и калки и материални заемки. Авторката разграничава три степени на терминологизация според степента на отдалеченост на терминологичното и общоупотребимото значение. Също така тя въвежда понятието *ретерминологизация*, което представлява терминологизация на общоупотребима дума, получена чрез детерминологизация на термин. Практическата стойност на това изследване се дължи най-вече на високата степен на обобщеност на представените модели, които могат да се приложат на по-конкретно равнище в отделните терминологии.

Е. Петкова има и няколко разработки, свързани с навлизането на информационните технологии в терминологията – „Особености при използването на информационни технологии в терминологията“, „Особености при изграждането на няколко вида електронни терминологични ресурси“, „Видове електронни терминологични ресурси и възможности за тяхната употреба“ и др. Използването на информационни технологии за нуждите на терминологията става все по-актуално и по-необходимо и с оглед на това терминологичните архиви на Секцията да бъдат дигитализирани и предоставени за ползване от специалисти и обикновени потребители.

Дейно участие в Секцията по терминология и терминография от 2004 г. насам взема ас. д-р Кристияна Симеонова. През 2016 г. тя защитава дисертационния труд „Лингвистична характеристика на съвременната българска политическа терминология“, който е първото самостоятелно и цялостно изследване върху функционирането на съвременната българска политическа терминология. Дисертацията дава примерен теоретичен модел както за обясняване, така и за преподаване на съвременната българска политическа терминология. Интересите на Кр. Симеонова към проблемите на терминологичната номинация намират отзвук в първата ѝ монография „Терминологичната номинация в съвременната българска политическа терминология“ (2016). Сравнителните терминологични изследвания също са в обсега на научната ѝ работа, като по-важни разработки на тази тема са „За някои българо-руски езикови успоредици в областта на общественно-политическата лексика“, „За националното и интернационалното в съвременния български и руски език“, „За някои българо-руски терминологични успоредици“ и др. Кр. Симеонова е член на Съюза на учените в България, на Българското лексикографско дружество и на Международното социолингвистично дружество, в чиято дейност отбелязва активно пришествие.

От малко повече от година в Секцията работи гл. ас. д-р Миглена Михайлова-Паланска, която бързо и успешно успя да се включи в сложната и многопластова работа по колективните проекти. След защитената дисертация на тема „Състав и динамика на туристическата терминология в българския и в чешкия език“ тя дава заявка за съпоставителни изследвания в областта на славянското терминологично знание.

Своя принос към изследванията с терминологична насоченост са дали и Лилия Манолова, Красимир Кабакчиев, Бойка Мудрова и Маргарита Симеонова – вече бивши членове на Секцията. Те са сред съставителите на част от създадените терминологични речници, като Л. Манолова самостоятелно издава „Кратък речник на българската езиковедска терминология“ (1993). Вниманието заслужава първият обобщаващ труд в нашето езикознание, посветен на основните терминологични проблеми – „Българска терминология“, чийто автор също е Л. Манолова.

Една немалка част от научната продукция на проф. д-р Сия Колковска от Секцията по лексикология и лексикография е свързана и с терминологията. В публикациите си „Тенденциите

към интернационализация и национализация в новата българска икономическа терминология“, „Нови икономически названия в българския език, възникнали от медицински термини“, „Семантични неологизми в съвременната българска терминология, възникнали чрез ретерминологизация“, „Модели за концептуално-семантичните отношения *част – цяло* в специални текстове от областта на химията“ и др. чрез задълбочен анализ авторката достига до важни изводи за разглежданите явления.

Възгледите си относно актуалните проблеми на терминологията и терминографията членовете на Секцията споделят както в редица престижни национални и международни конференции и форуми, така и на страниците на стойностни научни издания. Два броя на списание „Български език“ (кн. 1 от 2005 г. и кн. 1 от 2016 г.) са посветени изцяло на терминологията. През 1999 г. излиза сборникът „Въпроси на българската терминология“. И в двете издания сътрудниците на Секцията предлагат оригинални разработки от полето на терминологичната теория и практика.

Безспорна и значима е ролята на Секцията по терминология и терминография за установяването и стандартизирането на понятийния апарат на редица научни, технически и професионални области. За целта нейният състав поема и безупречно изпълнява нелеката задача да събира и обработва термините, след което следва отразяването им в поредицата от терминологични речници.

Необходим справочник, в който е намерено принципно решение на правописните въпроси на термините, терминоелементите и терминологичната лексика от специалния научно-технически подезик, е излезият през 2001 г. „Правописен речник на българската научно-техническа лексика“. Над систематизирания масив от 60 000 речникови единици е извършена правописна нормализация и лексикографска обработка. Проведена е единствената досега цялостна лингвистична стандартизация и нормализация на научно-техническата лексика върху основата на единна теоретико-методологическа концепция. Стандартизацията е представена във формален план, чрез системно уеднаквяване на езиковата форма на свързани групи от термини и терминоеlementи по определени признаци и нормализация на езиковата форма на термините, терминоеlementите и другите думи от специалната лексика в съответствие с определени правописни правила. Установена е граматичната парадигма на новообразувани или новоприети от други езици лексеми и формата на прилагателните имена, производни от домашни или заети термини съществителни имена; направено е формално разграничение между еднаквите терминоеlementи, когато са с различни значения. Обърнато е внимание на езиковите особености на термините, терминоеlementите и техните производни думи от специалния подезик, като се имат предвид частнонаучните им семантико-функционални характеристики.

Поредицата от терминологични речници на издателство „Наука и изкуство“ е изготвена от членовете на Секцията по обща концепция, чийто автор е М. Попова. Речниците представляват терминологични справочници с тълковно-енциклопедичен характер. Предназначени са за широк кръг потребители – ученици, студенти, преподаватели и др., а също и за специалистите от отделните области.

През 2006 г. е издаден „Терминологичен речник по природни науки“, който съдържа термини от областите астрономия, биология, география, физика и химия. През следващата година от печат излиза „Терминологичен речник по хуманитарни науки“, в който са включени термини от следните области: български език, литература, философия, логика, психология, изобразително изкуство и музика. През 2012 г. е публикуван „Терминологичен речник по обществено-политически науки“ с термини от историята на България, общата история, политиката, евроинтеграцията, правото и етиката. Следващият том от поредицата – „Терминологичен речник по екология“ – се подготвя за печат. В него намират място термините от подобластите факториална екология, екология на популациите, природни съобщества, екология на екосистемите. В момента Секцията по терминология и терминография работи по „Терминологичен речник по икономика“.

В терминологичните речници са представени основните термини от посочените научни области, т.е. термини, означаващи понятия, върху които е изградена системата на определена наука. Те са обяснени по следния начин: описано е значението на всеки термин и то е отразено в съответната дефиниция; дадени са допълнителни знания и любопитни факти за обясняване на признаците на обектите; термините са обяснени с думи от общоупотребимата лексика и с термини, включени в речника (по този начин всеки термин, използван в текста, може да бъде намерен с дефиниция). Подреждането е по азбучен ред. Представена е граматичната характеристика на термините думи. Обикновено се предпочита заглавният термин да бъде в единствено число. Посочени са отношенията на синонимия, омонимия и антонимия, както и системните отношения *род – вид, част – цяло*.

Това са нов тип речници в лексикографската и в терминографската практика у нас и са една от най-важните приложни задачи, разработвани от Секцията по терминология и терминография.

За в бъдеще Секцията няма да спре да следва основната си цел – с дейността си да бъде полезна и за науката, и за обществото. Ще продължи да отстоява професионалния авторитет на Института за български език, развивайки на високо съвременно равнище направлението *терминознание* като метадисциплина, формираща фундаменталните основи на научното мислене.

Цитирана литература / References

- Кулпина, Татаринов 2013: Кулпина, В. Г., В. А. Татаринов. Интегративное терминоведение: общая теория и практические приложения (к выходу книги Марии Поповой „Теория терминологии“). – *Вестник Московского университета*, серия 22: Теория перевода, с. 145 – 160. [Kulpina, Tatarinov 2013: Kulpina, V. G., V. A. Tatarinov. Integrativnoe terminovedenie: obshtaja teorija i prakticheskie prilozhenija (k vyhodu knigi Marii Popovoy „Teorija terminologii“). – *Vestnik Moskovskogo universiteta*, serija 22: Teoriya perevoda, 145 – 160.]
- Петкова 2012: Петкова, Е. Терминологията и терминографията в Института за български език. – *Списание на БАН*, № 6, с. 50 – 53. [Petkova 2012: Petkova, E. Terminologiyata i terminografiyata v Institutu za balgarski ezik. – *Spisanie na BAN*, № 6, 50 – 53.]
- Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията*. Велико Търново: Знак'94. [Popova 2012: Popova, M. *Teoriya na terminologiyata*. Veliko Tarnovo: Znak'94.]

Terminology and Terminography in the Research Framework of the Institute for Bulgarian Language

Adriana Christova, Kristiyana Simeonova, Mariya Popova, Miglena Mihaylova-Palanska

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences

adriana_christova@yahoo.co.uk, krisi1@mail.bg, mpopova41@abv.bg, miglena.m@gmail.com

Abstract

The article is dedicated to the establishment and operation of the Department of Terminology and Terminography, part of the Institute for Bulgarian Language at Bulgarian Academy of Sciences. It is the only national research center that systematically studies the issues of Bulgarian terminology. Presented are its collaborators and their scientific production.

Keywords: *Department of terminology and terminography, terminological research, terminological dictionaries*

Slovak Terminology Database

Mária Šimková^a, Jana Levická^b, Velislava Stoykova^c

Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences^{a,b},
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences^c
marias@korpus.sk, janal@korpus.sk, vstoykova@yahoo.com

Abstract

The authors of this paper aim to present the current situation and problems of the terminology work and management in Slovakia. The core of the work focuses on the history and development of the Slovak Terminology Database Project, based partly on corpus linguistics. Besides, they draw attention to the importance of gathering and centralising terminology information and resources by means of a terminology portal. The last section of the paper is devoted to a comparison of the representation of terminology in the Slovak Terminology Database and the Bulgarian Terminological Electronic Archive.

Keywords: *Slovak terminology database, terminology work, terminology portal, multilingual terminology*

1. Background and contemporary work on terminology in Slovakia

In every scientific and professional domain, it is essential to use exact, comprehensible and unambiguous terminology, accepted and consistently used by domain experts. However, the reality is significantly different – both in theories of scientific disciplines and in scientific practice, variability of terms is an everyday phenomenon, not to mention synonymy and polysemy on a trans- and intradisciplinary level. Creation and standardisation of terms and terminologies is a part of the terminological and terminographical work, which on the one hand is specialised, and on the other hand has an interdisciplinary or transdisciplinary character – it requires knowledge of language and domain-specific knowledge, as well as knowledge of related domains. Systematic terminology work consists of multiple phases, beginning with a description of terms and concepts in use (sometimes requiring harmonisation of conceptual and, consequently, terminological systems), through coining new terms all the way to the unification, normalisation or standardisation of terminological units (Levická 2005).

In Slovakia, extensive terminology work had been in the 1950s and 1960s by efficient terminological committees, which resulted in publishing some tens of terminological dictionaries from various domains. Moreover, the leading figure in this process, prof. Ján Horecký (Horecký 1956), presented the theoretical guidelines of this terminology work in his thesis *Základy slovenskej terminológie* (Foundations of Slovak Terminology, 1956).

After the political, social and economic turn of 1989, Slovakia, together with other countries in Central and Eastern Europe, witnessed significant changes in vocabulary, especially in terminology (see also Šimková 1999). Another period of intense development resulted in ambiguities in the terminologies of law, economics and administration was during the accession process and integration

of the Slovak Republic into the European Union, which created an urgent need for translation of many documents in a short period of time. These processes, as well as the development of new scientific disciplines, called for a new period of terminology work and terminology unification.

Some institutions, aware of the urgent need, started with limited but key terminological activities, i.e. building terminology databases – the National Bank of Slovakia and the Slovak Office of Standards, Metrology and Testing, where a Department of Technical Standardisation was established in 2014. However, those are only domain-limited databases with specific and very narrowly defined aims – the former is an in-house tool for employees of the bank while the latter is used by the creators and translators of technical norms and has been offered to public recently on an annual fee basis. One should also mention the English-Slovak and Slovak-English specialised dictionary published by the Research Institute of Posts and Telecommunication in Banská Bystrica. The dictionary contains terminologies of post and electronic communication, updated and enriched annually (<http://www.vus.sk/iecd/new/Vyklad.asp>).

The need for coordination of terminological activity is regulated by the **State Language Policy of the Slovak Republic**, approved by the Slovak government in 2001 (<http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk/dokumenty-c3.html>). In this document, a terminological database built in order to enhance the protection and development of the Slovak language is recognized as one of the main aims: “**to build a database of terms** and to make it electronically accessible is in the interest of the whole scientific and professional community and thus of high priority. It is a difficult task that requires significant funding, human resources and cooperation between ministries. Building the database is a task that can be best and most professionally handled by The Linguistic Institute.”

Since the need for **centralisation** of existing terminological resources as well as the need for **coordination** of terminology work became more and more pressing, the Slovak National Corpus, a department of the Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences (<http://korpus.juls.savba.sk>), started the preparation phase for the Slovak Terminology Database project (hereinafter referred to as STD) in 2005.

Two years later (2007) the EC’s Directorate-General initiative was started, aiming at unification of national terminological systems via terminological networking, discussion and projects. The initiative resulted in establishing the Slovak Terminology Network (*Slovenská terminologická sieť*; <http://www.slovenskaterminologickasiet.eu/>).

Based on the 2014 resolution of the Slovak government, terminological committees were re-established at all central institutions of the Slovak public administration.

2. Project of the Slovak Terminology Database (2005-2017)

2.1. Goals and development of the Slovak Terminology Database

The unification of terminology presupposes centralisation and coordination of terminology work, which means “to collect terminological documentation which already exists in various forms and is often difficult to obtain, to promote a methodical approach to terminological research in sectors as yet unexplored, and to make all information available to clients at reasonable cost through fast and efficient processing” (Dubuc 1972: 203). Currently, all these functions can be ensured by terminology databases. With this aim in mind, the project of the Slovak Terminology Database was started.

The preparation of the STD project methodology (2005-2007) necessitated a thorough analysis of the terminological activities and needs in Slovakia and worldwide in the last 20 years (i. e. approximately since the mid-1980s). The analysis also focused on the structure and functioning of leading foreign terminology databases (especially Eurodicautom, its successor IATE – InterAgency Terminology for Europe, as well as the Canadian databases Termium and Grand dictionnaire terminologique). Consequently, the methodology of the STD was elaborated, based partly on the

traditions of Slovak terminology theory, as formulated mostly in the works of J. Horecký and I. Masár (see e. g. Masár 1991), and partly on knowledge of current trends in terminological management and, more specifically, in text-based terminology and socioterminology.

Even the title of the project required actual terminology work, since there is some variety in the naming of the concept *terminologická databáza* (terminology database). This is, at the same time, a textbook example of a serious problem that the terminologist comes across when a term is eventually established in several fields and is not only used by various professionals, but by lay public as well. In Slovak, for instance, there are three terms used for the given concept (*terminologická banka*, *terminologická databanka*, *terminologická databáza*), which reflects the French usage (*banque de terminologie*, *banque de termes*, *base de données terminologiques*), whereas English has four terms (*terminological data bank*, *terminological database*, *terminology database*, *term bank*). This topic is described in greater detail in (Levická 2008).

Apart from other arguments, given that two major terminological resources – IATE and Termium – are called “databases”, we opted for the Slovak adapted term *databáza* (database), and the definition by J. C. Sager who claims that a database is “[a] collection, stored in a computer, of specialized language vocabularies, including nomenclatures, standardized terms and phrases, together with the information required for their identification, which can be used as a mono- or multilingual dictionary for direct consultation, as a basis for dictionary production, as a control instrument for consistency of usage and term creation and as an ancillary tool in information and documentation” (Sager 1990: 169). This definition emphasizes the multitude of the functions of the database, corresponding to the expected interests of various target groups of database users.

Main characteristics of the terminology database:

1. macrostructure, i.e. **logical order**, usually reflecting the conceptual system of individual fields;
2. microstructure, i. e. **content** of individual terminological records;
3. **method of** term record creation and **choice of resources** used for obtaining terminological information.

From the view point of general linguistics, the terminology database can be

prescriptive:	it enables unification of terminologies and, being accessible to the general public, it ensures and facilitates the spreading of already standardised terminologies;
descriptive:	1. it offers the possibility of mapping the current state and development of terminologies, as well as updating, modification and adding of terminological information;2. it can provide outputs of different kinds, especially thematic glossaries and dictionaries.

From the terminological point of view, the database

1. facilitates the **coordination** of terminological activities;
2. serves as a **referential source** of professional and linguistic information that can be used partly by professionals, partly by linguists, translators and, last but not least, by the general lay public.

Hence, the terminology database is neither a library nor an electronic archive of printed dictionaries, but a specific collection of terminological records with its own structure and content. In the event of enriching and enlarging the terminology database with terms from existing resources, it is necessary to unify, correct and complete these terms according to the principles of the terminology database.

The STD project aims to set up a terminology database provided with both conceptual and linguistic information, inspired by foreign examples but, of course, adapted to Slovak needs and the possibilities of the Ľ. Štúr Institute of Linguistics. The team is open to cooperation and exchange of data with the leading European database IATE, which is why the EUROVOC 4.3 Thesaurus was chosen as the classification system (see section 2.2).

The abovementioned project methodology drew inspiration from the textual terminology approach to the terminology extraction of lexical units – potential terms from specialised running texts and identification of concepts they refer to. Of no lesser importance is the development of software tools for automatic extraction of terms and possibly definitions from specialised subcorpora.

The centralisation of various terminologies, continuous modification and updating of term records and narrow collaboration of terminological boards, translators and specialists is nowadays considered to be the only way of terminological unification, and consequently standardisation. Contemporary terminological tendencies stress the model of the text and corpus approach as a *sine qua non* prerequisite of every terminological project. The process of systematic gathering of terms is based exclusively on representative corpora, supervised and validated by specialists and terminologists. As Sager (Sager 1990: 131) puts it, information extracted from a text represents a reliable indicator of changes and ensures the only plausible data for building and revising terminological records.

It is therefore only natural that a terminology database project be started by the Corpus Department of the Ľ. Štúr Institute of Linguistics for it had all the resources and tools at its disposal – the textual base of the Slovak National Corpus itself and software ones for automatic annotation of Slovak texts.

The team chose and adapted the appropriate software for the database along the way. The SNC policy of text acquisition also had to be modified and the focus was shifted towards economic and legal texts for the purpose of creating specialised subcorpora (http://korpus.sk/legal_en.html, http://korpus.sk/ecn_en.html).

The beta version of the STD, launched online in 2007, was focused on reusing and adapting existing quality terminology resources published in particular in the Slovak linguistic revue *Kultúra slova*. The testing period allowed verifying and evaluating the proposed methodology, which resulted in several subsequent modifications, and training team editors and proofreaders. Since the collection of terminological resources already existing in various forms is a part of the terminology unification and coordination of terminology work (Dubuc 1972: 203), it was necessary to formulate principles for harmonisation of the work with respect to the original concept. At the same time, these analyses helped to envisage problems and specificities regarding individual terminological projects, in the framework of which new terminological records have been and will be created.

Whether the STD is to include new records or already existing terminographical products, the goal is to provide the highest quality possible, continuously add data to the obligatory categories missing in the original resources, and to minimize the duplicity of records, which began to appear already in the beta version of the project and has since then, as the STD grows, been more and more significant.

Nowadays, the STD is integrated into the terminological portal (https://terminologickyportal.sk/wiki/Hlavná_stránka) and offers more than 6,500 term records that can be classified into domains corresponding to various soft and hard sciences: Astronomy, Bilingualism, Construction, Corpus Linguistics, Criminal Law, Criminology, Fire Protection, History, Labor Law, Migration Policy etc.

2.2. Structure and content of term records

The study of current trends in terminology management and the development of terminology databases has shown that for the needs of the Slovak professional and lay public, it is best to create a corpus-based database with the use of the EUROVOC Thesaurus (as of today, it is 4.4. version) as the classification system. As far as the term record design is concerned, the team drew inspiration especially from the ISO 10241 (ISO 10241 1992) International terminology standards – Preparation and layout. In compliance with the best practices of terminology work, the relevance of individual fields for the end user (terminologists, scientists, professionals, translators, teachers, laymen) had to be considered and an evaluation of project possibilities had to be made. Further consideration was given to the results of research conducted at professional forums and targeted at the needs of translators. The first version of a terminological record contained 12 categories, 7 – 9 being obligatory (depending on the category), whilst the edited version contained 11 categories, with 7 regarded as obligatory. The new updated version of the term record includes 13 data categories, 5 of which are obligatory: term, field, definition,

source of the definition and term usage. The optional categories are: synonyms, context, context source, related terms, authority, equivalents in foreign languages, note, URL. However, most of the existing records have only the obligatory part completed; less often they include synonyms, sometimes related terms, and a comment. Individual categories of the term record are described in the section Description of terminological record at https://terminologickyportal.sk/wiki/O_projekte.

absolútne

Odporúčaný termín

OBLASŤ:

FILOZOFIA

DEFINÍCIA:

to, čo je nezávislé, vo svojej existencii ničím iným nepodmienené

ZDROJ:

Slovník spoločenských vied. Bratislava : SPN 1997.

KONTEXT:

Absolútne je pojem idealistickej filozofie na označenie niečoho večného, nekonečného, nepodmieneného, dokonalého a nemeniteľného, ktoré nezávisí od ničoho iného, samo osebe obsahuje všetko jestvujúce a tvorí ho.

ZDROJ KONTEXTU:

PODĽA Filozofický slovník. Bratislava : Pravda 1982.

PRIBUZNÉ TERMÍNY:

idealizmus, relativizmus

CUDZAJAZYČNÝ EKIVALENT:

en: absolute, la: absolutus

POZNÁMKA:

Opakom absolútne je relatívne, ktoré je podmienené vzťahmi a súvislosťami s inými vecami.

URL:

<http://ii.fmph.uniba.sk/~kravcik/filii/pojem.php?obl=Absolutno>

Kategória:

Filozofia

Figure 1: Example of a term record in the philosophy domain: *absolútne* (absolute)

Adding existing terminological resources to the STD requires, first of all, a qualitative evaluation of these resources and, consequently, classification of terminological information contained therein. The attention is given to the harmonisation of the form and content of individual term records. Items and phenomena to be removed or corrected are identified. A significant amount of time is dedicated to completion of obligatory categories that were not included in the original resources. The issue of terminological homonymy/polysemy and synonyms (Levická 2015) is also a topic of research.

Rules for editing terminological records (https://terminologickyportal.sk/wiki/O_projekte/Ako_editovat) are another instrument for harmonising the form and content of individual records in the STD. They comprise the description of every category, explain individual subcategories, and, in separate sections, one will find a detailed description of what the given record should not contain.

POUŽITIE TERMÍNU

Charakterizuje termín a naznačuje jeho pragmatický charakter, t. j. **informuje o schválení, prijateľnosti či použiteľnosti termínu v danom kontexte**. Pri výbere kvalifikátorov, ktoré možno použiť pri tvorbe záznamov STD, sa vychádzalo z noriem ISO 12620:1995 a ISO 740:2000.

Legislatívny	termín definuje zákon alebo vyhláška.
Odporúčaný	termín odporučila terminologická komisia príslušného odboru, prípadne iná relevantná inštitúcia.
Normalizovaný	termín definuje norma/normy.
Nesprávny	termín sa odporúča nepoužívať vzhľadom na jeho nekorektnú formu alebo obsah.
Neologizmus	novovytvorený, resp. novoprevzatý, ktorého forma a/alebo obsah sa ešte môže zmeniť.
Zastaraný	termín sa odporúča nepoužívať vzhľadom na jeho zastaranosť.
Profesionalizmus	termín používaný v rámci odborných slangov.
Eurolegislatívny	termín definuje európska legislatíva.

Figure 2: Example of the Term usage category description, concerning the pragmatic aspect of a term, its status on the scale legal – recommended – standardised – – incorrect.

3. Terminology Portal

In 2015, the Department of the Slovak National Corpus at the Ľudovít Štúr Institute of Linguistics launched the preparation of a terminology portal, whose pilot version was made public in November 2016 (<https://terminologickyportal.sk>). The building of the portal is first of all related to the project *Analysis of terminology work of Ján Horecký as an inspiration for the terminology management of the 21st century in Slovakia*. The aim of the portal is to gather and present in one place as much information about terminology and terminological issues in Slovakia and abroad as possible, as well as to make some terminological resources on-line accessible to all interested in terminology.

The portal currently provides 7 main sections with the following content:

A. Terminological resources

A.1. Slovak Terminology Database (see section 2)

A.2. Overview of mono- and multilingual Slovak terminological dictionaries – annotated, in some cases even commented bibliographic information about older or more recent dictionaries and encyclopedias. Every record contains information on the domain of the dictionary and languages involved.

Prehľad výkladových a prekladových terminologických slovníkov

- Lexikón obchodu 2. Predajňa, obchodný podnik
- Encyclopaedia Bellana VIII.
- Encyklopédia dramatických umení Slovenska 2
- Slovenská krytografická terminológia
- Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb)
- Nové slovenské mená lišajníkov a machorastov
- Slovenské menoslovie vtákov (Aves) fauny ČSFR
- Slovenské názvoslovie lišajníkov
- Slovenské mená machorastov
- Doplnky k slovenským menám machorastov a lišajníkov (lichenizovaných húb)
- Slovenské názvoslovie lišajníkov (r. 2010)
- Slovenské mená vtákov sveta
- Slovenské mená mliečikov (Mollusca)
- Nemecko-slovenský slovník medicíny

© Slovenský národný korpus

Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb)

Pišút, I. – Lackovičová, A. – Lisická, E.: Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb). In Kultúra slova, 1989, roč. 23, č. 10, s. 363 – 365.

Oblasť: mykológia

Jazyky: slovenský, latinský

Komentár:
Dostupné na webe JÚČS SAV: <http://www.jucs.savba.sk/edicia/ks/1989/10/ks1989-10.lq.pdf>

Figure 3: Example of a record on the dictionary *Slovenské názvoslovie lišajníkov* (Slovak Nomenclature of Lichens)

A.3. Monolingual terminological dictionaries SAV (1953 – 1965) – e-versions of terminological dictionaries created and/or published by the Slovak Academy of Sciences

B. Theoretical resources

B.1. *Slovenské odborné názvoslovie* (Slovak Professional Nomenclature) – all issues of the journal published in 1953 – 1963, pdf files

Slovenské odborné názvoslovie

- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 1.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 2.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 3.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 4.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 5.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 6.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 7.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 8.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 9.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 10.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 11.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 12.
- Slovenské odborné názvoslovie, 1954, ročník II, č. 1.

Slovenské odborné názvoslovie, 1953, ročník I, č. 10.

[Prevziať PDF](#)

Obsah:

Ferdinand Buffa: Sto rokov od vydania Reusovej Květny Slovenska	289
Z terminológie gymnastiky	292
Terminológia hatty	296
Pliachtárske názvoslovie	303
Rusko-slovenská terminológia stolného riadu a príborov	308
DISKUSIE	
Peter Popesko: K novej veterinárskej anatomickej terminológii	310
ZPRÁVY	
V. Dužičková: MVDr. Pavol Laurenčík, Inšeminácia hovädzieho dobyčka	312
J. Horecký: Gabriel Čeněk—Václav Medek, Kurz deskriptívnej geometrie pre technikov I.	314
V. Dužičková: Pekáreň—Cacek—Krátký—Kvičera, Rusko-český technický slovník	316
F. Buffa: Stavebný materiál	317
J. Horecký: Sportszótár. Sportívny slovar. Dictionnaire sportif. Sportwörterbuch. Sports Dictionary ..	319

Figure 4: A sample from the journal *Slovenské odborné názvoslovie*, including contents

B.2. Československý *terminologický* časopis (Czechoslovak Journal for Terminology) – all issues published in 1962-1966, pdf files

B.3. Database of terminological works by J. Horecký – annotated bibliographical information on all of J. Horecký's published terminological works; e-versions of the texts are being added

O našej terminologickej práci

[Prehľad PDF](#)

Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied, 4, 1950, s. 60 – 62.

Oblasť:
Inžinierstvo

Kľúčové slová:
terminológia, odborný jazyk, lexicológia, výpočítanie, internacionalizácia, terminologická práca, odborné terminology

Notícia:
Autor v príspevku nastojuje potrebu kritiky vo vzťahu k teórii pravej fonologickej, resp. štrukturalistickej školy. Upozorňuje, že v prvom období po uzatčení slovenčiny sa pri tvorbe terminov tradične siahlo k ľudovému jazyku, v dôsledku čoho sa terminologická práca vyvíjala napríklad chémi, strojárstvu, stavebníctvu. Podľa Horeckého by súčasná terminotvorba nemala slovenskú terminológiu vraciat do obrodeneckého obdobia a jeho súhrnného tvorenia neologizmov. Výhodnejšie je podľa Horeckého prevziať ako termín medzinárodný, ak v danej dobe žije slovo jeho príklad sa uvidia ekonomizér namiesto užitočnosť/hospodárnik, dýza namiesto hubice/trysky/fúkačky. V závere vyzdvihuje potrebu neustálnej konfrontácie terminologickej teórie s praxou tvorenia a ušatovania konkrétnych terminov.

Figure 5: Example of an annotation of J. Horecký's paper on terminology work

C. Useful links – annotated links to Slovak and foreign terminology databases, dictionaries, portals, networks and centers

Both the Terminology Portal and the Slovak Terminology Database contained therein serve as a dynamic source of information about terminology work and its results, which are added and updated on regular basis.

4. Multilingual Terminology Representation

Multilingual electronic terminological databases are reliable sources of correct translations of terms since they present structured conceptual knowledge of a certain domain and allow electronic multilingual search with various criteria. In this part, we will compare representations and definitions of terms in the domain of *linguistics* given in the STD and Bulgarian Terminological Electronic Archive (BTEA). The BTEA is the electronic archive of the Department of Bulgarian Terminology and Terminography of the Institute for Bulgarian Language containing terms in various subject domains including several electronic terminological dictionaries in Bulgarian language. For the purpose of our work, we shall compare related terms in the domain of *corpus linguistics* from the STD repository and from an electronic version of the Dictionary of Terms in the Humanities (Попова / Popova 2007) of the BTEA repository, and we shall analyse the term *linguistics*. The definition from BTEA is as follows:

ЕЗИКОЗНАНИЕ, само ед.; **лингвистика**. Ез. Наука за езика, която установява, класифицира и систематизира конкретните езикови факти, създава и преценява теоретико-методологическите основи на знанието в тази научна област, разкрива неговите закономерности, изучава възникването и развитието на езика.

СЧ: вж. *общо езикознание* и *приложно езикознание*; *сравнително-историческо езикознание*; *математическо езикознание*; *фонетика* и *фонология*, *граматика* (*морфология* и *синтаксис*), *морфемология*, *словообразуване*, *лексикология*, *етимология*, *стилистика*, *текстология*, *етнолингвистика*, *социolingвистика*, *психolingвистика*, *диалектология*, *топонимия*, *лингвостатистика* и др.

В: вж. диахронно езикознание и синхронно езикознание. (БП)

ЛИНГВИСТИКА, лингвистики. Ез. Вж. езикознание. (БП)

The presented examples show that the Bulgarian language uses two terms for *linguistics* – *езикознание* which is of domestic origin and *лингвистика* which is of foreign origin. The domestic term is presented with its definition and also with related hyperonyms classified by their semantic relations, and the foreign term is given as a synonym. However, the entry for the foreign term is referred to the definition of the domestic term.

The screenshot shows the STD website interface. On the left is a sidebar with navigation links: Hlavná stránka, Zoznam terminologických zbierok, O projekte STD, Často kladené otázky, Kontakt, and a section for 'Nástroje' (Tools) including links to the current page, updates, special pages, print version, and permanent link. The main content area displays the term 'lingvistika'. It includes a 'Termín' tab, a 'Diskusia' tab, and a 'Zobrazíť formulár' button. Below the term name, it lists 'Odporúčaný termín' (Recommended term) as 'LINGVISTIKA'. The 'OBLAST:' (Field) is 'LINGVISTIKA'. The 'DEFINÍCIA:' (Definition) is 'veda o jazyku, jeho systéme a používaní, vývine, vzťahoch s mimojazykovými skutočnosťami a pod.' (science of language, its systems and use, development, relationships with extralinguistic facts and the like). The 'ZDROJ:' (Source) is 'Šimková, M.: Výberový slovník termínov z korpusovej lingvistiky. 2006.' The 'SYNONYMUM:' (Synonym) is 'jazykoveda'. The 'CUDZOJAZYČNÝ EKIVALENT:' (Foreign equivalent) is 'en: linguistics, bg: лингвистика, bg: езикознание'. The 'URL:' is 'http://korpus.juls.savba.sk/'. At the bottom, the 'Kategória:' (Category) is 'Korpusová lingvistika'.

Figure 6: Example of a term record for the term *lingvistika* (linguistics)

The STD includes the term *linguistics* in its domain of *corpus linguistics* and uses the word *lingvistika* for it. The structure of the database allows adding equivalents in foreign languages, and the entry of the Slovak term *lingvistika* includes also two equivalents in English – *linguistics* and in Bulgarian – *езикознание* and *лингвистика* given as synonyms. The entry is as follows:

Also, the related compound terms are presented in both electronic databases. The Slovak and Bulgarian terms for *mathematical linguistics* are defined as hyponyms of term *linguistics* – *matematická lingvistika* and *математическо езикознание*, respectively. However, the Bulgarian database also defines the terms *математическа лингвистика*¹ and *математическа лингвистика*² as follows:

МАТЕМАТИЧЕСКА ЛИНГВИСТИКА¹. Математическа дисциплина с твърде широко съдържание, което включва: създаване на математически модели на езика чрез апарата на алгебрата, теорията на алгоритмите и математическата логика; статистика и статистически методи; автоматичен превод от един естествен език на друг естествен език; приложни изследвания. (МП)

МАТЕМАТИЧЕСКА ЛИНГВИСТИКА². Ез. Вж. математическо езикознание. (БП)

МАТЕМАТИЧЕСКО ЕЗИКОЗНАНИЕ; математическа лингвистика². Ез. 1. Дял от езикознанието, който изучава езика чрез математически методи.

2. Използването само на такива математически методи, които описват фактите в естествените езици и водят до резултати, съществени или полезни за лингвистиката.

From the software point of view, the STD is open to modifications and add-on. For example, a unilingual term record can be extended to a bilingual one comprising not only a foreign equivalent but also a definition or other categories in a given foreign language.

However, the key feature of any terminological database or electronic terminographical product is the constant updating of their content - both the STD and the BTEA are to prove their flexibility in the near future.

[Hlavná stránka](#)
[Zoznam terminologických zbierok](#)
[O projekte STD](#)
[Často kladené otázky](#)
[Kontakt](#)

[Nástroje](#)
[Odkazy na túto stránku](#)
[Súvisiace úpravy](#)
[Špeciálne stránky](#)
[Verzia na tlač](#)
[Trvalý odkaz](#)
[Informácie o stránke](#)
[Prehliadať vlastnosti](#)

Termin
Diskusia

Zobrazíť formulár
Čítať

Hľadať STD

dezambiguácia ¹

Odporúčaná termin
OBLASŤ: LINGVISTIKA
DEFINÍCIA: výsledok automatizovaného odstraňovania viacznačnosti, homonymie tvaru a priradovanie jednoznačných kategórií pri počítačovom spracovaní textu
ZDROJ: Šimková, M.: Výberový slovník termínov z korpusovej lingvistiky. 2006.

CUDZOJAZYČNÝ
EKVIVALENT: **en:** disambiguation, **bg:** снемане на многозначност
URL: <http://korpus.juls.savba.sk/>

[Skryť]
Cudzojazyčné údaje
CUDZOJAZYČNÁ **bg:** резултат от автоматичен процес, с който се елиминират омонимични значения
DEFINÍCIA на дадена дума чрез анализ на таговете, присъединени към тази дума

Kategória: Korpusová lingvistika

Figure 7: Example of a term record for the term *dezambiguácia* (disambiguation)

References

- Dubuc 1972: Dubuc, R. Termium: System description. – *Meta*, 17, 4, 203 – 219.
- Horecký 1956: Horecký, J. *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ISO 10241 (1992): *Normes terminologiques internationales*. International Organization for Standardization.
- Levická 2005: Levická, J. Proces ustáľovania terminologických sústav a prínos terminologických databáz. – In: *Vedecká rozprava k problémom terminológie obchodu, obchodných vied a marketingu obchodu*. Ed. K. Viestová. Bratislava: Ekonomická univerzita, 22 – 29.
- Levická 2008: Levická, J. Slovenská terminologická databáza. – *Kultúra slova*, 42, 3, 139 – 157.
- Levická 2015: Levická, J. Synonymá v terminológii marketingu – sú anglicizmy preferovanejšie? – In: *Terminologické fórum V. Úklady terminológie*. Ed. Ingrid Cíliková. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 92 – 107.
- Masár 1991: Masár, I. *Príručka slovenskej terminológie*. Bratislava: VEDA.
- Sager 1990: Sager, J. C. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Šimková 1999: Šimková, M. Pohyby v slovenskej lexike v 90. rokoch. – In: *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti*. Red. J. Bosák. Bratislava: Veda, 116 – 136.
- Попова 2007: Попова, М. и др. *Терминологичен речник по хуманитарни науки*. София: Наука и изкуство. [Popova 2007: Popova, M. et al. *Terminologichen rechnik po humanitarni nauki*. Sofia: Nauka i iskustvo.]

Using collocations for terminology extraction

Velislava Stoykova^a, Daniela Majchráková^b, Ekaterina Petkova^c

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences^{a,c},

Institute for Slovak Language Ľudovít Štúr – Slovak Academy of Sciences^b

vstoykova@yahoo.com, danam@korpus.juls.savba.sk, katia_petkova@abv.bg

Abstract

The article presents research results on using a statistically-based approach to extracting single word and multi-word terms. It uses both collocation search and parallel bilingual concordance search as a technique for the extraction and statistical similarity as general approach. The comparison of search results from two electronic text corpora – Slovak National Corpus and Bulgarian-Slovak / Slovak-Bulgarian EUROPARL 7 Corpus are presented and analysed with respect to generated multi-word expressions – terms and typical collocations. The conclusion outlines the multilingual scope of the approach.

Keywords: *single word and multi-word terms extraction, collocations, multilinguality*

1. Introduction

Recently, a lot of research approaches have been used to extract terms for building up-to date terminological reference sources for various domains, including both on-line and printed editions. The contemporary achievements of terminology improve these approaches allowing ways to present internal links between terms and forming related structure in a domain-independent way. Thus, terms extraction is a fast developing area of research where several approaches based predominantly on the use of various search techniques are used and improved. These approaches generally use Information Retrieval techniques for search and retrieve of statistically similar words.

The statistical similarity is applied for both mono- and multilingual terms extraction using specific semantic relations. The main searching database are various types of electronic text corpora: monolingual, parallel, comparable, specialised, etc. Further, we will present results of research using techniques of statistically similar search over monolingual and parallel bilingual electronic text corpora for Slovak and Bulgarian language.

2. Slovak National Corpus Search

The Slovak National Corpus is the biggest and the most representative electronic database and a main text source for study and research of the Slovak language (Horák et al. 2004). It contains electronic text in Slovak from 1955 onward which includes broad range of language styles, genres, areas, regions, etc. It also uses the Manatee/Bonito corpus management system allowing application of various search tools for corpus annotation, storage, concordancing and computation of statistics, all of which are compatible with the Sketch Engine processing and search options.

2.1. The Sketch Engine Statistical Approaches

The Sketch Engine (SE) is a statistical search engine (Kilgarriff et al. 2014) which allows application of different approaches for analysis of semantic properties of words and most of them are with a multilingual scope. The standard software options for keywords extraction are based on the use of word frequency lists and keyness. The context-aware semantic properties can be detected by experting related keywords' contexts through generation of keyword concordances. Concordances define context in quantitative terms and human expertise is needed to outline different word senses.

However, for multi-word terms extraction, collocation generation is needed. For that, we use SE's statistical measurement based on the use of mutual information (Lin 2002). Thus, for collocation generation we use T-score, MI-score (Church, Hanks 1990) and logDice (Rychlý 2008) and for computing the score and ranging related collocated words both frequency of the second word and grammatical relations are used. Some of our previous research (Stoykova et al. 2015) show that MI-score has better performance compared to T-score.

At the same time, semantically collocations express a rather controversial notion, being regarded simply as combinations of words belonging to a certain part of speech. Often, they are defined as having limited compositionality, as the meaning of an expression can be predicted by the meaning of its parts.

In what follows we will present and discuss the search results for the Slovak word „značka” with respect to related extracted multi-word terms, typical and common collocations expressions.

2.2. Collocation Search Results for the Slovak Word “značka”

First, our semantic analysis of the word „značka” and its related multi-word terms extraction includes search of the Slovak National Corpus for related concordances. The received results present all occurrences of that word with its related quantitative contexts.

Thus, for extracting multi-word terms related to the keyword „značka” we need to use statistical search which can compute and range its related semantically similar words based on estimation of statistical similarity. For that, we are generating collocations of the keyword „značka” using the measurement of T-score, MI-score and logDice as defined above.

The first 25 hits from the Slovak National Corpus search are presented in Figure 1 outlining related keyword collocation candidates and constitute mainly adjectives which give meaningful combinations with the keyword. Thus, the received collocation search results present the most frequent words which are most likely to be found with the related keyword „značka” and are grouped into semantic types.

The first results constitute multi-word terms like: *poznávacia značka* (licence plate), *dopravná značka* (road sign), *pokutová značka* (fine mark), *turistická značka* (touristic sign), *obchodná značka* (trade mark), etc. The collocation search results also contain typical collocations like: *luxusná značka* (high level brand), *privátna značka* (brand), *renomovaná značka* (outstanding label), *známa značka* (popular label), *módna značka* (fashion label), *oblíbená značka* (favourite label), etc.

The results obtained improve that using statistical similarity measurement, it is possible to generate semantically similar words which mostly constitute multi-word terms and typical collocations expressions.

ZNAČKA					
Spolu: 7734 (155 str.)					
		Frekv	T-score	MI	logDi
1. p/n	poznávací	1974	44.414	11.450	9.5917
2. p/n	dopravný	3467	58.756	8.879	9.5057
3. p/n	pokutový	1044	32.256	9.198	8.4847
4. p/n	modrý	1256	35.319	8.196	8.3887
5. p/n	žltý	1132	33.536	8.268	8.3197
6. p/n	kop	983	31.249	8.241	8.1747
7. p/n	vozidlo	1666	40.563	7.327	8.1737
8. p/n	automobil	969	31.007	7.997	8.0787
9. p/n	auto	2350	48.059	6.859	8.0207
10. p/n	turistický	863	29.256	7.920	7.9427
11. p/n	zelený	1079	32.654	7.406	7.9257
12. p/n	červený	1156	33.729	6.969	7.7447
13. p/n	mercedes	570	23.828	9.013	7.7267
14. p/n	luxusný	604	24.506	8.455	7.7047
15. p/n	nákup	713	26.519	7.188	7.4967
16. p/n	tovar	821	28.414	6.907	7.4807
17. p/n	cigareta	571	23.785	7.760	7.4797
18. p/n	módny	481	21.865	8.361	7.4197
19. p/n	volkswagen	462	21.426	8.307	7.3617
20. p/n	pod	2906	52.948	5.812	7.2187
21. p/n	zákaz	511	22.451	7.195	7.1977
22. p/n	audi	366	19.098	9.172	7.1737
23. p/n	škoda	873	29.131	6.152	7.0907
24. p/n	bmw	353	18.742	8.651	7.0767
25. p/n	model	661	25.201	6.225	7.0227

Figure 1: Collocation search results for the word „značka” from the Slovak National Corpus, version prim-6.1-public-all.

3. Bulgarian-Slovak / Slovak-Bulgarian EUROPARL 7 Corpus

The EUROPARL 7 Corpus is a multilingual parallel text corpus which includes proceedings of European Parliament sessions in form of text translations of 21 European languages. From its beginning, the corpus was created and used to process pairs of sentence aligned bilingual sub-corpora for statistical machine translation (Koehn 2005). The corpus structure includes identifying sentence boundaries and sentence alignment of bilingual pairs of parallel sub-corpora. It also uses a small number of mark-up annotations and allows multilingual applications.

The Bulgarian-Slovak / Slovak-Bulgarian EUROPARL 7 Corpus includes parallel sentence aligned texts from both the Bulgarian and the Slovak parts of the EUROPARL 7 corpus which are translations of one and the same semantic content. The corpus includes about 9 215 000 words in its Bulgarian language part and 13 000 000 words in its Slovak language part. The corpus is uploaded to SE search software which allows parallel bilingual search.

3.1. Parallel Bilingual Search Results for the Word “značka”

Recently, parallel aligned electronic text corpora have been successfully used for machine translation purposes since they use limited annotations and allow multilingual applications. Thus, for our research we are going to use SE’s options for parallel bilingual concordance search. We shall generate that type of aligned bilingual concordances for the Slovak word „značka” and shall follow its translations from Bulgarian language part of the EUROPARL 7 corpus for both single word and multi-word expressions. Then, we shall compare the generated results with results obtained for the same word from the Slovak National Corpus.

Query značka * 503 > Filter by aligned corpus 315 (20.94 per million) ⓘ		
Page 1 of 16 Go Next Last		
	EUROPARL7, Slovak	EUROPARL7, Bulgarian
sk/ep-09...	stali sa úspešnou a uznávanou obchodnou značkou aj mimo Európy. Zabezpečme tento rozvoj	/bg/ep-09... ПКИПЦК си проправила път и имат успех, превърнаха се в ценна марка също и извън Европа.
sk/ep-09...	spôsobom pre európske finančné trhy obchodnou značkou , sú dobrým vývozným produktom. V Európskej	/bg/ep-09... ПКИПЦК са вид търговска марка на европейските финансови пазари, те са добър продукт за износ.
sk/ep-09...	Jedna vec je mať falšované hodinky alebo značkové oblečenie, ale situácia je oveľa vážnejšia	/bg/ep-09... Едно е да притежаваш фалшиве ръчен часовник или дизайнерска дреха, съвсем друго, и дилеч по-сериозно е, когато става дума за фалшиво лекарство.
sk/ep-09...	hraničných regiónov pod rovnakým názvom značky . </p><p> Pani Doyleová, neverím, že existuje	/bg/ep-09... Ако лекарството има европейско одобрение, тогава ще бъде на разположение навсякъде в Европа, включително и в трансграничните райони под едно и също търговско име. </p>
sk/ep-09...	Takže niektorí farmári teraz nosia kravaty značky Hugo Boss. Pred piatimi alebo desiatimi	/bg/ep-09... Така че сега имаме фермери с вратовръзки " Hugo Boss ".
sk/ep-09...	výrobcom, ktorí sa špecializujú najmä na značkové výrobky. V súvislosti s progresívnym vytláčaním	/bg/ep-09... Китайската текстилна промишленост, която разполага с милиони евтина работна ръка, има очевидно предимство пред европейските производители, които специализират главно в маркови продукти.
sk/ep-09...	z Ázie predstavuje aj problém falšovania značkových výrobkov, čo naďalej oslabuje pozíciu európskych	/bg/ep-09... Неконтролираният налив на евтини дрехи от Азия разкрива също и проблема с фалшифицирането маркови продукти, което още повече отслабва позицията на европейските производители и излага потребителите на сериозни рискове, свързани с ниското качество на вносните продукти. </p>
sk/ep-09...	vzťah medzi vozidlom a cestou a dopravnými značkami . Súhlasím s pani spravodajkyňou, že bude	/bg/ep-09... Ние вече инвестирахме доста в интелигентни системи в автомобилите и сега се придвижваме към следващата стъпка, която е връзката между автомобила и пътя, и пътните знаци.
sk/ep-09...	ktorý, samozrejme, obsahuje ukazovatele aj značky " stop " a značky neobmedzeného pohybu,	/bg/ep-09... Ние съставихме пътна карта, която да ни отведе в Копенхаген. Тя, естествено, съдържа пътепоказатели, както и знаци " stop ", и неограничен брой пътни знаци, но също и знаци, които показват, че предстои труден път.
sk/ep-09...	obsahuje ukazovatele aj značky " stop " a značky neobmedzeného pohybu, ale aj značky, ktoré	/bg/ep-09... Ние съставихме пътна карта, която да ни отведе в Копенхаген. Тя, естествено, съдържа пътепоказатели, както и знаци " stop ", и неограничен брой пътни знаци, но също и знаци, които показват, че предстои труден път.
sk/ep-09...	" a značky neobmedzeného pohybu, ale aj značky , ktoré poukazujú na to, že pred sebou máme	/bg/ep-09... Ние съставихме пътна карта, която да ни отведе в Копенхаген. Тя, естествено, съдържа пътепоказатели, както и знаци " stop ", и неограничен брой пътни знаци, но също и знаци, които показват, че предстои труден път.
sk/ep-09...	musia byť všetky osípané označené ušnou značkou alebo tetovaním, ale z nejakých dôvodov	/bg/ep-09... В Ирландия всички свине се маркират или с ушна марка, или с татуировка, но поради някаква причина на етап кланица не успяхме да различим свинете, които са били заразени, от голямото мнозинство незаразени свине. </p>
sk/ep-09...	významnú úlohu pri tvorbe pozitívneho vnímania značky " Made in Europe ". Už veľmi dlho to zdôrazňujem	/bg/ep-09... Действията за информирание и насърчаване, свързани със селскостопанските продукти на вътрешния пазар и в трети страни, играят важна роля при изграждане на положителен имидж на марката " произведено в Европа ".
sk/ep-09...		/bg/ep-09... В изказванията си непрекъснато съм подчертавал необходимостта от популяризиране на марката "

Figure 2: Parallel bilingual concordance of word „značka” from Bulgarian-Slovak / Slovak-Bulgarian EUROPARL 7 Corpus

The results of the parallel bilingual concordance of word „značka” outline 503 occurrences of that word in Slovak language part of the corpus. Part of them are presented at Figure 2 and give as Bulgarian language translations the following words: *марка (brand)*, *маркировка (marking)*, *знак (mark)*, *номер (sign)*, *етикет (label)*, *бренд (brand)*, *флаг (flag)*, etc. The resulting multi-word expressions are generally of two types – terms and typical collocation expressions. Generally, they are similar to that extracted from the Slovak National Corpus. However, the Bulgarian language part of EUROPARL 7 corpus gives their translations, which are also multi-word expressions of similar types.

Thus, among the extracted terms are: *obchodná značka* – *търговска марка* (trade mark), *charakteristická značka* – *запазена марка* (label), *vlastná značka* – *собствена марка* (own brand), *názov značky* – *име на търговска марка* (trademark's name, label, brand), *značka [vyrobené v ..]* – *<c> марка<та (на)> [произведено в ..]* (made in .. brand), *ušná značka* – *ушна марка, чип* (ear-tag), *dopravná značka*, *cestná značka* – *пътен знак* (road sign, traffic sign), *značka „stop“* – *знак стоп* (stop sign), *poznávacia značka* – *регистрационен номер* (licence plate, registration plate, car number plate), *osobitná značka* – *специален етикет* (special quality mark), *Európska značka kvality* – *европейски етикет за качество* (European mark of excellence, European quality mark, European quality label), *značka [ES]* – *маркировка [EC]* (European mark of origin, CE logo, CE mark, CE label), *environmentálna značka* – *екомаркировка* (ecolabel), etc.

Also, among the typical collocations are: *značkové oblečenie* – *дизайнерски дрехи* (designer clothing), *značkové výrobky* – *маркови продукти* (branded goods, branded products), *značka kvality* – *знак за качество* (mark of excellence, seal of quality, quality label, quality mark), etc.

The obtained results of the parallel bilingual concordance search are not limited with respect to part of speech combinations of the related keyword „značka” and include both *poznávacia značka* – *регистрационен номер* (licence plate, registration plate, car number plate) and *značkové výrobky* – *маркови продукти* (branded goods, branded products). Also, some asymmetrical results like *environmentálna značka* – *екомаркировка* (ecolabel, ecolabel logo), *ekologická značka* – *екомаркировка* (ecolabel), and *značka ekologickej kvality* – *маркировка за екологично качество* (eco quality labelling, ecological quality label, environmental quality certification label) were obtained as previously found in (Stoykova et al. 2016).

It is interesting to note that the Bulgarian word “значка” did not match any of the generated results and can not be regarded as a translation of the Slovak word „značka”.

4. Conclusion

The research approach presented combines collocations search in a monolingual text corpus and parallel bilingual concordance search in an aligned text corpus to extract single word and multi-word terms. It uses a technique of statistically-based search to extract semantically similar words.

The results obtained include not only terms but also typical collocations expressions, are similar for the two languages and can be used for translation. The semantic relations of the extracted terms are preserved, including their hierarchy and synonymy. Thus, the approach can be regarded as having a multilingual scope. Further, it would be useful to improve the approach with semantically-oriented search.

Acknowledgements

The results presented are within the framework of the bilateral research project “Computer-assisted Approaches to Lexicography for Slovak and Bulgarian Dictionaries and Reference Sources” supported by the Bulgarian Academy of Sciences and the Slovak Academy of Sciences.

References

- Church, Hanks 1990: Church, K. and P. Hanks. Word Association Norms, Mutual Information, and Lexicography. – *Computational Linguistics*, 16(1), 22 – 29.
- Horák et al. 2004: Horák, A., L. Gianitsová, M. Šimková, M. Šmotlák and R. Garabík. Slovak National Corpus. – In: *International Conference on Text, Speech and Dialogue: TSD 2004, LNCS*, vol. 3206, 89 – 93.
- Kilgarriff et al. 2014: Kilgarriff, A., V. Baisa, J. Bušta, M. Jakubíček, V. Kovář, J. Michelfeit, P. Rychlý and V. Suchomel. The Sketch Engine: Ten Years On. – *Lexicography* 1(1), 7 – 36.
- Koehn 2005: Koehn, P. Europarl: A Parallel Corpus for Statistical Machine Translation. – In: *Proceedings from MT Summit 2005*, 79 – 86.

- Lin 2002: Lin, D. Automatic Retrieval and Clustering of Similar Words. – In: *Proceedings of the COLING-AACL*, 768 – 774.
- Rychlý 2008: Rychlý, P. A Lexicographer-friendly Association Score. – In: *Proceedings of Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing*, RASLAN, 6 – 9.
- Stoykova et al. 2015: Stoykova, V., M. Simkova, D., Majchrakova and K. Gajdosova. Detecting Time Expressions for Bulgarian and Slovak Language from Electronic Text Corpora. – In: *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol. 186, 257 – 260.
- Stoykova et al. 2016: Stoykova, V., M. Simkova and D. Majchrakova. Extracting Ecological Terms for Bulgarian and Slovak Language Using Parallel Text Corpora. – In: *13th National Conference with International Participation, Elektronika 2016, Proceedings*, 82 – 85.

Sources

Slovenský národný korpus – prim-6.1-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. <<http://korpus.juls.savba.sk>>

*Диалектология
и лингвистична география*

Онтология лингвистической карты (исторический аспект)

Татьяна Вендина

Институт славяноведения РАН
vendit@rambler.ru

Резюме

Статья посвящена проблемам лингвистической географии. Привлекая обширный материал «Общеславянского лингвистического атласа», автор говорит о типологии лингвистических карт, закономерностях их организации и их интерпретационных возможностях.

Ключевые слова: *Общеславянский лингвистический атлас, ареалы, изоглоссы*

Современное состояние славянской лингвистической географии может быть охарактеризовано как чрезвычайно перспективное, ибо она переживает сейчас период своеобразного ренессанса: во всех славянских странах идет интенсивная работа по созданию диалектологических атласов самого разного типа (территориальных, национальных, межнациональных, проблемных, уровневых, интерпретационных и проч.).

Благодаря лингвистической географии лингвистика обогатилась новым исследовательским инструментарием – лингвистической картой. Пространственный дискурс вместе с описанием структуры и функции языковых единиц в синхронии и диахронии создали своеобразное гносеологическое триединство лингвистики XXI в., исследующей язык в трех измерениях – структуры, пространства и времени. И в этой изменении парадигмы современной лингвистики огромная роль принадлежит «Общеславянскому лингвистическому атласу», карты которого позволили наглядно представить все многообразие диалектного ландшафта которой, по моему, можно назвать „terra Slavia“.

Карты Атласа дали возможность увидеть то, что трудно уловимо при монографическом описании славянских диалектов или при составлении словарей. Они позволили выявить пространственную локализацию межъязыковых схождения, и, что самое главное, оценить их с ареальной и исторической точки зрения.

Следует, однако, признать, что лингвистическая карта трудна для восприятия. Для того, чтобы понять ее, следует научиться читать карту, уловить закономерности в ее организации.

Попробуем проиллюстрировать эту мысль на материале одной из карт шестого лексико-словообразовательного тома «Общеславянского лингвистического атласа» «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», в частности карты № 18 ‘первый кусок хлеба, отрезанный от буханки, горбушка’.

Выбор этой карты является не случайным, так как она принадлежит к одной из наиболее сложных карт этого тома.

Первое знакомство с картой обнаруживает, что она чрезвычайно лексически нагружена. Легенда к карте содержит свыше пятидесяти позиций, свидетельствующих о том, что в каждом славянском языке представлено несколько лексем, передающих это понятие (в среднем от 2 – в лужицких диалектах до 14 – в русских).

Такое обилие материала производит первоначально впечатление некоего лексического хаоса. Однако такое впечатление обманчиво, так как в этом кажущемся «хаосе» отчетливо прослеживается и некая упорядоченность. Увидеть эту упорядоченность позволяет **прием рекартографирования** материала карты, который дает возможность выделить и укрупнить представленную на ней информацию. О чем же говорит карта ‘первый кусок хлеба, отрезанный от буханки, горбушка’?

Она говорит о том, что, несмотря на то, что понятие хлеба (и уже – его части) принадлежит к достаточно древним, связанным с первичными понятиями традиционной славянской культуры, однако оно не имеет какой-либо одной лексемы, которая равномерно покрывала бы всю (или хотя бы большую часть) территорию Славии, как это бывает, например, с другими лексемами (ср., например, распространение лексемы *mqk-a* на карте ‘мука, из которой пекут хлеб’). Практически все славянские диалекты имеют свои, отличительно характеризующие их лексемы, обозначающие горбушку (ср.: **слн.** *kraj-ъč-itj-ъ* (k‘ra:jčič); **хрв.** *съ-kraj-ъс-ъ* (sk‘rajes), *kanton-ъ* (kantù:n); **серб.** *kraj-ik-a* (kra‘ika); **мак.** *peť-ič-ъk-a* (pe‘tička); **болг.** *kraj-itj-ъn-ak-ъ* (k‘rajšn‘ak), *kraj-išč-e* (k‘raište); **чеш.** *na-čin-ъk-ъ* (na:činek); **слц.** *kraj-ik-ъ* (krajik); **вѣх-ъn-ak-ъ (vřxna:k); **луж.** *krom-ič-ъk-a* (krom‘icka); **плс.** *съ-kraj-ъk-a* (skrajka), *berg-ъ* (bžek), *skib-ъk-a* (sk‘ipka); **укр.** *lъb-ъk-ъ* (lô‘bok, lu‘bok); **рус.** *гѣrb-ух-a* (gor‘buxa), *гѣrb-уш-a* (gar‘buša), *гѣrb-уш-ъk-ъ* (‘gorbyšok, gorby‘šok), *гѣrb-ъk-ъ* (gor‘bok), *гѣrb-ъč-ъk-ъ* (gor‘boč‘ek), *kraj-uš-ъk-ъ* (k‘rajušek), *krom-ъč-ъk-a* (k‘roməč‘kə) и др.**

И в этом смысле карта вносит коррективы в существующее в славистике мнение о близости славянских языков на лексическом уровне, так как в синхронном плане материалы этой карты (как, впрочем, и самого Атласа) демонстрируют сравнительно небольшой процент сохранности общеславянских лексем, при том что несомненное сходство между славянскими языками проявляется в генетической общности морфемного фонда (и прежде всего корней).

Вместе с тем на карте отчетливо видно, что такую «объединяющую» функцию выполняет корень *kraj-*, представленный во всех славянских диалектах, за исключением лужицких.

И в этих **экспланаторных** возможностях лингвистической карты проявляется одно из ее наиболее ярких свойств. Однако экспланаторные возможности карты этим не исчерпываются, поскольку в отличие от праславянских этимологических словарей она позволяет реально увидеть пространственные отношения славянских диалектов и эксплицировать их ареальные связи. Выявляя пространственную локализацию межъязыковых схождений, карта дает возможность оценить их с ареальной точки зрения, так как эти схождения могут иметь разный характер – **точечный** (ср., например, ситуацию с лексемой *rqb-ъč-ę* (‘turče), зафиксированной в отдельных пунктах сербских (п. 85) и македонских говоров¹ (п. 90), или лексемами (*jan*)-ъk-ъ (janek), (*jan*)-ъk-o (jaŋko), характерными для отдельных чешских (п. 206) и словацких (п. 214) диалектов) или **системный**, когда они охватывают значительные ареалы, отражая сложные отношения между двумя и/или более диалектами, см., например, на той же карте украинско-белорусский ареал лексемы *ob-kraj-ъс-ъ* (укр. ok‘rajes‘; блр. ak‘rajas); или локализацию лексемы *гѣrb-уш-ъk-a* (gor‘buška, ȕar‘buška) преимущественно в русских, частично в украинских и белорусских диалектах; или ареал лексемы *kraj-itj-ъn-ik-ъ* (k‘rajšnik) в македонских и болгарских диалектах. Поэтому ценность материалов карты определяется еще и тем, что она дает возможность визуально оценить «значимость» (valeur) каждой изоглоссы в общеславянском масштабе, так как

¹ Становището на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН е, че говорите от географската област Македония са част от диалектния континуум на българския език. (бел. ред.)

география и характер ареала многое проясняет в природе возникновения схождений. Понятно, что классификационный вес точечного ареала или системного, а также изоглосс, связывающих пограничные диалекты разных языков и диалекты, не имеющие точек соприкосновения, будет разным.

Однако самым ярким проявлением экспланаторности лингвистической карты является отражение на ней причинно-следственных отношений в развитии того или иного языкового явления. Фактор пространства, а также неравномерность развития диалектных систем, сохраняющих архаические элементы языка, предоставляет исследователям уникальную возможность восстановить причинно-следственные отношения в эволюции того или иного языкового феномена в виде последовательных стадий его исторической трансформации и проследить общее направление развития. Это, в свою очередь, позволяет выявить центр иррадиации и направление инновационных потоков.

Так, в частности, на карте просматривается довольно четкий ареал лексемы *ob-kraj-ьс-ь* (укр. *ok'rajс*, блр. *ak'rajas*): это украинские и белорусские говоры, а также прилегающие к ним говоры южнорусского наречия. Для понимания и интерпретации этого ареала необходимо ответить на вопрос, в каком направлении шло распространение этой лексемы, какой язык был «донором», а какой «реципиентом»? И ответ на этот вопрос подсказывает сама карта. Довольно плотный ареал лексемы *ob-kraj-ьс-ь* в говорах Левобережной Украины, а также резанные контуры границ ее ареала являются свидетельством того, что иррадиация шла в направлении Левобережная Украина – Белоруссия. Эта информация (хотя и в имплицитном виде) содержится и в ареале лексемы *ob-kraj-ьк-ь* (укр. *ok'rajok*), которая генетически соотносится с лексемой *ob-kraj-ьс-ь*. Эта лексема на восточнославянской территории зафиксирована **только в украинских** говорах, причем на той же территории, а иногда и в тех же пунктах (см. пп. 500, 508), что и лексема *ob-kraj-ьс-ь*, т.е. ареал этой лексемы дает нам точные ориентиры для определения направления иррадиации. Наконец, об этом говорит и распространение лексемы *ob-kraj-ьс-ь-ик-ь* (*ak'rajсyk*), которая характерна в основном для белорусских говоров, причем генетически она тоже соотносится с лексемой *ob-kraj-ьк-ь* как ее производное, являясь ее ареальным продолжением. Таким образом, обе производных лексемы *ob-kraj-ьс-ь* и *ob-kraj-ьс-ь-ик-ь* генетически соотносятся с лексемой *ob-kraj-ьк-ь*, распространенной в говорах Украины, что делает наше предположение о направлении иррадиационных потоков лексемы *ob-kraj-ьс-ь* вполне аргументированным.

Так разрозненная фиксация диалектно-языковых фактов выстраивается на картах Атласа в логически последовательные цепи, отражающие реальную связь изучаемых явлений в пространстве и времени. Картографирование имеет уже не просто иллюстративную функцию, а становится важной теоретической составляющей сравнительно-исторического языкознания и лингвогеографии, поскольку любая лингвистическая карта помогает восстановить историю формирования моделей производных слов – членов одной лексико-семантической группы.

При этом лингвистическая карта, в отличие от географической, дает возможность не только выявить ареальные связи славянских диалектов, но и рассмотреть их во временном плане. Возможность пространственной визуализации межъязыковых схождений делает реальной и временную стратификацию картографируемых лексем подобно той, которой располагает славистика, предлагая относительную и даже абсолютную хронологию для многих фонетических и грамматических явлений праславянского языка, ибо в соответствии с постулатом лингвистической географии карта, являясь пространственной проекцией элементов языковой системы диалектов, позволяет исследователю описать формирование диалектных различий в их исторической перспективе, поскольку фактор пространства всегда неразрывно связан с фактором времени. Языковые различия в пространстве тождественны языковым различиям во времени: «существование языка в пространстве и существование языка во времени – одно и то же явление существования языка во времени-пространстве» (Степанов / Stepanov 1975: 304).

И в этой взаимосвязи пространства и времени проявляется еще одно свойство лингвистической карты – ее **экспансионизм**, который порожден самой лингвистической географией. Благодаря лингвистической географии исследователь может выйти за пределы собственно языка и обратиться к географии и истории изучаемой территории. Так, в частности, если попытаться дать интерпретацию указанных ареалов, то следует признать, что ареал лексемы *gъrb-uš-ьk-a* сформировался достаточно поздно, по-видимому, уже в рамках самостоятельного существования русского языка. Об этом свидетельствует, с одной стороны, характер очертания ее ареала (края его довольно ровные, практически совпадающие с государственной границей, что в соответствии с теорией ареалов является свидетельством инновации), а с другой – данные исторических словарей («Словаря древнерусского языка XI – XIV вв.», «Словаря русского языка XI – XVII вв.» и «Материалов для словаря древнерусского языка» И. И. Срезневского), в которых эта лексема не фиксируется. Что касается ее спорадического распространения в украинских и белорусских диалектах, то его следует признать, по-видимому, фактом междиалектных контактов. О позднем появлении лексемы *gъrb-uš-ьk-a* на этой территории свидетельствует и островной характер ее ареала, но, что, пожалуй, существеннее – отсутствие проявления последовательности в распространении, так как в большинстве пунктов, где она зафиксирована, наблюдается явление конкуренции с другой лексемой (ср. п. 454 *сѣl-uš-ьk-a*, *gъrb-uš-ьk-a* (har'buška, s'i'luška); пп. 328, 519 *ob-kraj-ьc-ь*, *gъrb-uš-ьk-a* (ak'rajic, γar'buška); пп. 349, 368, 388 *ob-kraj-ьč-ik-ь*, *gъrb-uš-ьk-a* (ak'rajčыk, γar'buška); п. 363 *ob-suš-ьk-ь*, *gъrb-uš-ьk-a* (o'sušok, γor'buška) и т.д.).

Прием рекартографирования, таким образом, позволяет выявить роль конвергентных процессов в формировании статистической близости языков, особенно пограничных диалектов (при отсутствии подобных сходжений в других языках), и тем самым сделать выводы о языковых «предпочтениях» тех или иных диалектов более строгими и убедительными.

Экспланаторность карты оказывается тесно связана и с таким ее свойством, как **антропоцентризм**, поскольку, стремясь найти объяснение представленным на карте явлениям, исследователь волей или неволей обращается к человеку как носителю языка. Антропоцентризм карты ярче всего проявляется в тех мотивационных признаках, которые положены в основу зафиксированных на ней названий, в данном случае 'первого куска хлеба, отрезанного от буханки, горбушки'. Анализ мотивационных признаков лексем, представленных на этой карте, свидетельствует о том, что точкой отсчета в этих названиях является человек. Об этом говорит тот факт, что во многих мотивационных признаках, лежащих в основе названий горбушки, ярко высвечивается антропоморфное восприятие хлеба (ср. в русских диалектах *gъrb-ьk-ь* (gor'bok), *gъrb-ьč-ьk-ь* (gor'boč'ek), *gъrb-ux-a* (gor'buxa), *gъrb-uš-a* (gar'buša), *gъrb-uš-ьk-ь* ('gorbyšok, gorby'šok), *gъrb-uš-ьk-a* (gor'buška, γar'buška); в украинских *lъb-ьk-ь* (lo'bok, lu'bok); в чешских и польских *pęt-ьk-a* (чеш. patka; плс. p'entka); в македонских *pęt-ič-ьk-a* (pe'tička); в чешских и словацких – *jan-ьk-ь* (janek), *jan-ьk-o* (jan'ko), *pan-ik-ь* (pa'nik), *pan-ič-ьk-ь* (pa'niček и т.д.). Это же антропоморфное восприятие хлеба наблюдается и в названиях, представленных на других картах Атласа, в частности на карте №13 'поставит, замесит тесто' и №14 'подходит, растет' (о тесте). Материалы обеих карт раскрывают древние воззрения славян на хлеб как на живое существо. Наличие лексем с корнями **tvor-/*tvar-* (рус. rast'vor'it, rost'vor'it) на карте 13 'поставит, замесит тесто' говорит о том, что процесс выпекания хлеба (так же, как и создания человека) был связан с идеей «сотворения», ибо эти лексемы формально и семантически (хотя, возможно, и вторично) связаны с глаголом **tvoriti*, т.е. имеют в своей основе древний образ «(со)творения» хлеба. Восприятие хлеба как живого существа отражено и в лексемах с корнем **ži-v-* на карте 14 'подходит, растет' (о тесте) (рус. žы'v'ot). Причем, как свидетельствуют материалы карты, это существо не просто «живет», но обладает способностью «двигаться» (о чем говорят корни **xod(j)-/*xad(j)-*, распространенные в словенских (слн. usxà:ja, s'xa:ja), хорватских (хрв. sxà:ja), польских (плс. potxoži), чешских (sxa:zi:) и в восточнославянских диалектах (рус. pot'xod'it pat'xod'it'; укр. p'id'xode; блр. pat'xoz'a); или корни **dvig-/*dviž-* в

хорватских ('diže se) диалектах), «расти» (корень **orst-* в словацких (rošné), польских (rošné), южно- и восточнославянских (слн. 'rastə; хрв. ra·s'te; серб. rá:ste, ra:s'te:; мак. rastet) диалектах), «развиваться» (корни **kyp-* в чешских (kine) и словенских ('ki:pne) диалектах, **kys-* в чешских (kiše, kisa:), словацких (kisne, kišné), хорватских ('kisa, 'kysa), македонских (kisnet), болгарских (,kisne) диалектах) и даже «работать» (корень **orǵb-* в кашубских ('ro'b'i, 'rob'i) диалектах).

Таким образом, карта имеет еще одно предпочтение перед любым диалектным или этимологическим словарем: она позволяет сразу увидеть пространственную стратификацию всей лексико-семантической группы картографируемого слова на территории Славии. А наличие разных мотивационных признаков, четко выявляемых в легенде к каждой карте, дает возможность оценить своеобразие национального языкового сознания в сложном процессе чувственно-мыслительного восприятия мира человеком, его познавательной и классифицирующей деятельности.

Антропоцентризм лингвистической карты оказывается тесно связан с таким ее свойством, как **функциональность**, которая проявляется прежде всего в возможности оценить ареал с точки зрения его функциональной нагруженности: чем больше зафиксировано форм в том или ином ареале, тем больше оснований говорить о нестабильности языкового явления в этом ареале (ср. в связи с этим ситуацию в русских диалектах, где с одним только корнем *kraj-* зафиксировано семь лексем – *kraj-ь* (рус. kraj), *kraj-ux-a* (рус. kra'juxa), *kraj-uš-ьk-a* (рус. k'rajuška, kra'juška), *kraj-uš-ьk-ь* (рус. k'rajušok, k'rajušek), *kraj-ьc-ь* (рус. k'rajic), *ob-kraj-ьc-ь* (рус. ak'rajec), *kraj-ьč-ik-ь* (рус. k'rajč'ik). Возможность визуализации ареалов различных словообразовательных моделей, представленных на карте, позволяет выявить и описать прогрессирующие (расширяющиеся) и регрессирующие (сужающиеся) ареалы. Так, в частности, применительно к нашей карте ареал лексемы *kraj-ьč-ik-ь* (k'rajč'ik), локализуемой в говорах Полесья, а также в западной группе южнорусских говоров (в основном смоленских и брянских), может быть охарактеризован как регрессирующий, поскольку он испытывает давление со стороны других лексем с корнем *kraj-*: в белорусских и украинских диалектах со стороны лексем *ob-kraj-ьc-ь* (укр. ak'rajec, ok'rajec'; блр. ak'rajec, ak'rajic) и *ob-kraj-ьč-ik-ь* (укр. ok'rajčuk; блр. ak'rajčyk), в русских – лексемы *kraj-uš-ьk-a* (kra'juška).

Лингвистическую карту отличает от географической не только разнообразие диалектного ландшафта, но и то, что в этом многообразии прослеживается повторяемость тех или иных ареалов. Исследование карт «Общеславянского лингвистического атласа» в этом плане показало, что топография ареальных сценариев картографируемых языковых явлений не является случайной или произвольной. Если использовать методику индуктивно-дедуктивно анализа, то, изучая различные топографические сценарии, можно увидеть, что **ареалы многих картографируемых явлений повторяются**. То, что на первый взгляд казалось произвольным в топографии ареальных сценариев отдельного слова, на самом деле вписывается в типологию ареалов и обретает свой глубокий смысл. За этим стоят факты истории языковых явлений, локализация которых на пространственно-временной оси позволяет говорить об определенных закономерностях в их распределении. Так, например, на картах «Общеславянского лингвистического атласа» отчетливо видно, что **русско-польские** изоглоссы на территории Польши часто локализуются в говорах переселенцев с восточнославянских территорий, образуя островные ареалы (ср., например, локально ограниченные ареалы лексем в польских диалектах: *luc-ь* к. 49 'рыло свиньи' т. 2 «Животноводство»; *pъls-t-ь* к. 46 'волосы, которыми покрыта шкура коровы' т. 2 «Животноводство»; *pět-ux-ь, pěv-ьn-ь* к. 11 'петух' т. 2 «Животноводство»; *ne-za-bod-ьk-a* к. 53 'незабудка' т. 3 «Растительный мир»; *krin-ic-a, krъn-ic-a* к. 1 'вырытая в земле яма для добывания воды, колодец' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *mel-ьn-ik-ь* к. 19 'человек, который мелет зерно на мельнице' т. 8 «Профессии и общественная жизнь» и др.). **Украинско-польские** изоглоссы часто образуют островные ареалы в говорах Правобережной Украины (ср., например, ареалы следующих лексем в украинских диалектах: *sъ-greb-ьl-o* к. 52 'скребница' т. 2 «Животноводство»; *tъm-in-a* к. 50 'терн' т. 3 «Растительный мир»; *sos-ьn-in-a* к. 18

‘сосновый лес’ т. 3 «Растительный мир»; *kraj-e-tъ* к. 17 ‘режет’ (хлеб) т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *krok-ъ* ‘шаг’ к. 49 т. 9 «Человек» и др.). **Западно-южнославянские** изоглоссы имеют высокую концентрацию в чешских, западно- и среднесловацких говорах, где чаще всего локализуются обширные ареалы корреспондирующих лексем, (ср., например, ареалы следующих лексем: *běs-ъn-ъ* к. 73 ‘бешеный’ (о собаке) т. 2 «Животноводство»; *kys-ěl-ъ*// *kys-el-ъ* к. 44 ‘кислый’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *lž-ic-a* к. 52 ‘ложка’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *kol-ar-ъ* к. 9 ‘человек, который делает колеса для телег’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь и др.»).

Убедительным доказательством повторяемости лексических ареалов является тот факт, что на многих картах Атласа довольно четко прослеживается разделение Славии по линии **север ~ юг** (ср.: север *//ašč-er-* (*//ašč-er-ъ*, *//ašč-er-ic-a*, *//ašč-er-ъk-a*) ~ юг *gušč-er-* (*gušč-er-ъ*, *gušč-er-ic-a*, *gušč-er-ъk-a*) к. 30 ‘ящерица’ т. 1 «Животный мир»; север *baran-ъ* ~ юг *ov-ъn-ъ* к. 4 ‘некастрированный самец овцы’ т. 2 «Животноводство»; север *těn-ъ* ~ юг *xold-ъ* ‘тень под деревом’ к. 6 т. 3 карта «Растительный мир»; север *lěs-ъ* ~ юг *šum-a* к. 11 ‘лес’ т. 3 «Растительный мир»; север *sos-ъn-j-a* ~ юг *bor-ъ* к. 17 ‘сосна’ т. 3 «Растительный мир»; север *sъ-čest-ъj-e* ~ юг *sъ-rět-j-a*, *sъ-rět-j-a* к. 7 т. 10 «Народные обычаи»; север *kur-i-tъ* ~ юг *puš-i-tъ* к. 19 ‘курит’ т. 10 «Народные обычаи» и т.д.), тогда как противопоставление по линии **запад ~ восток** практически не прослеживается.

Об этом же свидетельствуют и карты, иллюстрирующие гомогенность восточнославянского континуума (особенно, когда речь идет об ареалах древних лексем, ср., например, распространение таких лексем, как *krop-iv-a* к. 22 ‘крапива’ т. 4 «Сельское хозяйство», *ob-ěd-a-j-e-tъ* к. 60 ‘ест обед’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *sъ-kaž-e-tъ* к. 64a ‘скажет’ (слово) т. 9 «Человек», *rъt-ъ* к. 16 ‘рот’ т. 9 «Человек», *vis-ъk-ъ*, *vis-ъk-y* к. 4 ‘висок’ т. 9 «Человек» и др.), тогда как для южно- и западнославянского диалектного континуумов свойственна, как правило, гетерогенность.

Эта повторяемость ареальных сценариев позволяет говорить о типологии лингвистических ареалов и времени их образования. Так, в частности, на картах Атласа отчетливо видно, что большинство ареалов северной Славии имеет своим источником контактную конвергенцию и является иллюстрацией контактно-генетического родства восточно- и западнославянских диалектов. Об этом говорит наличие ярко выраженных контактных зон в украинских, белорусских, польских, отчасти в восточнословацких говорах. Причем в роли языка-донора выступают чаще всего западнославянские диалекты, преимущественно польские (ср., например, ареалы таких лексем, как *stbkl-ěn-ъk-a* к. 6 ‘стакан’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *podъ-večer-ъk-ъ* к. 61 ‘еда между обедом и ужином, полдник’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *gqs-in-a* к. 25 ‘мясо гуся’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *doj-ъk-a* к. 34 ‘женщина, которая доит коров’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *olov-ъk-ъ* к. 36 ‘карандаш’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь», *krav-ъc-ъ* к. 16 ‘человек, который шьет одежду’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь», *měst-ъc-e* к. 46 ‘место’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь», *qtr-ob-a* к. 54 ‘печень человека’ т. 9 «Человек» и др.), реже украинские (ср., например, обширные ареалы украинских лексем *cěl-uš-ъk-a* к. 18 ‘первый кусок хлеба, отрезанный от буханки, горбушка’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» и *krin-ic-a*, *krъn-ic-a* к. 1 ‘вырытая в земле яма для добывания воды, колодец’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи») и белорусские (ср. ареалы лексем *mold--iv-o*, *mold--iv-a* к. 32 ‘молоко коровы сразу после отела, молозиво’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *kotm -y-sl-a* к. 2 ‘деревянная дуга для ношения ведер на плече, коромысло’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» и др.).

Такие ландшафтные закономерности являются своеобразными ориентирами в типологической интерпретации ареалов. И это само по себе является значимым, так как свидетельствует против мозаичности и калейдоскопичности лексических изоглосс и позволяет отвести фактор случайности.

Карта говорит о том, что ареальные характеристики лексики, представленной в Атласе, являются часто довольно сложными, демонстрирующими наложение и пересечение векторов

изоглосс, имеющих различные направления. Поэтому топография славянских изоглосс, их реальная пространственная «наполненность» оказывается не одинаковой, что свидетельствует об их разном историческом прошлом и соответственно разной хронологии.

В этом смысле научная ценность карт Атласа заключается в том, что общеславянская перспектива дает возможность понять, какие из этих изоглосс продолжают отношения исходной системы, а какие свидетельствуют о неодинаковой реализации системы связей и отношений, унаследованных из праславянской эпохи. Это положение является чрезвычайно важным, так как карты Атласа показали, что эксплицированный на них материал в хронологическом плане оказывается разнородным, ибо изоглоссы межславянских лексических соответствий проецируются в разновременные плоскости:

одни из них детерминированы факторами генетического порядка (они имеют глубокие корни и восходят часто к периоду праславянской языковой общности);

другие определяются факторами ареально-типологическими, связанными с независимым и параллельным развитием сходного явления;

третьи – факторами пространственно-генетическими (они во многом порождены явлением интерференции славянских диалектов и восходят к эпохе самостоятельного развития славянских языков);

четвертые – факторами культурно-историческими, связанными со становлением национального самосознания и оформления государственности и т.д.

А это значит, что праславянские лексические единицы сосуществуют на картах Атласа в одном хронологическом срезе с более поздними образованиями, являющимися фактом уже собственной истории отдельных славянских языков. Поэтому перед читателем предстает довольно сложная ареалогическая картина связей и отношений славянских диалектов. Для понимания этой картины простое суммирование славянских изоглосс мало что дает, ибо происходит отождествление разных по времени изоглосс, которые отличаются друг от друга и по своей древности, и по устойчивости, и по количеству и употребительности охватываемых ими слов, и по своему значению для разных уровней языка (см., например, Жирмунский / Zhirmunskij 1954: 23).

Это прекрасно осознавал еще А. Мейе, который говорил, что Ж. Жильерон создал «лингвистическую геологию», интересующуюся лексическими наслоениями и с помощью карты показывающую, как различные лексические слои оседали с течением времени один за другим. Поэтому необходимо провести «лингвистические раскопки».

А это значит, что и карты «Общеславянского лингвистического атласа» нуждаются в таких «лингвистических раскопках». Разрозненная фиксация диалектно-языковых фактов, представленных на картах разных томов Атласа, требует сегодня своего теоретического осмысления, декодирования их в логически последовательные цепи, отражающие реальную связь изучаемых явлений во времени и пространстве. Не случайно современный этап развития лингвистической географии нередко определяют как этап становления «объясняющей лингвогеографии» (Гриценко / Gricenko 1993: 7), имеющей своей целью глубинную интерпретацию лингвистической карты и сопряженный с ней анализ эксплицированных языковых явлений. Только так лингвистические карты Атласа могут стать надежным инструментом сравнительно-исторических и этимологических исследований.

Цитируемая литература / References

- Гриценко 1993: Гриценко, П. Е. *На подступах к объясняющей лингвогеографии*. – В: Арэалогія. Праблемы і дасягненні. Кіў. [Gricenko 1993: Gricenko, P. E. *Na podstupah k obiasniaiushtej lingvogeografii*. – In: Aricalogija. Prablemy i dasjagnenni. Kyiv.]
- Жирмунский 1954: Жирмунский, В. М. *О некоторых проблемах лингвистической географии*. – Вопросы языкознания, 1954, № 4, с. 3 – 25. [Zhirmunskij 1954: Zhirmunskij, V. M. *O nekotoryh problemah lingvisticheskoi geografii*. – Voprosy jazykoznanija, 1954, 4, 3 – 25.]
- Степанов 1975: Степанов, Ю. С. *Методы и принципы современной лингвистики*. Москва. [Stepanov 1975: Stepanov, Y. S. *Metody i principy sovremennoj lingvistiki*. Moskva.]

Linguistic Map Ontology (Historical View)

Tatiana Vendina

Institute of the Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences

vendit@rambler.ru

Abstract

The paper deals with certain problems of linguistic geography. Using large set of materials from the Slavic Linguistic Atlas, the author discusses issues related to linguistic map typology, their organization rules and interpretational recourses.

Keywords: *Slavic Linguistic Atlas, areas, isoglossic lines*

LES TRACES DE LA LANGUE DU THRACE (à partir de l'*Atlas Linguarum Europae*)

Nicolae Saramandu

Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti Institute of Linguistics – Romanian Academy, Bucarest

saramandu_n@yahoo.com

Mis en chantier il y a quarante ans sous les auspices de l'UNESCO, *Atlas Linguarum Europae* (ALE) s'est imposé dès le début comme un modèle de collaboration entre les divers pays de l'Europe, de l'ouest et de l'est, au-delà de leur régime politique.

Atlas Linguarum Europae représente le projet le plus complexe de géographie linguistique réalisé jusqu'à présent. Neuf volumes, contenant 102 cartes linguistiques, sont déjà publiés; chaque volume est accompagné d'un livre de commentaires linguistiques¹.

L'Atlas linguistique de l'Europe est coordonné par un *Comité International*, dans lequel sont représentés tous les pays de notre continent. Il y a aussi 47 *Comité Nationaux*, qui dirigent l'activité au niveau de chaque pays. Dans l'Atlas sont illustrées plus de 90 langues (et dialectes) européennes, réparties en cinq familles: *indo-européenne*, *ouralique*, *altaïque*, *caucasienne*, *sémitique*, auxquelles s'ajoute la langue *basque*.

Le réseau de l'Atlas comprend 2631 localités. Dans le réseau sont représentées non seulement les langues majoritaires mais aussi les langues minoritaires. Par exemple, dans le réseau établi pour la Russie sont incluses, à côté du russe, beaucoup d'autres langues, non-slaves: carélien, lapon, langues ouraliques, iraniennes (l'ossète), caucasiennes, turques et mongoles. Le réseau renferme en Roumanie sept localités pour les langues hongroise, allemande et slaves (ukrainienne et serbe). Dans le réseau de l'ALE sont représentées aussi les langues tziganes parlées en Europe.

En utilisant une formule habituelle dans le langage cybernétique, L'Atlas linguistique de l'Europe s'inscrit dans la quatrième «génération», après les atlas régionaux, les atlas nationaux et les atlas par familles de langues. Les auteurs de L'Atlas linguistique de l'Europe ont beaucoup profité de l'expérience accumulée auparavant dans les divers pays, y compris la Roumanie, avec une tradition de presque un siècle dans le domaine de la géographie linguistique.

Tradition et innovation – c'est la formule la plus courte qui exprime le rapport entre L'Atlas linguistique de l'Europe et les atlas élaborés auparavant. La plus importante innovation est l'apparition d'un type de carte linguistique inexistant dans les atlas antérieurs: la *carte de motivations*, qui met en évidence la relation entre langues et cultures différentes. Par exemple, en anglais le mot *saturday* signifie 'le jour du dieu Saturn', dans la tradition pré-chrétienne, pendant que le mot français *dimanche* (< lat. *dominica dies* 'le jour du Seigneur') s'inscrit dans la tradition chrétienne, illustrée pour toutes

¹ *Atlas Linguarum Europae* (ALE), I. 1, 1983; I. 2 – 4, Assen, Maastricht, 1986, 1988, 1990; I. 5 – 7, Roma, 1997, 2002, 2007; I. 8 – 9, București, 2014, 2015.

les langues néo-latines. Sur la carte numéro 37 de l'*Atlas Linguarum Europae* (volume I – quatrième fascicule) sont présentées les dénominations de la notion ‘montagne’ dans les langues européennes actuelles (ALE IV. Cartes 1990: Carte I. 37 *montagne*). Dans une contribution publiée en 1955 sous le titre *Introduction à l'étude des noms de rivières et des noms de montagnes en France*, le linguiste français Albert Dauzat affirmait: „Ce sont les noms de montagnes qui ont permis les premiers de reconstituer des bases et des groupes pré-indoeuropéennes“ (Dauzat 1995: 251). En ce qui concerne la Gallo-Romania, l’auteur de la carte de l’ALE fait la constatation suivante: „the various names for ‘mountain’ in the Romance dialects of this area have often been taken into consideration in the debate about substrate, a rather obvious fact since mountainous regions often tend to preserve primitive features of languages“ (Caprini 1990: 6).

En effet, on constate sur la carte citée de l’ALE que ce sont la partie méridionale de la France et le Nord-Ouest de l’Italie, c’est-à-dire la zone alpine, qui présentent pour la notion ‘montagne’ un grand nombre de noms d’origine obscure ou même inconnue.

En ce qui concerne les langues romanes occidentales, par exemple, on a constaté l’existence de diverses couches prélatines parmi les noms qui désignent la ‘montagne’. Cette situation s’explique par les contacts directs entre les tribus germaniques et celtiques; en français et même en italien il y a aussi des concordances avec le basque (Caprini 1990: 6 – 8. Voir aussi Hubschmid 1951). Quant au roumain, qui est aujourd’hui le seul représentant de la Romania orientale, l’existence d’un substrat prélatin est bien prouvée (Cf. Brâncuș 1983).

L’état de choses brièvement évoqué ci-dessus est illustré par les noms mêmes sous lesquels sont connues depuis l’antiquité les deux chaînes de montagnes les plus importantes en Europe : les Alpes et les Carpates. Le nom des Alpes contient la racine **alp-* (**alb-*), d’origine pré-indoeuropéenne, qui en allemand et en italien se retrouve même dans des noms communs. En allemand *Alp* ‘Weise im Hochgebirge’ provient d’une forme du Mittelhochdeutsch *albe*, qui signifiait ‘Weideplatz auf einem Berg’. En italien *alpe* (pluriel *alpi*) signifie la même chose: ‘Weideplatz im Hochgebirge’. La variante **alb-* se trouve dans le nom d’origine celte d’une ville située au nord de l’Italie, *Alba* (Caprini 1990: 20).

À l’origine du nom des Carpates se trouve un mot thraco-dace: *Karpates* (Cf. Çabej 1997: 45), qu’on peut reconnaître aujourd’hui dans le mot albanais *karpë*, qui signifie ‘rocher, roc, parois de roches’ (Cf. Çabej 1982: 163, 252; Brâncuș 1983: 112. Voir aussi Hamp 1967).

Le nom le plus connu de la montagne dans les langues germaniques actuelles est représenté par le type *berg*, provenant d’un radical indo-européen **bhreǵh*. Le type *berg* est attesté dans toutes les langues germaniques anciennes; le même radical **bhreǵh* dans les noms de la ‘montagne’ se rencontre aussi dans d’autres langues indo-européennes, par exemple en sanscrite, en gothique, en arménien, en irlandais (langue d’origine celte), etc.

Le même type lexical se retrouve dans les langues slaves, comme ancien emprunt au germanique: vieux slave *brěgŭ*. On constate dans les langues slaves une évolution sémantique: de ‘Berg’ (fr. ‘montagne’) à ‘Ufer’ (fr. ‘rive’): en russe *bereg*, en serbe, en croate et en macédonien *breg*, en bulgare *brjag*, etc. En macédonien *breg* signifie aussi ‘Berg’, une constatation qui permet de reconnaître l’évolution sémantique mentionnée ci-dessus.

Il est intéressant à signaler, dans ce contexte, le mot français *berge* signifiant ‘steiles Ufer’. Le mot français provient d’une forme latine vulgaire **barīca*, probablement d’origine gauloise en latin; en gallois (langue celtique parlée aujourd’hui dans le Pays de Galles) il existe le mot *bargod*, qui signifie ‘bord’. Dans le *Dictionnaire étymologique de la langue française* le mot *berge* est glosé par ‘rive’ (sous la forme *bergue* le mot est attesté, pour première fois, en 1398) (Cf. Dauzat 1938: 84).

La même évolution sémantique que nous avons signalée dans les langues slaves pour le mot vieux slave *brěgŭ* se retrouve en roumain. *Brěgŭ* signifiait en vieux slave ‘rive, rivage’, par rapport au radical germanique **berg-*, qui signifiait ‘montagne’, sens conservé dans toutes les formes des langues germaniques actuelles. Le mot roumain *mal*, hérité du substrat thraco-dace, signifie aujourd’hui ‘Ufer (steiles Ufer)’, ‘rive, rivage’. Sans doute, il signifiait ‘montagne’ dans la langue de nos ancêtres,

d'après le témoignage du mot albanais *mal*, qui a conservé jusqu'à nos jours le sens originare de 'montagne' (Cf. Brâncuș 1983: 90 – 92 (avec bibliographie).

Il est à supposer que ce changement sémantique a commencé à une époque très reculée, étant donné qu'en daco-moesien *mal* signifiait déjà 'escarpement, ravin, précipice, bord escarpé, berge'. Nous en avons la preuve dans le toponyme *Dacia malvensis* devenu plus tard, pendant l'administration romaine, *Dacia ripensis* (Cf. Brâncuș 1983: 90; Çabej 1997: 45). Dans la forme adjectivale *ripensis* on reconnaît le mot latin *ripa*, qui a remplacé le mot autochtone *mal*. Il s'agit ici d'un rapport de synonymie entre les deux mots: le mot latin *ripa*, devenu ultérieurement en roumain *râpă*, par évolution phonétique normale, signifie aujourd'hui encore 'escarpement, bord escarpé, etc'. Étant donné que le roumain a hérité du latin le mot *monte* (devenu *munte*) pour la 'montagne', on a réservé au mot *mal* (provenant du substrat thraco-dace) le sens de 'Ufer', 'rive, rivage'.

En conclusion, le mot *mal* a connu en roumain la même évolution sémantique que nous avons constatée pour le mot du vieux slave *brěgŭ*, c'est-à-dire de 'Berg' à 'Ufer' (de 'montagne' à 'rive, rivage'). Dans l'albanais actuel il existe le mot *breg*, qui signifie 'rive, rivage' mais aussi 'colline', exactement comme dans les langues slaves (Cf. Buchholz et al. 1977: 67). Il est très probable qu'on a affaire à un mot que l'albanais a emprunté au slave.

La carte numéro I 2, 'lune' de l'*Atlas Linguarum Europae* (volume I – premier fascicule) pose un problème très intéressant d'ordre sémantique : le rapport entre le nom de la 'lune' et les termes utilisés pour désigner la notion 'mois'. Il y a un rapport direct entre l'astre et sa rotation complète autour de la terre, ce qui explique le fait qu'en différentes langues s'utilise un seul mot pour les deux notions.

La plupart des dénominations de la 'lune' dans les langues européennes provient de deux radicaux indo-européens: ie. **mēnes-* (*mē(n)s-*), avec le sens originare de 'lune' (ou 'lune / mois', 'lune / clair de lune') et **louksnā* (ou **leuksnā*), avec le sens originare de 'lumière' (angl. *light*, all. *Licht*) (Cf. Brozović 1983: 10 – 12).

Dans l'évolution linguistique à partir de l'indo-européen on constate deux directions: vers la différenciation formelle des deux sens (des deux notions) – 'lune' et 'mois' – d'une part, vers leur confusion d'autre part.

On a abouti à la distinction par deux voies différentes. Dans les langues germaniques, par exemple, on constate la séparation des deux notions, réalisée sur la même racine: à partir de **mēnes-* (**mē(n)s-*) ont résulté deux mots: all. *Mond*, angl. *moon* signifiant 'lune', d'une part, all. *Monat*, angl. *month* signifiant 'mois' d'autre part.

La deuxième direction suivie par les langues européennes met en évidence l'utilisation de deux racines différentes. C'était, par exemple, la situation en latin: nous avons *mensis* 'mois' (du radical ie. **mēnes-*, **mē(n)s-*), à côté de *luna* 'lune' (du radical ie. **louksnā*).

La situation actuelle des langues parlées dans l'espace géographique qui nous intéresse ici nous permet de faire quelques déductions concernant la période ancienne.

La distinction dont nous avons parlé doit être très ancienne: elle existait en latin (*mensis* – *luna*), en grec (cf. dans le grec actuel: *μῆνας – φεγγάρι, σελήνη*), peut-être aussi en illyrien: cf. alb. *muaj – hënë* (*hënëz*). Au contraire, nous avons la situation opposée, cela veut dire la non-distinction formelle des deux notions – 'lune' et 'mois' –, dans les langues slaves actuelles: par exemple, en russe (*mesjac*), en slovène (*mesec*), en bulgare, en macédonien (*mesec*), en serbe et en croate (*mjesec*), etc. Parmi les langues des Balkans on constate la même situation en turc : *ay* signifié non seulement 'lune', mais aussi 'mois' (Cf. TDW 1980: 20).

Il y a en russe aussi le mot *luna*, qui signifie seulement 'lune'. À partir de ce fait nous pouvons supposer une ancienne différenciation en russe entre 'lune' (*luna*) et 'mois' (*mesec*), ultérieurement perdue.

Le roumain occupe une position à part parmi les langues romanes. Les langues romanes occidentales ont conservé la distinction qu'on faisait en latin entre *luna* et *mensis*: fr. *lune* et *mois*, it. *luna* et *mese*, esp. *luna* et *mes*, etc. On constate, par contre, en roumain, plus exactement en dacoroumain, l'existence d'un seul terme pour les deux notions: en effet, en dacoroumain *luna* signifie non seulement 'lune',

mais aussi ‘mois’. Cette constatation, valable pour le dacoroumain, n’est pas valable pour les deux dialectes parlés au sud du Danube, dans les pays balkaniques, l’aroumain et le mégléno-roumain. Les deux dialectes ont conservé la distinction qu’on faisait en latin entre *luna* et *mensis* : ar., mgl. *lună* et, respectivement, *mes*.

Nous posons maintenant la question: comment expliquer la situation du dacoroumain? Est-ce qu’il s’agit d’une confusion ancienne ou récente? Nous en trouvons la réponse dans une inscription latine découverte sur le territoire dace, dans la Roumanie actuelle: dans l’inscription en question, signalée pour la première fois par Vasile Pârvan, le mot latin *luna* apparaît au lieu de *mensis* (Cf. Pârvan 1911: 86 – 143). Nous voilà dans la présence d’une preuve d’une ancienne confusion entre *luna* et *mensis* (en faveur du mot *luna*) sur le territoire de la Dacie², une confusion due très probablement à une influence autochtone. Nous avons ainsi une information indirecte sur la situation linguistique dans le vaste territoire où l’on parlait le thrace. Il est à supposer l’existence d’un seul terme pour ‘lune’ et ‘mois’ dans la partie septentrionale de l’espace de langue thrace et de deux termes dans sa partie méridionale, vu la coexistence des deux termes en grec, en albanais et dans la romanité sud-danubienne.

Il est même à supposer une bipartition très ancienne du territoire européen en ce qui concerne les noms utilisés pour la ‘lune’ et, respectivement, pour le ‘mois’. Il s’agit d’une partie occidentale, avec la distinction ‘lune’/ ‘mois’ conservée, et d’une partie orientale, avec un seul terme pour les deux notions. Nous rappelons ici le turc, langue orientale immigrée en Europe, qui elle non plus ne connaît cette distinction (TDW 1980).

Bibliographie

- ALE I. Cartes (1983), *Atlas Linguarum Europae. Cartes*, volume I – premier fascicule. Assen.
- ALE I. Commentaires (1983), *Atlas Linguarum Europae. Commentaires*, volume I – premier fascicule. Assen.
- ALE IV. Cartes (1990), *Atlas Linguarum Europae. Cartes*, volume I – quatrième fascicule, Assen/Maastricht.
- ALE IV. Commentaires (1990), *Atlas Linguarum Europae. Commentaires*, volume I – quatrième fascicule. Assen/Maastricht.
- Brâncuș 1983: Brâncuș, G. *Vocabularul autohton al limbii române*. București.
- Brozović 1983: Brozović, D. LUNE. Carte onomasiologique. Commentaire. – In : *ALE I. Commentaires*, 9 – 17.
- Buchholz et al. 1977: Buchholz, O., W. Fiedler, G. Uhlisch. *Wörterbuch Albanisch-Deutsch*. Leipzig.
- Çabej 1982: Çabej, E. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*. I, Tirana.
- Çabej 1997: Çabej, E. *Introducere în istoria limbii albaneze*. București.
- Caprini 1990 : Caprini, R. MONTAGNE. Carte onomasiologique. Commentaire XXVI. – In: *ALE IV. Commentaires*, 3 – 30.
- Dauzat 1938: Dauzat, A. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris.
- Dauzat 1955: Dauzat, A. Introduction à l’étude des noms de rivières et de montagnes de France. – *Revue Internationale d’Onomastique* VII/4, 241 – 255.
- Hamp 1967: Hamp, E. On the notion ‘stone’ and ‘mountain’ in Indo-European. – *Journal of Linguistics*, 3, 83 – 90.

² Cet exemple a donné naissance à des commentaires au sujet d’une vieille différenciation entre la romanité du nord et celle du sud du Danube, aussi bien qu’au sujet de l’autochtonité des Roumains en Dacie: „Il nous est cependant possible de faire parfois des déductions intéressantes à partir de la conservation des vieux mots [...]. Il n’est probablement pas un pur hasard que le mot *luna* a supplanté chez nous *mensis*, conservé chez les Aroumains et chez les Méglénites. Comme V. Pârvan l’a montré, *luna* au sens du fr. ‘mois’ se trouve dans la *Corpus Inscriptionum*, IIIe vol., justement dans une inscription de la Dacie Trajane” (Pușcariu 1940: 248); „Quelques arguments linguistiques à l’appui de la présence d’une population romane et même des ancêtres des Dacoroumains au nord du Danube, après l’abandon de la Dacie par les Romains, ont été apportés par V. Pârvan [...]. Il a invoqué aussi le fait que le mot *luna* apparaît au lieu de *mensis* dans une inscription de Dacie. Mais comme *luna* est le mot conservé jusqu’à à nos jours en dacoroumain, tandis que le macédo-roumain et le mégléno-roumain emploient *mes*, tout comme les langues romanes occidentales (fr. *mois*, it. *mese*, etc.), il s’ensuit que les Dacoroumains sont les continuateurs de la population latinophone de Dacie“ (Ivănescu 1980: 74 – 75).

- Hubschmid 1951: Hubschmid, J. *Alpenwörter romanischen und vorromanischen Ursprungs*. Bern.
 Ivănescu 1980: Ivănescu, G. *Istoria limbii române*. Iași.
 Pârvan 1911: Pârvan, V. *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoromân*. București.
 Pușcariu 1940: Pușcariu, S. *Limba română, I. Privire generală*. București.
 TDW 1980: *Langenscheidts Universal-Wörterbuch. Türkisch-Deutsch. Deutsch-Türkisch*. Neubearbeitung 1976 von Prof. Dr. H.-J. Kornrumpf, Berlin/München/Wien/Zürich.

LES TRACES DE LA LANGUE DU THRACE (à partir de l'*Atlas Linguarum Europae*)

Nicolae Saramandu

Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti Institute of Linguistics – Romanian Academy, Bucarest
 saramandu_n@yahoo.com

Résumé

L'*Atlas Linguarum Europae* (ALE) représente le projet le plus complexe de géographie linguistique réalisé jusqu'à présent. À partir de l'analyse de deux cartes linguistiques de l'ALE – MONTAGNE et LUNE – l'auteur constate la même évolution sémantique dans un grand nombre de langues – y compris le roumain – à partir de l'indoeuropéen. Les langues en question se trouvent dans la partie orientale du notre continent, dans le territoire ancien de la langue thrace. La situation spéciale du roumain parmi les langues romanes s'explique par l'influence du substrat thrace dans la partie orientale du territoire romanisé au nord du Danube.

Romance and Balcanic Concordances in Aromanian and Meglenoromanian Dialects¹

Manuela Nevaci^a, Carmen-Irina Floarea^b

**Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti Institute of Linguistics, Romanian Academy^a
University of Bucarest^b**

elanevaci@yahoo.com, flo_irina@yahoo.com

Our project proposed to emphasise the linguistic similarities of South-Danubian Romanian dialects (Aromanian, Meglenoromanian, Istroromanian) spoken in Albania, Croatia, FYR. Macedonia, Greece and Romania from the perspective of Romance and Balkan elements. Our research was based in current literature and on questionnaires and surveys carried out in the above mentioned countries. We used the questionnaire in *Noul Atlas Lingvistic Român pe Regiuni* [The New Romanian Linguistic Atlas per Regions], in order to have a comparison with Dacoromanian. We have taken into consideration lexical, morphological and syntactic aspects, from the point of view of linguistic contact with Balkan languages, as well as Romanic elements that define these historical dialects of common Romanian. The outcome of our research will result in a paper that describes these aspects, being supported by linguistic maps and phonetically transcribed dialectal texts. The survey network included 15 places: three places in Albania (Andon Poci, Corcea and Moscopole), two places in FYR. Macedonia (Ohrida and Cruşova), five places in Greece (Kristalopighi, Selia de Supră, Livezi, Smixi and Samarina – for Aromanian, and Lunëini – for Meglenoromanian), one in Croatia (Jeiăni) and three places in Romania (Cogealac, Poiana and Stejaru). The mentioned places were representative for our research. For the Aromanian dialect spoken in Dobrudja (Romania), we used the material published by Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*. For the Istroromanian dialect, we made use of the material published in special linguistic atlases: Radu Flora, *Atlasul lingvistic al dialectului istroromân*, and Goran Filipi, *Atlas lingvistic istroromân*, and also the dialectal material from our research in Šušnjevița, Zejane and Cepici of Brdo county. In dialectal texts, we emphasised the Romance and Balkan elements from the perspective of linguistic geography.

For this purpose, we used modern investigation methods and techniques: audio-video equipment, automatic text processing, IT software to automatically generate linguistic maps. Our project also aimed at developing electronic material in order to promote the preservation of the Romanian linguistic identity of the South-Danubian Romanians living in the Balkans and in Romania.

To our knowledge – namely exploratory surveys carried out on site in Albania and FYR. Macedonia by Manuela Nevaci in 2007, 2008 and 2011 – the Aromanians living in these areas show a great interest in the preservation of their Romanian identity on the context of globalisation. In the two countries, Aromanians had shown features of both their Romanic and Romanian awareness.

¹ This work presented in this paper was supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project No. PN-II-RU-TE-2014-4-2523.

Figure 1: Map of sud-danubian Romanian dialects

The South-Danubian Romanian dialects are: Aromanian (also known as Macedoromanian), Meglenoromanian and Istroromanian. As their names show, these dialects are spoken to the South of the Danube, in the Balkan Peninsula, unlike Dacoromanian, which is spoken mostly to the North of the Danube.

The South-Danubian Romanian dialects are the Romance surviving of the Eastern Roman Empire, which, at the end of the 3rd century AD established its northern borders on the Danube. The preservation of the South-Danubian Romance is explained through the fact that Latin was, until the 7th century, the official language of the Eastern Roman Empire and also through permanent contacts between the Romanised population to both the south and the north of the Danube. In the Romanised populations to the north and the south of the Danube, a *continuum romanicum* was formed, interrupted once the Slaves settled to the south of the Danube starting with the 6th century.

The presence in the south of the Danube of the Romanised population – that, starting with the 10th century, is mentioned under the name of *Vlachs* – is greatly attested in 4th-15th-century Latin and Byzantine sources. The unity of Eastern Romance is proved by keeping the Latin term *romanus* > *român*, which became an ethnic term, with which Romanian populations, both to the south and to the north of the Danube, call themselves.

South-Danubian Romanian dialects are spoken today in a vast area: in the north-western extremity of the Balkan Peninsula (the Istria Peninsula, Croatia), where we meet the Istroromanians, and in the south of the Balkan Peninsula (Greece, FYR. Macedonia, European Turkey), where we meet the Meglenoromanians. The Aromanian dialect is spoken on a vast territory in the south of the Balkan Peninsula (in Greece, Albania, FYR. Macedonia, Bulgaria) and also in Romania.

Aromanians are spread in the Balkans: the provinces of Macedonia, Epir and Tesalia (the northern half of Greece), the southern half of Albania, the south of FYR. Macedonia, the south-western part of Bulgaria. In Romania, Aromanians came in greater number starting with the second half of the 19th century, settling especially in urban communities. In isolated cases, especially as traders, Aromanians came to the Romanian Principalities and mostly in Austro-Hungary, in the previous centuries as well. An important Aromanian colony was formed at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, in Vienna and Budapest. Between the two world wars (1925 – 1943), compact groups of Aromanians (entire villages), coming from Balkan countries, settled in Dobrudja, where we can still find them today.

According to the existing data (which, in default of statistics, does not show the exact situation), the number of Aromanians is between 600000 and 800000 (there are higher estimates as well). Most of them are Aromanians from Greece (around 500.000). In Albania, their number is approximately 200.000, in FYR. Macedonia, approximately 20.000. In Romania, after statistics carried out by myself, Aromanians count as many as 70.000, most of them being found in Dobrudja (approximately 50000).

Aromanians form more groups, known also as branches or stems, the most important of which being the *Pindeans* (most of them in the Pindus Mountain of the Epirus, Greece, but also in Thessaly), the *Gramosteans* (in Greek Macedonia, in FYR. Macedonia, in Bulgaria), the *Farsherots* and the *Graboveans* (in Albania); Farsherots are also to be found in Greece. All these groups are represented in Romania as well, where most of them are Gramosteans, followed by Farsherots.

From the point of view of the dialect, there are two large groups to be identified: *Pindean-Gramostean*; *Farsherot-Moscopolean-Muzachear*.

Among South-Danubian Romanians, the Aromanians are the only ones that have kept their ethnic name as *aromân* (< Lat. *romanus*) – with the syncope of the non-stressed protonic vowel and with the prothesis of the vowel *a*, which is the same with Dacorom. *român*. The peoples among which they live call them generally *Vlachs*, a term with which the Romanians to the north of the Danube are also called (cf. *Wlachia* or *Walachia* „The Romanian Land, Muntenia“, *Vlașca* „the county of the Vlachs, of the Romanians“, the name of a former county).

Both Lat. *romanus* (> Rom. *român*) and Sl. *vlah*, terms used to name both the Romanians from the north and from the south of the Danube, show their common origin, as direct descendents of the Romanised population from the Eastern Roman Empire. Romanians have kept the awareness of this origin, which has been recognised to them by the populations speaking other languages with which they have come in direct contact.

The Meglenoromanian dialect is spoken by the inhabitants of several villages from the county (region) of Meglen, in the north of Greece, at the border with FYR. Macedonia; a part of this region is in R. Macedonia. There are 8 villages, out of which 7 are in Grecia (Liumnița, Cupa, Oșini, Birislav, Lundzini, Țârnarcca, Nânta) and one in FYR R. Macedonia (Huma). Leaving their home villages, some Meglenoromanian families have spread in towns from Greece and R. Macedonia. Historic circumstances led, during the two world wars, to the Islamised Meglenoromanians of Nânta to be taken to European Turkey; during the same period, several hundreds of Meglenoromanian families moved to Romania (in Dobrudja, where we can still find them today, in Cerna, jud. Tulcea).

At the beginning of the 20th century, the number of Meglenoromanians was 12000 –14000. After them spreading, in their original places currently there live only 5000 Meglenoromanians; in Cerna, their number is around 3000. If we add the ones spread in different areas, the total number of Meglenoromanians is close to 10000.

Even though the places where we found Meglenoromanians are in a rather small area, there are differences between idioms spoken in every village (even if, sometimes, the distance between these villages is only a few kilometres). This is a proof that the Meglenoromanians do not originate from the places where they are to be found now; they settled in Meglen at different dates and coming from different places (more to the north compared to the current villages). Other language speaking populations (Slaves, Greeks) call Meglenoromanians *Vlachs*, the same term being used in Meglenoromanian as well (Lat. *romanus* was lost).

The Istroromanian dialect is spoken in a few villages from the Istria Peninsula (Croatia), at the Italian border. These speakers are divided into two groups, separated by the Učka Mountain (Ital. Monte Maggiore): the *north group*, represented by the Jeiăn village, and the *south group*, made by the villages Sușnievița, Noselo, Sucodru, Letai, Brdo. In the past, the dialect was spoken in other villages from the area as well, but in time they adopted the Slavic values (choosing to speak Croatian and leaving aside their dialect). In the mentioned villages, the number of speakers is currently set at 150.

Bilingualism is generalised; apart from the dialect, Istroromanians speak currently Croatian. The ethnic term *rumeri* (Lat. *romanus*), attested at the end of the 17th century, is lost. Currently, Istroromanians call themselves *Vlachs*; Croatians call them both *Vlachs*, and *rumunji*, which emphasises the identification of Istroromanians (and also the Aromanians and Meglenoromanians) with the Romanians from all over the world.

Two aspects are to be revealed in what regards the conjunction of the Romance and Balkan vocabulary: a) the presence in South-Danubian dialects of terms of Latin origin that are not present in

Dacoromanian; b) local loans from Balkan languages: especially from Greek (in Aromanian), Bulgarian and Macedonian Slavic Dialect (in Meglenoromanian), Croatian and Italian (in Istroromanian). In Aromanian and Meglenoromanian, there is also a great number of loans of Turkish origin, which entered the dialects either directly or indirectly (through Greek, respectively Slavic).

For the Latin element, we hereby give some examples, which either unite the South-Danubian dialects, as opposed to Dacoromanian, or group the dialects in various ways: Ar., Ir. *baş*, Mgl. *bačcu* (< Lat. *basiare*) – Dr. *săruta* ‘kiss’ (< Lat. *salutare*, with a specific semantic evolution in Dacoromanian); Ar. *furnu*, Mgl. *furnă* (< Lat. *furnus*) – Dr. *cuptor* ‘oven’ (< Lat. *coctorium*, derived from *cocere* ‘cook’); Ar. *mur* (< Lat. *murus*) – Dr. *perete* ‘wall’ (< Lat. *parietem*), we notice that *mur* is attested in nor-western part of Daco-Romanian dialect; Ar., Dr., Mgl. *sănătos* ‘healthy’ (< Lat. **sanitosus*) – Ir. *săr* (< Lat. *sanus*); Ar., Mgl. *mes* ‘month’ (< Lat. *mensis*) – Dr. *lună* (< lat. *luna*).

We should notice that the Latin terms kept in the South-Danubian dialects (and absent from Dacoromanian) put these dialects closer to western Romance: It. *baciare*, Fr. *baiser*; It. *forno*, Fr. *four*; It. *muro*, Fr. *mur*; It. *sano*, Fr. *sain*; It. *mese*, Fr. *mois*.

The result of this situation is that, even if they belong to eastern Romance, the South-Danubian dialects form a type of passage to western Romance. There arises another important issue, regarding the (territorial) origin of the South-Danubian dialects: local origin or descending from the north (with regard to Aromanians and Meglenoromanians). Without going into further details, scholars admit currently the local origin of some of the Aromanians (the others coming from the north, together with the ancestors of the Meglenoromanians). Istroromanians are the descendants of the ‘western Romanians’ (from the north-western part of the Balkan Peninsula) and show similarities with the Dacoromanian idioms spoken in the western part of Romania, in Crişana and Banat.

Similarly, with the other dialects, in Meglenoromanian the basic vocabulary is of Latin origin. Th. Capidan and, before him, G. Weigand emphasised the fact that, regarding the vocabulary and the semantic evolution of words inherited from Latin, Meglenoromanian is closer to Dacoromanian than it is to Aromanian. From the Latin base common with Dacoromanian we mention several words which are not to be found in Aromanian or which have a very limited distribution: *anţilég*, *flamund*, *pimint*, *sărút* (vb.), *timp*, *uţid* etc. Common with Aromanian are the words: *ápir* (< *aperio*) ‘I’m up till dawn’, *áură* (< *aura*) ‘cold, chill’, *ic* (< *figus*) ‘fig’, *mes* (< *mensis*) ‘month’, etc.

The Slavic influence in the Meglenoromanian vocabulary is strong. Apart from the old Slavic base, common to all dialects, in Meglenoromanian there are numerous recent loans from Bulgarian and Macedonian Slavic Dialect. From loans from the former category we mention some that occur in the other dialects as well: *anvălés*, *anvărtés*, *bábă*, *gărdină*, *grindă*, *klóput*, *koásă*, *kulák*, *lupátă*, *poálă*, *plătés*, *sită*, *trup*, *tupés*, etc. The same with the Latin elements, some Slavic loans are common to Meglenoromanian and Dacoromanian, being unknown to Aromanian: *bărlóg*, *buluván*, *gléznă*, *jir*, *sădés*, *ubráz*, etc. From recent Slavic loans, we mention: *číčă* ‘uncle’ (< Bg. *čico*), *krif* ‘distort’ (< Bg. *kriv*), *lisiţă* ‘fox’ (< Bg. *lisica*), *loş* ‘sick’ (< Bg. *loş*), *tăpólă* ‘poplar’ (< Bg. *topola*), etc.

The Turkish element is the next most important in terms of loans. Since Turkish words are widely spread, being known to the other Balkan languages spoken in Macedonia, it is often hard to set a limit between direct and indirect loans. The form of the words of Turkish origin in Meglenoromanian usually is in favour of an explanation of indirect loan through Bulgarian: *ahčiiă* ‘cook’ (Tk. *ahči*), *čătliă* ‘roof’ (Tk. *čaty*), *kumşliă* ‘neighbour’ (Tk. *komşy*, Bg. *komşija*), etc.

The Greek element. Apart from some old Greek words present in the other dialects as well (Dacoromanian, Aromanian) – *frikă*, *proáspăt*, *skáfă*, *traistur*, there are some recent loans as well, also to be found in Bulgarian: *avliiă* ‘yard’ (Gr. *avλη*, Bg. *avlija*), *kúklă* ‘doll’ (Gr. *κούκλα*, Bg. *kukla*), etc.

The Albanian element. The words inherited from the substratum common to Romanian and Albanian are generally known to all dialects: *báligă*, *brad*, *búkur*, *búză*, *gard*, *gúşa*, *kăpúşă*, *kătún*, *strúngă*, *úrdă*, etc. There are no recent direct loans registered.

Romanic loans. The few words of Romanic origin – *gaz*, *kaşkavál*, *lamarínă* (cf. Gr. *λαμρίνα*) – entered the dialect through Balkan languages.

Morphologically, our research took into consideration mainly the Romanic and Balkan structures from the verbal, nominal and adverbial system. For instance, the structure of compound forms in the Aromanian subjunctive was explained by Nicolae Saramandu in comparison with the pattern from the Balkan languages, showing that they use ‘the same preverbal elements’ (Saramandu 1969: 152) to create periphrastic forms. Both Albanian and Modern Greek create the temporal equivalent of the perfect and pluperfect subjunctive in Aromanian with the auxiliary *am^u* ‘have’ (Gr.: *εχω*; Alb: *kam*) in the present or imperfect (Saramandu 1969: 160). This pattern is Balkan: the conjunction *s-* + the auxiliary ‘have’ conjugated for the present or imperfect + the participle of the lexical verb. Building the compound subjunctive forms with the auxiliary ‘have’ for the present or imperfect + the participle of the lexical verb is nevertheless a Romance feature, developed in French, Italian, Spanish, Aromanian, as we notice in the table below (cf. Lausberg 1969/1988: 277, 299, 302):

	Perfect subjunctive	Pluperfect subjunctive
Fr.	<i>(que j’) aie chanté</i>	<i>(que j’) eusse chanté</i>
It.	<i>(che io)abbia creduto</i>	<i>(se io) avessi creduto</i>
Sp.	<i>haya cantado</i>	<i>hubiera cantado</i>
Ar.	<i>s-am lucrătă</i>	<i>s-avdzám lucrătă</i>

Being placed in an embedded clause, the subjunctive occurs in all Romance languages headed by a conjunction (It. *che*, Fr. and Sp. *que*), but only in Dacoromanian and Aromanian the conjunction is considered a marker of this mood (*să/s-* are subjunctive markers), while in Fr., It., Sp. the conjunctions can be followed by both the subjunctive and the indicative. The innovation of the subjunctive compound forms is therefore a Romance trend, developed in a Balkan environment (cf. Nevaci 2006: 122 – 140).

In the Meglenoromanian dialect, the **aspect** category emphasises the contact with Balkan languages. Just like Istroromanian and regional Dacoromanian, in Meglenoromanian there is an aspect opposition expressed using grammatical means, as a result of Slavic influence in morphology. The aspect category was established in the Meglenoromanian dialect following loans from Slavic languages of verbs that expressed aspect; by analysing the verbal forms loaned by bilingual speakers, aspect verbal prefixes detached, which were subsequently attached – often by calque of Slavic forms – to verbs of non-Slavic origin. The category of aspect is recognised as such by Th. Capidan, who deals with prefixed verbs at derivation, in the chapter *Formarea cuvintelor* ‘Word formation’ (cf. Capidan 1925: 195 – 202). The author’s description however shows clearly that some prefixes are used to express the aspect opposition with verbs. Subsequent works, based on Th. Capidan’s monograph, do not mention the aspect situation in Meglenoromanian. A. Kovačec (Kovačec 1971: 123) believes that Istroromanian is the only Romanian (and Romanic) dialect that admits the category of aspect on verbs.

Unlike Istroromanian, where the aspect oppositions can be marked by other means as well (suffixes, change of conjugation pattern) (Pușcariu 1926: 210; Kovačec 1971: 123 – 130), in Meglenoromanian the category of aspect is accomplished only with prefixes. The prefixes used to express aspect in Meglenoromanian are of Slavic origin: *iz-* (*is-*), *nă-*, *pri-*, *pru-*, *pud-*, *răs-*, *u-* and *ză-* (< Sl. *do-*, *u3-*, *ha-*, *no-*, *o-*, *nod-*, *pa3-*, *o-*, and *3a-*). The meanings with which these prefixes are used in Meglenoromanian are to be found in current Slavic languages.

The Aromanian idioms – Gramostean and Farsherot – show, for some adverbs, features similar to other Romance – Portuguese, Catalan, Occitan – namely a third-party deictic system with regard to adverbs of place: *aoa* (*aoați*) ‘here’ < Lat. *ac-hac*, *ația* ‘here’ < Lat. *ecce-hic*, *aclo* (*acoți*) ‘there’ (< Lat. *eccum+illoc*). The adverbs with general-abstract meanings, which indicated only distance (in space or in time) from the act of speech, like *hic* receive just like the demonstratives, elements to strengthen their deictic value (Lat. *eccum* + *hic* > It. *qui*, Fr. *ici*, Sp., Pg. *ahi*; Lat. *hicce* > Rom. *ici*, *aci*, It. *ci* (Iordan, Manoliu 1965: 202 – 203). This is a proof in favour of the connections between the pronominal systems and the ones of a certain category of adverbs, which some researchers label as

pro-adverbs, not only because of their abstract-relational general meaning, but also the possibility to re-state a previously expressed adverbial.

We can say that in Romance, since Vulgar Latin, place was mistaken for direction, and we ended up with: *aici* and *vino aici* or *aqui – vien aqui*. Thus, in Provençal (Wolf 1986: 38 – 59), of the three adverbs of place, *aicí*, *ailá*, *aquí*, două, *aici* și *aquí* are reported to the demonstratives *aicò*, *aquò*.

In Portuguese, adverbs of place form a system that is to be found within the system of the demonstratives: *aicí*, *ailá*, *aquí* form in Portuguese an organised series which represent a division of space into three zones.

Talking about the deictics of place, Grigore Brâncuș shows that a similar situation is present in Albanian. The pronominal adverbs *këtu*, *aty* and *atje* have the same distribution as Rom. *aici*, *aci* and *acolo*: *këtu* means ‘the place where we are, in this place’, *aty* ‘in the place close to the collocutor’, the place where the person being talked to is, *atje* ‘in a place far from us’, related therefore to the 3rd person: *Atje banote*, *atje punonte* ‘He lived there, he worked there’ (Brâncuș 1999: 18 – 19).

The project also aimed to study the contact between the South-Danubian Romanian dialects and the official languages of the countries where these speakers live, to analyse the degree in which the mother idiom is preserved according to age and generation. The Romance character of Romanian was illustrated with examples of language history, making references with Romance languages. All Romanian dialects were discussed. At the same time, we had emphasised all so-called ‘Balkanisms’ of Romanian, caused by the contact with Balkan languages (direct contacts and cultural contacts). We will track the process of elimination/abandoning ‘Balkanisms’ in modern times, in parallel with the re-Romanisation process.

The importance of our project resides in the fact that South-Danubian Romanians have preserved archaic forms of civilisation, idiom and traditions, and the dialect emphasises the connection between the North- and South-Danubian Romanians, helping the dialect speakers to stay aware of their unity of language and civilisation.

Objectives

- to establish the Romanic typology of the South-Danubian Romanian dialects based on a synchronic and diachronic analysis
- Balkan influences and convergences in South-Danubian Romanian dialects
- The synchronic status of the South-Danubian Romanian dialects in the context of globalisation: preservation of the archaic Romance element, innovation at the vocabulary level by contact with Balkan languages
- Tradition and invocation in Balkan vs. Romance competition in South-Danubian Romanian dialects
- Geolinguistic approach of the theme by making digitalised linguistic maps (lexical, morphological to emphasises the Balkan and Romance elements).

We believe that – by their signification and innovation – the results of the project will have a special impact both on the academia and all potential beneficiaries (cultural, education, public relations official institutions, etc.). We take into account Romania, but also South-Danubian Romanians from Albania, Bulgaria, Croatia, Greece and R. Macedonia, which will use the results of our project to confirm the Romanian identity of the South-Danubian Romanian communities.

Methodology

We used the questionnaire in the *Noul Atlas Lingvistic Român pe Regiuni* [The New Romanian Linguistic Atlas per Regions], to make comparisons with Dacoromanian. We also recorded, using a digital recording device, dialectal texts, in the form of stories based on certain subjects (national identity, shepherding, handcrafts, family relationships, etc.). At the same time, we used modern investigation methods and techniques: audio-video equipment, automatic text processing, IT software to automatically generate linguistic maps. Our project also aims at developing electronic material in order to promote the preservation

of the Romanian linguistic identity of the South-Danubian Romanians living in the Balkans and in Romania. The automatically processed data (linguistic maps, recorded texts) will be available on an CD or DVD attached to the published volume.

Conclusion

As shown by our great linguists – Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu, Al. Philippide, Al. Rosetti, I. Iordan – Romanian cannot be studied scientifically without knowing the south-Danubian Romanian dialects and, first of all, of the most important of them, the Aromanian dialect, since it has a „central position“, as Eqrem Çabej put it, geographically speaking in the Balkan Peninsula, which explains the multiple relations between this Romanian dialect and the Balkan languages: „The central – geographically speaking – position of Aromanian in the Balkan Peninsula made this branch of Romanian have, pursuant to the secular cohabitation of Aromanians with neighbouring peoples, various relations with the languages spoken by these peoples“.

References

- Capidan 1925: Capidan, Th. *Megelenoromânii, I. Istoria și graiul lor*. București.
Brâncuș 1999: Brâncuș, G. *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*. București.
Kovačec 1971: Kovačec, A. *Descrierea istroromânei actuale*. București.
Iordan-Manoliu 1965: Iordan, I., M. Manoliu. *Introducere în lingvistica romanică*. București.
Lausberg 1969/1988: Lausberg, H. *Romanische Sprachwissenschaft*. I. 3. Auflage. Berlin (citată după ediția în limba spaniolă, Madrid, 1988).
Nevaci 2006: Nevaci, M. *Verbul în aromână. Structură și valori*. București: Editura Academiei Române.
Pușcariu 1926: Pușcariu, S. *Studii istroromâne în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Bihan. Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân*. București: Editura Cultura Națională.
Saramandu 1969: Saramandu, N. Sistemul formelor verbale compuse în aromână. – *Fonetică și dialectologie*, VI, 155 – 162.
Wolf 1986: Wolf, H. J. Ca et la, ici et nulle part. Quelques adverbs de lieu en sarde (dialecte du centre). – *Revue de linguistique romane*, 50, 38 – 59.

Des Concordances Romaniques et Balkaniques Dans Les Dialectes Roumains du Sud Du Danube

Manuela Nevaci^a, Carmen-Irina Floarea^b

Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti Institute of Linguistics, Romanian Academy^a
University of Bucarest^b

elanevaci@yahoo.com, flo_irina@yahoo.com

Résumé

Il s'agit d'un projet de recherche sur les dialectes roumains du sud du Danube, envisageant simultanément les traits hérités du latin ou du substrat du thrace et les influences des langues de l'espace balkanique. On a pris en charge quelques localités d'Albanie, de Grèce, de FYR. Macédoine, de Croatie et de Roumanie où l'équipe de linguistes a fait des enquêtes dialectales. Le but de ce projet est d'établir une typologie romanique des dialectes roumains du sud du Danube basée sur une analyse synchronique et diachronique aussi. La situation spéciale de ces dialectes, parlés dans les territoires où on parle des langues non-romaniques, met en question la problématique de la tradition et de l'innovation linguistique dans le contexte de la globalisation.

История на българския език

Електронни езикови ресурси от оригинални произведения на Българското средновековие

Елка Мирчева, Марияна Цибранска-Костова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките
elka_mircheva@abv.bg; tzibran@abv.bg

Резюме

Статията има обзореен характер и си поставя за цел да представи един от новите проекти на Секцията за история на българския език, насочен към извличане на лексикална информация от оригиналната книжнина на Българското средновековие. На обсъждане се поставят въпроси от теоретичен и практически характер; привеждат се статистически данни и примери от средновековни източници.

Ключови думи: историческа лексикология, текстови корпуси, славянски ръкописи

От 2015 г. екип от учени от Секцията за история на българския език към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (СИБЕ) разработва проект *Електронни езикови ресурси от оригинални произведения на Българското средновековие*. Настоящата публикация има за задача да представи основните насоки на проекта, както и перспективите за неговото надграждане и развитие.

Огромната част от средновековната българска книжнина е преводна. Първите преводи са направени от славянските първоучители св. св. Кирил и Методий и техните преки ученици през IX в. Преводите на текстове, свързани с християнското богослужение и огромната византийска патристична литература, доминират в славянската литература. Съхраненото от най-древния старобългарски период (IX – XI в.), за съжаление, се изчерпва със 17 ръкописа и няколко десетки епиграфски извора, преписани или създадени в България през този период. Тези извори, получили отдавна популярното наименование *класически старобългарски паметници* (КСП), или *старобългарски канон*, са предмет на проучвания от началото на развитието на славистиката. Те са основата, върху която е конструирана граматиката на старобългарския език. В класическите представи на палеославистиката извлеченият от тях лексикален материал е смятан за доказателство за старобългарското словно богатство, но както е добре известно, от КСП са оцелели по волята на случайността отделни ръкописи, сред които най-голям е броят на евангелските текстове. В този смисъл извлечените от КСП лексеми далеч не могат да бъдат свидетелство за действителното словно богатство на старобългарския книжовен език.

През епохата на Средновековието наред с преводната се създава внушителен обем оригинална старобългарска книжнина. Сред КСП тя е представена единствено с Македонския кирилски лист (фрагмент от трактат за преводаческото изкуство) (Минчева / Mincheva 1978) и фрагмент от триодно химнографско произведение на Константин Преславски (Момина / Momina 1988). Заради сложната историческа съдба на нашия народ преобладаващата част от оригинал-

ните произведения на старобългарските книжовници от началния период на писмената традиция (X – XI в.) е съхранена в преписи, осъществени в небългарска езикова среда, или в така наречените преписи от чужди редакции (Иванова-Мирчева / Ivanova-Mircheva 2003; Тотоманова / Totomanova 1985). Изворознанието за оригиналното творчество от епохата на Средновековието не е затворена и изчерпана система, а развиваща се база данни. Към отдавна известните в науката творби на Климент Охридски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, Константин Преславски, Презвитер Козма, Петър Черноризец и други в последните десетилетия изключително с усилията на български учени бяха открити голям брой оригинални химнографски произведения, много от които носят имената на своите автори, вплетени в акrostих (*La poesia* 2003). Макар да са подчинени на специфичните средновековни разбирания за авторство, в оригиналните творби е закодиран реален старобългарски лексикален материал, който не е зависим от конкретни чуждоезикови образци и неизбежните езикови симетрии и/или несиметрии на превода, пораждащи се при прилагането на определени преводачески подходи и техники. В този смисъл тези творби са първостепенен източник за историята на българския език. Голяма част от тях обаче с някои малко на брой изключения, например проучванията на Ц. Досева върху Служебния миней (Досева / Doseva 2010, 2011, 2014, 2016), досега не са били подлагани на никакъв тип езикова обработка и изследване, тъй като вниманието е било концентрирано върху археографски и извороведски, литературноисторически или издателски проблеми, въпреки всеобщата увереност, че именно оригиналните творби създават възможност да се проследят историческите промени в развитието на българския език на всяко едно езиково равнище. Редица източници не са били лексикографирани изобщо в славистичната традиция. В българската медиевистика са налице забележителни постижения в диахронната лексикография на отделни произведения на средновековните книжовници или в изследването на определени типове лексикални данни, които в по-честия случай съпътстват критически или дипломатически издания на самите текстове. От тях само подборно и като примерни илюстрации за твърдението ще споменем пионерския Речник индекс на Беседа против богомилите на Презвитер Козма, Сложните думи у Григорий Цамблак, изданието на Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, Словото за Връбница на Григорий Цамблак и др. (Давидов / Davidov 1976; Спасова / Spasova 1999; Давидов и др. / Davidov et al. 1983; Бояджиев / Boyadzhiev 2005). Може да обобщим, че засега единственият речник на старобългарски автор е този на Климент Охридски въз основа на 23 слова, поучения и похвали, които се радват на предшестваща активна археографска работа и днес имат прецизни издания с богат критически апарат (Христова / Hristova 1994; Ангелов и др. / Angelov et al. 1970; Христова-Шомова и др. / Hristova-Shomova et al. 2008).

Настоящият проект на Секцията за история на българския език си поставя за цел да преодолее неоснователното притеснение, което българската лингвистика изпитва при работа със съчиненията на старобългарските писатели, когато те са съхранени в ръкописи, писани в чуждоезикова среда, и да постави началото на системно и съответстващо на съвременните изисквания изследване на оригинални творби от различни жанрове, с различно авторство или принадлежност към определени книжовни центрове и школи и от различни периоди на българската езикова история. Тази цел може да се осъществи чрез изпълнението на следните конкретни задачи:

1. Да се създаде списък на оригиналните произведения в средновековната българска книжнина. Създаването на този списък е свързано с обстойно изследване на натрупаната научна литература, от която екипът подбира най-добрия източник. Ето един произволно избран пример: *Климент Охридски*, Служба за 15-те тивериуполски мъченици, Белград, Народна библиотека, 913/40. Празничен миней, 1371 – 1385 (източник: Т. Vucanović; *The Legend of the Martyrs of Tiberiopolis (Sirmica)*. – *Врањски гласник*, 1971, 45 – 76); *Константин Преславски*, Канон за архангел Михаил, НБКМ 522, Празничен миней (Скопски), XIII в. (източник: Ст. Кожухаров, *Пяти достойт архистратига. Новооткрито произведение на Константин Преславски*. – В: Кожухаров, Ст. *Проблеми на старобългарската поезия*. София, 2004, 45 – 59). Приведените примери свидетелстват, че непрекъснато увеличаващите се оригинални произведения на старо-

българската книжнина са разпръснати в многобройни издания и поредици. Самото им събиране на едно място и обединяването им в корпус не е правено досега и е от голямо значение.

2. Да се обогати и обнови Архивът на СИБЕ чрез въвеждане на електронен формат за съхранение на текстове и да се създаде *Електронен архив от оригинални творби на Българското средновековие*. Изготвен е предварителен списък с източници, който само за старобългарския период е попълнен с 59 позиции, а подборните заглавия от новобългарския период до момента са 30. При подбора на източници не се прави разлика в обема на отделните текстови единици и всеки, дори малък текст се приема за еднакво важен. Например активната работа в последните години върху народно-легендарния наратив *Слово на Йоан Златоуст как се заченаха павликяните*, един рядък оригинален текст за присъствието на еретиците павликяни в района на Бачковския манастир и Пловдивско, отговаря на критериите за „кратък текст“ (Милтенова / Miltenova 2016), докато Мъчението, или Житието, на Никола Нови Софийски от Матей Граматик запазва характера си на най-обемната агиографска творба на Българското средновековие. Функционални за вътрешната структурна подредба са периодът и авторът, известен и установен или анонимен. Корпусът може да функционира както самостоятелно, така и с оглед на по-активното му приложение да се влива в други електронни бази данни. В най-напреднала фаза и снабдена с най-модерна система за търсене на лексикална информация в корпус от над 160 единици до момента е платформата Cyrillomethodiana (<http://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/> – Тотоманова / Totomanova 2015). Работата със специализираната лексика в голяма степен се превръща в пресечна точка между историческата лексикология и една особено актуална задача на съвременната медиевистика – популяризирането и адаптацията на писмените изворите в различни формати, които се превръщат в ресурси. Такива именно са дигиталните репродукции, електронният наборен текст, речникът. Според съвременното разбиране в палеославистиката понятието езиков ресурс има максимално широк обхват и може да се отнесе към всеки тип бази данни в електронен формат, които са резултат от или подлежат на специализирана текстообработка чрез софтуерни програми.

3. Да се разработи методика за извличане на лексикална информация, която да послужи за създаването на специализирани лексикални бази и суббази данни в мрежова зависимост помежду им, като по този начин се съпоставят както различни диахронни срезове или различни жанрове, така и лексика от различни лексико-семантични групи и подгрупи. Те се избират по профилирани класификационни критерии. Приложението на този подход засега може успешно да компенсира липсата на Исторически речник на българския език, като попълва специализираната информация за развоя на българската лексика чрез утвърдения до момента в практиката словообразователен критерий и теорията за мотивиращата и мотивираната дума и/или теорията за лексико-семантичните полета, тематичните и лексико-семантичните речникови групи. Към тези утвърдени модели за проучване на лексиката се добавя теорията за езиковата картина на света, концептосферите и ключовите концепти, приложими към историята на езика и все по-привлекателни за анализ.

4. Да се натрупа емпиричен материал от оригиналното творчество на книжовниците, което да даде възможност да се пристъпи към фундаментално-теоретични разработки за създаване на академична „Българска историческа лексикология“, каквато до момента не съществува. Единственият цялостен труд по този въпрос е „Старобългарска лексикология“ на А. Давидов от 1996 г. (Давидов / Davidov 1996).

5. Да се състави интернет базирана *Библиография по българска историческа лексикология*, която да бъде текущо обогатявана. Очакваме тя да подпомогне създаването на бъдещата „Българска историческа лексикология“. До този момент събраният материал обхваща 47 стр. и 562 заглавия. Убедени сме, че нейното създаване ще подпомогне по-нататъшните проучвания и систематизирането на получените резултати. В основната си част събраните досега заглавия са статии, посветени на отделни лексикални проблеми. Трудовете са структурирани в раздели:

Общи въпроси; Разработки на отделни лексеми; Школи, преводи, редакции; Тематични групи и концепти; Автори, паметници, книжовници; Чуждоезикови заемки; Словообразуване; Картината на света; Лексикографски проблеми. Огромно предизвикателство в бъдеще ще представлява извличането на лексикални данни от многобройни монографични трудове, които изследват българската лексика в диахронен план. Дори в този начален етап на създаването си *Библиографията* ясно сочи слабо изследваните места в историята на българската лексикална система и извежда на преден план проблеми, които чакат своето разрешаване.

6. Една от задачите, които си поставяме, са конкретните лексикални разработки. За разлика от лексиколожките изследвания на съвременните езици в диахронните проучвания на думите известното е засвидетелстваната лексема, но определянето на нейното значение става понякога след продължително изследване, в което на помощ идват историята, класическата филология, текстологията, богословието и т.н. Наред с прибавянето на нови лексеми към старобългарското словно богатство участниците в проекта нерядко поставят под основателно съмнение съществуването и значението на някои думи, чиято интерпретация, веднъж въведена в обращение, се мултиплицира от изследване в изследване и от речник в речник. Като пример ще посочим една лексема от КСП – *пѣтьоѹтросна*. Думата е хапакс от Супрасълския сборник и се среща единствено в Житието на св. Кондрат. Закрепеното в лексикографските справочници нейно значение е ‘път, пътешествие’. Оказва се, че привеждането на други византийски извори – Хрониката на Малала, значението и употребата на съответната гръцка лексема *ὁδοστροφία*, употребата ѝ в латинската и византийската писмена традиция, както и реално случилите се събития с мъченичеството на св. Кондрат, доведоха до корекция на значението на старобългарската дума. Тя се оказва гръцко-старобългарски лексикален хибрид, чиято първа съставна част е преведена с *пѣть*, а втората е заета. Що се отнася до значението на *пѣтьоѹтросна*, то категорично не е ‘път, пътешествие’, а означава определена реалия – постлан, настлан път, което е едно от големите постижения на римското строителство (Мирчева / Mircheva 2016).

Очакваните резултати от проекта *Електронни езикови ресурси от оригинални произведения на Българското средновековие* са:

1. Да се събере достатъчно надеждна банка от електронни ресурси, която адекватно да представя индивидуалните специфики на различните жанрове, книжовници и периоди в развитието на лексиката на българския език в диахрония.

2. Да се направят изводи за зависимостта между книжовния и говоримия език през отделните епохи и да се осмисли по адекватен на съвременните изследвания в палеославистиката начин проблемът за старобългарските книжовни и преводачески школи и съотношението между оригинална и преводна книжнина в контекста на историческия развой на българската лексика.

3. Да се открие приносът на конкретни книжовници и книжовни центрове в книжовноезиковите процеси, съпътстващи цялостния развой на българския език през вековете.

4. Да се разработи теоретично понятието *народно-разговорен език* през Средновековието особено в лексикален аспект, където за разлика от фонетичния и граматическия обективните трудности са по-големи. До момента този термин няма точно определени диференциални признаци, употребява се според индивидуалните виждания на изследователите и не се прави разлика между диалектно и разговорно.

5. Да се осъществят интервремевни връзки и да се съпоставят лексикални масиви. Посоките са както назад към лексиката на Старобългарския речник, която отразява речниковото богатство на най-ранните български писмени паметници, така и напред към епохата на Българското възраждане и съвременния език.

В следващите редове ще илюстрираме с примери различни подходи и дейности по проекта. Така например под ръководството на Ивона Карачорова се разработва вътрешен модул с работно заглавие „Електронно издание на оригиналните произведения на Патриарх Евтимий. Лексиколожки и лексикографски проучвания върху текстовете“. Конкретните му параметри са:

1. Електронен набор и верификация на всичките 13 оригинални произведения на Патриарх Евтимий по основни преписи, някои от които са различни от тези в изданието на Е. Калужняцки от 1901 г. Предоставени на СИБЕ от Кл. Иванова, с чието консултанство се осъществява този модул, те за пръв път ще позволят пълно електронно експониране на всички творби на последния духовен водач от епохата на Второто българско царство; 2. Лексикални проучвания на различни типове лексико-семантични групи с оглед на тяхното място в историята на българската лексика; 3. Лексикографско представяне на лексиката на произведенията на Патриарх Евтимий с оглед практическото продължение на постигнатото в Старобългарския речник. Тя има работен обем от около 6000 думи срещу приблизително 10000 според Корпуса на класическите старобългарски паметници, а това доказва непрекъснатото обогатяване и развитие на българското словно богатство през вековете.

Примерната статия за произволна лексема от Евтимиевата лексика би изглеждала така:

Градъ, – а. м. Град, укрепено и населено място, в което живеят хора. Сѣтъ же съ срьдецъ въ прѣдѣлѣхъ еврѡпѣнскыхъ едннъ сѣщъ ѿ славныхъ и нарѡчнтѣхъ градѡвъ ЖИР 94а; хѡта бѡ прѣнтѣ въ нѣкын ѿ градѡвъ. нлн весь. нлн селѡ, въ нхъже жнвѣхъ зчѣннцѣ и прнчастннцѣ пагѡбѣ егѡ ЖИМ 141б; и сътресѡу грады живѡущее. и възселеноѡу възѡу обыѡу роукоѡ ѡкоже гнѣздо, или ѡкоже оставленаа ѡйца възѡу 1ПН 718а; Н абѣ възземше тѣло, прннесѡша въ славнынъ гра трънѡвъ. и полѡжнша то въ цр квн прч тыжъ в цѣ нстннынѣ в жѣ м тре и прѣ по д, вы марѣ, нарѣ еннѣа темнншѣаа ЖФ 203б; // Образно. Нзъ тѣмы свѣтъ възѣтѣ и таннаа тѣмы ѡвѣ творѣн, не възсхѡтѣ на мнѡсѣ съкръвенъ бытѣ градъ врѣхъ гѡры стоѣщѣ, нѣ бл гѡвлѣн тѡгѡ ѡвнтѣ дѡбровѣтѣль ЖИР 97б; Прѣславнѣа възглашѣ са о тебѣ граде вжн, въ нѣже събра на прѣбѡлынъ бѣ радн своего еднннороднааго сѣа блѣтѣ ПслКЕ 151б.

Мати градомъ. Майка на градовете, първенстващият град, най-важният, значимият град. Мнѡсѣ же ѿ нарѡчнтѣхъ рѣмскѣхъ моленѣа къ велнѡѡу посѣлаахъ кѡнстантѣнъ, еже не на мнѡсѣ прѣзрѣтѣ матерѣ градѡ, рѣмь ПслКЕ 139а; Сътъцемъ се къ вѣнѡленѡу матерѣн градѡмъ. чѡдо ѡузрѣтѣ. вѣднѣ въ вѣртѣхъ зѣнтѣла СТ.

Отъ града въ градъ. От град на град. аще гѡнѣа вѣа ѿ града сегѡ. вѣганте въ дрѡгын. не ѿ града въ гра нѣа ѿ пѣстынаа въ пѣстынаа прѣхѡда ЖИР 97а.

ЖИР 97а, 97б, 102а, 102 б (2), 103а, 103б (5), 104а (2); ЖП 74а, 77б, 79б (2), 80а (2), 80б (4), 81б (2); ЖФ 191а, 200а (2), 202а (2), 202б (2), 204б; ЖИМ 129а, 137а; ПслКЕ 137а, 140б, 141а (2), 142б, 144а, 144б (2), 145а (3), 146а, 146б (3), 148б (2), 151б (3), 152б, 153б (2), 154а, 154б (3), 155а, 156б, 159б, 160а, 160б, 162а (2); ПслН 291а; ПслМВ 93б, 95а, 96а, 96б; ПслЙП 142а, 147а, 147б; ПК 725б, СТ.

Ценността на отделния текст и неговата специфика биха могли да бъдат илюстрирани с един отдавна известен и изследван, но неподлаган на лексикографска обработка кратък текст от жанра енкомион, възхвалява за владетеля със специфичен български акцент – *Похвалата за цар Йоан Александър от Софийския псалтир*, 1337 г. (Кодов / Kodov 1969: 11 – 15). Текстът изобилства с композити, които се превръщат в типично изразно средство за жанровата форма. Те утвърждават естетическата и нравствената платформа на властта, олицетворявана от българския цар: благоѡуѣтѣлѣвъ, военначальнѣкъ, воиновѡдѣць, вѣнѡдѣтель, колѣносъжжѣтъ, повѣдоносѣвъ, православноѣшии, правоѡдѣць, тройният композит роуѣмѣнодѡбровѣрѣчѣвъ и др. Някои от тях изискват семантична интерпретация за изясняване на въпроси от исторически характер. Така например дълго време в епитета колѣносъжжѣтъ се е търсела конкретна алюзия за прекарана болест на царя, вероятно форма на паралич от детските години, незасегнала двигателните функции. Според основателните корекции на Е. Бакалова обаче този и други епитети имат символичен смисъл и играят ролята на свързващо звено между външното описание и вътрешната нравстве-

ната същност на владетеля (Bakalova 2007). Ако румен и с добър външен вид са естетически критерии от физическо естество, то „свитите колена“ (съжати, съжъмж, съжъмеш, корен -жъм-, сходен с жумя, ‘свивам, притварям, притискам си очите’) подсказват молитвената поза пред Бога, от когото средновековният владетел черпи властта си и пред когото единствено се прекланя в земния си живот. В молитвена поза царят е изобразен на две от миниатюрите в Лондонското четвороевангелие с евангелистите Матей (л. 88б) и Марко (л. 134б), от които като от Божи пратеници получава благослов. По същия начин правоходъц следва да се тълкува като синоним на ‘православен, вървящ в правата посока’, доколкото неведнъж и в други писмени паметници Йоан Александър е характеризиран посредством верността към православието. Иначе казано, епитетът в описанието на владетеля е двупластов и позволява съчетаване на пряко и преносно значение, предизвикателство пред точната контекстово-семантична интерпретация на лексикографа.

В представения проект на СИБЕ поставихме акценти върху постигнатото пред първите три години от неговото осъществяване. Вярваме, че с възможностите за надграждане и приемственост между отделните модули той ще даде нови измерения на перспективното съчетаване на класическите медиевистични проучвания с възможностите на съвременните технологии.

Цитирана литература/ References

- Ангелов и др. 1970: Ангелов, Б., К. Куев, Хр. Кодов. *Климент Охридски. Събрани съчинения*. Т. 1 – 3. София: Издателство на БАН. [Angelov et al. 1970: Angelov, B., K. Kuev, Hr. Kodov. *Kliment Ohridski. Sabrani sachineniya*. Т. 1 – 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Бояджиев 2005: Бояджиева, А. *Григорий Цамблак. Слово за Връбница*. София: Време. [Boyadzhiev 2005: Boyadzhiev, A. *Grigoriy Tsamblak. Slovo za Vrabnitsa*. Sofia: Vreme.]
- Давидов 1976: Давидов, А. *Речник-индекс на Презвитер Козма*. София: Издателство на БАН. [Davidov 1976: Davidov, A. *Rechnik-indeks na Prezviter Kozma*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Давидов 1994: Давидов, А. *Старобългарска лексикология*. Велико Търново: УИ. [Davidov 1994: Davidov, A. *Starobalgarska leksikologiya*. Veliko Tarnovo: UI.]
- Давидов и др. 1983: Давидов, А., Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*. София: Издателство на БАН. [Davidov et al. 1983: Davidov, A., G. Danchev, N. Doncheva-Panayotova, P. Kovacheva, T. Gencheva. *Zhitie na Srefan Dechanski ot Grigoriy Tsamblak*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Давидов 1996: Давидов, А. *Старобългарска лексикология*. Велико Търново: Фабер. [Davidov 1996: Davidov, A. *Starobalgarska leksikologiya*. Veliko Tarnovo: Faber.]
- Досева 2010: Досева, Ц. Из лексиката на ранната славянска химнография (названия на облекло). – В: *Пъние мало георгию. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. Георги Попов*. София: Издателски център „Боян Пенев“, с. 250 – 267. [Doseva 2010: Doseva, Ts. Iz leksikata na rannata slavyanska himnografiya (nazvaniya za obleklo). – In: *Pъние мало георгию. Sbornik v chest na 65-godishninata na prof. Georgi Popov*. Sofia: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“, 250 – 267.]
- Досева 2011: Досева, Ц. Из лексиката на ранната славянска химнография. – В: *Търновска книжовна школа*. 9. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 417 – 435. [Doseva 2011: Doseva, Ts. Iz leksikata na rannata slavyanska himnografiya. – In: *Tarnovska knizhovna shkola*, 9, Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 417 – 435.]
- Досева 2014: Досева, Ц. Из лексиката на ранната славянска химнография (суфиксните имена за лица в Новгородските минеи от 1095 – 1097 г.) – В: *Преславска книжовна школа*, 14. Шумен: Научен център „Преславска книжовна школа“, с. 436 – 450. [Doseva 2014: Doseva, Ts. Iz leksikata na rannata slavyanska himnografiya (sufiksni imena v Novgorodskite minei ot 1095 – 1097 g.). – In: *Preslavska knizhovna shkola*. Shumen: Nauchen tsentar „Preslavska knizhovna shkola“, 436 – 450.]
- Досева 2016: Досева, Ц. *Химнографският репертоар за свети пророк Илия в славянската книжнина*. София: Технически университет. [Doseva 2016: Doseva, Ts. *Himnografskiyat repertoar za sveti propok Iliya v slavyanskata knizhnina*. Sofia: Tehnicheski universitet.]
- Иванова 1999: Иванова, Н. Суеверията в южнославянската духовна култура през XVIII век (специфика на книжовноезиковата интерпретация). – *Зборник Матице Српске за славистику*. Нови Сад, књ. 56 – 57, с. 103 – 112. [Ivanova 1999: Ivanova, N. Sueveriyata v yuznoslavyanskata duhovna kultura prez XVIII vek (spetsifika na knizhovnoezikovata interpretatsiya) – *Zbornik Matice Srpske za slavistiku*. Novi Sad, knj. 56 – 57, 103 – 112.]
- Иванова-Мирчева 2003: Мирчева, Д. Иванова. Редакции на старобългарския език. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 3. София: АИ „Марин Дринов“, с. 449 – 456. [Ivanova-Mircheva 2003: Mircheva, D. Ivanova. Redaktsii na starobalgarskiya ezik. – In: *Kirilo-Metodievskaya entsiklopediya*. Т. 3. Sofia: AI „Marin Drinov“, 449 – 456.]
- Милтенова 2015: Милтенова, А. Отново за разказа за произхода на павликяните. – *Bulgaria Mediaevalis*. 6. Studies in honor of professor Iliya Iliev, с. 233 – 240. [Miltanova 2015: Miltanova, A. Otnovo za razkaza za proizhoda na pavlikyanite. – *Bulgaria Mediaevalis*. 6. Studies in honor of Professor Iliya G. Iliev, 233 – 240.]
- Минчева 1978: Минчева, А. *Старобългарски кирилски откъслци. Български езикови паметници*. 1. София: Издателство на БАН. [Mincheva 1978: Mincheva, A. *Starobalgarski kirilski otkasletsi*. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Мирчева 2016: Мирчева, Е. Един hapaх legomenon от Супрасълския сборник: пѣтьоуѣтросна. – Във: *Филологически проучвания на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*, 35, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 47 – 58. [Mircheva 2016: Mircheva, E. Edin hapaх legomenon ot Suprasalskiya sbornik: пѣтьоуѣтросна. – In: *Filologicheski*

- prouchvaniya na Velikotarnovskiya universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy“*, 35, Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 47 – 58.]
- Момина 1988: Момина, М. Об одном фрагменте из болгарской рукописи XI – XII в. – В: *Кирило-Методиевски студии*. 5. София: Издателство на БАН, с. 98 – 130. [Momina 1988: Momina, M. Ob odnom fragmente iz bolgarskoj rukopisi XI – XII v. – In: *Kirilo-Methodievski studii*. 5. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 98 – 130.]
- Спасова 1999: Спасова, М. *Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. [Spasova 1999: Spasova, M. *Slozhnite dumi v sacheniyata na Grigoriy Tsamblak*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.]
- СтбР 2009: *Старобългарски речник*. Т. 2. София: Издателство „Валентин Траянов“. [StbR 2009: *Starobalgarski recjnik*. Т. 2. Sofia: Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.]
- Тотоманова 1985: Тотоманова, А. Редакции на старобългарския език. – В: *Изследвания по кирилометодиевистика*. София: Наука и изкуство, 192 – 203. [Totomanova 1985: Totomanova, A. Redaktsii na starobalgarskiya ezik. – In: *Izsledvaniya po kirilometodievistika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 192 – 203.]
- Тотоманова 2015: Тотоманова А. Проектът „Информатика, граматика, лексикография“ и дигиталната обработка на средновековните славянски текстове. – В: *Сборник доклади и материали от заключителната конференция по проекта „Информатика, граматика, лексикография“*. София: Графис, с. 5 – 16. [Totomanova 2015: Totomanova, A. Proektat „Informatika, gramatika, leksikografiya“ i digitalnata obrabotka na srednovekovnite slavyanski tekstove. – In: *Sbornik dokladi i materialy ot zaklyuchitelnata konferentsiya po projekta „Informatika, gramatika, leksikografiya“*. Sofia: Grafis, 5 – 16.]
- Христова 1994: Христова, И. *Речник на словата на Климент Охридски*. София: УИ. [Hristova 1994: Hristova, I. *Rechnik na slovata na Kliment Ohridski*. Sofia: UI.]
- Христова-Шомова и др. 2008: Христова-Шомова, И., П. Петков, А. Тотоманова. *Климент Охридски. Слова и служби*. София: УИ. [Hristova-Shomova et al. 2008: Hristova-Shomova, I., P. Petkov, A. Totomanova. *Kliment Ohridski. Slova i sluzhbi*. Sofia: UI.]
- Шнитер 2012: Шнитер, М. Нови сведения за дейността на Йосиф Брадати. – *Старобългарска литература*, 45 – 46, с. 305 – 310. [Shniter 2012: Shniter, M. Novi svedeniya za deynostta na Yosif Bradati. – *Starobalgarska literatura*, 45 – 46, 305 – 310.]
- Bakalova 2007: Bakalova, E. The Image of the Ideal Ruler in Medieval Bulgarian Literature and Art. – In: *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers et l'idéologie du pouvoir en Europe Centrale et Orientale*. Actes du colloque international 17.01.2004. New Europe College, Bucarest. Volume coordonné par I. Biliarsky et R. G. Păun. Bucarest, 2007, 34 – 80.
- La poesia 2003 : *La poesia liturgica slava antica/Древнеславянская литургическая поэзия*. XIII Congresso Internazionale degli Slavisti (Lubiana, 15 – 21 Agosto 2003). Blocco tematico n° 14. Relazioni. Roma-Sofia, 2003.

Electronic Linguistic Resources from Original Works of the Bulgarian Middle Ages

Elka Mircheva, Mariana Tsibranska

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences

elka_mircheva@abv.bg; tzibran@abv.bg

Abstract

The article has a survey view, and aims at representing one of the new projects of the Department of History of the Bulgarian Language which refers to an extraction of lexical information from the Original Medieval Bulgarian works. Questions of theoretical and practical character are submitted to discussion; statistic data and examples from medieval sources complete the survey.

Keywords: *historical lexicology, text corpuses, Slavonic manuscripts*

Българска етимология

Многотомният *Български етимологичен речник* – резултати и перспективи

Христина Дейкова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките
hristina.deykova@gmail.com

Резюме

В доклада се представят резултатите от работата върху многогодишния научноизследователски проект на Института за български език „Български етимологичен речник“ (БЕР), от който до момента са издадени 7 тома, а поредният 8. том (*тѣсам – фѣкалка*) предстои да излезе от печат. Акцентираща се върху необходимостта от големи колективи при изработването на многотомни етимологични речници от научен тип, както и върху лексикографската концепция на речници, включващи целия речников състав на съответния език. Посочват се резултатите, свързани с етимологизирането на огромен брой диалектни думи от домашен и чужд произход, които получават обяснение за пръв път, както и с ревизиране и коригиране на съществуващи етимологии на общоупотребима и диалектна лексика. Отчитат се приносите на авторския колектив, свързани с методологични проблеми при етимологизирането на славянска и балканска лексика в българския език, както и с проблеми при изработването на етимологичен речник от гнездови тип. Изтъква се значението на БЕР за развитието на българската и славянската етимология и балканското езикознание и необходимостта от неговото довършване.

Ключови думи: *българска етимология, етимологичен речник, етимологична практика*

В началото на 50-те години на XX век етимологичните изследвания на българския език навлизат в нов етап,¹ когато по инициативата и под ръководството на акад. Владимир Георгиев в Института за български език при БАН е създадено специално научно звено, чиято основна задача е изработването на нов етимологичен речник на българския език. В началото на този втори етап акад. Владимир Георгиев прави констатацията, „че работата в областта на българската етимология е твърде изостанала в сравнение с това, което е извършено за другите славянски езици“, независимо от факта, че „редица наши и чужди езиковеди са дали ценни приноси в тая област на българското езикознание“ (Георгиев / Georgiev 1960: 15). Според неговата равностойност до онзи момент са установени: 1) родството на почти всички думи в българския език, които имат явна фонетична или семантична близост с думи от другите славянски езици; 2) произходът на почти всички заемки от езици, с които българският език е имал досег (руски, гръцки,

¹ Първият научен етап от развитието на българската етимология се свързва основно с етимологичните приноси на бележития български езиковед акад. Стефан Младенов от началото на XX век. Към края на този първи етап, през 1941 г., излиза неговият *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език* (виж Младенов / Mladenov 1941), първият етимологичен речник на българския език.

турски, румънски и пр.), и то на ония думи, чиято фонетична и семантична близост е очевидна. Това, което предстои, Георгиев определя като една *значително по-трудна задача*, свързана с установяването на произхода на такива думи от българската лексика, които показват *някакви особености* във фонетично, словообразователно или семантично отношение, тъй че тяхното родство с думи от други езици не личи така добре. Основателно Вл. Георгиев обвързва бъдещите етимологични изследвания на българския език със започналото в Института за български език под ръководството на проф. Ст. Стойков интензивно, подробно и задълбочено проучване на българските диалекти. Заключениеето на Вл. Георгиев е, че „при работата върху етимологията на нашия език днес е необходимо да се направи най-грижлива преоценка на научното ни наследство в тая област, да се събере и систематизира огромен нов материал и да се търсят отговори на многобройни нерешени въпроси“ (Георгиев / Georgiev 1960: 16). Така започва ръководената от акад. Вл. Георгиев работа върху фундаменталния *Български етимологичен речник*, като направената до този момент равностойна и поставените цели и задачи в областта на българската етимология предопределят характера и същността на новия етимологичен речник като традиционно приета форма на представяне на научните резултати в тази област. *Българският етимологичен речник* (по-нататък БЕР) е замислен като многотомен етимологичен речник от научен, а не от популяризаторски тип, който трябва да „обясни произхода на словесното богатство на българския език“, като обхваща „всички думи на нашия език, които са събрани до днес“ (БЕР 1 / BER 1: III). Вл. Георгиев е убеден, че „българската лексика има още какво да прибави към славянската или да получи осветление от нея“ и че проучването на българските диалекти ще допълни картината на славянската лексика в нашия език и ще даде обилен нов материал за етимологични изследвания (Георгиев / Georgiev 1960). В речника трябва да се проследят и оценят досегашните етимологични опити, като се изхожда от най-новите постижения в областта на славянската, балканската и индоевропейската етимология. Това начинание е амбициозно и необичайно трудно за изпълнение, защото замисленият речник би трябвало да се доближава в максимална степен до „идеала“ за етимологичен речник, определен от Кипарски през 1959 г.² В речника ще се включва целият български речников състав – книжовна и диалектна лексика от цялото българско езиково землище, коренни и производни думи, лексика от различни исторически периоди, жаргонна лексика, неологизми и т.н. (изключват се само твърде специални научни термини, предназначени за специални терминологични речници и за речника на чуждите думи); ще се включва проприална лексика с по-особено внимание върху интересни от езиково, културно или етногенетично гледище собствени имена; ще се проследява историята на думите, като се включват засвидетелствани през различните исторически периоди лексикални единици, с особен акцент върху старобългарския период, а по отношение на заемките ще се сочи по възможност първата регистрация; ще се привеждат сродни думи както от родствените славянски езици, като се възстановява изходната праславянска форма, така и от останалите езикови групи от индоевропейското езиково семейство (по степен на родство) с възстановяване на общия индоевропейски корен; ще се привеждат всички достъпни предишни опити за етимологизиране със съответните библиографски препратки. С оглед на балканската езикова ситуация в края на съответните речникови статии ще се посочват лексикалните балканизми в другите балкански езици, а също и заемките от български в тях. Този амбициозен замисъл предполага както събирането и подготвянето на голям изследователски колектив, така и конкретна лексикографска концепция, позволяваща единното организиране на материала и неговото обработване.

² „Das Ideal eines etymologischen Wörterbuchs ist natürlich ein kombiniertes historisch-etymologisches, das sämtliche Belege, sämtliche Erklärungsversuche und eine reichhaltige Phraseologie, kurz, eine Sammlung von Monographien über sämtliche Wörter einer Sprache (manchmal sogar einer Sprachgruppe) enthielte“ (Kiparsky 1959: 215, цит. по Voček 2016: 24; виж по-подробно Voček 2016: 24 – 26).

От началото на 50-те години до смъртта си през 1986 г., за времето на подготвителната работа по новия етимологичен речник и на изработването на първите три тома³ и на част от четвъртия том до *нас*¹, акад. Вл. Георгиев успява да събере и подготви екип от изследователи, станали известни в чужбина като учените от *Георгиевската етимологична школа*. Към първоначалните съставители на речника – Владимир Георгиев, Йордан Заимов, Иван Гълъбов и Стефан Илчев, работили при изработването на първия том, постепенно се присъединяват и по-млади изследователи, като: Момчил Чалъков, Йордан Н. Иванов, Тодор Ат. Тодоров, Димитрина Михайлова, Мария Рачева, Уте Дукова, Васил Анастасов, Лиляна Димитрова-Тодорова, Георги Риков, Елена Машалова, Олга Младенова. След смъртта на акад. Вл. Георгиев възпитаниците на Георгиевската етимологична школа, натрупали вече немалък теоретичен и практически опит в етимологичните изследвания на българския език, продължават работата по подготвянето на по-нататъшните томовете на БЕР, като до 1990 г. колективът се ръководи от акад. Иван Дуриданов. През това време към авторския колектив се присъединява и Мира Начева, а временно е привлечен като външен сътрудник и Людвиг Селимски. За съжаление, от 1986 г. до 1992 г. постепенно напускат някои от опитните и утвърдени вече сътрудници (по лични и професионални причини). Така тежката задача по изработването на речника остава в ръцете на едно основно 4-членно ядро от колектива, в което влизат Т. Ат. Тодоров (до 2009 г., който ръководи Секцията за българска етимология от 1990 до 2004 г., като междувременно поема и ръководството на многогодишния проект до смъртта си през 2012 г.), Д. Михайлова (до 2004 г.), М. Рачева (до 2005 г.) и Л. Димитрова-Тодорова (до 2011 г., ръководител на Секцията от 2004 до 2011 г.). През 1994 г. в проекта се включва и Христина Дейкова, привлечена към авторския колектив през 1999 г. (от VI том). През 2004 г. към авторския колектив е привлечена и Десислава Борисова (докторантка към Секцията в периода 1996 – 1999 г.), която с прекъсване в периода 2007 – 2011 г. работи до 2016 г. Макар и в намален състав работата по речника продължава, като в периода 1995 – 2010 г. излизат от печат поредните IV, V, VI и VII том.⁴ През 2011 г. в авторския колектив на речника остават двама души (Хр. Дейкова и Д. Борисова), а от 2013 г. към него е включена и новопостъпилата през 2011 г. сътрудничка към Секцията Мария Гарова. В този състав (с външното сътрудничество на Лиляна-Димитрова Тодорова) колективът успя да доизработи и подготви за печат поредния VIII том.⁵ В настоящия момент авторският колектив се състои от четирима души – Христина Дейкова, Мария Гарова, Симеон Стефанов и Красимира Фучеджиева (последните двама от 2016 г.).

По отношение на лексикографската концепция на речника като най-целесъобразен, с оглед на етимологичната обработка на цялата българска лексика, е избран гнездовият начин на разполагане на материала. Трябва да се изтъкне обаче, че цялостната концепция на речника продължава да се доизбистря и доуточнява в процеса на работата върху първия том и особено върху първите три двойни свезки от втория том, когато колективът е значително увеличен.⁶ За всички ползватели на БЕР е видно, че обликът на речника по отношение на лексикографското организиране на материала и пълнотата на представената информация в него от втория том

³ Български етимологичен речник, том I (А – З), ред. Вл. И. Георгиев, София, 1971, 679 с.; том II (*И* – *крепя*), ред. Вл. И. Георгиев, София, 1979, 740 с.; том III (*крес*¹ – *мънго*¹), ред. Вл. И. Георгиев, София, 1986, 805 с.

⁴ Български етимологичен речник, том IV (*мънго*² – *падам*), ред. Вл. И. Георгиев и Ив. Дуриданов, София, 1995, 1005 с.; том V (*падѐж* – *пѹска*), научни ред. М. Рачева и Т. Ат. Тодоров, отг. ред. Ив. Дуриданов, София, 1996, 860 с.; том VI (*пѹскам* – *словѹр*²), ред. М. Рачева и Т. Ат. Тодоров, София, 2002, 886 с.; том VII (*слѹво* – *терѹсвам*), ред. М. Рачева и Т. Ат. Тодоров, отг. ред. Т. Ат. Тодоров, София, 2010, 973 с.

⁵ В него са включени думи от *тѹсам* до *фѹкалка*, изработени от Д. Борисова, М. Гарова, Хр. Дейкова, Л. Димитрова-Тодорова, Д. Михайлова, М. Рачева, Т. Ат. Тодоров, 886 с. Редактори на тома са Л. Димитрова-Тодорова и Л. Селимски.

⁶ През 1977 г. концепцията е разработена подробно във вътрешна инструкция за съставяне на БЕР, изготвена от Т. Ат. Тодоров въз основа на първия том и на първите три двойни свезки от II том на БЕР.

нататък е значително променен. Все по-широко започва да се включва диалектната лексика, натрупана през годините в резултат на интензивните проучвания на българските диалекти. Все по-пълно се разработва и етимологичната част на речниковите статии, в които се представя все повече сравнителен славянски и индоевропейски материал, правят се по-надеждни реконструкции на праславянска лексика и на индоевропейски корени. За това, разбира се, допринася както бурното развитие на славянската етимологична лексикография през втората половина на XX век и началото на XXI век⁷ (от особено значение тук е събраният и отразен в лексикографските източници диалектен славянски материал), така и новите научни постижения в областта на етимологията на славянските и балканските езици и в областта на индоевропеистиката като цяло. Това много ясно личи в нарастващия с всеки следващ том библиографски апарат,⁸ който се цитира в етимологичната част при излагането на различни етимологични хипотези.

С всеки следващ том на БЕР се забелязват все повече постижения по отношение на етимологичната практика, което от своя страна води до повече убедителни и безспорни етимологии в речника. Прилага се по-строг основният методологичен критерий при етимологичните тълкувания, свързан с комплексния етимологичен анализ на лексиката – добросъвестно издирване и изчерпателно привеждане на засвидетелствания езиков материал с отчитане на данните за диалектното разпространение на думите, разглеждане на етимологизираната дума във връзка със сродни думи, проследяване на историята на думата по наличните източници и свързаното с това разглеждане на етимологизираната дума в славянски, балкански, индоевропейски и общолингвистичен контекст, точен фонетичен, словообразователен и семантичен анализ, при необходимост достатъчно добре подкрепен с доказателствен материал (идентични фонетични промени и словообразователни механизми, семантични паралели от българския и други езици и под.), привеждане на точни съответствия от славянските езици (с точна реконструкция на изходната праславянска форма) или издирване на точния първоизточник на заета дума (често пъти засвидетелстван на диалектно равнище в изходния език), отчитане на всички необходими екстралингвистични факти (социално-исторически, културно-исторически, фолклорни, етнографски и под.). Към всички тези методологични принципи трябва да добавим и добросъвестно издирване и критична оценка на досегашните етимологични обяснения за разглежданите думи. Биха могли да се посочат много речникови статии, особено от последните томовете на БЕР, които представят конкретни примери за стриктното спазване на тези основни принципи на етимологичния анализ, довело до убедителни и научно аргументирани нови или съществено допълнени и ревизирани етимологии [виж напр. речниковите статии за думата *поята*, в V том, за думата *самсомалец*, в VI том, за думата *сон*¹ и сродните с нея думи *сонел*, *сонец*, *сонка*¹, *сонов*¹, *соновец*, *сонот* (еднакво със селищното име *Сопот* и други местни имена), *соноф*, *сонуй*, *сонух*, за думата *тача*¹, в VII том, и мн. др.]. Обективността изисква да се отбележи, че при огромния езиков материал, включен в речника, и неговото последователно (по азбучен ред) етимологизиране от многочисления колектив (без право на избор от авторите) не всички думи са намерили своето най-изчерпателно, точно и достоверно етимологично обяснение. Причините за това са както субективни (индивидуалният подход на всеки автор), така и обективни (фрагментарност на българския и чуждоезиковия диалектен материал, труднодостъпни лексикографски и други езиковедски източници и под.). Безспорно е обаче, че с нарастващия научноизследователски опит на основното ядро от научния колектив и с усъвършенстването на етимологичната практика през годините качеството на поредните томовете значително се подобрява. В сравнение с

⁷ През този период започват да се изработват и да излизат различни етимологични речници на всички славянски езици, в т. ч. двутомният чешки праславянски речник на граматичните думи и местоименията (виж ESSJ в Библиография II, БЕР IV / BER IV) и двата големи праславянски етимологични речника – московският и краковският (виж ЭССЯ и Słowski, SPS в Библиография II, БЕР IV / BER IV).

⁸ Срв. Библиография I (виж БЕР I / BER I), Библиография II (виж БЕР IV / BER IV), Библиография III (виж БЕР VII / BER VII).

първите тонове на речника прави впечатление например все по-малкото количество думи, останали с неясна етимология, или все по-редките (почти единични) случаи на обяснение на трудни за етимологизуване думи чрез контаминация.⁹

До този момент в рамките на излезлите седем тома и на отпечатвания в момента VIII том на БЕР (до края на буква *ф*-) е проучен откъм произход огромен корпус от българска лексика. За сравнение само ще посочим, че срещу 198 речникови статии с начална буква *ф*- в речника на Ст. Младенов (Младенов / Mladenov 1941) в БЕР са разработени 1475 речникови статии, включващи стотици диалектни думи (с множество варианти), преобладаващата част от които са заемки от съседните балкански езици, доколкото звукът *ф*, както е известно, е изконно чужд на славянските езици. В този фрагмент от българския лексикон присъстват и множество културни заемки. Като цяло в подготвените тонове на речника е застъпена в максимална степен общо-народната българска лексика, както и богата диалектна лексика от цялото българско езиково землище. Хиляди диалектни думи получават за пръв път етимологично обяснение в БЕР, а тълкуването на редица други общоупотребими и диалектни думи търпи съществена ревизия, опираща се на най-новите достижения в областта на славянската, балканската и индоевропейската етимология от съответните етапи на работа върху поредните тонове, както и на нови трудове в областта на историческата лексикография, диалектологията и мн. др. Колкото и примери да бъдат посочени, те не биха могли да изчерпят всички приносни етимологии в речника. Сравни например новите обяснения на *сърва* (с множество производни), обяснено като форма на прилаг. *сурѡв*, т.е. като домашна дума, заета в новогръцки диалекти, а не обратно, както смята М. Филипова-Байрова; на *сутрин* и *сутро*, на което Ст. Младенов в своя речник освен че отделя *с*- в *сутрин* и други подобни форми, не дава никакви обяснения, а в БЕР думата се проследява до нейния старобългарски първообраз; на *тършувам*, свързано в БЕР с първичното *тарашувам* и обяснено като производно от турската заемка *тараш*, с което се отхвърлят обяснението на Ст. Младенов за „вторично произв. от кор. в *търся*“ и по-късни етимологични опити за обяснение на Ив. Дуриданов (като домашна дума, сродна с литовски глагол) и на П. Скок (като заемка от гръцки) и мн. др. (виж БЕР / BER VII). Тези и стотици други етимологични обяснения в БЕР водят до ясно обособяване и разграничаване на славянския и балканския слой лексика в езика като една от основните задачи на българската етимология на съвременния етап. Конкретните научни резултати в тази насока са от безспорно значение не само за българската езиковедска наука, но също и за славистиката и балканистиката както в практически, така и в теоретичен аспект. Включеният и разработен в БЕР огромен езиков материал допринася не само за съществени допълнения и ревизии на съществуващи славянски и балкански етимологии, но може да служи и като опорен емпиричен материал за теоретични изследвания в областта на историческата фонетика, морфология и лексикология, диахронното словообразуване, семантичната типология, теорията на езиковите контакти и пр.

Дългогодишната практическа работа върху БЕР допринася за същественото развитие и напредък в етимологичните изследвания на българския език. Сам по себе си БЕР както със своите безспорни етимологии, така и с проблемните етимологии в него служи като импулс за извършване на многобройни по-частни и по-обща етимологични изследвания на учените от Секцията за българска етимология¹⁰ и от други научни звена в България и в чужбина. С годините нараства броят на изследванията, насочени към произхода на наследени славянски думи, на думи от балканския субстрат, на стари тюркски заемки, в т.ч. прабългарски думи в българския език, на заемки от съседните езици, с които българският е бил в непосредствен

⁹ Без да подценяваме този универсален механизъм в езиковия развой (прилаган твърде широко от акад. Вл. Георгиев при етимологизуването на български думи), трябва да отбележим, че често пъти до него се прибегва, когато останалите възможни пътища за обяснение в даден момент водят до задънена улица.

¹⁰ За постиженията на учените от Георгиевската етимологична школа в периода след 1986 г. виж по-подробно Дейкова / Deykova 2014a.

контакт на Балканите (гръцки, турски, румънски, албански), на международни културни заемки. Индивидуалните етимологични разработки на учените от основния авторски колектив на БЕР през последните години са ориентирани предимно към етимологизиране на общоупотребими и по-редки диалектни думи от славянски и балкански произход. В резултат на тези конкретни разработки много редки и остарели български думи (претърпели значителен фонетичен и семантичен развой, а често пъти и засвидетелствани опосредствено във формално или семантично видоизменени производни или собствени имена), които са останали незабелязани от славянските етимолози, се отнасят към съответното праславянско етимологично гнездо или помагат за по-точна и сигурна реконструкция на изходните праславянски форми (предимно в работите на Т. Ат. Тодоров, М. Рачева, Хр. Дейкова и др.). От друга страна се установява балканският произход на стотици диалектни български думи (с множество варианти), заемани при непосредствени и често пъти многостепенни езикови контакти между езиците на Балканския полуостров (предимно в работите на Т. Ат. Тодоров, М. Рачева, Л. Димитрова-Тодорова, Хр. Дейкова).¹¹ Така се разкриват сложните междуезикови и междуетнически връзки на българския език с другите езици и народи на Балканския полуостров.

Наред с индивидуалните разработки, свързани с произхода на конкретни думи, през последните години на XX и началото на XXI в. авторите на БЕР, натрупали през годините достатъчно практически и теоретичен опит, публикуват и изследвания с обобщаване на повече емпиричен материал, които имат безспорна методологична стойност за етимологичната практика в БЕР. С приносен методологичен характер за етимологичната практика в БЕР са разработките на Т. Ат. Тодоров за неорганична гласна *ǫ* на мястото на *a* в родопски български думи, заети от турски (Тодоров / Todorov 1993; Тодоров / Todorov 1997 – 1998), както и други негови етюди, в които се прилага системно-структурният метод в етимологията (Тодоров / Todorov 1994: 51 – 67). Методологични проблеми при етимологизирането на българска лексика от славянски и балкански произход се поставят и в други разработки на Т. Ат. Тодоров (Тодоров / Todorov 1998; Тодоров / Todorov 2003 и др.). Методологична стойност за етимологичната практика по отношение на семантичния и словообразователния аспект при етимологизирането на думите имат някои изследвания на М. Рачева, които засягат проблема за т.нар. семантична имплицитност, свързан със семантичната еволюция на думите (Рачева / Racheva 1996; Рачева / Racheva 2003), както и въпроса за т.нар. регресивно словообразуване, което се явява често срещан в народните говори словообразователен механизъм (Рачева / Racheva 1999). Пряко свързани с работата върху БЕР и опиращи се на материал от БЕР са и по-обобщаващите работи на Хр. Дейкова от последните години, в които се обсъждат проблеми на славяно-балканската езикова интерференция (Deykova 2016), на турските заемки в българските диалекти (Дейкова / Deykova 2014б и др.), а също и проблеми на диалектната етимология (Дейкова / Deykova 2016б) и на т.нар. контактна етимология, която се опира на най-новите постижения на езиковата контактология като помощна дисциплина на етимологията (Дейкова / Deykova 2016а). В други работи на Дейкова се обсъждат семантични и словообразователни проблеми на лексикографската практика при изработване на етимологичен речник от гнездови тип като БЕР (Дейкова / Deykova 2004; Дейкова / Deykova 2010). На друго място се излагат общите принципи, цели и проблеми при гнездовия начин на разполагане на материала в БЕР, като се обясняват причините за все по-честото отстъпление от основния гнездови принцип в последните томове, свързано с все по-широкото представяне на диалектната лексика, в т.ч. рядка и специфична, която се нуждае от специално по-подробно обяснение, както и с по-широката читателска рецепция на речника¹² (Дейкова / Deykova 2016в).

¹¹ Виж Библиография III на БЕР (виж БЕР VII / BER VII).

¹² Макар и да е научен тип речник, през годините БЕР се налага като единственият съвременен етимологичен речник на българския език, който се ползва и от широката научна и културна общественост. Поради огромния читателски интерес от страна както на научната общност у нас и в чужбина, така и от страна на широката българска общественост, през 2012 г. Академичното издателство „Проф. Марин Дринов“ предприе издаване на първите шест тома на речника.

Всички тези изследвания са резултат от натрупания опит при работата върху БЕР и допринасят за оптимизиране и усъвършенстване на по-нататъшната изследователска работа по речника.

В перспектива основната задача пред настоящия колектив е довършването на *Българския етимологичен речник*, това мащабно по своя замисъл и изпълнение дело, започнато от акад. Вл. Георгиев преди повече от 60 години и успешно продължено до този момент от следващите две поколения учени. Би било недалновидно и безотговорно на етапа, до който е достигнала работата върху БЕР, тя да бъде прекратена поради променената днес научна среда, в която факторите финанси и време налагат ограничения, които затрудняват в максимална степен изпълнението на подобни фундаментални проекти. Усилията на ръководството на Секцията за българска етимология трябва да бъдат насочени към запазване и продължаване на традицията на етимологичните изследвания в България, като основната задача е привличането и подготовката на млади учени, които да продължат и довършат този национално значим проект. Така българската етимология ще даде своя цялостен принос към развитието на славянската и индоевропейската етимология и на балканското езикознание. Първостепенна задача след довършването на *Българския етимологичен речник* е преработването на изданията преди повече от 40 години (през 1971 г.) първи том. В допълнение би могло да се подготви и издаде приложение с коригирани и ревизирани нови етимологии, защото комплексното преработване на многотомното издание би било нецелесъобразно.

Цялостното проучване на произхода на българския речник чрез довършването на БЕР би било плодотворно поле за следващи фундаментални и научно-приложни изследователски проекти. Въз основа на БЕР би могъл да бъде изработен кратък еднотомен български етимологичен речник от популярен тип. Огромният емпиричен материал, разработен в речника, би могъл да бъде основа за научни проекти с обобщаващ характер както в областта на българската лексикология, с оглед на различните хронологични и генетични пластове лексика в езика (субстратна, славянска, прабългарска, гръцка, турска, румънска, албанска, западноевропейска и др.), така в областта на българската и славянската фонетика, словообразуване и семантика, а също и на балканските езикови контакти. Вече са направени първите стъпки в тази насока. От младите членове на колектива М. Гарова и Кр. Фучеджиева в момента работят върху индивидуални теми, свързани с фонетични и семантични проблеми при етимологизирането на думи в БЕР. Перспективно от гледна точка на етимологичната лексикографска практика в БЕР, както и от гледна точка на българското, славянското, балканското и общото езикознание би било в бъдеще да продължат да се разработват подобни теми.

Цитирана литература / References

- БЕР: *Български етимологичен речник*. Ред. Вл. Георгиев и др. Т. 1–. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1971–. [BER: *Balgarski etimologichen rechnik*. Ed. V. Georgiev et al. Vol. 1–. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 1971–.]
- Георгиев 1960: Георгиев, Вл. *Българска етимология и ономастика*. София: Издание на БАН. [Georgiev 1960: Georgiev, V. *Balgarska etimologiya i onomastika*. Sofia: Izdanie na BAN.]
- Дейкова 2004: Дейкова, Хр. Проблеми при производните в етимологична статия от гнездови тип (върху материал от „Български етимологичен речник“). – *Български език*, LI, 4, с. 74 – 78. [Deykova 2004: Deykova, Hr. Problemi pri proizvodnite v etimologichna statiya ot gnezdovi tip (varhu material ot “Balgarski etimologichen rechnik”). – *Balgarski ezik*, LI, 4, 74 – 78.]
- Дейкова 2010: Дейкова, Хр. За някои проблеми при разработване на етимологична статия от гнездови тип (върху материал от „Български етимологичен речник“). – *Български език*, LVII, 4, с. 62 – 67. [Deykova 2010: Deykova, Hr. Za nyakoi problemi pri razrabotvane na etimologichna statiya ot gnezdovi tip (varhu material ot “Balgarski etimologichen rechnik”). – *Balgarski ezik*, LVII, 4, 62 – 67.]
- Дейкова 2014а: Дейкова, Хр. Българската етимология в периода между Втори и Трети конгрес по българистика (1986 – 2013) – постижения и перспективи. – В: *Трети международен конгрес по българистика, 23 – 26 май 2013 г. Кн. 10. Секция „Български език“. Подсекция „История на българския*

- език“. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 100 – 112. [Deykova 2014a: Deykova, H. Balgarskata etimologiya v perioda mezhdu Vtori i Treti kongres po balgaristika (1986 – 2013) – postizheniya i perspektivi. – In: *Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika, 23 – 26 may 2013 g. Kn. 10. Sektsiya “Balgarski ezik”. Podseksiya “Istoriya na balgarskiya ezik”*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 100 – 112.]
- Дейкова 2014б: Дейкова, Хр. Към произхода на някои турски заемки в българските диалекти. – В: *Изследователски хоризонти на българската лингвистика. Материали от Национална научна конференция „Изследователските хоризонти на българската лингвистика“, посветена на 90-годишнината от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Заимов (София, 30.09.2011 – 01.10.2011 г.)*. София, с. 124 – 127. [Deykova 2014b: Kam proizhoda na nyakoi turski zaemki v balgarskite dialekti. – In: *Izsledovatelски хоризонти на balgarskata lingvistika. Materiali ot Natsionalna nauchna konferentsiya “Izsledovatelските хоризонти на balgarskata lingvistika”, posvetena na 90-godishninata ot rozhdenieto na prof. DrSc. Yordan Zaimov (Sofia, 30.09.2011 – 01.10.2011)*. Sofia, 124 – 127.]
- Дейкова 2016а: Дейкова, Х. *Этимология и лингвистическая контактология (Румынские глагольные заимствования в одном болгарском говоре)*. Saarbrücken: LAB LAMBERT Academic Publishing. [Deykova 2016a: Deykova, H. *Etimologija i lingvisticheska kontaktologija (Rumynskie glagol'nye zaimstvovaniya v odnom bolgarskom govore)*. Saarbrücken: LAB LAMBERT Academic Publishing.]
- Дейкова 2016б: Дейкова, Хр. Към българската диалектна етимология (Из практиката в „Българския етимологичен речник“). – В: *Лексикографията в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология (София, 15 – 16 октомври 2015 г.)*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 656 – 661. [Deykova 2016b: Deykova, Hr. Kam balgarskata dialektna etimologiya (Iz praktikata v „Balgarskiya etimologichen rechnik“). – In: *Leksikografiyata v nachaloto na XXI v. Dokladi ot Sedmata mezhdunarodna konferentsiya po leksikografiya i leksikologiya (Sofia, 15 – 16 oktomvri 2015 g.)*. Sofia: Izd. na BAN „Prof. Marin Drinov“, 656 – 661.]
- Дейкова 2016в: Дейкова, Хр. За гнездовия начин на разполагане на материала в „Българския етимологичен речник“ – принципи, цели, проблеми. – In: *Moderní slovanská lexikografie*. Praha (под печат). [Deykova 2016c: Deykova, Hr. Za gnezdoviya nachin na razpolagane na materiala v „Balgarskiya etimologichen rechnik“ – printsiipi, tseli, problemi. – In: *Moderní slovanská lexikografie*. Praha (in print).]
- Младенов 1941: Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Книгоиздателство Христо Г. Данов. [Mladenov 1941: Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Knigoizdatelstvo Hristo G. Danov.]
- Рачева 1996: Рачева, М. Към проблема за семантичната имплицитност в етимологичното проучване – следи от изчезнали думи в българския език. – *Български език*, XLVI, 1, с. 13 – 23. [Racheva 1996: Racheva, M. Kam problema za semantichnata implitsitnost v etimologichното prouchvane – sledi ot izcheznali dumi v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, XLVI, 1, 13 – 23.]
- Рачева 1999: Рачева, М. Към характеристиката на регресивното словообразуване в българския език. – В: *Актуални проблеми на българското словообразуване*. София: УИ „Св. Климент Охридски“ / АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 281 – 290. [Racheva 1999: Racheva, M. Kam harakteristikata na regresivното slovoobrazuvane v balgarskiya ezik. – In: *Aktualni problemi na balgarskoto slovoobrazuvane*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“ / AI „Prof. Marin Drinov“, 281 – 290.]
- Рачева 2003: Рачева, М. Към проблематиката на семантичната имплицитност. – *Studia etymologica Brunensia* 2, Praha, 163 – 178. [Racheva 2003: Racheva, M. Kam problematikata na semantichnata implitsitnost. – *Studia etymologica Brunensia* 2, Praha, 163 – 178.]
- Тодоров 1993: Тодоров, Т. Ат. Славянското ли происхождения болг. диал. *тòвлѣм* ‘откармливать’. – *Балканско езикознание/Linguistique balkanique*, XXXVI, 3, с. 281 – 284. [Todorov 1993: Todorov, T. At. Slavjanskogo li proishozhdenija bolg. dial. *тòвлѣм* ‘otkarmlivat’. – *Balkansko ezikoznanie/Linguistique balkanique*, XXXVI, 3, 281 – 284.]
- Тодоров 1994: Тодоров, Т. Ат. *Етимологични етюди. Произход на български думи*. София: ДИОС. [Todorov 1994: Todorov, T. At. *Etimologichni etyudi. Proizhod na balgarski dumi*. Sofia: DIOS.]
- Тодоров 1997 – 1998: Тодоров, Т. Ат. Неорганична гласна ò на мястото на а в родопски български думи, заети от турски. – *Български език*, XLVII, 4, с. 40 – 46. [Todorov 1997 – 1998: Todorov, T. At. Neorganichna glasna ò na myastoto na a v rodopski balgarski dumi, zaeti ot turski. – *Balgarski ezik*, XLVII, 4, 40 – 46.]

- Тодоров 1998: Тодоров, Т. Ат. Проблемите на заетата лексика в славянските етимологични речници. – В: *Славянска филология* 22, София, с. 123 – 128. [Todorov 1998: Todorov, T. At. Problemite na zaetata leksika v slavyanskite etimologichni rechnici. – In: *Slavyanska filologiya* 22, Sofia, 123 – 128.]
- Тодоров 2003: Тодоров, Т. Ат. Някои методологични проблеми при етимологизуване на българска лексика от славянски и неславянски произход. – *Български език*, L, 4, с. 80 – 88. [Todorov 2003: Todorov, T. At. Nyakoi metodologichni problem pri etimologizuvane na balgarska leksika ot slavyanski i neslavyanski proizvod. – *Balgarski ezik*, L, 4, 80 – 88.]
- Boček 2016: Boček, V. On tools for the classification and evaluation of (Slavonic) etymological dictionaries. – In: *Perspectives of Slavonic Etymology [Studia Etymologica Brunensia 19]*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 19 – 31.
- Deykova 2016d: Deykova, H. Probleme der bulgarischen Etymologie. Slawisch-balkanische Sprachinterferenz (Aus der Praxis des „Bulgarischen etymologischen Wörterbuchs“). – In: *Perspectives of Slavonic Etymology [Studia etymologica Brunensia 19]*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 65 – 74.

The Multi-Volume *Bulgarian Etymological Dictionary* – Results and Perspectives

Hristina Deykova

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences
hristina.deykova@gmail.com

Abstract

The paper presents the results of the work on the long-term research project of the Institute for Bulgarian Language Bulgarian Etymological Dictionary, from which 7 volumes have been published so far and the 8th volume (*тѣсам – фякалка*) is coming out of print. Emphasis is placed on the need for large teams in writing a multi-volume etymological dictionary of a scientific type, as well as on the lexicographic conception of dictionaries which include the total vocabulary of the respective language. The results of etymologizing a large number of dialectal words of native and foreign origin that are first explained, as well as the revision and correction of existing etymologies of common use and dialectal lexis, are mentioned. The contribution of the authors' team concerning methodological problems of the etymologization of Slavic and Balkan lexis in the Bulgarian language, as well as problems of elaboration of an etymological dictionary of nest type, are taken into account. It emphasizes the importance of Bulgarian Etymological Dictionary for the development of Bulgarian and Slavic etymology and Balkan linguistics and the necessity of its completion.

Keyword: *Bulgarian etymology, etymological dictionary, etymological practice*

Етнолингвистика

Перспективи на етнолингвистиката в Словакия (Върху примера на словашко-българското сътрудничество)¹

Катарина Женюхова

Славистичен институт „Ян Станислав“ при САН

katarina.zenuchova@savba.sk

Резюме

В изложението се представя актуалното състояние на етнолингвистичните изследвания в Словакия и върху примера на словашко-българското сътрудничество се посочват възможностите за активизиране на проучванията в рамките на това научноизследователско направление. Представя се преглед на резултатите от развиващото се международно сътрудничество в рамките на двустранния проект *Модел на съпоставително изследване на езика и културата на българи и словаци*.

Ключови думи: народна култура, народен език, етнолингвистика, езикова картина на света, Словакия, България

Етнолингвистиката като млада научна дисциплина борава в научноизследователската среда с понятията етническа принадлежност, народ, език и култура в най-широкия смисъл на думата. Езикът като културен феномен и средство за общуване се използва в контекста на всяка нация в единство с нейната традиционна духовна култура (обичаи, обреди, вярвания, словесен фолклор), както и с всички обекти и елементи на материалната ѝ култура. Модерните етнолингвистични изследвания до известна степен прилагат и по-широко възприемания предмет на етнолингвистиката, като за изходна точка приемат не само традиционната народна култура и език. На преден план извеждат понятието „езикова картина на света“. Съдържанието на това понятие не се ограничава само до комуникацията и изследването на фолклорни текстове, но в синхронен и диахронен аспект интензивно преминава в комуникационното пространство на отделните пластове на съвременния книжовен език. Предметът на етнолингвистиката не се свежда само до народния език, фолкора или народната култура, но включва всички разновидности на езика, включително книжовния, в рамките на целия спектър на историческото и синхронното проучване (Bartmiński 2016: 33).

Въпреки широките и многоспектрни етнолингвистични проучвания етнолингвистиката в Словакия е по-скоро онеправдана наука и няма дълга традиция. В останалите страни, които провеждат интензивни славистични изследвания, не се пренебрегват етнолингвистичните

¹ Статията е изготвена във връзка с грантов проект VEGA (2/0045/2017 – 2020) *Състояние и перспективи на етнолингвистичните изследвания в Словакия / State and Prospects of Ethnolinguistic Research in Slovakia*.

проучвания, използващи не само методите на когнитивната наука, но и методологията от синхронно-диахронен характер. Етнолингвистиката има богата традиция предимно в два изтъкнати научни центъра – в Русия и в Полша, но е добре развита и в България, Хърватия, Беларусия, Сърбия и Украйна. Забележителни резултати постига люблинската етнолингвистична школа под ръководството на Йержи Бартмински, съсредоточена особено върху когнитивното етнолингвистично изследване, преминаващо рамките на народния език и народната култура. Изследователите на софийския център за етнолингвистични изследвания под ръководството на Мария Китанова се насочват предимно към етнолингвистиката на народната терминология и културните концепти. Интересните теоретични и методологични вдъхновения, свързани с теренно проучване на руските етнолингвисти в Словакия, ни подтикваат нас, словашките изследователи, да отделим особено внимание на въпросите на етнолингвистиката, разбира се, в непрекъсната връзка с досегашните етнографски, фолклористични и диалектоложки източници и изследвания, успешно реализирани в Словакия. Именно постиженията на етнолингвистичните проучвания на словашката култура са важен елемент от мозайката на езиковата картина на света на славяните.

Ключовите понятия и методологическите подходи към систематични етнолингвистични изследвания са формулирани от Никита Илич Толстой, основател на руската етнолингвистична школа. Тази школа е насочена към проблематиката на реконструкция на старославянската духовна култура въз основа на данни от езика, фолклора, религиозните представи и обреди, интересува се от въпросите за символите в езика и културните кодове и категории (Толстой, Толстая / Tolstoj, Tolstaja 2013). Руските етнолингвисти обръщат внимание на различни области на духовната култура: календарната и семейната обредна традиция, демонологията, символиката на растенията, животните и други теми, които могат да се разглеждат не само в границите на един език, народ и култура, но и в целия спектър от славянски и неславянски езици, формиращи различни ареали, например карпатския, който се отнася и за Словакия (тук може да се посочи *Общекарпатский диалектологический атлас*, I – VII, 1987 – 2003), също така балканския, южнославянския, източнославянския, западнославянския и под. Постиганията на почти 30-годишния труд на московската етнолингвистична школа, в който са взели участие цели групи изследователи, а също така и архивни работници и редактори, са представени освен в някои частични трудове и специални монографии и в 5-томната енциклопедия *Славянские древности* (1995 – 2012). Това е първото енциклопедично дело на традиционната духовна култура на всички славянски народи в нейното историческо развитие през две хилядолетия, което представя бележити културни концепти, обредни реалии, празници, герои, традиции, обичаи, където въз основа на контрастивен анализ се посочват сродните и различните черти на славянските култури. Чрез своята концепция, методологически подход, изчерпателна широта на тематиката, чрез значителния периметър на ексцерпирания и анализиран материал и чрез структурата на отделните статии етнолингвистичният речник е не само просто изложение на фактите, но съдейства на своите ползватели да се доближат до самото същество на механизмите на културата, до начините на концептуализация и категоризация на света, характерни за носителите на стойностите на традиционната народна култура.

Не случайно привеждаме примера с този грандиозен речников труд, предоставящ реконструкция на картината на традиционната култура на всички славянски народи. Прави впечатление, че някои явления от словашката традиционна култура не са адекватно представени в труда поради няколко причини. Една от тях е свързана с обстоятелството, че голяма част от събрания словашки материал, който се намира в словашките ръкописни архиви, или материалите, събрани за нуждите на речниковото дело на словашкия език, не са ексцерпирани систематично и не са подготвени за по-нататъшната им обработка. Освен непълното издание на *Речника на словашките диалекти* (*Slovník slovenských nářečí* 1994, 2006) няма други тематични речници, посветени на избрана област на културата, например на митологическите или демонологическите представи. Системата на словашките културни концепти не е изготвена дори на ниво основни

етнографски извори. Докато в областта на славянската лексикография още от 60-те години на миналия век са създадени редица енциклопедични справочници и специални монографии, в словашката научна среда трудовете от този тип липсват.

Някои области на словашката традиционна култура, които са в научния кръгзор на етнолингвистите, са обработени в няколко енциклопедични справочника, например в двутомната *Енциклопедия на народната култура на Словакия* (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I, II 1995) или в енциклопедичния труд *Словакия* (Slovensko 1975), които имат по-скоро обобщаващ характер и не покриват всички области на народната култура.

Изследванията на традиционната народна култура в Словакия са били съсредоточени предимно в Етнографския институт, по-късно в Института за етнология при САН, където се намира и архивът на записи от теренни изследвания, реализирани през последните 60 години; картотеката на словашките диалекти, историческата лексика и етимоложките изследвания се намират в Института за словашки език „Людовит Щур“ при САН. Много ценна информация за народната терминология и названията на явленията от традиционната народна култура предоставя *Етнографският атлас на Словакия* (Etnografický atlas Slovenska 1990), общо дело на етнографи, езиковеди и фолклористи. В този контекст особено значение има лингвистичният *Атлас на словашкия език*, създаден благодарение на колектива от езиковеди под ръководството на Йозеф Штолц, както и горепосоченият *Речник на словашките диалекти* (Slovník slovenských nářečí, от който досега са излезли два тома, обработващи лексиката на словашките диалекти в речникови статии от буквата А до буквата П) и *Историческият речник на словашкия език*, включващ лексикален материал от предкнижовната епоха от развитието на езика (Historický slovník slovenského jazyka, I – VII, 1991 – 2008).

Освен споменатите съвременни лексикографски трудове, разбира се, съществуват по-стари словашки речници от 17. и 18. век, включващи тази част от лексикалния материал, която е характерна за конкретен регион или тематична област (Žeňuchová 2017: 14 – 16).

Трудовете на Емилия Хорватова съдържат редица ценни сведения за обредите и обичаите (Horváthová 1968; Horváthová 1972); вярванията и вампиризмът са обработени в студията на Й. Мяртан, основана на фактически материал, събран по време на теренно проучване в Източна Словакия (Mjartan 1953); преденето и тъкачеството са обработени от Й. Зайонц (Zajonc 2004); народните храни са описани в трудовете на Р. Столична (Stoličná 2000; Stoličná 2004); на отделни области на традиционното народно облекло са обърнали внимание Моймир Бенжа (Benža 2015), Соня Ковачевичова (Kovačevićová 1955), Ярмила Паткова (Pátková 1957), Виера Носальова (Nosáľová 1983). Из областта на издаване на фолклорни източници са на разположение трудовете на Виера Гашпарикова в жанровата област на народната проза (Slovenské ľudové rozprávky I – III, 1993 – 2004); паремииологичните жанрове са обработени от Зузана Профантова (Profantová 1986). Във връзка с издаването на източниците на словашкия фолклор е необходимо да се изтъкне, че много от ръкописните сборници с фолклорни текстове, имаме предвид например сбирките на словашките диалектолози от края на 19. и началото на 20. век или по-новите диалектоложки записи, които могат да бъдат използвани при фолклорните и етнолингвистичните изследвания, не са обработени и са недостъпни. През 2014 г., след повече от сто години, бяха издадени събрани диалектни записи на Самуел Цамбел (Žeňuchová 2014), в ръкописно наследство се съхраняват и много други. Смятаме за изключително полезно, че през последните години се обръща по-детайлно внимание върху редакционната практика на романтичните събирачи на народни приказки (Pácalová 2015a; Pácalová 2015b).

Необходимо е да се припомни, че етнолингвистически ориентиранията изследвания на словашката култура са били реализирани от чуждестранни етнолингвисти. Към най-старите трудове на чуждестранната етнолингвистика принадлежи и кандидатската дисертация на беларуската авторка Н. И. Зайцева (Зайцева / Zajceva 1978). Необходимо е да се споменат и проучванията на руските етнолингвистки Марина Валенцова, Елена Узеньова, Марфа Толстая, Валерия Колосова (Колосова / Kolosova 2014), както и на беларуските лингвистки Татяна Володзина и Инна

Шведова. В своите трудове авторките се облягат върху изворов материал, почерпан от собствения им теренни изследвания или от по-стари фолклорни и етноложки, евентуално лингвистични източници. През 2016 г. в Москва бе публикувана монографията на Марина Валенцова, посветена на народния календар на чехи и словаки (Валенцова / Valencova 2016).

С цел активизиране на етнолингвистичните изследвания през 2015 г. в Славистичния институт „Ян Станислав“ при САН в сътрудничество с Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН бе поставено началото на проект, насочен към създаване на компаративен модел на народната култура на българи и словаки (*A Model of Comparative Research of Fragments of the Folk Culture in Bulgarian and Slovak Languages*). В общия проект е включена група учени от Българската академия на науките: Мария Китанова, Палмира Легурска, Калина Мичева-Пейчева. Словашката страна е представена от Петер Женьох, Мария Кошкова и Катарина Женьохова. В рамките на проекта бяха реализирани няколко научни командировки на българските колеги в Словакия и на словашките участници в България. Необходимо е да споменем и първите резултати от развиващото се сътрудничество. На страниците на научното списание *Slavica Slovaca* бе публикувана обзорна студия, обобщаваща методологическите подходи на етнолингвистичните школи, автор на която е Мария Китанова, ръководител на Секцията за етнолингвистика към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН (виж Китанова / Kitanova 2015).

Важна роля в контекста на резултатите от словашко-българското научно сътрудничество бе отредена и на международната научна конференция *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach* (Братислава 5 – 7 октомври 2016), в която взеха участие словашки, български, руски, украински, беларуски и полски учени, които представиха актуални резултати от изследванията на езиковата картина на света в славянската духовна култура. Докладите, обработени под формата на научни студии, бяха публикувани в сборника *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach (zo slovanskej etnolingvistiky)* (*Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach* 2017). От 2017 г. в Славистичния институт „Ян Станислав“ при САН започна да се реализира проект на националната изследователска агенция ВЕГА, насочен към систематизация на етнографски, фолклорни и лингвистични източници, необходими за изследването на изворовата база, насочена към образа на духовната култура на Словакия.

Синхронно-диахронното изследване, основано върху проучването на познатото по-ново състояние на езика и културата в сравнение с по-старите периоди на тяхното развитие, предлага нови възможности за опознаване на континуитета на словашкия език и културната среда в карпатския регион, както и в славянското и широкото европейско пространство.

Цитирана литература / References

- Валенцова 2016: Валенцова, М. М. *Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект*. Москва: Издательство Индрик. [Valencova 2016: Valencova, M. M. *Narodnyj kalendar 'chehov i slovakov. Etnolingvisticheskiy aspekt*. Moskva: Izdatel'stvo Indrik.]
- Зайцева 1978: Зайцева, Н. И. *Мифологическая лексика в чешском и словацком языках*. Кандидатская диссертация. Минск 1978. [Zajceva 1978: Zajceva, N. I.: *Mifologicheskaja leksika v cheshskom i slovackom jazykah*. Kandidatskaja dissertacija. Minsk 1978.]
- Китанова 2015: Китанова, М. Етнолингвистиката на границата между две столетия. – *Slavica Slovaca*, 50, 2, 103 – 115. [Kitanova 2015: Kitanova, M. Etnolingvistikata na granitsata mezhdu dve stoletiya. – *Slavica Slovaca*, 50, 2, 103 – 115.]
- Колосова 2014: Колосова, В. «Медвежи» растения в словацком языке. – *Slavica Slovaca*, 49, 1, 31 – 36. [Kolossova 2014: Kolossova, V. «Medvezh'i» rastenija v slovackom jazyke. – *Slavica Slovaca*, 49, 1, 31 – 36.]
- Славянские древности 1995 – 2012: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Том 1 – 5. Москва: Международные отношения, 1995, 1999, 2004, 2009, 2012. [Slavjanskije drevnosti 1995 – 2012:

- Slavjanskije drevnosti. Jetnolingvisticheskij slovar'*. Tom 1 – 5. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1995, 1999, 2004, 2009, 2012.]
- Tolstoj, Tolstaja 2013: Толстой, Н. И., С. М. Толстая. *Славянская этнолингвистика. Вопросы теории*. Москва: Институт славяноведения РАН. [Tolstoj, Tolstaja 2013: Tolstoj, N. I., S. M. Tolstaja. *Slavjanskaja jetnolingvistika. Voprosy teorii*. Moskva: Institut slavyanovedenija RAN.]
- Bartmiński 2016: Bartmiński, J. *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Preklad Irena Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Benža 2015: Benža, M. *Tradičný odev Slovenska/ Traditional Clothing of Slovakia*. Bratislava: ÚĽUV.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I, II 1995: Botík, J., P. Slavkovský (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. I – II. Bratislava: Veda, 1995.
- Etnografický atlas Slovenska 1990: *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Etnografický ústav SAV, Slovenská kartografia.
- Historický slovník slovenského jazyka, 1. – 7. 1991 – 2008: *Historický slovník slovenského jazyka*, 1. – 7 zv., Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV.
- Horváthová 1968: Horváthová, E. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava: Tatran.
- Horváthová 1972: Horváthová, E. Zo zvykoslovných a poverových reálií na hornom Spiši. – *Slovenský národopis*, 20, č. 3, 484 – 503.
- Kovačevičová 1955: Kovačevičová, S. *Ľudový odev v Hornom Liptove*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Mjartan 1953: Mjartan, J. Vampírske povery v Zemplíne. – *Slovenský národopis*, 1, 107 – 134.
- Nosáľová 1983: Nosáľová, V. *Slovenský ľudový odev*. Martin: Osveta.
- Pácalová 2015a: Pácalová, J. *Codexy tisoenské. K prameňom slovenských rozprávok*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Pácalová 2015b: Pácalová, J. *Rozprávky Janka Rimavského*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Pátková 1957: Pátková, J. *Ľudový odev v okolí Trnavy*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Profantová 1986: Profantová, Z. *Dúha vodu pije*. Bratislava: Tatran; Slovenské svadby. Zost. Milan Leščák. Bratislava: Vydavateľstvo Prebudená pieseň, 1996.
- Slovenské ľudové rozprávky 1 – 3, 1993 – 2004: *Slovenské ľudové rozprávky*. 1. Západné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928 – 1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. B. Filová, V. Gašparíková. Bratislava: Veda, 1993; *Slovenské ľudové rozprávky*. 2. Stredné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928 – 1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda, 2002; *Slovenské ľudové rozprávky*. 3. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928 – 1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda, 2004; Gašparíková, V. Katalóg slovenskej ľudovej prózy I., II. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1991, 1992.
- Slovensko 1975: *Slovensko. Ľud*. 2. časť. Ved. red. B. Filová a J. Mjartan. Bratislava: Obzor.
- Slovník slovenských nárečí 1994, 2006: *Slovník slovenských nárečí*. 1. a 2. zväzok. Ved. red. Ivor Ripka. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 1994, 2006.
- Stoličná 2000: Stoličná, R. *Tradičná strava Slovenska. (Prírodné, historické, etnokulinárne, náboženské a sociálne aspekty)*. Bratislava: Veda.
- Stoličná 2004: Stoličná, R. *Jedlo ako kľúč ku kultúre. Geneticko-historické a sémantické aspekty nášho stravovania*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Zajonc 2004: Zajonc, J. Tradičné predstavy a názory spojené s pradením a tkaním. – *Slovenský národopis*, 52, 4, 349 – 403.
- Žeňuchová 2014: Žeňuchová, K. *Zbierka ľudovej prózy Samuela Cambela. Prameň k výskumu rozprávačskej tradície na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov.
- Žeňuchová 2017: Žeňuchová, K. Stav a perspektívy etnolingvistického výskumu na Slovensku. – In: Žeňuchová, K., Kitanova, M., Žeňuch, P. (eds.). *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach (zo slovanskej etnoligvistiky)*. Bratislava – Sofia: 2017, 11 – 18.

Žeňuchová, Kitanova, Žeňuchová 2017: Žeňuchová, K., M. Kitanova, P. Žeňuch. *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike. [Žeňuchová, K., M. Kitanova, P. Žeňuch. *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ pri BAN, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike.]

Perspectives of Ethnolinguistics in Slovakia (On Example of Slovak-Bulgarian Cooperation)

Katarína Žeňuchová

Jan Stanislav Institute of Slavistics Slovak Academy of Sciences

katarina.zenuchova@savba.sk

Abstract

The article describes the current state of ethnolinguistic research in Slovakia. It expresses ways of potential activation of ethnolinguistic research on an example of Slovak-Bulgarian cooperation and brings overviews of results which this partnership has accomplished within *A Model of Comparative Research of Fragments of the Folk Culture in Bulgarian and Slovak Languages*.

Keywords: *national culture, national language, ethnolinguistics, language image of the world, Slovakia, Bulgaria*

Итоги и перспективы совместных проектов Института болгарского языка БАН и Института славяноведения РАН в третьем тысячелетии: этнолингвистика

Елена Узенёва

Институт славяноведения РАН, Москва

lenzen@mail.ru

Резюме

В статье се представят резултатите от съвместните проекти на Института за български език при БАН и Института по славянознание при РАН. Прави се анализ и на постиженията на българската этнолингвистична школа. Разглеждат се основните приноси на българските учени в областта на диалектната лексикография, лексикологията и терминологията на традиционната народна култура.

Ключови думи: *этнолингвистика, български език, традиционна народна култура, научна школа*

В 2017 году Институт болгарского языка им. проф. Любомира Андрейчина Болгарской академии наук отмечает свое 75-летие. С 1942 года Институт прошел славный путь, задавая и сохраняя высокие стандарты научной работы. Коллектив Института всегда отличали не только высокий профессионализм, но также творческий, инновационный подход к предмету исследований: в нем сложились уникальные научные коллективы и школы. Столь значимый юбилей Института – еще один повод посмотреть назад, оценить пройденный его сотрудниками путь, его вклад в мировую славистику, в международное межакадемическое сотрудничество.

Взаимодействие между нашими институтами насчитывает уже шестьдесят пять лет. И всегда это сотрудничество носило междисциплинарный характер, охватывая различные сферы современной лингвистики: палеославистика, история языка, лексикология, лексикография, диалектология, лингвогеография, этнолингвистика и др. Однако в различные исторические периоды предпочтение отдавалось какому-либо из указанных научных направлений.

Нередко результаты совместных творческих усилий российских и болгарских ученых получали высокую оценку академического руководства и научного сообщества. Так, в 2014 году награду фонда «Академик Владимир Георгиев» получил коллективный языковедческий труд *Речник на книжовния български език на народна основа (върху текст на Тихонравовия дамаскин)* (Речник / Rechnik 2013), ответственным редактором которого была проф. Е. И. Дёмина, к сожалению, рано ушедшая из жизни. Работа над этим словарем велась несколько десятков лет.

В 2015 году награду Института как книга года получил *Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА). Серия фонетико-грамматическая. Болгарские материалы. Выпуск 1. Рефлексы *ѣ. Выпуск 2а. Рефлексы *ѧ. Выпуск 2б. Рефлексы *ѧ. Выпуск 3. Рефлексы *ы, *ѧ, *ы, *ы. Выпуск 4а. Рефлексы *ѧ, *ѧ. Выпуск 4б. Рефлексы *ѧ, *ѧ. Вторичные гласные.* Издательство

„Проф. Марин Дринов“, София, 2015. Ответственный редактор Л. Э. Калнынь. Л. Василева, Хр. Дейкова, Сл. Керемидчиева, М. Котева, К. Първанов (ОЛА / OLA 2015). Это было признанием бесценного вклада болгарских диалектологов (после возвращения в комиссию в 2005 году) в многолетнюю работу международного проекта всех славянских стран и международную славистику в целом.

Еще одним важным моментом сотрудничества с Россией начала 2000-х годов была публикация болгарских материалов ОКДА – Общекарпатского диалектного атласа – в 2008 году, спустя почти 40 лет после выхода Болгарии из международного проекта. Благодаря усилиям сотрудников ИБЕ БАН Лиляны Василевой, Славки Керемидчиевой, Марияны Витановой уникальные данные болгарских диалектов стали достоянием научной общественности. К печати были подготовлены все собранные полевые материалы из 15 сел. Карпатские материалы увидели свет в серийном издании Института славяноведения РАН, совместном сборнике научных трудов *Карпато-балканский диалектный ландшафт: язык и культура*, посвященном памяти известного российского карпатиста Г. П. Клепиковой (КБДЛ / KBDL 2008). Выход этого труда болгарских ученых имел как научно-практическое, так и теоретическое значение в области компаративистики для выявления взаимовлияний в сфере лексики между типологически различными языками.

Особое место в нашем двустороннем сотрудничестве принадлежит этнолингвистике, относительно молодому, но активно развивающемуся направлению в современном языкознании. Московская этнолингвистическая школа, созданная акад. Н. И. Толстым в начале семидесятых прошлого века, разрабатывает комплексное направление исследований славянской традиционной духовной культуры на основе данных языка, фольклора, верований, обрядов всех славянских народов. В 90-е годы XX века в Институте болгарского языка БАН при активном содействии тогдашнего директора института член-корр. БАН Тодора Бояджиева была создана Секция по ономастике и этнолингвистике¹. В ее состав тогда вошли молодые и перспективные ученые, имевшие опыт работы в диалектологии и воспринявшие идеи академика Н. И. Толстого о новых, этнолингвистических, возможностях изучения лексики и терминологии традиционной духовной культуры славян. С тех пор научные контакты и дружеские связи между коллегами Секции этнолингвистики ИБЕ БАН и Отдела этнолингвистики и фольклора ИСл РАН не прерывались. Перечень тем, разрабатываемых в рамках совместных проектов, свидетельствует о широком спектре исследованных проблем:

- Тематичен речник: Раждане. Сватба. Погребение. 2004 – 2006 г.
- Карпината на света в в българските пословици и поговорки. 2006 – 2008 г.
- Концептът *свой – чужд* в българския език. 2009 – 2011 г.
- Културна идентичност в глобализация се свят. 2012 – 2014 г.

Однако, совместными проектами работа Секции этнолингвистики, разумеется, не ограничивалась. Члены ее коллектива творчески применяли методы и концепции разных этнолингвистических школ, в частности, московской (рук. проф. С. М. Толстая) и люблинской (рук. проф. Ежи Барминьский). Болгарским коллегам, безусловно, удалось создать собственную методологию, свой подход к изучению лексического наследия духовной культуры своего народа, исследовать свой тематический круг различных сфер традиционной культуры. За прошедшие годы результаты научной работы сотрудников Секции этнолингвистики ИБЕ БАН увидели свет как в коллективных трудах: Тематичен речник на народния календар. София, 2008; Човешкият живот: раждане, сватба, погребение. Тематичен речник на българската семейна обрядност. София, 2012 (Легурска, Китанова / Legurska, Kitanova 2008; Легурска, Павлова, Китанова / Legurska, Pavlova, Kitanova 2012), так и в индивидуальных монографиях, которыми они обогатили фонд как национальной, так и международной славистики (Барболова / Barbolova 2006; Китанова / Kitanova 2010; Витанова / Vitanova 2012; Легурска / Legurska 2015 и др.).

¹ Под названием Секция этнолингвистики существует с 2008 г.

Своеобразным международным признанием заслуг болгарской этнолингвистики стало избрание руководителя Секции, профессора, д-ра Марии Китановой членом Комиссии по этнолингвистике при Международном комитете славистов на XIV Международном съезде славистов в Охриде в 2008 г., а также ее участие в международном проекте европейского масштаба «Аксиологический словарь славян и их соседей» (EUROJOS) под руководством Е. Барминьского.

Одним из наиболее значимых трудов болгарских этнолингвистов стал подготовленный к публикации коллективом авторов, но пока не увидевший свет, словарь народной культуры: *Язык. Этнос. Культура. Словарь народных терминов, связанных с болгарскими обрядами, обычаями и верованиями* (София, 2011). Отметим, что представить в рамках одного издания лексику всей традиционной народной культуры болгар – задача весьма сложная. Мы можем с уверенностью констатировать, что авторы словаря с ней успешно справились. Опираясь на опыт разных этнолингвистических школ (немецкой, московской, люблинской), в области лексикографии в том числе, болгарским коллегам удалось творчески подойти к поставленной задаче и новаторски реализовать ее, исходя из своеобразия болгарской народной традиции и ментальности.

Лексический материал оформлен как энциклопедия народной духовной культуры болгар, как тезаурус, корпус народных терминов, связанных с болгарскими обрядами, обычаями и верованиями. Данный словарь представляет собой опыт семантической реконструкции языковой картины мира болгар.

Оригинальное приложение разработок Московской этнолингвистической школы к болгарскому материалу позволило авторам поставить в центр внимания словаря ментальный знак – культурный символ, репрезентантами которого могут быть как языковые единицы (слова, словосочетания и языковые клише), так и экстралингвистические реалии – предметы, действия, свойства, лица и т.д., которые имеют символическое значение.

В словаре представлен широкий спектр тем: календарная обрядность, семейная обрядность, народное право, мифология. Особое внимание уделено терминологии родства, одной из важнейших сфер лексики и традиционной культуры, что придает словарю дополнительную ценность. Названия растений и животных включены только в тех случаях, когда они играют особую роль в обряде. Только для растений даются латинские названия во избежание неточностей интерпретации обрядности различных регионов Болгарии.

В труде представлен богатый пласт диалектной лексики со всех областей болгарской языковой и этнической территории. Эта лексика и терминология, по большей части, впервые вводится в научный оборот. Для диалектных лексем, являющихся заглавными в словарной статье, почти всегда представлены фонетические, акцентологические или словообразовательные варианты. Последовательно дается контекст функционирования лексем.

Словарь имеет солидную источниковую базу – это и опубликованные письменные источники, материалы из диалектных, этнографических и фольклорных архивов, а также собственные полевые материалы некоторых авторов труда.

Такое издание может найти практическое применение в образовательной деятельности, поскольку имеет в качестве адресата широкий круг читателей. Результаты настоящего труда послужат и задачам преподавания различных гуманитарных дисциплин – языкознания, филологии, фольклора, этнографии (этнологии) – в вузах и школах, а также для дальнейших разработок конкретных тем из области этнографии, этнолингвистики, фольклористики, истории культуры болгар и других славянских народов.

Словарь является уникальным в своем роде лексикографическим трудом для болгарской научной традиции: основанный на диалектной лексике, толковый по типу, энциклопедический и междисциплинарный по своему характеру и этнолингвистический по содержанию. Впервые терминология болгарской народной духовной культуры представлена в словарном виде во всей полноте. Подобных синтетических этнолингвистических трудов, посвященных традиционной

болгарской духовной культуре, до сих пор не было. Исследование может стать теоретической и эмпирической основой дальнейшего изучения традиционной духовной культуры болгар, а также базой для изучения самой культуры, ее структуры, механизмов, основных категорий и концептов. Словарь будет исключительно полезен как болгарским, так и зарубежным ученым. Мы выражаем надежду, что он будет непременно издан в ближайшее время.

В названии нашей статьи были заявлены не только результаты совместной работы, но и возможные перспективы. Таковым мне представляется двусторонний, даже многосторонний научный проект, объединяющий уже созданные или создающиеся национальные базы диалектной лексики и фразеологии, связанной с различными сферами народной культуры. Возможно и в общеевропейском контексте.

В заключении мне бы хотелось выразить надежду на то, что наше совместное сотрудничество в области языкознания не прервется, а будет и далее столь же разносторонним и взаимно обогащающим, и впредь будет иметь важное значение и вносить свой вклад в болгаристику и славистику обеих стран. Основанием для такой уверенности является тот факт, что в нашу работу вливаются свежие силы молодых ученых обеих институций.

Литература / References

- Барболова 2006: Барболова, З. *Имената за забрадка в българския език. Етнолингвистичен анализ*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. [Barbolova 2006: Barbolova, Z. *Imenata za zabradka v balgarskiya ezik. Etnolingvistichen analiz*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.]
- Витанова 2012: Витанова, М. *Човек и свят. Лингвокултурологични проучвания*. София: Бул-Корени. [Vitanova 2012: Vitanova, M. *Chovek i svyat. Lingvokulturologichni prouchvaniya*. Sofia: Bul-Koreni.]
- КБДЛ 2008: *Карпато-балканский диалектный ландшафт: язык и культура*. Памяти Г. П. Клепиковой. Москва: Пробел-2000. [KBDL 2008: *Karpato-balkanskij dialektnyj landshaft: jazyk i kul'tura*. Pamjati G. P. Klepikovej. Moskva: Probel-2000.]
- Китанова 2010: Китанова, М. *Етнолингвистични етюди*. Велико Търново: Знак'94. [Kitanova 2010: Kitanova, M. *Etnolingvistichni etyudi*. Veliko Tarnovo: Znak'94.]
- Легурска, Китанова 2008: Легурска, П., М. Китанова. *Тематичен речник на народния календар*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. [Legurska, Kitanova 2008: Legurska, P., M. Kitanova. *Tematichen rechnik na narodniya kalendar*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.]
- Легурска, Павлова, Китанова 2012: Легурска, П., Н. Павлова, М. Китанова. *Човешкият живот: раждане, сватба, погребение. Тематичен речник на българската семейна обредност*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. [Legurska, Pavlova, Kitanova 2012: Legurska, P., N. Pavlova, M. Kitanova, *Choveshkiy zhivot: razhdane, svatba, pogrebenie. Tematichen rechnik na balgarskata semeyna obrednost*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.]
- Легурска 2015: Легурска, П. *Съпоставителни анализи и национална специфика на лексиката*. София: ЕТО. [Legurska 2015: Legurska, P. *Sapostavitelni analizi i natsionalna spetsifika na leksikata*. Sofia: ETO.]
- ОЛА 2015: *Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА). Серия фонетико-грамматическая. Болгарские материалы. Выпуск 1. Рефлексы *ѣ. Выпуск 2а. Рефлексы *ѣ. Выпуск 2б. Рефлексы *ѣ. Выпуск 3. Рефлексы *ѣ, *ѣ, *ѣ, *ѣ. Выпуск 4а. Рефлексы *ѣ, *ѣ. Выпуск 4б. Рефлексы *ѣ, *ѣ. Вторичные гласные*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. [OLA 2015: *Obshcheslavjanskij lingvisticheskiy atlas (OLA). Serija fonetiko-grammaticheskaja. Bolgarskie materialy. Vypusk 1. Refleksy *ѣ. Vypusk 2a. Refleksy *ѣ. Vypusk 2б. Refleksy *ѣ. Vypusk 3. Refleksy *ѣ, *ѣ, *ѣ, *ѣ. Vypusk 4a. Refleksy *ѣ, *ѣ. Vypusk 4б. Refleksy *ѣ, *ѣ. Vtorichnye glasnye*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.]
- Речник 2013: *Речник на книжовния български език на народна основа (върху текст на Тихонравовия дамаскин)*. София: Валентин Траянов. [Rechnik 2013: *Rechnik na knizhovniya balgarski ezik na narodna osnova (varhu tekst na Tihonravoviya damaskin)*. Sofia: Valentin Trayanov.]

Приложение

Перечень совместных научных проектов ИБЕ БАН и ИСл РАН в рамках межакадемического сотрудничества между БАН и РАН

- «Славянские языки: история, диалектология, этнолингвистика и современная языковая ситуация» (2006 – 2008)
«Социокультурное взаимодействие языков в Центральной и Юго-Восточной Европе: история и современность» (2009 – 2011)
«Язык и культура в эпоху глобализации» (2012 – 2014)

Список научных трудов, подготовленных совместными усилиями и при участии ученых ИБЕ БАН и ИСл РАН

1. Карпато-балканский диалектный ландшафт: язык и культура. Памяти Г. П. Клепиковой. Редколлегия: А. А. Плотникова (отв. ред.), М. И. Толстая, О. В. Трефилова, В. В. Усачева. Москва, 2008.
2. Категория родства в языке и культуре славян. Редколлегия: С. М. Толстая (отв. ред.), Т. А. Агапкина, Е. С. Узенева. Москва, 2009.
3. Славянский мир в третьем тысячелетии 2010. Славянские народы: векторы взаимодействия в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе. Отв. ред. Е. С. Узенева. Москва, 2010.
4. Сборник научных статей «Язык Библии. Лингво-текстологические исследования». Отв. ред. Г. К. Венедиктов, Е. Мирчева. Москва, 2012.
5. Речник на книжовния български език на народна основа (върху текст на Тихонравовия дамаскин). Отговорен редактор – проф. Е. И. Дьомина. София: Валентин Траянов, 2013.
6. Славяне-мусульмане на Балканах: язык, культура, идентичность. Сборник научных статей. Отв. ред. Е. С. Узенева. Москва, 2014. 312 с.
7. Славянский мир в третьем тысячелетии: человек, общество, народ в истории, языке и культуре. Отв. ред. Е. С. Узенева. Москва, 2014. 360 с.
8. Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА). Серия фонетико-грамматическая. Болгарские материалы. Выпуск 1. Рефлексы *ё. Выпуск 2а. Рефлексы *ѐ. Выпуск 2б. Рефлексы *ѡ. Выпуск 3. Рефлексы *ѣ, *ѣг, *ѣл, *ѣл. Выпуск 4а. Рефлексы *ѣ, *ѣ. Выпуск 4б. Рефлексы *ѣ, *ѣ. Вторичные гласные. Ответственный редактор Л. Э. Калнын. Л. Василева, Хр. Дейкова, Сл. Керемидчиева, М. Котева, К. Първанов. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2015.
9. Славянский мир в третьем тысячелетии: Ратный подвиг и мирный труд в истории и культуре славянских народов. Отв. ред. Е. С. Узенева. Москва, 2015. 457 с.

Results and Prospects of Joint Projects IBL BAS and ISS RAS In the Third Millennium: Ethnolinguistics

Elena Uzeneva

Institute for Slavic Studies RAS, Moscow

lenzen@mail.ru

Abstract

The article is devoted to the analysis of the results both from the joint projects of the two academic institutes and independently achieved by a Bulgarian ethnolinguistic school. The main contributions of Bulgarian scholars in the field of dialectal lexicography, lexicology and terminology of traditional folk culture are presented.

Keywords: *ethnolinguistics, Bulgarian language, traditional culture, science school*

Компютърна лингвистика

The Bilateral Collaboration for the Post-BalkaNet Extension of the Bulgarian and the Romanian Wordnets

Verginica Barbu Mititelu^a, Svetlozara Leseva^b, Dan Tufiş^c

**Romanian Academy Research Institute for Artificial Intelligence Mihai Drăgănescu^{a,c}
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin, Bulgarian Academy of Sciences^b
vergi@racai.ro, zarka@dcl.bas.bg, tufis@racai.ro**

Abstract

Natural language-based applications benefit from the existence of language resources, from their richness and the diversity of the encoded information. The focus of this paper is on two such resources, namely the Bulgarian and the Romanian wordnets, which have been being developed since 2001, more or less in parallel, but with the similar and clear understanding of their value and of the kind of linguistic knowledge they contain. After briefly presenting the history of the two wordnets, we emphasise the methodology and the results of two bilateral projects run by our institutes, meant to increase the interconnectivity of our wordnets and, as a consequence, their effectiveness in language processing.

Keywords: *wordnet, Bulgarian, Romanian, derivational relations*

1. Introduction

Nowadays, natural languages are widely used in the electronic medium and the content available there is highly questioned, searched for and processed by human and machine users alike. The penetration rate of Internet among Bulgarians and Romanians is 59% and, respectively, 56.3%, which represent 0.7% and, respectively, 1.9% of the European Internet users (<http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>). The quantity of the texts written in Bulgarian and Romanian available on the 1 million most visited websites ensures them the 27th and, respectively, the 21st position in the top of the languages used on the Internet (https://en.wikipedia.org/wiki/Languages_used_on_the_Internet), which represent 0.2% and, respectively, 0.5% of the content of these websites.

A mere search for the answer to a question in any digital collection of data is an intricate task which requires access to language resources, i.e. repositories of linguistic knowledge. One such type of resource is the wordnet, i.e., a lexicon organized as a network containing in its nodes words structured in synonym sets denoting concepts and relations between them as edges. Such lexicons are readable by machines and can be used in processing texts in natural language. A wordnet is a language-specific resource, but its structuring semantic relations give rise to the possibility of having aligned wordnets for more languages. Aligned wordnets have their nodes put in correspondence and share the same structure.

In this paper we present the Bulgarian and the Romanian wordnets, one of the results of the fruitful collaboration between the Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin of the Bulgarian Academy of Sciences and the Romanian Academy Research Institute for Artificial Intelligence Mihai Drăgănescu. We will start with the context in which these wordnets have been being developed and will continue with the two teams' ceaseless concern for the development, enrichment, quality assurance and exploitation of these resources. Special attention will be paid to two bilateral projects in which our resources are being enriched at the moment.

2. The BalkaNet Project

The development of both the Bulgarian wordnet (BulNet) and the Romanian wordnet (RoWN) started in the BalkaNet project (Tufiş et al. 2004a), alongside with wordnets for Greek, Turkish, Serbian and enrichment of the Czech wordnet, whose development started in the EuroWordNet project (EWN) (Vossen 1999).

The methodology adopted by the two teams was roughly the same (Koeva et al. 2004; Tufiş et al. 2004b): a pool of English synsets from the Princeton WordNet (PWN henceforth) (Fellbaum 1998) were chosen to be implemented in the target languages, following two important principles: the hierarchy preservation principle (HPP) and the conceptual density principle (CDP) (Tufiş et al. 2004b). According to the former, hypernymy chains are transferable from one language to another, not necessarily with the same length. As a consequence, wordnets of similar languages look almost alike as far as their hypernymy hierarchies are concerned. The latter principle prevents the existence of dangling nodes in the network, so it ensures the top-down development of wordnets and also the interconnectivity of the existing nodes.

The procedure for the selection of the concepts to be implemented was agreed upon in the BalkaNet project (Tufiş et al. 2004a): three sets of core concepts were established, so as to ensure overlap with EWN and interlingual overlap of sets for the languages in BalkaNet: thus, the sets covered all base concepts from EWN, were frequent in corpora, observed the CDP and the available resources could help to their implementation.

An immediate consequence of HPP is the implementation of non-lexicalised synsets in the two languages. Whenever no literal could be found as an equivalent of an English synset, an empty synset was implemented in RoWN, while in BulNet a synset was retained with a single literal repeating the gloss and an explicit marker 'no lexicalization'.

Each team developed specific tools for the wordnet implementation, as well as for its validation (Koeva et al. 2004; Tufiş, Barbu 2004), as required by the available language-specific resources used for the wordnets creation. Besides the validation facilities offered by the development tools, standalone ones have also been created for the correctness and consistency of the networks, and for their quality assurance.

One important outcome of the BalkaNet project was the definition of a set of concepts specific to this geographic area. These concepts were called BILI concepts (Balkan InterLingual Indexes). Some of these concepts are common to all languages in the project, while others are specific to the language for which they were proposed.

Besides these similarities, there is one important distinction between the two wordnets, still holding today, namely the way sense number is assigned to the literals in the synsets. Whereas for BulNet these are randomly assigned in the order of creation of new synsets, in RoWN they are taken from the electronic format of the Explanatory Dictionary (Coteanu et al. 1996), thus reflecting the various main senses of a word and also the relatedness (following from semantic evolution of those words) between the secondary senses and these main ones. This nested way of numbering the senses of a word can be regarded as further semantic information in RoWN. BulNet, on the other hand, employed

notations such as ones for figurative meanings, stylistic markedness, etc., thus enriching the semantic description of synsets.

For a pool of verbs in RoWN, valence frames were created, following the Czech model (Pala, Smrř 2004), containing the number of arguments a verb can take, the selectional restrictions on these arguments (i.e., case, preposition) and the semantic features of these arguments defined as literals in the wordnet hierarchy. The valence frames take advantage of the hierarchical organization of nouns and the semantic restriction is understood as an inheritance subtree in RoWN applying for all literals occurring in the synset containing the literal in the valence frame and in all synsets below it. Valence frames modeled on the Czech wordnet were adopted and implemented experimentally in BulNet as well. The venue of semantic enrichment was further pursued in the course of development of the Bulgarian FrameNet where each verb sense was aligned with a best corresponding literal in BulNet (Koeva / Koeva 2008).

At the end of BalkaNet, BulNet and RoWN contained in their nodes nouns, verbs, adjectives and adverbs as illustrated in Table 1, while the edges were the relations transferred from PWN and validated by lexicographers.

Table 1.
Comparative statistics of BulNet and RoWN at the end of BalkaNet
(<http://www.dblab.upatras.gr/balkanet/resources.htm>)

Part of speech	BulNet	RoWN
Noun synsets	14,174	13,345
Adjective synsets	3,088	852
Verb synsets	4,169	4,808
Adverb synsets	9	834
TOTAL synsets	21,440	19,839
TOTAL literals	44,956	20,310
Literals/synset	2.1	1.7
BILI synsets	220	151
Languages-specific synsets	116	545

3. The Independent Enhancement of BulNet and RoWN

Aware of the value of such a language resource, the two teams continued the development of their wordnets, independently from each other, but also with periods of joint work (see the next section).

RoWN was extended with other synsets of the same parts of speech, i.e., the open-class words. However, as BulNet was used as a sense inventory in the development of the sense annotated corpus for Bulgarian, BulSemCor (Koeva et al. 2011), it was extended both with open-class and closed-class synsets, so that at the moment, besides nouns, verbs, adjectives and adverbs, it also contains prepositions (423 synsets), conjunctions (108 synsets), particles (57 synsets), pronouns (94 synsets), interjections (11 synsets). In 2015, BulNet was automatically expanded to cover the PWN synsets that had not yet been implemented. These automatically assigned synsets are being subject to validation, expansion and correction by human experts. In Table 2, which shows the comparative statistics for the current versions of the two wordnets, the number of manually created or validated synsets/literals is given before the slash, the automatic ones follow the slash, in the BulNet column.

Table 2.
Comparative statistics of BulNet and RoWN at this moment

Part of speech	BulNet	RoWN
Noun synsets	48,756/83,625	39,247
Adjective synsets	15,343/19,050	4,745
Verb synsets	7,172/14,106	9,643
Adverb synsets	2,242/3,813	2,956
TOTAL synsets	74,206/121,286	56,591
TOTAL literals	147,165/251,247	85,227
Literals/synset	1.98	1.5
BILI synsets	330	151
Languages-specific synsets	3,061	545

The synsets implemented in BulNet and RoWN were chosen so as the resources could better serve the needs of the tools and applications implemented by our teams (see below).

As wordnets are repositories of lexical and semantic information to be used by people and machines alike, the two teams have made BulNet and RoWN available for search on their websites. BulNet can be searched for literals in Hydra for Web at <http://dcl.bas.bg/bulnetedit/>. RoWN literals can be searched for at <http://www.racai.ro/en/tools/text/rowordnet-visualizer/> and also at <http://dcl.bas.bg/bulnetedit/> (Rizov et al. 2015). Both visualisation tools show the synsets to which a literal belongs and their relations to other synsets in the network, but with the latter the user can also view the equivalent synset(s) and its/their relations in other languages. Currently, Hydra for Web supports open license wordnets for 23 languages. Moreover, it has been further extended to allow for wordnet development, too (Rizov, Dimitrova 2016) and will be used by the Romanian team, as, at the moment, no development tool is available for RoWN any longer, as the ones developed in BalkaNet are incompatible with the newest versions of the softwares they were developed for.

The two teams have also used their wordnets in various NLP tasks, some of them monolingual (automatic word sense disambiguation (Ion, Tufiş 2007), lexical chains extraction for use in question answering (Ion, Ştefănescu 2011) and in syntactic parsing (Barbu Mititelu et al. 2016), while others are multilingual (word alignment (Tufiş et al. 2005), dictionary extraction (Puşcaşu et al. 2007), automatic word sense disambiguation (Ion, Tufiş 2004), automatic question answering (Ion et al. 2010), machine translation (Tufiş, Ceaşu 2009), connotation analysis (Tufiş, Ştefănescu 2012). BulNet has been involved in various tasks, such as word sense disambiguation (Koeva et al. 2011), automatic cross-lingual identification of semantic relations (Stoyanova et al. 2013), automatic quotation retrieval from news (Stoyanova et al. 2016b), automatic identification of light-verb constructions (Stoyanova et al. 2016c). BulNet has also been included in an integrated Dictionary Portal maintained by the IBL (http://ibl.bas.bg/dictionary_portal/) (Koeva 2016; Koeva, Stoyanova 2016) and has served as a basis for extending and enriching the big dictionary of Multiword Expressions (Stoyanova et al. 2016a).

Such applications had very good results, confirmed, among others, by the competitions for which they were created, and they are due also to the good quality of the wordnets they make use of. Moreover, the analysis of these results can offer linguists hints about the way the resources can be further extended or improved.

4. The Joint Enhancement of BulNet and RoWN

In the last 6 years the bilateral cooperation between the Department of Computational Linguistics of the Institute for Bulgarian language and the Research Institute for Artificial Intelligence has continued within two inter-institutional projects: *From Wordnets to Knowledge Bases: Adding Morpho-Semantic Information to the Bulgarian and Romanian Wordnets* (2012 – 2014) and its follow-up *Enhanced Knowledge Bases for Bulgarian and Romanian* (2015 – present).

The first project focused on developing a consistent methodology for adding derivational relations and associated morpho-semantic labels in the two wordnets and conduct comparative studies on derivational semantics.

For RoWN, the derivational and morpho-semantic relations between words of various parts of speech had been automatically identified and half of them had been manually validated (Barbu Mititelu 2013). Altogether, a number of 25,343 pairs had been annotated in excel files. They have not been introduced in the wordnet xml file so far.

The focus of the joint work was on the 14 morpho-semantic relations defined in PWN (*agent, body-part, by-means-of, destination, event, instrument, location, material, property, result, state, undergoer, uses, vehicle*) (Fellbaum et al. 2009) and encoded between derivationally related pairs of verbs and nouns and their respective synsets. The relations were transferred automatically from PWN to BulNet and RoWN by means of the aligned synsets. The two teams subsequently performed automatic extraction of verb-noun pairs and derivational models from the morpho-semantically related synsets, followed by manual validation of the pair members. In such a way the rich derivational morphology of Romanian and Bulgarian was explicitly marked, leading to an increased density of relations.

During the project the Bulgarian team has developed an algorithm for automatic identification of derivationally related pairs (Dimitrova et al. 2014) in Bulgarian and has created a database of more than 6,000 derivational verb-noun pairs. An inventory of normalised suffix senses (*suffix: morpho-semantic relation* pairs) was developed consisting of 253 noun and 142 verb suffix senses. Each normalised suffix subsumes all the morphonemic variants of the suffix. A preliminary method for identification of new morpho-semantic relations was proposed (Leseva et al. 2014).

The joint work on introducing derivation into BulNet and RoWN, respectively, provided a framework for a comparative study on verb-noun derivation in the two languages which revealed a number of parallels in the existing derivational models in the two languages (Tarpomanova et al. 2014).

The morpho-semantic and derivational relations extracted from BulNet and PWN were used in a method for cross-lingual identification of semantic relations and partial predicate structures in free text (Stoyanova et al. 2013).

The aims of the follow-up project are: to perfect the methods for identifying derivationally related pairs so as to cover other languages and parts of speech, to propose a method for identification and classification of morpho-semantic relations using derivational and semantic information, to study monolingual and cross-lingual derivational semantics and affix distribution, the argument structure modifying properties of affixes, the interaction of derivation and the structuring relations in wordnets (hyponymy, meronymy, troponymy, etc.), to apply the results to computational linguistics tasks.

Besides the increased connectivity of the wordnet synsets, another benefit of adding new relations is the possibility of establishing procedures for semi-automatic expansion with new synsets. A possible source of new relations that is worth exploring are the relations already linked in other wordnets. The ones implemented by us in BulNet and RoWN can also be transferred to wordnets for other languages.

From the applications perspective, marking morpho-semantic relations explicitly in individual and aligned wordnets can prove useful in text processing and information retrieval both in a monolingual and in a multilingual context.

A machine learning method for discovery and classification of morpho-semantic relations was proposed for Bulgarian in the running project. It discovers potential derivational verb-noun pairs in the wordnets and for each such candidate pair it automatically predicts whether a morpho-semantic relation exists; if it exists, the method chooses the highest probability relation(s) from the predefined set of 14 morpho-semantic relations. The method uses derivational and semantic features, such as the verb suffix, the noun suffix, the semantic class of the verb and the semantic class of the noun (as classified in the PWN). The training data are the synset pairs in BulNet which already have assigned morpho-semantic relations and expert-validated derivational relations (undertaken in the previous project) (Koeva et al. 2016).

In 2016 the method was tested on a dataset enhanced with data extracted from Romanian. To this end, we used the Romanian data included in a database of automatically generated derivational pairs, a large number of which has been subsequently validated and marked as morpho-semantically related or formally coinciding pairs. In the experimental setting, the morpho-semantically related pairs were marked as positive and the unrelated (wrongly assigned) pairs were marked as negative. The Romanian morpho-semantic relations were aligned with the 14 PWN relations. The training data from Romanian include positive and negative examples. The positive data are the synonym pairs from RoWN that have morpho-semantic relations assigned from the PWN or by an expert linguist in which at least one Romanian derivational pair has been attested. These data were used to supplement the positive examples derived from the Bulgarian WordNet (6,220 pairs), thus amounting to 7,428 examples. The negative examples extracted from RoWN are part of those pairs marked as non-related by means of a morpho-semantic relation (validated by an expert linguist), although they have been automatically assigned a possible derivational relation. The testing with the supplemented positive and negative examples was performed on the Bulgarian data and the results show an average F1 measure of 0.810 for all 14 relations, which is a slight improvement on the method with Bulgarian training data alone (average F1 0.769). This result has encouraged our teams to pursue further mutual enrichment of the data from other languages where derivational and morphosemantic information has been incorporated.

The theoretical work on verb-noun derivation in a multilingual setting was continued and comparative data were provided for Bulgarian, Romanian and English (Barbu Mititelu et al. 2015).

In the last years, a study was conducted on verb-noun derivation in the domain of multiword expressions (MWEs) in Romanian and Bulgarian. Based on MWE dictionaries the study identifies transformation rules for obtaining MWE derivatives from other MWEs, based on the lexico-grammatical properties of the head words and the syntactic structure of the MWEs. The results are reported in (Barbu Mititelu, Leseva 2017).

5. Conclusions

The Department of Computational Linguistics of the Institute for Bulgarian Language and the Research Institute for Artificial Intelligence have had a long, fruitful and friendly collaboration throughout time. The wordnet field of research is the one we chose to discuss in this paper, given the running inter-institutional project. Moreover, the current changes in the wordnet community (especially the Open Multilingual Wordnet, Vossen et al. 2016), as well as collateral activities of our collaboration (the interest for MWEs, especially) offer us the near future background for common endeavours.

Acknowledgements

A part of the work presented here has been carried out within the bilateral project *Enhanced Knowledge Bases for Bulgarian and Romanian* between the Romanian Academy Research Institute

for Artificial Intelligence Mihai Drăgănescu and the Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin of the Bulgarian Academy of Sciences. Another part has been carried out within a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS-UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-1362.

References

- Barbu Mititelu 2013: Barbu Mititelu, V. *Rețea semantico-derivațională pentru limba română*. București: Editura Muzeul Literaturii Române.
- Barbu Mititelu et al. 2015: Barbu Mititelu, V., B. Rizov, E. Tarpomanova, S. Leseva, T. Dimitrova. Noun-Verb Derivation in the Bulgarian, Romanian and English Wordnets – a Comparative Approach. – In: *Proceedings of the 11th International Conference Linguistics Resources and Tools for Processing the Romanian Language (ConsILR-2015)*. Iași: Publishing House of the Alexandru Ioan Cuza University, 53 – 64.
- Barbu Mititelu et al. 2016: Barbu Mititelu, V., R. Ion, R. Simionescu, A. Scutelnicu, E. Irimia. Improving parsing using morpho-syntactic and semantic information. – *Revista Romana de Interactiune Om-Calculator*, 9 (4), 285 – 304.
- Barbu Mititelu, Leseva 2017: Barbu Mititelu, V., S. Leseva. Derivation in the domain of multi-word expressions. – In: M. Sailer, S. Markantonatou. *Multiword Expressions: Insights from a Multi-lingual Perspective*. Language Science Press (in press).
- Coteanu et al. 1996: Coteanu, I., L. Seche, M. Seche. *Dicționarul explicativ al limbii române*. Bucharest: Univers Enciclopedic.
- Dimitrova et al. 2014: Dimitrova, T., E. Tarpomanova, B. Rizov. Coping with Derivation in the Bulgarian Wordnet. – In: *Proceedings of the Seventh Global WordNet Conference*. Tartu: University of Tartu Press, 109 – 117.
- Fellbaum 1998: Fellbaum, Ch. (ed.). *WordNet: An Electronic Lexical Database*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Fellbaum et al. 2009: Fellbaum, Ch., A. Osherson, P. E. Clark. Putting Semantics into WordNet's "Morphosemantic" Links. In: Z. Vetulani, H. Uszkoreit (eds.). *Human Language Technology. Challenges of the Information Society. LTC 2007*. Berlin, Heidelberg: Springer, 350 – 358.
- Ion et al. 2010: Ion, R., D. Ștefănescu, Al. Ceașu, D. Tufiș, E. Irimia, V. Barbu Mititelu. A Trainable Multi-factored QA System. – In: *Multilingual Information Access Evaluation I. Text Retrieval Experiments* (Peters, Carol and Di Nunzio, Giorgio and Kurimo, Mikko and Mandl, Thomas and Mostefa, Djamel and Peñas, Anselmo and Roda, Giovanna), Springer-Verlag, 6241, 257 – 264.
- Ion, Ștefănescu 2011: Ion, R., D. Ștefănescu. Unsupervised Word Sense Disambiguation with Lexical Chains and Graph-Based Context Formalization. – In: *Human Language Technology. Challenges for Computer Science and Linguistics. LTC 2009*, Berlin, Heidelberg: Springer, 435 – 443.
- Ion, Tufiș 2004: Ion, R., D. Tufiș. Multilingual Word Sense Disambiguation Using Aligned Wordnets. – *Romanian Journal of Information Science and Technology*, Special Issue, 7, 1 – 2, 183 – 200.
- Ion, Tufiș 2007: Ion, R., D. Tufiș. Meaning Affinity Models. – In: *Proceedings of the 4th International Workshop on Semantic Evaluations, SemEval-2007*, 282 – 287.
- Koeva 2016: Koeva S. Dictionary Portal LexIt. – In: *A Gloss on Lexicography VI. Between theory and practice. Methods in contemporary lexicography*. Warsaw 22 – 23 September 2016 (in press)
- Koeva et al. 2004: Koeva, S., G. Totkov, A. Genov. Towards Bulgarian Wordnet. – *Romanian Journal of Information Science and Technology*, Special Issue, 7, 1 – 2, 45 – 60.
- Koeva et al. 2011: Koeva, S., S. Leseva, B. Rizov, E. Tarpomanova, T. Dimitrova, H. Kukova, M. Todorova. Design and Development of the Bulgarian Sense-Annotated Corpus. – In: *Proceedings of the Third International Corpus Linguistics Conference (CILC)*, Valencia, Spain, 7 – 9 April 2011, 143 – 150. ISBN: 978-84-694-6225-6.
- Koeva et al. 2016: Koeva, S., S. Leseva, I. Stoyanova, T. Dimitrova, M. Todorova. Automatic Prediction of Morphosemantic Relations. – In: *Proceedings of the Eighth Global Wordnet Conference*, Bucharest, Romania, 27 – 30 January. Bucharest: Research Institute for Artificial Intelligence – Romanian Academy, 168 – 176.

- Koeva, Stoyanova 2016: Koeva S., I. Stoyanova. Towards an Integrated Dictionary Portal: the Dictionary of Bulgarian Language, the Bulgarian WordNet, the Grammatical Dictionary of Bulgarian and the Dictionary of Old Bulgarian. – *Online Dictionaries, Dictionary Portals and their Users*. COST ENeL WG3 meeting. Barcelona, Spain, 2016. <http://www.elexicography.eu/wp-content/uploads/2016/03/Koeva_Stoyanova_ENEL-BulDictPortal-1.pdf> [23/04/2017]
- Leseva et al. 2014: Leseva, S., I. Stoyanova, B. Rizov, M. Todorova, E. Tarpomanova. Automatic Semantic Filtering of Morphosemantic Relations in WordNet. – In: *Proceedings of the First International Conference Computational Linguistics in Bulgaria (CLIB 2014)*, Sofia, 4 September, 2014. Sofia: Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin, BAS, 14 – 22.
- Pala, Smrž 2004: Pala, K., P. Smrž. Buiding Czech Wordnet. – *Romanian Journal of Information Science and Technology*, Special Issue, 7, 1 – 2, 79 – 88.
- Puşcaşu et al. 2007: Puşcaşu, G., A. Iftene, I. Pistol, D. Trandabăţ, D. Tufiş, Al. Ceaşu, D. Ştefănescu, R. Ion, C. Orăşa, I. Dornescu, A. Moruz, D. Cristea. Developing a Question Answering System for the Romanian-English Track at CLEF 2006. – In: *Evaluation of Multilingual and Multi-modal Information Retrieval*, 385 – 394.
- Rizov et al. 2015: Rizov, B., T. Dimitrova, V. Barbu Mititelu. Hydra for Web: A Multilingual Wordnet Viewer. – In: *Proceedings of the 11th International Conference Linguistic Resources and tools for Processing the Romanian Language*. Iaşi, 19 – 30.
- Rizov, Dimitrova 2016: Rizov, B., T. Dimitrova. Hydra for Web: A Browser for Easy Access to Wordnets. – In: *Proceedings of the Eighth Global Wordnet Conference*, Bucharest, Romania, 27 – 30 January. Bucharest: Research Institute for Artificial Intelligence – Romanian Academy, 339 – 343.
- Stoyanova et al. 2013: Stoyanova, I., S. Koeva, S. Leseva. Wordnet-Based Cross-Language Identification of Semantic Relations. – In: *Proceedings of the 4th Biennial International Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*, Sofia 9 August 2013. Stroudsburg, PA: The Association for Computational Linguistics, 119 – 128.
- Stoyanova et al. 2016a: Stoyanova, I., S. Koeva, M. Todorova, S. Leseva. Semi-automatic Compilation of a Very Large Multiword Expression Dictionary for Bulgarian. – In: *Proceedings of GLOBALEX 2016: Lexicographic Resources for Human Language Technology, Workshop at LREC2016*, Portorož, Slovenia, May 24, 2016.
- Stoyanova et al. 2016b: Stoyanova I., M. Yalamov, S. Koeva. Quotation Retrieval System for Bulgarian Media Content. – In: *Proceedings of the Second International Conference Computational Linguistics in Bulgaria 2016*, Sofia: Institute for Bulgarian Language, 64 – 37.
- Stoyanova et al. 2016c: Stoyanova, I., S. Leseva, M. Todorova. Towards the Automatic Identification of Light Verb Constructions in Bulgarian. – In: *Proceedings of the Second International Conference Computational Linguistics in Bulgaria 2016*. Sofia: Institute for Bulgarian Language, 28 – 73.
- Tarpomanova et al. 2014: Tarpomanova, E., S. Leseva, M. Todorova, T. Dimitrova, B. Rizov, V. Barbu Mititelu, E. Irimia. Noun-Verb Derivation in the Bulgarian and the Romanian WordNet – A Comparative Approach. – In: *Proceedings of the First International Conference Computational Linguistics in Bulgaria (CLIB 2014)*, Sofia, 4 September, 2014. Sofia: Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin, BAS, 22 – 31.
- Tufiş et al. 2004a: Tufiş, D., D. Cristea, S. Stamou. BalkaNet: Aims, Methods, Results and Perspectives. A General Overview. – *Romanian Journal of Information Science and Technology*, Special Issue, 7, 1 – 2, 9 – 43.
- Tufiş et al. 2004b: Tufiş, D., E. Barbu, V. Barbu Mititelu, R. Ion, L. Bozianu. The Romanian Wordnet. – *Romanian Journal of Information Science and Technology*, Special Issue, 7, 1 – 2, 107 – 124.
- Tufiş et al. 2005: Tufiş, D., R. Ion, Al. Ceaşu, D. Ştefănescu. Combined Aligners. – In: *Proceeding of the ACL2005 Workshop on “Building and Using Parallel Corpora: Data-driven Machine Translation and Beyond”*, 107 – 110.
- Tufiş, Barbu 2004: Tufiş, D., E. Barbu. A Methodology and Associated Tools for Building Interlingual Wordnets. – In: *Proceedings of the 4th LREC Conference*. Lisabona, 1067 – 1070.
- Tufiş, Ceaşu 2009: Tufiş, D., Al. Ceaşu. Factored Phrase-Based Statistical Machine Translation. – In: C. Burileanu, H. N. Teodorescu (eds.). *From Speech Processing to Spoken Language Technology*. Bucharest: Publishing House of the Romanian Academy, 115 – 124.

- Tufiş, Ştefănescu 2012: Tufiş, D., D. Ştefănescu. Experiments with a Differential Semantics Annotation for WordNet 3.0. – *Decision Support Systems*, 53(4), 695 – 703.
- Vossen 1999: Vossen, P. (ed.). *EuroWordNet: a multilingual database with lexical semantic networks for European Languages*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Vossen et al. 2016: Vossen, P., F. Bond, J. McCrae. Toward a truly multilingual Global Wordnet Grid. – In: *Proceedings of the Eighth Global Wordnet Conference*, Bucharest, Romania, 27 – 30 January. Bucharest: Research Institute for Artificial Intelligence – Romanian Academy, 419 – 426.
- Коева 2008: Коева, Св. Българският ФреймНет. Семантико-синтактичен речник на българския език – концептуален модел. – В: *Българският ФреймНет. Семантико-синтактичен речник на българския език*. София, 5 – 57. [Koeva 2008: Koeva, Sv. Balgarskiyat Freymnet. Semantiko-sintaktichen rechnik na balgarskiya ezik – kontseptualen model. – In: *Balgarskiyat FreymNet. Semantiko-sintaktichen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia, 5 – 57.]

Класификация на прилагателните имена в BulNet

Валентина Стефанова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките
valentina@dcl.bas.bg

Резюме

В статията се прави преглед на опит за семантично класифициране на прилагателни имена в Българския уърднет. Класифицирането се осъществява след сравнителен анализ с друга лексикалносемантична мрежа и с класификации, предложени в езиковедската литература, както и въз основа на информация, която вече е налична в мрежата на BulNet, отнасяща се до връзка между думи от различни части на речта, определения към тях и взаимоотношения.

Ключови думи: уърднет, семантична класификация, прилагателни имена

1. Въведение

В статията се предлага работен вариант на семантична класификация на прилагателните имена за Българския уърднет (BulNet). За организация на семантични класове се използват класификации, предложени в езиковедската литература за български език, а също така и класификация за Немския уърднет (GermaNet).

Структурата на уърднет наподобява тази на граф, който се разглежда като съвкупност от върхове (възли) и дъги (ребра). Върховете са понятията, представени като синонимни множества (синсети), в които има една или повече думи (литерали). Това са множества от действителни думи в езика, които имат общо значение и са синонимни в даден контекст. Дъгите между тях са лексикални и семантични релации от различен порядък, напр. хиперонимия, хипонимия и меронимия (напр. член на, съставка от, част от), синонимни и антонимни отношения, словообразователни отношения, морфо-семантични релации (напр. *има агент* – *е агент на*, *има резултат* – *е резултат на*), екстралингвистични отношения (напр. сфера на употреба) и др. Освен лексикалните и семантичните релации между синсетите (и словообразователните връзки между литералите), включително между синсети от различни части на речта, към всеки синсет е приписана информация, присъща само за него и за понятието, което назовава. Такава е информацията за семантичния клас на дадено понятие, напр. *носорог* е класифицирано като {*noun.animal*}, *лекар* – като {*noun.person*}, *мисля* – като {*verb.cognition*} и др. Докато съществителните имена са разпределени в 25 семантични класа, а глаголите в 15, прилагателните са разпределени само в три семантични класа, като двете по-големи групи са т. нар. релационни прилагателни (маркирани на английски с *adj.pert*; повечето от тези прилагателни имена са относителни в български), които са производни от съществителни. Във втория семантичен клас са включени всички останали прилагателни имена – дескриптивни прилагателни (*adj.all*). Третият клас включва малка група причастия във функция на прилагателни (*adj.ppl*), свързани чрез

релацията е *причастие* на с глаголните синсети, съдържащи глаголите, от които са образувани (Коева / Koeva 2014: 163 – 164; Fellbaum et al. 2009; Fellbaum et al. 1993).

2. Класификация на прилагателните имена

За организиране на семантична класификация, която да отговаря на структурата на уърднет, беше използвана като пример класификацията на прилагателни имена в ГермаНет (GermaNet). Семантичната класификация на прилагателните в уърднет за немски се основава на класификацията на Хундснуршер и Шплет (Hundsnurscher, Splett 1982), която използва модифициращо свойство на прилагателното – модифициращото прилагателно е (семантично) свързано с определено (модифицирано) съществително, за да формира отделна семантична единица. Класификацията на Хундснуршер и Шплет е йерархично организирана в 13 семантични полета, които са разделени от няколко признака, като общият брой на комбинациите е около 70. В тази класификация не се прави разлика между качествени и относителни прилагателни. Йерархията се основава на различни семантични класове (перцептивни прилагателни, прилагателни за пространствено отношение, за душевно състояние и др.) (Heyvaert 2010; Hamp 1997).

Предложената от нас класификация се основава на анализ на ГермаНет и някои класификации на прилагателни имена в научната литература за български език (ГСБКЕ / GSBKE 1983: 148 – 156; Радева / Radeva 1991; Радева / Radeva 2011; Барболова / Barbolova 1997: 43 – 44; Спасова / Spasova 1959; Куцаров / Kutsarov 2007: 66 – 67). Както в ГермаНет (ГН), така и в тази класификация прилагателните имена се разпределят в няколко семантични класа, в които определяща роля за класифицирането на прилагателното има неговото самостоятелно значение. Поне доколкото това е възможно да се направи. За момента в работната класификация е възприето разделението на класове за прилагателни, свързани със социална и обществена принадлежност (*adj.social* или *Gesellschaft* в ГН), място или локация (*adj.location* или *Ort* в ГН), астрономическо време (*adj.time* или *Zeit* в ГН), атмосферни условия (*adj.weather* или *natPhaenomen* в ГН), физически характеристики (*adj.body* или *Koerper* в ГН), сетивно възприятие (*adj.perception* или *Perzeption* в ГН), движение (*adj.motion* или *Bewegung* в ГН), количество (*adj.quantity* или *Gesellschaft* в ГН), познание (*adj.cognition* или *Geist* в ГН), отношение (*adj.relation* или *Relation* в ГН), чувство (*adj.feeling* или *Gefuehl* в ГермаНет) и поведение (*adj.behavior* или *Verhalten* в ГН). Три от семантичните класове в ГермаНет са твърде общи и включват прилагателни, които могат да бъдат семантично отделени като признаци. Това са General (Allgemein), Pertonyms (Pertonym), Privative (Privativa).

Според нас в класа на физическите характеристики могат да се добавят прилагателни, които са свързани с характерни външни черти на животни и растения. Клас субстанция (*Substanz* в ГН) беше разделен, тъй като може да се разглеждат прилагателни имена, определящи произхода/състава, от една страна, и предназначението на даден предмет – от друга. Поради тази причина класифицираме прилагателните като свързани със субстанция/съединение (*adj.substace*) и с материал (*adj.material*). В процеса на работа могат да се отделят и семантични класове, свързани с качествени характеристики на одушевени и неодушевени предмети (напр. *adj.quality*); прилагателни, свързани с причина да се направи нещо или с причиняване на определено състояние (напр. *adj.cause*); както и прилагателни, свързани с моментно състояние (напр. *adj.state*).

2.1. Семантични класове за прилагателните имена – работен вариант

- В семантичния клас, свързан с общество (*adj.social*), влизат прилагателни имена, които означават социална и обществена принадлежност на човек или група от хора, които имат общи особености. В това число са определения, които се отнасят за обществен слой, класа, съсловие, прослойка; институция; обичай, закон, система; политически убеждения, мотиви, цели; религия, вяра; набожност; човешка раса, род; занаят, професия, служба, сфера на дейност, работа; семейно положение; битово състояние.

Пример (1):

a: политически: 1

„който се отнася до, свързан е с или е характерен за политиката, за лицата и организациите, които участват в нея, или за функциите и дейностите, свързани с нея“

antonym - a: неполитически: 1 [adj.social]

similar_to - a: полуполитически: 1 [adj.social]

similar_to - a: външнополитически : 1 [adj.social]

- В семантичния клас, свързан с количество (adj.quantity), влизат прилагателни имена, които означават количествени, числови или разходни определения. В това число са: сума (численост, число, сбор); размер; обем; мярка; маса; величина; стойност, разход, разноси; печалба, доход, постъпление.

Пример (2):

a: миниатюрен: 1

„който има много малко размери или мащаб спрямо други от своя вид“

similar_to - a: малък: 9; неголям: 2; дребен: 4 [adj.quantity]

- В семантичния клас, свързан със сетивни възприятия (adj.perception), влизат прилагателни имена, които означават качества, възприемани със зрението, слуха, вкуса, обонянието.

Пример (3):

a: подсладен: 1

„за хранителни продукти, ястия, сладкиши и т.н. – към който е добавена захар, захарин или друго вещество, което придава сладък вкус“

eng_derivative - n: сладост: 1 [noun.attribute]

similar_to - a: захарен: 1 [adj.perception]

- В семантичния клас, свързан със субстанция (adj.substance), влизат прилагателни имена, които означават вещество или това, от което се състоят предметите. В това число са: състав; същност; съединение; смес.

Пример (4):

a: хидрофобен: 1

„който няма афинитет към водата – не се разтваря, смесва или взаимодейства с нея; не поема или попива вода“

antonym - a: хидрофилен: 1 [adj.substance]

category_domain - n: химия: 1 [noun.cognition]

eng_derivative - n: хидрофобност: 1 [noun.attribute]

- В семантичния клас, свързан с материал (adj.material), влизат прилагателни имена, които означават предназначението на материала, суровината, от която е направен даден предмет.

Пример (5):

a: железен: 1

„който се отнася до, свързан е с, характерен е за или е изработен от желязо“

has_pertainym - n: желязо: 1; Fe: 1 [noun.substance]

- В семантичния клас, свързан с локация (adj.location), влизат прилагателни имена, които означават мястото на даден предмет. В това число са: местност, определено място, пространство, територия; месторазположение; местонахождение, местожителство; район, окръг; обхват, пространства, граница, предел.

Пример (6):

a: съседен: 1

„който се намира в непосредствена близост до някого или нещо, без място помежду им“

similar_to - a: близък: 6; недалечен: 2 [adj.location]

has_attribute - n: разстояние:3; дистанция:2; [noun.attribute]

- В семантичния клас, свързан с време (adj.time), влизат прилагателни имена, които означават астрономическо време. В това число са: времетраене; продължителност; период, епоха, срок, час, момент.

Пример (7):

a: дневен: 1

„който се извършва, проявява всеки ден или има цикличност, равна на един ден“

similar_to - a: цикличен: 1 [adj.time]

- В семантичния клас, свързан с климат (adj.weather), влизат прилагателни имена, които означават атмосферни условия. В това число са: климат; месец; сезони.

Пример (8):

a: гръмовен: 4; гръмотевичен: 2

„който е свързан с или произтича от гръмотевици“

eng_derivative - n: гръм:6; гръмотевица:3 [noun.event]

similar_to - a: бурен:6 [adj. weather]

- В семантичния клас, свързан с тяло (adj.body), влизат прилагателни имена, които означават физическа характеристика на човека, растенията и животните. В това число са: външен вид, фигура; силует, образ; телосложение, облик.

Пример (9):

a: плешив: 1

„който няма коса по целия скалп или по по-голямата част от него“

eng_derivative - n: плешивост:1 [noun.state]

similar_to - a: неокосмен:1 [adj.body]

- В семантичния клас, свързан с движение (adj.motion), влизат прилагателни имена, които означават преместване или изменение. В това число са: местене, придвижване; напредък, развитие; курс, течение, посока; ход, път.

Пример (10):

a: стремителен:2

„който се движи или се извършва изключително бързо“

eng_derivative - n: прибързаност:2 [noun.attribute]

similar_to - a: бърз:3; забързан:1 [adj.motion]

- В семантичния клас, свързан със знание/ познание (adj.cognition), влизат прилагателни имена, които означават интелектуалната способност и познавателната функция на човек. В това число влизат: разум, мисъл; мисловна способност; умствени способности; въображение; знание, наука, образование.

Пример (11):

a: образован: 1

„който е придобил знания и е развил умения (в дадена област), особено в резултат от системно и последователно учене“

also_see - a: цивилизован:1 [adj.social]

antonym - a: необразован:1 [adj.cognition]

similar_to - a: грамотен:3 [adj.cognition]

- В семантичния клас, свързан с отношение (adj.relation), влизат прилагателни имена, които означават отношение към и оценка за човек, взаимоотношение и взаимовръзка.

Пример (12):

a: кръвен:1; еднокръвен:1

„който е свързан с друг(иго) чрез общ биологичен произход“

similar_to – a: родствен:1; сроден:3 [adj.relation]

- В семантичния клас, свързан с чувство/ емоция (adj.feeling), влизат прилагателни имена, които означават настроение, разположение, вътрешно душевно състояние на човек.

Пример (13):

a: смутен:2; обезпокоен:1

„който е загубил спокойствие или присъствие на духа“

also_see – a: развълнуван:1; разтревожен:1 [adj.feeling]

antonym – a: спокоен:6; сдържан:5 [adj.behavior]

similar_to – a: изчервен:1 [adj.body]

- В семантичния клас, свързан с поведение (adj.behavior), влизат прилагателни имена, които означават постъпки, обноски, маниер на поведение на човек, включително нравствено и морално поведение.

Пример (14):

a: хуманен:4; човечен:2

„който показва морален и интелектуален напредък“

similar_to – a: цивилизован:1 [adj.social]

3. Някои наблюдения

По време на първия етап от класифицирането на прилагателни имена в BulNet се взема предвид допълнителна информация, достъпна в уърднет – семантичен клас на съществителни или глаголи, свързани чрез лексикалносемантични връзки с прилагателното, както и дефиницията на разглежданото синонимно множество. За момента (април 2017) ръчно са класифицирани над 2000 синонимни множества, избрани от семантичен клас *adj.all*, към който принадлежи голяма част от прилагателните имена в уърднет.

Чрез ключови думи в дефинициите може да се определи до известна степен семантичният клас на прилагателното. Например: *изпитва* или *чувства*, или *е свързан с емоция* или *чувство* може да попадне в семантичен клас *adj.feeling*; *проявява*, *реагира*, *обзет е от* нещо или има типично *поведение* може да бъде в семантичен клас *adj.behavior*; *отнася се до* или *е свързан с* нещо, както и *има връзка с* или *отношение* към може да бъде в семантичен клас *adj.relation*; неща, които *причиняват* или *водят* до определено състояние, могат да бъдат в семантичен клас *adj.cause*; неща, които *се характеризират с*, *отличават се с* и *са качество* на някого или нещо, могат да бъдат отделени в семантичен клас *adj.quality*; одушевени и неодушевени предмети, които се намират в определено *състояние*, *които са (който е)* нещо, могат да попаднат в семантичен клас *adj.state*.

Съществена роля за класификацията има структурата на уърднет и посочените в него лексикалносемантични връзки между прилагателни и съществителни, прилагателни и глаголи, както и между подобни или антонимни прилагателни имена. Така например: *амфотерен*: 1 с дефиниция „който проявява киселинни или основни свойства в зависимост от природата на елементите, с които реагира“ е класифициран в семантичен клас *субстанция (adj.substance)* и е свързан с *тематична област*: *химия*: 1. От друга страна, според тематичната си област *химия*: 1 е класифицирано като съществително за познавателна или интелектуална способност (*noun.cognition*), което означава, че прилагателното *амфотерен* може да принадлежи на класа, свързан със знанията на човек (*adj.cognition*).

4. Заключение

Работата по класифицирането на прилагателни имена продължава, като се анализират различните възможности за избор на семантичен клас. Ръчното въвеждане на семантичен клас позволява систематизиране на информацията. Целта е извличане на закономерности, които да подпомогнат автоматичното въвеждане на семантични класове.

Изследването се осъществява по проект „Семантична класификация на прилагателните в Българския уърднет“, който е финансиран по Програма за подпомагане на младите учени в БАН, 2016 г.

Цитирана литература / References

- Барболова 1997: Барболова, З. *Съвременен български език. Морфология*. София: Светлик, Земиздат. [Barbolova 1997: Barbolova, Z. *Savremenen balgarski ezik. Morfologiya*. Sofia: Svetlik, Zemizdat.]
- ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология*. София: Издателство на БАН. [GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom II. Morfologiya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 148 – 156.]
- Коева 2014: Коева, Св. WordNet и БулНет. – В: *Езикови ресурси и технологии за български език*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, с. 29 – 52. [Koeva 2014: Koeva, Sv. WordNet i BulNet. – In: *Ezikovi resursi i tehnologii za balgarski ezik*. Sofia: AI “Prof. M. Drinov“, 29 – 52.]
- Куцаров 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на български език*. Пловдив: УИ „П. Хилендарски“. [Kutsarov 2007: Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarski ezik*. Plovdiv: UI “P. Hilendarski“.]
- Радева 1991: Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“. [Radeva 1991: Radeva, V. *Slovoobrazuvaneto v balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: UI “Sv. Kl. Ohridski“.]
- Радева 2011: Радева, Б. *Относителните прилагателни в съвременния български език*. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, София. [Radeva 2011: Radeva, B. *Otnositelnite prilagatelni v savremenniya balgarski ezik*. Avtoreferat za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stepen „doktor“. Sofia.]
- Спасова 1959: Спасова, А. За относителните прилагателни в съвременния български книжовен език. – *Български език*, 4 – 5, с. 381 – 390. [Spasova 1959: Spasova, A. Za otnositelnite prilagatelni v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – *Balgarski ezik*, 4 – 5, 381 – 390.]
- Fellbaum et al. 1993: Fellbaum, C., D. Gross, K. Miller. Adjectives in WordNet. – In: *Introduction to WordNet: an On-line Lexical Database. Five Papers on WordNet*. Princeton Univ. < <http://wordnetcode.princeton.edu/5papers.pdf> > [02/05/2016]
- Fellbaum et al. 2009: Fellbaum, C., A. Osherson, P. E. Clark. Putting semantics into WordNet’s ”morphosemantic” links. – In: *Proceedings of the Third Language and Technology Conference*. Poznan, Poland. [Repr. in: *Responding to Information Society Challenges: New Advances in Human Language Technologies*. Springer Lecture Notes in Informatics], vol. 5603, 350 – 358.
- Heyvaert 2010: Heyvaert, F. *An outline for a semantic categorization of adjectives*. < http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2010/123_Euralex_2010_9_HEYVAERT_An%20outline%20for%20a%20semantic%20categorization%20of%20adjectives.pdf > [25/04/2017]
- Hamp 1997: Hamp, B. H. *GermaNet – a lexical-semantic net for German*. < <https://aclweb.org/anthology/W/W97/W97-0802.pdf> > [25/04/2017]
- Hundsnurscher, F., J. Splett 1982: Hundsnurscher, F., J. Splett. *Semantik der Adjektive im Deutschen: Analyse der semantischen Relationen*. Wiesbaden: Westdeutsches Verlag.

Classification of adjectives in BulNet

Valentina Stefanova

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences

valentina@dcl.bas.bg

Abstract

The paper presents an overview of an attempt at the semantic classification of adjectives in the Bulgarian WordNet. Classification is performed after comparative analysis with another lexical-semantic network and classifications proposed in linguistic literature; as well as on the base of information that is already available in BulNet related to the connection between words from different parts of speech, their definitions and interrelations.

Keywords: *WordNet, semantic classification, adjectives*

Актуални проблеми на науката и образованието

Издания Института болгарского языка и развитие болгаристики в СССР / России¹

Ирина А. Седакова

Институт славяноведения РАН

irina.a.sedakova@gmail.com

Резюме

Статья има за цел да разкрие важната роля на ценните публикации, направени от учениите в Института за български език към БАН, в процеса на обучението на българистите в СССР (Русия) и в изследователската работа на съветските (руските) българисти.

Ключови думи: руска българистика, български език като втори език, идеологически езиков съюз

Вступление. Исследовательская работа и публикации академического Института болгарского языка им. Любомира Андрейчина (далее ИБЯ) за 75 лет существования – тема огромная. Даже ежегодные списки библиографии сотрудников ИБЯ, не говоря уже о более подробных обзорах, занимают десятки страниц (Библиография / Bibliografiya 2012)². Избранная литература, например, по лексикологии и лексикографии за 1950 – 2010 гг. (среди которой значительная часть – это именно публикации ИБЯ) содержит около 600 страниц (Кримова-Цветкова, Благоева (ред.) / Krumova-Tsvetkova, Blagoeva (red.) 2011). Таким образом, подробно охарактеризовать в краткой юбилейной статье роль активной деятельности крупнейшего в Болгарии профильного института в развитии болгаристики в СССР / России, не представляется возможным. Мы обозначим основные моменты в этом процессе, концентрируясь на 50 – 80-х гг. XX в., и для сравнения в Заключение обрисуем заметно изменившуюся ситуацию в первые десятилетия XXI в. Безусловно, за пределами статьи останутся многие имена даже крупных болгарских ученых-языковедов, сотрудничавших с ИБЯ. Не удастся также упомянуть все публикации и изданные разработки. Здесь важно отметить еще один существенный факт: в Болгарии, как и в других странах, нередко исследователь, работающий в академическом институте, является и университетским сотрудником, поэтому для ряда публикаций в качестве решающего формального признака мы выбрали наличие на публикации или серии грифа «Институт за български език БАН» или отмеченную аффилированность с ИБЯ. Описание болгаристики в СССР / России тоже значительно ограничено: речь пойдет преимущественно о преподавании болгарского языка на отделении славянской филологии в МГУ им. М. В. Ломоносова и о болгаристических

¹ В статье анализируется роль изданий Института болгарского языка БАН для развития болгаристики в советские и постсоветские годы.

² На сайте ИБЯ представлены публикации и за другие годы, но из-за ограничений в объеме статьи мы указываем библиографию за 2012 год только как пример.

исследованиях в Институте славяноведения РАН (далее ИСл). Этот обзор включает в себя элементы индивидуального опыта, что также важно в наши дни, когда студенты новых поколений переходят на новый тип образования и, как оказывается, практически не знакомы с университетской и научной жизнью «докомпьютерной» эпохи.

ИБЯ на 5 лет старше ИСл и на один год кафедры славянской филологии МГУ им. М. В. Ломоносова – центральных академических и образовательных центров по болгаристике в СССР / России (Бернштейн / Bernshtejn 2002). Болгаристика, возрожденная, окрепшая и ставшая самостоятельной дисциплиной в СССР после Второй мировой войны, концентрировалась преимущественно в этих двух институциях. 1950 – 1980-е гг. были исключительно плодотворными с точки зрения развития исследований и их публикаций в Болгарии и СССР. Можно сказать, что в обеих странах это был «золотой век» болгарского языкознания, ср. о «золотом времени» ИБЯ (Мирчева / Mircheva 2012). Многие сферы болгаристики были открыты для исследования и в Болгарии, и в СССР, оставалось еще много «белых пятен» в грамматике и истории болгарского языка, и плеяда ученых-языковедов (Ст. Романски, Ст. Младенов, Л. Андрейчин, К. Мирчев, Ст. Стойков, Ив. Леков, В. Станков, Т. Бояджиев; С. Б. Бернштейн, Е. В. Чешко, М. Г. Рожновская, Т. С. Попова, Е. И. Демина, Н. В. Котова, Н. И. Толстой, Г. К. Венедиктов и многие другие) в те годы создавала классические работы, которые впоследствии были учтены при создании многотомных словарей, грамматик, изданных в ИБЯ. Болгаристика полноценно преподавалась в ряде российских университетов, а выпускники заканчивали аспирантуру и работали по основной профессии, поскольку советско-болгарские отношения были очень активными, причем в разных областях. Добавим в рамках актуальной сейчас темы «антропология книги», что болгаристические издания, подготовленные ИБЯ, были доступны в СССР, чему способствовало и наличие специального книжного магазина «Дружба», где продавались книги соцстран, а также комплектация библиотек, регулярный научный и студенческий обмен, в том числе Летняя школа в Болгарии, и совместные проекты (о совместных проектах ИСл и ИБЯ см. публикации Е. С. Узеновой). Начиная с 1990-х гг. эта ситуация изменилась коренным образом, подробнее об этом будет вкратце сказано ниже.

Исследования и публикации ИБЯ: вклад в советскую/российскую болгаристику. В этом разделе параллельно с ролью деятельности ИБЯ в подготовке болгаристов будут анализироваться и болгаристические научные труды советских/российских ученых. Это обусловлено рядом причин. Преподаватели МГУ вели серьезную научную работу в области болгаристики, балканистики и славистики; кроме того для чтения спецкурсов и проведения спецсеминаров приглашались и приглашаются ученые из ИСл, которые «отрабатывают» и проверяют свои научные темы в рамках образовательных курсов. Само образование в МГУ по определению включает в себя не только пассивное изучение опубликованных трудов, но и элементы научной работы, которые зачастую переходят в полноценную болгаристику в рамках аспирантуры и дальнейшего преподавания, исследовательской деятельности. Кроме того, студенты привлекаются для некоторых проектов ИСл, например для экспедиционной деятельности по подготовке Атласа болгарских говоров СССР (подробнее см. Бернштейн / Bernshtejn 2002). В 1956 – 1959 годы в совместных диалектологических экспедициях в Болгарии, на ранних этапах подготовки БДА (БДА / BDA 1964 – 2014) приняли участие 12 болгаристов (Бернштейн / Bernshtejn 2002). Публикации ИБЯ последовательно использовались и используются в научной работе советских/российских болгаристов и составляют их базу. В послевоенные годы, можно сказать, ученые двух стран работали в тандеме, вдохновляя друг друга и поддерживая проекты. Одним из ярчайших болгаристов, славистов широкого профиля был С. Б. Бернштейн, который оставил богатое научное наследие как в болгаристике, так и в балканистике, славистике, множество учеников, а также и проектов, которые актуальны до сих пор.

Таким образом, развитие болгаристики в Болгарии и СССР, подготовка специалистов шли параллельно и совместными усилиями ученых двух стран. То, что сказано в этом абзаце, отно-

сится больше к XX в., ситуация в области болгаристики (и филологии в целом) в XXI в. совсем иная.

ИБЯ начинался с проекта по изданию словаря болгарского языка с учетом народных говоров (Младенов / Mladenov 1951; РСБКЕ / RSBKE 1954 – 1959) и вначале даже именовался «Служба за български речник», затем «Институт за български речник» (Мирчева / Mircheva 2012). Безусловно, лексикографическая деятельность и публикация словарей – важнейшее дело в кодификации языка и в установлении его лексического состава. Профессиональное изучение любого неродного языка также немыслимо без лексикографических трудов и болгаристы, благодаря деятельности сотрудников ИБЯ и других лингвистов (советских/российских), оказались обеспеченными прекрасными словарями, изданными в том числе ИБЯ. Особое внимание к лексикографическим трудам болгарских коллег уделялось в МГУ на славянской кафедре на обязательном спецкурсе, который вела Н. В. Котова, а потом и ее коллеги, и который давал обширные знания в области новейших лексикографических практик. Обязательный список учебников и пособий по болгарскому языку на кафедре, кроме материалов по обучению практическим навыкам, включал в себя «Русско-болгарский словарь» С. Чукалова (1972 и др.), «Болгарско-русский словарь» С. Б. Бернштейна (1966 и др.), (РБЕ / RBE 1977 – 2015), словари по фразеологии. Кроме словарей, учебников и пособий по освоению практического болгарского языка, в разряд обязательной литературы включались серьезные академические исследования по фонетике (Тилков, Бояджиев / Tilkov, Boyadzhiev 1981), традиционной грамматике современного болгарского языка вышедшие и в Болгарии, и в СССР (Андрейчин / Andreychin 1978, Стоянов / Stoyanov 1964, Маслов / Maslov 1981), лексикологии (Бояджиев / Boyadzhiev 1986). Преподаватели и лекторы кафедры Н. В. Котова, Е. В. Тимонина, лекторы М. Янакиев, Т. Бояджиев, М. Виденов и др. с самого начала обучения обращали внимание студентов на культуру речи, используя соответствующие колонки в журнале «Български език», издаваемом ИБЯ, и другие публикации. Ко второму курсу болгаристы подходили с прекрасным знанием традиционной грамматики, чтобы приступить к курсу изучения авторского курса Н. В. Котовой и М. Янакиева и статистических методов в болгаристике. Эти же методы лежали в основе языковых спецсеминаров и спецкурсов, и со второго года обучения студенты-болгаристы должны были основательно владеть навыками поиска научной литературы, в том числе и в периодических изданиях («Известия на Института за български език», «Български език»). С третьего курса добавлялись лекции по исторической грамматике болгарского языка, многоаспектное изучение которой требовало прекрасного знания классических учебников (Мирчев / Mirchev 1958 и др.)³, текстов дамаскинов и словарей древнеболгарского языка Е. И. Демина, Р. М. Цейтлин и др., диалектологии (Стойков / Stoykov 1962; БДПМ / BDPM 1962 – 1981; ТБД / TBD 1965 – 2002) и использования этимологического словаря (БЕР / BER 1971 – 2015). Семинары и спецкурсы по лингвистической болгаристике охватывали все разделы языкознания, при чем некоторые фрагменты еще не были описаны монографически ни исследователями Болгарии, ни СССР (России). Так, спецсеминар по болгарской растительной лексике потребовал обращения преимущественно к словарям (толковым, многоязычным, диалектным, фразеологическим) и отдельным статьям, опубликованным, в частности, в журнале «Български език».

Работа над курсовыми и дипломными сочинениями предполагает индивидуального подбора научной литературы и лексикографических публикаций, в этом очень помогал и помогает «Реферативный журнал» (РЖ / RZh 1998 – 2017), который, как и его советский предшественник⁴, регу-

³ Безусловно, трехтомная «История болгарского языка» Б. Цонева и другие «доинститутские» издания также входили в обязательный список.

⁴ В СССР этот журнал именовался «Общественные науки за рубежом. Серия 6. Языкознание». В выпусках публиковались рефераты, монографий и других публикаций языковедов Болгарии, изданий ИБЯ (в написании таких статей участвовали все советские болгаристы, см. например публикации Г. К. Венедиктова (№ 199, 200 и др.) <<http://inslav.ru/images/stories/people/venediktov-bibliografija.pdf>> [12.04.2017].

лярно публикует сведения о выходящих в Болгарии лингвистических штудиях, прежде всего сотрудников ИБЯ.

Особое внимание уделялось и уделяется отличиям болгарского и русского языка на всех уровнях – в фонетике, морфологии, синтаксисе, лексике, историческом развитии, контактах. Такой подход был заложен еще с самого начала болгаристики в СССР и обусловлен объективными фактами – сходством болгарского с русским и вместе с тем их значительными отличиями. Одна из первых коллективных монографий отмечала именно такой ракурс исследования:

«Осмысление грамматических особенностей болгарского литературного языка в связи с аналогичными особенностями русского литературного языка поставило перед советскими болгароведами специальные задачи, которые не стояли перед авторами известных болгарских грамматик А. Теодорова-Балана, Л. Андрейчина, Н. Костова. Для исследования были взяты прежде всего такие вопросы, которые для русских представляют наибольшие трудности...» (Бернштейн / Bernshtejn (otv. red.) 1959: 3).

Подобный сопоставительный ракурс выбирался нередко, ср. монументальный труд Котова, Янакиев / Kotova, Yanakiev 2002. Это вполне оправданно, поскольку первое впечатление, которое возникало у советских людей, в том числе и потенциальных студентов, из чтения болгарских газет и других текстов, – это большое количество узнаваемых лексем⁵. Кириллица дополняла представление о похожести двух славянских языков, входящих в идеологический языковой союз (Седакова / Sedakova 2008). Однако коммуникация с болгарскими, речь на болгарском, владение грамматикой языка для носителя русского языка очень затруднительны. При специальном обучении особое внимание уделялось именно отличиям болгарского от русского, и для этого использовалась литература по балканским и др. чертам в этом южнославянском языке.

Так, неславянские заимствования в болгарском языке всегда были и остаются важнейшей темой болгаристов, как обучающихся, так и состоявшихся. Турцизмы, грецизмы, романизмы всегда оговаривались, проверялись по Этимологическому словарю и в рамках статистических семинаров Н. В. Котовой просчитывались.

Внимательнейшим образом подходили и подходят болгаристы к глаголу. Изучалась литература по болгарскому глаголу (Станков / Stankov 1969), виду, аспектуальности (Иванчев / Ivanchev 1971), наклонениям, по определенности/неопределенности и др.

В 1960 – 1970-е гг. Н. И. Толстой благодаря семинару в МГУ, который посещали и многие болгаристы, создал Московскую этнолингвистическую школу (Толстой / Tolstoj 1985). Элементы этого раздела языкознания преподавались и преподаются болгаристам, библиография по этнолингвистике огромна⁶ (Толстая / Tolstaja 2008; Узенева / Uzeneva 2010), роль болгарского языка в этих исследованиях чрезвычайно велика (Седакова / Sedakova 2012).

Краткое заключение. Начиная с 1990-х гг. общественно-политическая и экономическая ситуация в Болгарии и России значительно изменилась, что отразилось и на отношениях наших стран, и на развитии болгаристики. К этому следует добавить и беспрецедентный технологический прорыв, появление Интернета и пр., что значительно сказалось на тематике, методике и сферах изучения болгарского языка. Другой стала и ситуация в подготовке болгаристов в высшей школе. Славянская кафедра филологического факультета МГУ поддерживает традиции, которые были заложены с самого ее основания, однако внешние факторы влияют на процесс образования (в частности, переход на бакалавриат, магистратуру значительно сократил список обязательной литературы, при этом сузился и объем изучаемых областей болгаристики, уменьшилось число студентов).

⁵ Русский и болгарский словари содержат много общей лексики, которая в разные эпохи увеличилась за счет канцеляризм и идеологической лексики, что исследовали и исследуют болгарские и советские/российские слависты (Андрейчин / Andreychin 1957; Леков / Lekov 1959; Венедиктов / Venediktov 2004; Иванова-Мирчева / Ivanova-Mircheva 1960 и др.).

⁶ Указатель см. <http://inslav.ru/polnaya-bibliografiya-rabot-sotrudnikov-otdela-etnolingvistiki-i-folklor> [10.04.2017].

При этом новые возможности компьютерной эры, Интернета, Скайпа, электронных изданий в чем-то усилили усвоение болгарского языка как практического, так и теоретической грамматики, благодаря наличию Болгарского национального корпуса (БНК), развитию компьютерной лингвистики (Коева / Коева 2008) и трудам ученых ИБЯ. В обучении задействованы и многочисленные лексикографические и диалектологические публикации ученых ИБЯ (Вачева-Хотева, Керемидчиева / Vacheva-Hoteva, Keremidchieva 2000, Пернишка и др. / Pernishua et al. 2010, Крумова-Цветкова и др. / Krumova-Tsvetkova 2013 et al.).

Ситуация в российской академической болгаристике также поменялась. Переход на грантовую систему, проекты отчасти поменяли приоритеты в лингвистической болгаристике. Грамматика, лексика не являются центральными темами лингвистов-болгаристов, хотя работа над атласами (ОЛА, с участием ученых ИБЯ) продолжается. Интерес сместился к социолингвистике, контактологии, компьютерной лингвистике, речевой идентичности и др. Даже этнолингвистические работы, которые активно ведутся в ИСл и ИБЯ (Легурска, Китанова / Legurska, Kitanova 2008) включают в себя новые элементы – Интернет-данные, современные материалы, новый язык фольклора. Болгаристика по-прежнему остается востребованной в балканистических исследованиях в ИСл (Цивьян / Civ’jan 1990 (2014), Макартцев / Makartsev 2014), чему способствуют болгарские исследования по заимствованиям (Стаменов / Stamenov 2011) и многие другие наработки и публикации сотрудников ИБЯ.

Литература / References

- Андрейчин 1957: Андрейчин, Л. По въпроса за ролята на руския език от съветската епоха за развоя на съвременния български език. – *Български език*, 5, с. 452 – 255. [Andreychin 1957: Andreychin, L. Po vaprosa za rolyata na ruskiya ezik ot savetskata epoha za razvoya na savremenniya balgarski ezik. – *Balgarski ezik*, 5, 452 – 255.]
- Андрейчин 1978: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София (II изд.). [Andreychin 1978: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia (II ed.).]
- БДА 1964 – 2014: *Български диалектен атлас*. София: АИ „Проф. М. Дринов“. [BDA 1964 – 2014: *Balgarski dialekten atlas*. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“.]
- БДПМ 1962 – 1981: *Българска диалектология. Проучвания и материали*. София: БАН. [BDAPM 1962 – 1981: *Balgarska dialektologija. Prouchvaniya i materialii*. Sofia: BAN.]
- БЕР 1971 – 2017: *Български етимологичен речник*. Т. 1 – 8. София: АИ „Проф. М. Дринов“. [BER 1971 – 2017: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1 – 8. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“.]
- Бернштейн (отв. ред.) 1959: Бернштейн, С. Б. (отв. ред.). *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*. Москва: Изд-во АН СССР. [Bernshtejn (otv. red.) 1959: Bernshtejn, S. B. (otv. red.). *Voprosy grammatiki bolgarskogo literaturnogo jazyka*. Moskva: Izd-vo AN SSSR.]
- Бернштейн 2002: Бернштейн, С. Б. *Зигзаги памяти*. Москва: ИСл РАН, МГУ. [Bernshtejn 2002: Bernshtejn, S. B. *Zigzagi pamjati*. Moskva: ISI RAN, MGU.]
- Библиография 2012: *Библиография на учените в Института за български език*. [Bibliografiya 2012: *Bibliografiya na uchenite v Instituta za balgarski ezik*.] <<http://ibl.bas.bg/nautchna-deynost/publikatsii/>> [17.04.2017].
- БНК: *Български национален корпус*. [BNK: *Balgarski natsionalen korpus*.] <<http://dcl.bas.bg/bulnc/>> [19.04.2017].
- Бояджиев 1986: Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Наука и изкуство. [Boyadzhiev 1986: Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Вачева-Хотева, Керемидчиева 2000: Вачева-Хотева М., С. Керемидчиева. *Говорът на село Зарево, Солунско*. София: Мултипринт. [Vacheva-Hoteva, Keremidchieva 2000: Vacheva-Hoteva, M., S. Keremidchieva. *Govorot na selo Zarevo, Solunsko*. Sofia: Multiprint.]
- Венедиктов 1990: Венедиктов, Г. К. *Болгарский литературный язык эпохи Возрождения*. Москва: Наука. [Venediktov 1990: Venediktov, G. K. *Bolgarskij literaturnyj jazyk jepohi Vozrozhdenija*. Moskva: Nauka.]

- Венедиктов 2004: Венедиктов, Г. К. Из наблюдений над ранним русским влиянием на формирование болгарской канцелярско-административной лексики. – В: *Проблемы изучения межъязыковых влияний в истории славянских языков и диалектов: социокультурный аспект*. Москва: ИСЛ РАН. [Venediktov 2004: Venediktov, G. K. Iz nabljudenij nad rannim russkim vlijaniem na formirovanie bolgarskoj kanceljarsko-administrativnoj leksiki. – In: *Problemy izuchenija mezhjazykovyh vlijanij v istorii slavyanskix jazykov i dialektov: sociokul'turnyj aspekt*. Moskva: ISL RAN.]
- Иванова-Мирчева 1960: Иванова-Мирчева, Д. Една неизследвана страна на руско-българските езикови връзки. – *Български език*, 2 – 3, с. 130 – 147. [Ivanova-Mircheva 1960: Ivanova-Mircheva, D. Edna neizsledvana strana na rusko-balgarskite ezikovi vrazki. – *Balgarski ezik*, 2 – 3, 130 – 147.]
- Иванчев 1971: Иванчев, Св. *Проблеми на аспектиалността в славянските езици*. София: Изд. на БАН. [Ivanchev 1971: Ivanchev, Sv. *Problemi na aspektualnostta v slavianskite ezitsi*. Sofia: Izd. na BAN.]
- Коева 2008: Коева, Св. *Българският Фреймнет. Семантично-синтактичен речник на българския език*. София. [Koeva 2008: Koeva, Sv. *Balgarskiyat Freymnet. Semantichno-sintaktichen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia.]
- Котова, Янакиев 2001: Котова, Н., М. Янакиев. *Грамматика болгарского языка для владеющих русским языком*. Москва: Изд-во МГУ. [Kotova, Janakiev 2001: Kotova, N., M. Janakiev. *Grammatika bolgarskogo jazyka dlja vladejuschhih russkim jazykom*. Moskva: Izd-vo MGU.]
- Крумова-Цветкова, Благоева (ред.) 2011: Крумова-Цветкова Л., Д. Благоева. *Библиография по българска лексикология, фразеология и лексикография 1950 – 2010*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. [Krumova-Tsvetkova, Blagoeva (red.) 2011: Krumova-Tsvetkova, L., D. Blagoeva. *Bibliografiya po balgarska leksikologiya, frazeologiya i leksikografiya 1950 – 2010*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.]
- Крумова-Цветкова и др. 2013: Крумова-Цветкова и др. *Българска лексикология и фразеология*. В три тома. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. [Krumova-Tsvetkova et al. *Balgarska leksikologiya i frazeologiya*. V tri toma. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.]
- Легурска, Китанова 2008: Легурска П., М. Китанова. *Тематичен речник на термините на народния календар*. София. АИ „Проф М. Дринов“. [Legurska, Kitanova 2008: *Tematichen rechnik na terminite na narodniya kalendar*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.]
- Леков 1959: Леков, Ив. Отражението на новата материална и обществена действителност в българския език. – *Български език*, 4 – 5, с. 347 – 352. [Lekov 1959: Lekov, Iv. Otrazhenie na novata materialna i obshtestvena deystvitelnost v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, 4 – 5, 347 – 352.]
- Макарцев 2014: Макарцев, М. М. *Эвиденциальность в пространстве балканского текста*. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История. [Makarcev 2014: Makarcev, M. M. *Jevidencial'nost' v prostranstve balkanskogo teksta*. Moskva; Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya.]
- Маслов 1981: Маслов, Ю. С. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа. [Maslov 1981: Maslov, Ju. S. *Grammatika bolgarskogo jazyka*. Moskva: Vysshaja shkola.]
- МБТР 1951: *Български тълковен речник с оглед към народните говори*. Стъпки Ст. Младенов. София. Т. 1. [MBTR 1951: *Balgarski talkoven rechnik s ogled kam narodnite govori*. Stakmi St. Mladenov. Sofia. T. 1.]
- Мирчев 1958: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство. [Mirchev 1958: Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgaskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Мирчева 2012: Мирчева, Е. За създаването и златното време на Института за български език. – *Наука*, 4, с. 71 – 75. [Mircheva 2012: Mircheva, E. Za sazdavaneto i zlatnoyo vreme na Instituta za balgarski ezik. – *Nauka*, 4, 71 – 75.]
- РБЕ 1977 – 2015: *Речник на българския език*. Т. 1 – 15. София: Изд. на БАН. [RBE 1977 – 2015: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 1 – 15. Sofia: Izd. na BAN, 1977 – 2015.]
- Пернишка и др. 2010: Пернишка Е, Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство. [Pernishka et al. 2010: Pernishka, E., D. Blagoeva, S. Kolkovska. *Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik (ot kraya na XX i parvoto desetiletie na XXI v.)*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- РЖ 1998 – 2017: *Реферативный журнал «Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература*. Серия 6, Языкознание. Москва: ИНИОН РАН. [RZh 1998 – 2017: *Referativnyj zhurnal «Social'nye i humanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literatura*. Serija 6, Jazykoznanie. Moskva: INION RAN.]

- РСБКЕ 1954 – 1959: *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 1 – 3. София: БАН. [RSBKE 1954 – 1959: *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Т. 1 – 3. Sofia: BAN.]
- Седакова 2008: Седакова, И. А. Распад «идеологических» языковых союзов: универсальное и специфическое. – В: *Славянское языкознание. XIV Международный съезд славистов. Охрид, 10 – 16 сентября 2008 г. Доклады российской делегации*. Москва: Индрик, с. 429 – 450. [Sedakova 2008: Sedakova, I. A. Raspad «ideologicheskikh» jazykovyh sojuzov: universal'noe i specificheskoe. – In: *Slavjanskoje jazykoznanie. XIV Mezhdunarodnyj s'ezd slavistov. Ohrid, 10 – 16 sentjabrja 2008 g. Doklady rossijskoj delegacii*. Moskva: Indrik, 429 – 450.]
- Седакова 2012: Седакова, И. Българският езиков материал в етнолингвистичните и типологичните изследвания: поглед от Москва. – *Български език*. Приложение. Год. LIX, с. 27 – 36. [Sedakova 2012: Sedakova, I. Balgarskiyat ezikov material v etnolingvistichnite i tipologichnite izsledvaniya: pogled ot Moskva. – *Balgarski ezik*. Prilozhenie. God. LIX, 27 – 36.]
- Стаменов 2011: Стаменов, М. Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура. София: Изток – Запад. [Stamenov 2011: Stamenov, M. *Sadbata na turtsizmite v balgarskiya ezik i v balgarskata kultura*. Sofia: Iztok – Zapad.]
- Станков 1969: Станков, В. *Българските глаголни времена*. София: Наука и изкуство. [Stankov 1969: Stankov, V. *Balgarskite glagolni vremena*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Стойков 1962: Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София: Изд. на БАН. [Stoykov 1962: Stoykov, St. *Balgarska dialektologiya*. Sofia: Izd. na BAN.]
- Стоянов 1964: Стоянов, С. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство. [Stoyanov 1964: Stoyanov, S. *Gramatika na balgarskiya knizhoven yezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- ТБД 1965 – 2002: *Трудове по българска диалектология*. София: Изд. на БАН. Т. 1 – 13. [TBD 1965 – 2002: *Trudove po balgarska dialektologiya*. Sofia: Izd. na BAN. Т. 1 – 13.]
- Тилков, Бояджиев 1981: Тилков, Д., Т. Бояджиев. *Българска фонетика*. София: Наука и изкуство. [Tilkov, Boyadzhiev 1981: Tilkov D., T. Boyadzhiev. *Balgarska fonetika*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Толстая 2008: Толстая, С. М. *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик. [Tolstaja 2008: Tolstaja, S. M. *Prostranstvo slova. Leksicheskaja semantika v obshteslavjanskoj perspektive*. Moskva: Indrik.]
- Толстой 1995: Толстой, Н. И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: Индрик. [Tolstoj 1995: Tolstoj, N. I. *Jazyk i narodnaja kul'tura. Ocherki po slavjanskoj mifologii i jetnolingvistike*. Moskva: Indrik.]
- Узенева 2010: Узенева, Е. С. *Болгарская свадьба: Этнолингвистическое исследование*. Москва: Индрик. [Uzeneva 2010: Uzeneva, E. S. *Bolgarskaja svad'ba: Jetnolingvisticheskoe issledovanie*. Moskva: Indrik.]
- Цивьян 1990 (2014): Цивьян, Т. В. *Лингвистические основы балканской модели мира*. Москва: Наука. [Civ'jan 1990 (2014): Civ'jan, T. V. *Lingvisticheskie osnovy balkanskoj modeli mira*. Moskva: Nauka.]

Publications of the Institute for Bulgarian Language and the Development of the Bulgarian Studies in the USSR / Russia

Irina A. Sedakova

Institute for Slavic Studies, RAS

irina.a.sedakova@gmail.com

Abstract

This article aims at defining the crucial role of the studies and publications made by the fellows of the Institute for Bulgarian Studies BAS in the education and academic research of the linguists in the USSR (Russia).

Keywords: *Bulgarian studies in Russia, Bulgarian language as a second language, ideological linguistic union*

За резултатите от съвременните научни изследвания на словашките и българските слависти

Петер Женьох

Институт „Ян Станислав“, Братислава

peter.zenuch@savba.sk

Резюме

Словашко-българските отношения представляват важна изследователска област за словашката славистика. По систематична и дългосрочна програма научни изследвания се извършват в Института по славистика „Ян Станислав“ към Словашката академия на науките в сътрудничество с няколко научно-изследователски института на Българската академия на науките. Това са: Институтът за български език, Кирило-Методиевският научен център и Институтът по етнология при БАН. В статията представяме най-важните резултати от общите изследвания, както и публикации, които са реализирани в рамките на това интензивно международно сътрудничество.

Ключови думи: славистика, словашки и български език, словашко-български културни и езикови връзки, етнолингвистика, изследване на Кирило-Методиевата традиция

Славистиката играе важна роля за комплексното и интердисциплинарно опознаване на националните култури на славяните както по отношение на връзките им с другите славянски и неславянски езици и култури, така и при представянето на актуални обществени и политически теми. Решаващи в това отношение са обхватът и качеството на проявите, които славистиката планира и организира, при което важни за системното опознаване са интердисциплинарните изследвания. Интердисциплинарният модел на славистичните научни изследвания прави възможна систематизацията на знанията за словашко-славянските и словашко-неславянските езикови и културни връзки. Той дава възможност да се идентифицират и интерпретират еволюционните и синхронните измерения на развитието и състоянието на националното и културното съзнание, както и да се отбележи трайният принос на словашката култура в контекста на европейската култура и цивилизация. Словашките славистични научни изследвания ни помагат да си изградим представа за нас самите с оглед на съвременните интеграционни европейски процеси и тяхното прилагане по отношение на традиционната европейска културна идентичност. Актуалният статус на идентичността на славянските езици и култури трябва да се изследва не изолирано, а синергично в контекста на диахронните и актуалните (синхронни) аспекти в развитието на националното и европейското културно наследство.

Въпреки че вече сме представяли на няколко местни и чуждестранни форума изложените факти за славистиката, за словашките славистични научни изследвания и тяхната образователна основа, тук ще си позволим съзнателно и целенасочено да повторим няколкото заключения

и констатации най-вече заради това, че те потвърждават актуалността на въпросите за славистиката като научна дисциплина и за нейното незаменимо място в системата на хуманитарните науки за езика и културата в контекста на синергичната научна политика. Макар че науката се възприема като политика, тя е надпартийна. Гаранция за обективността на евристичните и приложните изследвания е тяхната реализация и конкурентоспособност. В това отношение важно условие представляват самите изследвания и образователният процес, който дава възможност да се осигури приемственост на научната и педагогическата среда. При едно такова възприемане на славистичната наука не може да се вземат предвид единствено икономическо-комерсиалните и политическите фактори, които заплашват с девалвация развоя на научните изследвания.

За реализацията на славистиката и научната ѝ продукция на територията на различни научни и научно-педагогически институции в Словакия няма непосредствена опасност. Често обаче тези среди са възприемани от нас като конкуриращи се и дублиращи се. Резултатите от славистичните научни изследвания са важна част от хуманитарната научна политика и затова не могат да бъдат смятани за конкуриращи се в рамките на конкретна славистична институция. Конкурентоспособността в словашките славистични научни проучвания изцяло намира израз в степента на утвърждаване на техните резултати в по-широк национален и международен контекст. Именно това е твърдата основа, върху която е стъпила словашката славистика. По този начин славистичните проучвания пълноценно участват в опознаването на европейската културна памет.

В самото начало словашката славистика убедително се включи в съществуващата международна система на интердисциплинарната научна славистика. Още професор Ян Станислав като славист, учен и педагог от международен ранг по значим начин допринесе за развитието на словашката славистика. В своите сравнително-исторически трудове той показва славистичната си ориентация по начин, по който дотогава никой не го беше правил, а също така представи словашкия език в контекста на интеркултурната и междуезикова система. На конференцията, посветена на 100-годишнината от рождението на Ян Станислав, Ян Доруля отбеляза: „В научната си работа Ян Станислав с голям интерес следеше, уважаваше и отразяваше изследванията на словашките историци, най-вече археолози, етнологзи и литературни историци. Днес ние се стремим да правим комплексни проучвания в интердисциплинарна съвместна работа, като по този начин продължаваме делото на Ян Станислав, развиваме неговото послание. Естествено е по-нататъшните изследвания да носят нови знания, допълнения и уточнения“ (Doruľa 2004: 161 – 162). „Въпреки всички трудности, които трябва да преодоляваме в научно-изследователската си дейност, в много области на науката е постигнат напредък, на който Ян Станислав щеше от сърце да се зарадва“ (Doruľa 2004: 161 – 162; Doruľa 2012: 66 – 67). Именно личността на Ян Станислав, чието име носи Славистичният научен институт на Словашката академия на науките, обединява научноизследователското и научнопедагогическото „ноу-хау“ на словашката славистика.

Важна научна и научноизследователска част от словашката славистична наука представляват институционализираните славистични проучвания на Славистичния институт към Словашката академия на науките, който след създаването си през 1995 г. беше учреден като научноизследователска организация, ориентирана към основно проучване на отношенията на словашкия език и култура с останалите славянски езици и култури. Това славистично средище на територията на Словашката академия на науките изпълнява научноизследователски задачи, произтичащи от научноизследователската му ориентация, а също така играе и роля на научноизследователски и координационен център на интердисциплинарната славистична наука в Словакия. Институтът участва в национални и международни изследователски проекти, като координира своята научна и организационна дейност в международен план съвместно със Словашкия комитет на славистите и Международния комитет на славистите. Освен това той

е ориентиран не само към езиковедски, но и към исторически, етнографски и културологични изследвания, имащи съпоставителен характер, както и към интердисциплинарно вътрешно и външно сътрудничество.

Важна част от научните изследвания представлява проучването на словашко-българските, словашко-южнославянските и словашко-източнославянските взаимоотношения и връзки. Затова от значение е именно съвместната работа с българските научноизследователски институции и по-специално с Института за български език при БАН, Кирило-Методиевския научен център при БАН и Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН.

В рамките на словашко-българските изследвания и проекти успяхме да осъществим редица важни научни прояви като конференции и издаване на сборници. Такъв например е проектът, свързан с изработването и издаването на третия „Българско-словашки речник“, който се реализира в Славистичния институт „Ян Станислав“ под ръководството на Мария Кошкова. До настоящия момент са издадени два тома на речника (I том през 2004 г. и II том през 2013 г.) (Košková et al. 2004; Košková 2013). Работата върху него се основава на двуезичната лексикография, тук е приложен принципът на преводния еквивалент. Също така в речника подробно е разработена смисловата структура на заглавната дума, в речниковата статия по подходящ начин се илюстрират семантичната и синтактичната съчетаемост на заглавката. Приносна е и фразеографичната част, за която може да се каже, че запълва празнина в българско-словашката фразеография. В речника фразеологията не е допълващ илюстративен материал към отделните заглавни думи, а със своя обем и разработка пълноценно представя фразеологичния фонд на българския език (с неговите книжовни и некнижовни единици) в съпоставка със словашки. Поради тази причина фразеологичната част може да се определи като „речник в речника“. Във връзка с лексикографската работа трябва да споменем и друга важна публикация – сборника „Българската и словашката лексикография в обединена Европа“, съставители на който са М. Кошкова и М. Чоролеева (Кошкова, Чоролеева / Košková, Čoroleeva 2009). Този том включва студии, представящи гледни точки относно концептуално трудната и широкоспектърна лексикографска проблематика. В частност се отделя внимание на лексиколожки и лексикографски въпроси, представят се изследвания от историята на лексикографията, разглеждат се различни лексикографски теории, както и традиционни и модерни подходи при обработката на лексикалните единици.

Като резултат от усилената съвместна работа на българските и словашките учени през 2011 г. успяхме да издадем (в рамките на XX том от реномираната поредица научни сборници „Кирило-Методиевски студии“) резултатите от първата обща, целенасочена и систематизирана работа върху проблематиката за Кирило-Методиевото културно наследство с оглед на развитието му и с оглед на националната и културната идентичност в словашка и българска среда (Николова, Женьух / Nikolova, Žeňuch 2011). Езикът, литературата, историята, културата заедно с подбрани теологични становища са представени във връзка с реализацията им в конкретни словашки и български общности, в които християнската традиция е играла важна роля за формирането и развитието на културното съзнание, националното съзнание и идентичност както в национален, така и в по-широк славянски и европейски контекст. В рамките на общ словашко-българско-руски проект, чиято цел бе изследването на взаимните връзки между езика и културата в по-широк славянски контекст, беше публикуван сборник, представящ резултатите от изследването на културната идентичност на славяните, националното и културното наследство и местата на това наследство в светлината на европейските процеси на културно-историческо развитие от по-стари и от по-нови времена (Žeňuch, Uzeňova, Žeňuchová 2013). Негов акцент отново е развитието и утвърждаването на традиционните културни и духовни ценности. Тук има научни студии на изследователи от Словакия, Чехия, Русия, България, Беларус и Унгария, които предлагат широк интердисциплинарен поглед върху развитието на словашкия език и култура в славянски и неславянски езиков, културен и религиозен контекст. Решаваща роля

за формирането на писмеността в Словакия и в целия карпатски регион имат духовните източници на латинската и византийско-славянската културна и религиозна традиция. Влиянията на латинската и византийско-славянската духовна традиция се проявяват в различни писмени паметници и в цял спектър от културно-историческото развитие, затова представляват неотделим елемент от наследството на словашкия народ. Те са негова културна памет и изграждат представата за многостранните връзки на словашкия народ и писменост с другите езици и култури в европейското пространство. Тази публикация влиза в дискусия с малко обсъжданите досега гледни точки за промените в съвременните културно-социални и политически условия и обръща внимание на факта, че модерното общество и култура също изхождат от традиционните и християнските ценности. Отражението на това мислене е част от формите на културата и е неотделим елемент от националното съзнание на всички европейски народи и култури. Оказва се, че без системно познаване на традиционните ценности и на корените на националната култура много съвременни и модернистични религиозни ориентации и течения е невъзможно да бъдат разбрани.

Свързани с този труд са и други два сборника, които излязоха в резултат на съвместна словашко-българска и българо-словашка научна работа. Първият е посветен на изследвания в областта на словашката етнолингвистика, а вторият съдържа проучвания за делото на Климент Охридски. Колективната монография „Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky“, чиито съставители са К. Женюхова, М. Китанова и П. Женюх, представя езика като културен феномен (Žeňuchová, Китанова, Žeňuch / Žeňuchová, Kitanova, Žeňuch 2017). Тук са поместени проучвания, които обединяват езика, традиционната духовна култура (обреди, обичаи, поверия) и устния фолклор и ги представят като неотделими и взаимно обусловени елементи от идентичността на всяко едно общество. Този тематичен сборник представя словашки, български, украински, белоруски и полски славистични студии, които представляват компаративни изследвания на народната терминология и на въпроси, свързани с езиковата картина на света в славянската духовна култура. Резултатите от етнолингвистичните изследвания на културните процеси в славянския исторически, езиков и културно-обществен контекст напълно отразяват обстоятелството, че славянският културен хоризонт, оказал влияние върху различните форманти на културно и цивилизационно развитие, представлява неотделим елемент от европейската култура и цивилизация.

Колективната монография „Kliment Ochridský a jeho prínos pre slovanskú a európsku kultúru“ със съставители П. Женюх и С. Николова представя славянската християнска култура и нейните ценности, приобщаващи всички славяни към европейската християнска и културна среда (Žeňuch, Николова / Žeňuch, Nikolova 2017). Подчертава се също така, че делото на Климент Охридски има съществено значение за разпространението на славянската писменост и образование. Въпреки че тук вниманието е насочено най-вече към делото на свети Климент Охридски и култа към светеца, приносът на свети Климент Охридски за славянската култура се възприема преди всичко комплексно, особено в контекста на мисионерското дело на Кирил и Методий и на наследството, свързано с византийско-славянската писмена и културна традиция и нейното проникване в латинската писменост и култура в славянски контекст.

Международните славистични научни конференции и издадените сборници обръщат внимание върху неизбежността славистичните научни изследвания да бъдат комплексни и компаративни. Въпреки че славистичната наука не носи своевременна икономическа облага, ползата от славистиката като научна дисциплина в Словакия и в международен аспект се състои в това, че резултатите от нейните изследвания, адресирани към цялото общество, са насочени към устойчивост на знанието на обществото и на неговото културно съзнание в името на европейските духовни и културни ценности.

Цитирана литература / References

- Кошкова, Чоролеева 2009: Кошкова М., М. Чоролеева (ред.). *Българската и словашката лексикография в обединена Европа*. Bratislava / Велико Търново: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Знак'94, [Košková, Choroleeva 2009: Košková, M., M. Choroleeva (Eds.). *Balgarskata i slovashkata leksikografiya v obedinena Evropa*. Bratislava / Veliko Tarnovo: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Znak'94.]
- Николова, Женюх 2011: Николова, Св., П. Женюх (ред.). *Кирило-Методиевски студии*. Книга 20. *Кирило-Методиевското културно наследство и националната идентичност*. / *Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita*. София: Кирило-Методиевски научен център / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. [Nikolova, Žeňuch 2011: Nikolova, Sv., P. Žeňuch (Eds). *Kirilo-Metodievski studii*. Kniga 20. *Kirilo-Metodievskoto kulturno nasledstvo i natsionalnata identichnost*. / *Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita*. Sofia: Kirilo-Metodievski nauchen tsentar. / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.]
- Doruľa 2004: Doruľa, J. Dnešný stav bádania voblasti slovensko-inoetnických vzťahov (z úvodných slov na konferencii v Liptovskom Jáne). – *Slavica Slovaca*, 39, 2.
- Doruľa 2012: Doruľa, J. Inštitucionalizácia slovenskej slavistiky. – In: Žeňuch, P. (ed.). *Slovenská slavistika včera a dnes*. Kolektívna monografia. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.
- Košková 2013: Košková, M. *Bulharsko-slovenský slovník* II. Л – По. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov.
- Košková et al. 2004: Košková, M. a kol.: *Bulharsko-slovenský slovník*. I. А – К. Bratislava: Slavistický kabinet SAV.
- Žeňuch, Uzeňova, Žeňuchová 2013: Žeňuch, P., E. Uzeňova, K. Žeňuchová (Eds.). *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, Zemplínske múzeum v Michalovciach, Институт славяноведения Российской академии наук, Кирило-Методиевски научен център към БАН. [Žeňuch, Uzeňova, Žeňuchová 2013: Žeňuch, P., E. Uzeňova, K. Žeňuchová (Eds.). *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, Zemplínske múzeum v Michalovciach, Institut slavjanovedenija Rossijskoj akademii nauk, Kirilo-Metodievski nauchen tsentar kam BAN.]
- Žeňuch, Николова 2017: Žeňuch, P., Св. Николова (Eds.). *Kliment Ochridský a jeho prínos pre slovanskú a európsku kultúru*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Кирило-Методиевски научен център към БАН, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike. [Žeňuch, Nikolova 2017: Žeňuch, P., Sv. Nikolova (Eds.). *Kliment Ochridský a jeho prínos pre slovanskú a európsku kultúru*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Kirilo-Metodievski nauchen tsentar kam BAN, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike.]
- Žeňuchová, Китанова, Žeňuch 2017: Žeňuchová, K., М. Китанова, P. Žeňuch. *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike. [Žeňuchová, Kitanova, Žeňuch 2017: Žeňuchová, K., M. Kitanova, P. Žeňuch. *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ pri BAN, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike.]

Current Research Results of Slovak and Bulgarian Slavists

Peter Žeňuch

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

peter.zenuch@savba.sk

Abstract

Slovak-South Slavic, especially Slovak-Bulgarian language and cultural relations represent an important research area for Slovak Slavistics. This systematic and long-term scientific research programme is being carried out at the Jan Stanislav Institute of Slavistics SAS in cooperation with several scientific-research institutions of the Bulgarian Academy of Sciences, particularly with the Institute for Bulgarian Language BAS, Cyrillo-Methodian Research Centre BAS, and with the Institute of Ethnology SAS. In the paper we present the most important results of such research as well as publications that have been realized within this intensive international cooperation.

Keywords: *Slavistics, Slovak-South Slavic relations, Slovak-Bulgarian language and cultural relations, ethnolinguistics, research of Cyrillo-Methodian tradition*

Общо езиковзнание и наукометрия

Светлана Питкевич

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките
spitkevich@gmail.com

Резюме

Този текст е опит да се види спецификата на общото (теоретичното) езиковзнание в огледалото на наукометрията. Конкретните „криви“ огледала, избрани за анализа, са индексът на Хирш и системата Скопус.

Ключови думи: теоретично езиковзнание, езиковзнание, *h*-индекс, Скопус, наукометрия

0. Увод. Ако излезем от разбирането, че наукометрията е един от видовете наука за науката¹, то е очевидно, че би било плодотворно да се види в каква степен нейните положения ни позволяват да осъществим някаква социална интерпретация на езиковзнанието. Социална (\approx практическа) интерпретация на езиковзнанието би било виждането му в огледалото на определени идеи за положително социално поведение, за интелектуален прогрес, история, култура. Ако бихме искали да улесним задачата си, бихме говорили за българистиката като цяло² и тогава много бързо бихме стигнали до убеждението за несъстоятелността на подобно разбиране за наука, приложено към нашата област, но ние ще усложним тази задача, говорейки за теоретично (общо) езиковзнание.

Да започнем с илюстрация и оттук изясняване на една малко по-различна идея за *социална интерпретация*. За тази цел ще преразкажем известния късометражен филм на австралийския режисьор Нийл Колхаткър *Modern Educayshun* (\approx *Съвременно образование*, например). В час по математика в помещение, в центъра на което е разположен огромен загадъчен сандък, влиза момче с обемиста папка в ръка. То е посрещнато от враждебните погледи на учителката и няколкото други ученици и от странни звуци от сандъка. В хода на представянето на проектите на учениците, които се стремят да попаднат на някаква олимпиада в Ню Йорк, се оказва, че изходната най-висока цифрова оценка на новодошлия, който предлага решение не само с теоретическа полза, но и с влияние върху кардиологията, не само се нивелира, но и става най-ниска при конкуренцията на неговия печеливш с дебелината, тъпотата, хомосексуализма и азиатския си произход колега, който обаче е нарисувал математически много релевантно цвете с призив за любов между всички хора.

¹ Както твърди създателят на тази дисциплина в класическия си труд (De Solla Price 1965).

² Кое то лесно се аргументира само с анализа на системата Scopus, т.е. с аргумента за *регионалността* на българистиката, който е тъждествен с аргумента за регионалността на японистиката, даден по-долу.

Фигура 1. Печелившият математически текст

Новодошлият губи не само конкурса, но и живота си, защото мотивираните с подобни наукометрични идеи негови ситуативни съученици го натикват в сандъка, където той се оказва обречен да умре.

Би могло да се контрира, че сатирата тук се отнася до политкоректността, но дори само фактът, че същата тази политкоректност диктува определена *политика*, включително и научна³, означава, че проблемът е по-общ и се отнася до влиянието на разбирането за определени стратегии за ефективност върху цифровите еквиваленти на научната успешност. Смъртта във филма е от решаващо значение, защото напомня за това, че тези политики решават кое ще живее и кое не в перспективата, зададена по този начин. Съучениците са закономерният агресивно конформистки, абсолютно неспособен на творчески замисъл контингент, който се формира чрез подобен подход, а той в перспектива води до смъртта и на самата наука, подложена на подобно администриране.

Естествено, тази история е пример за безогледна *манипулация* с привидната обективност на числото като символ на рационалността, която е очевидното ядро на научното мислене, но все пак не е опровержение на смисъла на наукометрията като статистическо осмисляне на науката и предимно научната иновация.

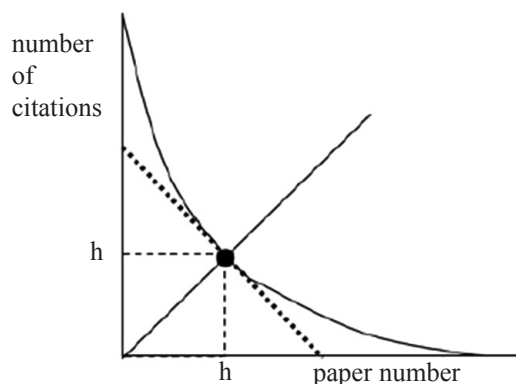
За да докажем, че ситуацията няма да е принципно различна и на територията на самата наукометрия, ще разгледаме две същностни понятия на тази дисциплина⁴:

- Индекса на Хирш и
- Библиометричната система Скопус.

³ Именно включително, защото научната политика е производна от по-общии стратегии.

⁴ Активно „промотирани“ в България от Елзевир (Научни ресурси и информация за базите данни на издателство Elsevier – Science Direct и Scopus).

1. Индекс на Хирш. И така, да започнем с представянето на *индекса на Хирш*:

Фигура 2

Текстовете от абсцисата се номерират по реда на намаляващото цитиране. Пресичането на 45-градусовата линия с кривата дава индекса h . Общото число на цитатите е областта под кривата (Hirsch 2005).

Както се вижда от Фиг. 2, числовата стойност на този библиометричен показател се задава от съотношението между броя на цитиранията и броя на трудовете на даден автор и се отразява в разпръснатите по полето точки.

Стриктната дефиниция е съответно: даден учен има индекс h , ако от негови N_p статии се цитира най-малко h пъти всяка, като междувременно останалите $(N_p - h)$ статии се цитират не повече от h пъти всяка. В цифрови стойности:

$$f(A)=10, f(B)=8, f(C)=5, f(D)=4, f(E)=3 \rightarrow h\text{-index}=4$$

$$f(A)=25, f(B)=8, f(C)=5, f(D)=3, f(E)=3 \rightarrow h\text{-index}=3$$

Плюсовете спрямо простия количествен подход (брой статии) или простото масирано цитиране са като че ли явни, но нека си представим например романтичния случай на млад учен революционер. Освен очевидния факт, че ще изостава от своите по-възрастни колеги, той няма да има особени шансове да навакса изоставането с времето, защото връстниците му, които ще вървят с мейнстрийма⁵, никога няма да му дадат този шанс. И което е по-съществено, всяко истински новаторско изследване ще бъде изтласкано от по-баналното, по-масовото.

По-конкретно, анализът на h -индекса е интересен за нашата тема с големия разрыв в стойностите за различните научни дисциплини:

- Според Хирш в областта на физиката (за която е разработен индексът) стойност около 12 е подходяща за доцентура във водещите университети. 18 може да означава професура, 15 – 20 осигурява членство в Американското общество на физиците, а 45 – членство в Американската национална академия на науките. Успешен учен след 20 години работа ще има индекс 20, съответно, изключителният физик ще има индекс около 40, а уникалният индивид ще се отличава с индекс 60.

- А професор в областта на социалните науки има типичните стойности от 2.8 (право);
- 3.4 (политически науки);
- 3.7 (социология);
- 6.5 (география);
- 7.6 (икономика), като
- професор в социалните науки има съответно два пъти по-висок индекс от доцент, а не 1 към 1.5, както е във физиката (срв. LSE Impact Blog), срв. по-подробно:

⁵ Тук употребявам тази дума напълно терминологично, т.е. като синоним на конвенционалност и дори нагаждачество, и съобразно епохата, към която принадлежи и наукометрията.

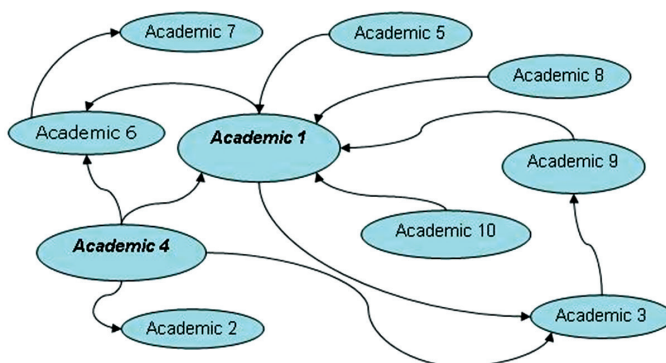
Фигура 3

В Essential Science Indicators Citation Thresholds <<http://web.archive.org/web/20100505003410/http://sciencewatch.com/>> например най-цитирана е астрономията, следвана от физиката, клиничната медицина и молекулярната биология и генетиката. На последно място са компютърните изследвания и мултидисциплинарните науки.

Между другото, самата статистическа интерпретация на идеята за авторитет не е толкова еднозначна в светлината на приведения в Блога на Лондонската школа на икономиката (LSE Impact Blog) факт на зависимостта на количествата на цитиранията от академичната позиция на цитиращия – най-много цитират докторантите, които искат да блеснат с ерудиция, а най-малко професорите, които умеят продуктивно да стеснят темата си. Иначе казано, количеството на цитатите не отразява точно авторитетността на позоваването.

Тези резултати могат да се интерпретират както „плоско“, т.е. в смисъл, че различните науки трябва да имат различни индекси, така и в съдържателната перспектива, задавана от противопоставянето на резултатите не на социалните науки, а на математиката и физиката. Не-обяснимо е на пръв поглед защо математиците имат много по-нисък индекс от физиците (Adler et al. 2008). Естествено, тук се намесват технически фактори от типа на разликата в броя на работещите теоретици математици и работещите физици, което прави цитационната мрежа⁶ на физиците много по-мощна и оттук носеща много повече входящи данни.

⁶ Ето един нагледен пример за подобна мрежа от блога на LSE.⁷ За което вече съм писала подробно и по-аргументирано (вж. Питкевич / Pitkevich 2016) и което последователно се провежда от биолингвистиката в момента.

Тя е интересна с разликата между т.нар. външни и вътрешни цитирания (отразени в посоката на стрелките). Авторитет (Authority) е например възелът *Academic 1*, защото има най-много вътрешни цитирания.

И ето тук идваме до темата, поставена в заглавието под формата на следния въпрос: А как би могло да се класира едно фундаментално, т.е. теоретично по природата си, изследване в подобна интелектуална рамка? Доколко критериите, на които то се стреми да съответства, могат да бъдат осмислени по подобен начин? Още по-остро, доколко наукометрията е по същество наука за науката? Да сравним в тази връзка разбирането за наука на Лакатош⁷ (Lakatos, Musgrave 1970):

- Как могат да се интерпретират цифрово скоковете, смените на моделите? Та нали тук се проследява по-скоро линейността в движението на научното мислене, т.е. то се оказва подчинено на идеята за линеен прогрес, която не съответства на разбирането на съвременната философия на науката.

- Нима е възможно в тази парадигма да се мисли творческата промяна, а не програмираната предварително иновация? (*Иновацията* е желателен ход в духа на господстващата парадигма, а не преобръщането на виждането на Вселената, което е голямото научно творчество в духа на Айнщайн или Чомски⁸.) Това, естествено, не значи, че може да се предвижда революция, подобен ход би я превърнал в безплодно подражание. Трябва да се помни, че даденото индексирание не е ориентирано към оригиналността, не я предвижда, а отчита само и единствено успешността и нищо друго.

Грубо казано, „ето ти стратегия за успешност, действай и ще станеш каквото трябва“, т.е. стратегия на социален кариеризъм, а не стратегия на научното движение.

В друга перспектива, а какви са шансовете на българистичното изследване, съпоставено с едно изследване на вездесъщия английски език? Естествено, отново се сблъскваме с проблема за размера на академичната мрежа, който диктува нисък индекс. Би могло да се контрааргументира, че ако резултатите бъдат представени на английски като *lingua franca*, то тогава възможностите ще се изравнят. Тук отново нещата не са толкова прости. Първо, чувала съм мнението на български учени⁹, и то в областта на природните науки, където качеството на владееене на езика не би трябвало да е особено съществено, че текстовете им се връщат с езикови претенции. Т.е. изисква се блестящо, а не работещо владееене на езика.

И второ, което е много по-съществено: а какво да се прави със самата материя (т.е. даден национален език, в частност български), която именно трябва да бъде обект на осмисляне и от тук издаване и цитиране? Тук ще използвам един пример, който вече съм използвала, но който ми изглежда много изразителен. Става въпрос за книгата на японския лингвист Т. Кумаширо *Cognitive Grammar of Japanese Clause Structure. Human Cognitive Processing* (Kumashiro 2016), която е написана на прекрасен английски и е максимално актуална, но... това е всичко, което мога да кажа за тази книга, защото не знам японски, а би трябвало да го знам в съвършенство, за да мога да оценявам синтактично сложни примери с когнитивни импликации. И?! Цитируемостта и кариерата може би ще са наред, но *рационалността, научността* на оценката и евентуалното цитиране? Т.е. отново по същество нищо не се решава с цифровите методи на оценяване...¹⁰

Междинни изводи. И ако индексът на Хирш може да се разглежда като криво, но огледало, което позволява да се отчитат индивидуалните резултати в дадени научни области (физика, медицински науки и т.н.), и може да бъде усъвършенстван, като например т.нар. g-index¹¹, то за българистиката като цяло той изглежда безсмислен, тъй като тя би трябвало по-скоро да се

⁸ Естествено, тези учени имат огромни индекси, но това е, защото са успешни, а не защото са творчески.

⁹ Геологът академик Загорчев разказа за своя практика в този смисъл в доклад пред Съюза на учените в края на миналата година например.

¹⁰ Същото се отнася и до манипулацията със статистиката, която наблюдаваме в нашите собствени атестации, която *според мене* се приближава до стандартите на *Modern Educashun*.

¹¹ Теорията на g-индекса, където механизмът се усъвършенства само статистически (Egghe 2006). Друга възможност е подобряването на самия h-индекс (Hirsch 2010).

тълкува като регионална наука, която не се обхваща директно от подобен подход. Тезата, която защитаваме тук, е, че общото езикознание би трябвало да се разглежда в духа на математиката, т.е. да разчита по-скоро на класическите методи като рецензии и т.н. Естествено, тези методи могат също да бъдат манипулирани, лошото обаче е, че цифровите подходи не само водят до сандъка от изходния разказ, но и са *принципно неприложими*.

2. Системата Скопус. А сега да разгледаме в същата скептична перспектива и въз основа на предходните изводи за ролята на националния език¹² като (1) *обект* и като (2) *метаезик на описанието* или (2.1.) *lingua franca* библиометричната система Скопус (Scopus), която обещава на съответния библиографски източник максимална *видимост* за колегите, т.е. научно битие, почти врата към „вечността“¹³. В патетични термини направо безсмъртие, едно такова „И моите песни...“.

Ще оставим настрана анекдотични примери на активни елементи на Скопус като:

Akusherstvo i Ginekologiya (SJR 0.119),
*Endokrinologiya*¹⁴ (SJR 0.124, IPP¹⁵ 0.1, SNIP¹⁶ 0.063)
Farmatsiya (SJR 0.101),

които няма как да не привлекат множество заинтересовани читатели дори само с достъпността на заглавието. Като средство за имитация и надуване на отчетността наистина ефективно – може би това е и целта...

За да не оставим място за съмнението, че мотивът на избора ни е бил цифров, а не отнасящ се до формата на заглавията, ще приведем една голяма част от списъка на българските списания в Скопус:

Ако сравним този списък по основния показател SJR със *Scimago Journal Rank* (<http://www.scimagojr.com/journalrank.php>), където първите 111 позиции са на английски и американски издания, а 112 е холандско издание (*Physics Reports*), виждаме, че няма как да се отразява някаква позиция на национална наука, а се отразява издателска репутация, водеща до съответни инвестиции. Нима някой има илюзии, че българската издателска дейност има някакви шансове в тази посока?!

А сега да сравним например с *Endocrine Reviews*¹⁷ (SJR 7.086 и SNIP 5.567), където български учен може да публикува алтернативно на

Acta Zoologica Bulgarica, Active ^	0.27	0.538	0.686
Advanced Studies in Theoretical Physics, Active OA	0.226	0.377	0.637
Akusherstvo i Ginekologiya, Active	0.119		
Anaesthesiology and Intensive Care, Active	0.100		
Applied Mathematical Sciences, Active OA	0.335	0.507	0.853
Archaeologica Bulgarica, Active	0.106	0.091	0.216
Asklepii: bolgarno-sovetskii ezhegodnik istorii i teorii meditsiny, Inactive			
Biomedical Reviews OA	0.116	0.1	0.035
Biotechnology and Biotechnological Equipment, Active	0.162	0.323	0.315
Bulgarian Chemical Communications, Active ^	0.156	0.29	0.32
Bulgarian Historical Review, Active	0.102		
Bulgarian Journal of Agricultural Science, Active ^	0.196	0.256	0.423
Bulgarian Journal of Veterinary Medicine, Active OA^	0.151	0.224	0.345
Bulgarian Medicine - Inactive			
Chemistry, Active ^	0.21	0.41	0.72
Clinical and Transfusion Haematology, Active	0.1		
Clinical Application of Immunology, Inactive			
Comptes Rendus - Academie Bulgarie des Sciences, Active ^	0.21	0.307	0.411
Cybernetics and Information Technologies, Active OA	0.17	0.205	0.356

Фигура 4. Научни ресурси и информация за базите данни на издателство Elsevier – Science Direct и Scopus

¹² Български в нашия случай.

¹³ Срв. De Solla Price 1965.

¹⁴ Sic!

¹⁵ IPP – Impact per Publication, подобна ситуация.

¹⁶ SNIP – Source Normalized Impact per Paper, подобно.

¹⁷ ISSN:0163-769XE-ISSN:1945-7189, Publisher: The Endocrine Society.

Endokrinologia, цитирана по-горе. Очевидно е, че публикуването в българско списание при тези обстоятелства се оказва безсмислено. А оттук, ако е „пробил“ в *Endocrine Reviews*, защо да работи в БАН за българска заплата? Как ще спре при желанието да бъде само *видим*, а не например и да има по-различни условия за живот?

Аз не знам как се решава този проблем за ендокринологията или химията и това не е целта на тази статия, аз единствено посочвам, че само включването на дадено списание в Скопус не решава нищо. Нещо повече, следващият български учен трябва да учи в някакво училище, откъдето да получи някакъв начален импулс в смисъл на обща картина и базови термини, за да продължи в стремежа си да бъде *видим*, а при подход за индивидуално „пробиване“ в престижни издания на неговите предшественици той просто няма да има шанса да се появи...

И най-важното, каква е функцията на националния език в това разбиране:

- Спънка за общуването на учените, спирачка на свободното движение на научните идеи;
- Средство за съхранение и развитие на общността, която говори на този език?

И двете гледни точки имат своя резон, решението не е в баналната плоскост на черно-белите опозиции. Но ми се иска да се вземе предвид още един съществен проблем. А какво е именно българският език? Той е определен културен продукт, който сменя в себе си ред моменти на исторически избор от кирилицата до трудовете на акад. Стефан Младенов, който пише за отношението на език и мисъл на български език и „в крачка“ (Младенов / Mladenov 1929) в интердисциплинарен смисъл или през 1943 г. (!) (Младенов / Mladenov 1943) заема позиция по расовия въпрос, която противоречи на официалната германска. Оттук изборът на език е избор да се отъждествиш с предците си или да отхвърлиш техните действия като губещи (т.е. неуспешни¹⁸). Няма проблем, но дали от позицията на тежък комплекс за малоценност е възможно творчество, т.е. свобода, игра, самоувереност в края на краищата?

Междинни изводи. Общото езикознание¹⁹ е начин да се говори (т.е. дискурс) за определени проблеми – език и мислене, език и политика, език и история, език и други езици²⁰ и т.н. Съществено важно е на какъв език се говори за дадени проблеми – така се постигат конструктивни промени в колективното съзнание на общността, точно това, което осмисля самото съществуване на общото езикознание.

Общи изводи по предложената тема. Започнахме с пример на манипулиране на цифровите показатели в един сатиричен филм, а след това анализирахме h-индекса и системата Скопус в същата перспектива, т.е. като укриващи зад привидната рационалност и безстрастност на цифрите множество социални (най-общо казано) проблеми. Изказахме и аргументирахме своето предтеоретично усещане, че мисленето в индекси е дълбоко враждебно на теорията, творчеството, развитието (научно и социално).

Посочихме ли изход? Не. В актуалната ситуация, струва ми се, изводът, а оттук и изборът е индивидуален, като трябва да се помни, че отношенията на индивида с множеството общности, в които е включен, са не само конкурентни и Хобсови, така да се каже... Идеите за това дали другият човек е добър²¹ или лош (Хобс) и т.н. са вече изцяло извън обсега на лингвистиката...

¹⁸ Нашата ключова думичка.

¹⁹ И не само. Тук подчертаваме общокултурния момент.

²⁰ Национален и други национални, „вътрешен“ и „външен“ и т.н.

²¹ Въпрос на индивидуално убеждение. Между другото, най-големият съвременен лингвист смята, че е добър, и това по мое мнение го прави още по-велик (Chomsky, Foucault 2006).

Цитирана литература / References

- Младенов 1929: Младенов, Ст. Мисъл и език. – *Философски преглед*, 1, 3, с. 269 – 275. [Mladenov 1929: Mladenov, St. Misal i ezik. – *Filosofski pregled*, 1, 3, 269 – 275.]
- Младенов 1943: Младенов, Ст. *Увод във всеобщото езикознание*. 2. доп. изд. София: Университетска печатница. [Mladenov 1943: Mladenov, St. *Uvod vav vseobshtoto ezikoznanie*. 2. dop. izd. Sofia: Universitetska pechatnica.]
- Научни ресурси и информация за базите данни на издателство Elsevier – Science Direct и Scopus. [Nauchni resursi i informatsia za bazite dannii na izdatelstvo Elsevier – Science Direct i Scopus] <http://resursi.blogspot.bg/2010/10/blog-post_06.html> (19/04/ 2017)
- Питкевич 2016: Питкевич, С. *Език или граматика*. София: Артграф. [Pitkevich 2016: Pitkevich, S. *Ezik ili gramatika*. Sofia: Artgraf.]
- Adler et al. 2008: Adler, R., J. Ewing, P. Taylor. Citation Statistics. <<http://mathunion.org/fileadmin/IMU/Report/CitationStatistics.pdf>> [19/04/2007]
- Chomsky, Foucault 2006: Chomsky, N., M. Foucault. *The Chomsky-Foucault Debate: On Human Nature*. New Press.
- De Solla Price 1965: Price, D. J. de Solla. *Little Science, Big Science*. New York: Columbia University Press.
- Egghe 2006: Egghe, L. Theory and practice of the g-index. – *Scientometrics*, 69, 1, 131 – 152.
- Essential Science Indicators Citation Thresholds <<http://web.archive.org/web/20100505003410/http://sciencewatch.com/>> [19/04/2017]
- Hirsch 2005: Hirsch, J. E. An index to quantify an individual's scientific research output. – *PNAS*, 102, 46, 16 569 – 16 572.
- Hirsch 2010: Hirsch, J. E. An index to quantify an individual's scientific research output that takes into account the effect of multiple coauthorship. – *Scientometrics*, 85, 741 – 754.
- Kumashiro 2016: Kumashiro, T. A. *Cognitive Grammar of Japanese Clause Structure. Human Cognitive Processing*. Amsterdam: John Benjamins Pub. Co.
- Lakatos, Musgrave 1970: Lakatos, I., A. Musgrave. Criticism and the Growth of Knowledge. – In: *Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science, London 1965*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LSE Impact Blog <<http://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/the-handbook/chapter-3-key-measures-of-academic-influence/>> (19/04/2017)
- Scimago Journal Rank <<http://www.scimagojr.com/journalrank.php>> (19/04/2017)
- Scopus <<https://www.elsevier.com/solutions/scopus>> (19/04/2017)

General Linguistics and Scientometrics

Svetlana Pitkevich

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences
spitkevich@gmail.com

Abstract

This text is an attempt to conceptualize the specifics of general (theoretical) linguistics in the mirror of scientometrics. The chosen “trick” mirrors are the h-index and the Scopus system.

Keywords: *theoretical linguistics, science studies, h-index, Scopus, scientometrics*

*Нови подходи
в обучението по български език*

Иновативни техники в обучението по български език в началното училище

Калина Йочева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

k.yocheva@shu.bg

Резюме

Иновациите в обучението по български език в началното училище са част от общата тенденция за оптимизиране на образователния процес в съвременното българско училище. Представени са иновативни подходи и техники, чиято цел е да се провокира интересът на учениците към изучаваните теми, да се повиши ефективността при овладяване на учебното съдържание и да се формират начални умения за систематизиране и обобщение на изученото.

Ключови думи: педагогическа иновация, обучение по български език, начално училище

Преди повече от сто години за иновации се говори в контекста на културологията и лингвистиката за описание на процесите на културни дифузии (трансфери), когато феномен от една културна област прониква в други, където се представя като новост по отношение на това, което вече е сформирано там като традиция. Иновационните процеси са тълкувани като кроскултурни фактори за развитие на различни културни явления (обреди, езици, диалекти, социални институти, технологии и др.).

След средата на миналия век анализът на иновационната проблематика започва да заема все повече място в изследванията на различни автори.

По-абстрактно обяснение на понятието предлага в края на 20. век В. Спенсър, според когото „иновацията е нещо свършено ново по отношение на конкретна ситуация, което може да бъде използвано, когато ние започнем да осъзнаваме това“ (Spencer 1994). Това определение има три основни момента:

➤ иновацията – това е ново явление за хората, които имат някакво отношение към това явление;

➤ иновацията е осъзнато от хората явление;

➤ иновацията е такова ново явление, което може да бъде използвано.

Е. Роджърс в книгата си „Дифузия на иновациите“ (Rogers 1983) определя пет етапа на усвояване на иновацията:

1) *етап на осъзнаване* – индивидът разбира за новата идея, но все още не притежава достатъчна и надеждна информация за нея;

2) *етап на заинтересованост* – индивидът се увлича от новата идея и се стреми да научи повече за нея;

3) *оценъчен етап* – индивидът оценява приложимостта на идеята към досегашния си опит и към прогнозираните ситуации в бъдеще и взема решение дали си струва да изпробва дадена идея в практиката;

4) *етап на апробация* – индивидът използва иновацията на практика в малка област, за да определи нейната полезност;

5) *етап на усвояване* – индивидът приема иновацията.

Разпространението на иновационните процеси във всички области води и до необходимостта от изучаване на тези процеси, тяхната същност, структура, класификации и характеристики и в сферата на образованието.

Иновациите в образованието могат да се класифицират по различни признаци. Една от ориентираните към практиката класификации (Хомерики и др. / Homeriki et al. 1994) на иновациите ги отнася към определен компонент на образователния процес. От тази гледна точка различаваме иновации в:

- съдържанието на образованието;
- методиката, технологията, формите, методите, похватите, средствата за обучение и възпитание;
- организацията на учебно-възпитателния процес;
- системата за управление на училището.

Почти всяка иновация в началото среща съпротива. В психологически план всичко ново и неизвестно предизвиква у човека страх и недоверие. Стереотипите на индивидуалното и масовото съзнание водят до противопоставяне на промените в установения начин на живот и работа, интереси и навици на хората.

Педагогическата иновация се определя като целенасочено изменение, внасящо в образователната среда стабилни елементи (новости), подобряващо характеристиките на отделните части, които са компоненти и на самата образователна система като цяло (Дроботенко и др. / Dobrotenko et al. 2012).

Според Я. Тоцева сред основните причини за съпротивата на българските учители по отношение на иновациите „можем да посочим следните:

- иновативните модели са външно наложени промени от по-висшестоящ орган – Министерство, Регионален инспекторат, Общински съвет или друг управляващ орган;
- неправилно разбиране на ситуацията или различна оценка на ситуацията от страна на учители, родители, ученици и директори;
- прекалено лични интереси, които могат да бъдат ошетени при иновационната промяна;
- умора от промените, когато те са прекалено чести;
- недоверие към източника на промяната.

Ниска търпимост към измененията, която е характерна за народопсихологията на българина. Силното избягване на несигурността е характеристика на нашата национална култура и тя влияе негативно върху образователните иновации“ (Тоцева / Totseva 2012).

Въпреки множеството бариери пред нововъведенията българските учители се стремят както към въвеждане на готови иновативни идеи в работата си, така и към развитие на собствените си творчески идеи. Внесените отвън иновационни стратегии и практики невинаги са подходящи или актуални за българската образователна система, затова те често се използват в адаптиран вариант, като от тях се прилагат само отделни елементи.

Обучението по български език в началното училище не е изолирана система, а се реализира в контекста на цялостното образователно взаимодействие. По тази причина иновационните процеси не могат да го подминат. Въпреки че се разглеждат като иновативни, много от предложените от образователното министерство, от ръководствата на училищата и от самите училища нововъведения не са непознати в световната практика, но досега не са били прилагани в обучението у нас. За разлика от по-мощните иновации, продиктувани от новата нормативна база на училищното образование и свързаните с професионалното развитие на педагозите изисквания,

иновативните техники не само че не срещат съпротивата на учителите, но много от тях съзнателно ги търсят и прилагат в практиката си.

Един от сериозните проблеми на обучението по български език в началното училище е слабата мотивация на учениците. В комбинация с недостатъчно доброто владение на официалния език на преподаване този проблем често се превръща в непреодолима трудност за учители и ученици и води до задълбочаване на неуспехите в следващите етапи и образователни степени.

За създаване на мотивационна основа на обучението могат да се използват възможностите на *кръстосаното учене (Crossover Learning)* (Sharples et al. 2015), съчетаващо формалното и неформалното учене. Тази стратегия е за учене в неформална среда (музеи, клубове, изложбени зали и др.), осъществявано предимно след занятията в училище, но обвързано с теми от учебното съдържание с помощта на въпроси, насочени към важността на дадена учебна информация за живота. Подобна връзка е двупосочна. От една страна – работата в училище може да бъде обогатена и допълнена със знания, умения и навици, придобити от учениците в реални житейски ситуации извън организирания учебен процес в училище, като по този начин се стимулират мотивацията и познавателната активност на обучаемите. От друга страна – неформалното учене може да се обогати с помощта на информация, придобита в класната стая.

Учителят може да предложи тема за обсъждане в класната стая, да формулира въпроси, на които учениците да търсят отговори след уроците при посещение в музей, по време на екскурзия. При тази допълнителна работа от учениците се изисква не само да отговорят на въпросите, но и да подкрепят своите отговори с доказателства от различен характер: фотографии, интервюта, аудио и видео материали и др. По този начин придобитият чрез кръстосано обучение образователен опит дава възможност да се използват позитивните елементи от два типа образователна среда – училищната и извънучилищната. Освен пряката полза, подобна стратегия осигурява на учениците позитивни преживявания в автентична среда. Тя им позволява да проявят своите индивидуални възможности чрез самостоятелна работа по темата и представяне на самостоятелно подготвена презентация на събраните доказателства към предложените отговори на поставените въпроси. Самото представяне е допълнително позитивно преживяване за учениците, тъй като им позволява да преживеят отново процеса на работа, както и да споделят своите „открития“ с учителя и съучениците си.

Възможности за приложението на кръстосаното учене у нас предлагат някои проекти, които не са създадени за образователни цели, но могат да бъдат използвани за повишаване на мотивацията на малките ученици. *Дворът на кирилицата* в Плиска е атракция, която вече показва своята значимост и ефективност в тази посока, при това още в самото начало на училищния живот на децата. Въпреки ограниченото засега използване предимно за тържества (празник на буквите за първокласниците и др.), това пространство съдържа потенциал за по-широка работа. То несъмнено ще бъде използвано и занапред от учителите.

Друг контекст за мотивиране на учениците и провокиране на интереса им към писменото слово и към книгите е създадената в Плевен *Творителница „О писменехъ“*, която е своеобразен музей на историята на писмеността. Проектът проследява пътя на писаното слово от създаване на хартията до наши дни. В рамките на повече от час авторът на проекта Диян Павлов представя пред учениците цялостен спектакъл, преминаващ през превъплъщения на древен китаец, египтянин, грък до образа на българския възрожденски даскал. Учениците имат възможност сами да направят хартия, да наберат текст с печатарски букви и да го напечатат на Гутенберговата преса, да осъзнаят ценността на печатното слово.

И докато за приложение на кръстосано учене се изисква наличието на подходящо пространство извън училище, но все пак достатъчно близо, за да могат учениците да го посещават, то много по-лесно е да приложим иновативни практики в обучението, тъй като те не налагат големи промени в утвърдения стил на работа, а могат да улеснят овладяването на новото учебно съдържание, да помогнат за систематизиране на знанията и да повишат ефективността на учебния процес.

Дидактическо петостишие (cinquain)

Петостишието, познато от японската поезия *хайку* и *танка*, за пръв път се използва за дидактически цели от американската поетеса Аделаида Крепси в началото на XX век. Известното в световната педагогическа практика название *cinquain* идва от френския език (*cinq* – пет). По-късно започва да се използва широко в Русия, като там се пренася и терминът, но с руско звучене – *синквейн*. В българското образование този похват почти не се използва, въпреки че съдържа солиден потенциал за обучението по български език, а както показва руската му употреба, също така и в обучението по всички учебни предмети на различните етапи и образователни степени.

Аделаида Крепси (Crapsey) създава петостишие със структура от 22 срички: 2-4-6-8-2, без рима:

Listen...
With faint dry sound,
Like steps of passing ghosts,
The leaves, frost-crisp'd, break from the trees
And fall.

При преминаването си в образователната практика петостишието губи строгата зависимост от броя на сричките във всеки стих, но запазва броя на самите стихове. Дидактическото петостишие се базира на други изисквания, продиктувани от особеностите на училищното образование и обвързани със съответната учебна терминология.

Първият стих на дидактическото петостишие е негова тема и включва една дума – съществително име.

Вторият стих се състои от две прилагателни имена или причастия, описващи признаци на посоченото съществително име.

Третият стих включва три глагола, назоваващи действия или състояния на съществителното име.

Четвъртият стих е изречение или словосъчетание от четири думи, чрез което авторът на петостишието изразява своето отношение към темата. Това може да бъде и народна мъдрост, цитат, афоризъм и др.

Петият стих е от една дума, по правило съществително име, което е свързано с темата, но вече на друго равнище – то може да бъде обобщаващо, да се изведе като контекстов синоним или да съдържа допълнително послание, продиктувано от същността на темата.

Въпреки че е широко използвано в световната педагогическа практика, дидактическото петостишие е все още слабо познато в българското училище. Епизодични опити се правят в обучението по български език и литература в прогимназиален етап, като под влияние на руския език някои учители използват термина *синквейн*.

Възможностите на дидактическото петостишие за развитието на речта го правят удобен похват при ранното обучение на ученици билингви, за които е особено важно да овладеят официалния език на преподаване, за да може да бъде ефективно обучението им не само по български език, но и по другите учебни предмети. За целта се прилага модифициран вариант, при който учениците, които все още не притежават достатъчен обем обща и учебна лексика, могат да изберат подходящи думи и изрази от различни варианти, предложени от учителя. Важно е също така конструирането на петостишието да се обвърже с конкретна тема, което би позволило на ученика да се ориентира по-лесно.

Например при конструиране на петостишие, свързано с определен сезон, учителят може да предложи определени думи, като от учениците се изисква да изберат само такъв брой, който е необходим за всеки стих. (В началото на училищното обучение, тъй като терминът *стих* все още не е познат, се използва думата *ред*.)

За първия стих учениците избират една дума от предложените четири: *пролет, лято, есен, зима*.

За втория стих изборът е по две думи от предложените, които са признаци на различните сезони: *горещо, студена, дъждовна, плодородна, снежна, слънчево, ранна, късна*. За улеснение на учениците думите могат да се групират по двойки, обозначаващи признаците на отделните сезони: *горещо и слънчево; студена и снежна; дъждовна и ранна; плодородна и късна*.

За третия стих отново се предлагат думи, от които учениците да направят своя избор, като от тях се иска да изберат тези от предложените думи, които описват техните действия през конкретния сезон. За удобство думите се групират по три. В началото са допустими и словосъчетания, които биха ориентирали учениците по-лесно при избора: *почивам, плувам, играя; пързалям се, правя снежен човек, стоя на топло; разхождам се, бера цветя, посрещам птиците; бера плодове, нося чадър, тръгвам на училище*.

Четвъртият стих изисква представяне на отношението на ученика към сезона, който е избрал, затова е уместно провеждането на беседа и уточняването със самите ученици на изреченията и словосъчетанията за избор. Примерни изречения могат да бъдат: *Аз много обичам лятото (варианти: пролетта, зимата, есента); През пролетта бера цветя; През есента берем плодове; През зимата обличам палто*.

Последният стих обобщава с една дума цялата информация, заложена в петостишието, и тъй като това е трудно за начинаещия, добре е да има избор от предложени от учителя четири думи, свързани с отделните сезони: *ваканция, сняг, плодове, цветя*.

По този начин могат да се конструират четири петостишия, отнасящи се до различните сезони:

Пролет

Дъждовна, ранна

Разхождам се, бера цветя, посрещам птиците

През пролетта бера цветя.

Цветя

Лято

Горещо, слънчево

Почивам, плувам, играя

Аз много обичам лятото.

Ваканция

Есен

Плодородна, късна

Бера плодове, нося чадър, тръгвам на училище

През есента берем плодове.

Плодове

Зима

Студена, снежна

Пързалям се, правя снежен човек, стоя на топло

През зимата обличам палто.

Сняг

При конструирането на петостишието учениците могат да работят в четири екипа – за всеки сезон.

На по-късен етап, когато са усвоени умения за самостоятелна работа и учениците използват в речта си повече думи, може да се работи и без предварително зададени думи за избор, но задължително с помощта на въпроси от страна на учителя.

Дидактическото петостишие може да се използва и за себепредставяне на ученика отново с помощта на въпроси от учителя:

Как се казваш?
Какъв си? (две думи)
Какво правиш? (три думи)
Какво правиш през ваканцията? (изречение от четири думи)
С коя друга дума можеш да се представиш?

Иван
Рус, добър
Уча, играя, спортувам
През ваканцията карам колело.
Ученик

Придобитите навици за съставяне на дидактическо петостишие могат да се използват по-късно не само за разширяване на активния речник на ученика, но и за синтезиране на информацията по всички учебни предмети.

INSERT (вмъкни)

Този похват е разработен от американските учени J. Vaughn и T. Estes (Vaughn, Estes 1986), а по-късно е допълнен от други учени, привърженици на технологията за развитие на критическото мислене (Стийл, Мередит, Темпъл). Според тях INSERT е умение да се осмисля критически новата информация и да се намират връзки с вече изученото с помощта на работа върху текст. В практическо отношение технологията на ефективното четене представлява система от знаци, подредени в таблица, чието попълване се реализира в процеса на овладяване на новия материал.

Названието на похвата е абревиатура от първите букви на всяка дума в определението:

I – interactive (интерактивна)

N – noting (познавателна)

S – system for (система)

E – effective (за ефективно)

R – reading and (четене)

T – thinking (размишление).

При работа с текст учениците отбелязват в полето отделни откъси, изречения и думи. Авторите на похвата предлагат да се използват следните обозначения:

V (*тази информация вече ми е известна*)

+ (*нова за мен информация*)

- (*имах друга представа за това, мислех по друг начин*)

? (*това не ми е ясно, имам нужда от обяснение*).

Маркировките се правят с молив и след това се пренасят от учебника в специална таблица:

V	+	-	?
Тезиси на факти, термини и понятия, които са познати	Всичко ново, което е научено от текста	Противоречия, възникнали в резултат на прочетеното	Непознати думи, факти, изискващи обяснение

Вариант на похвата при използването му с по-малки ученици е вместо знаци да се използват цветове, например цветовете на светофара:

- зелено – това го знам;
- жълто – това е ново за мен, но го разбирам;
- червено – това не го разбрах.

При работа с цветовете учителят може ясно да види каква част от текста в каква степен е достъпна за конкретния ученик.

Целта на похвата е:

- да провокира интереса на учениците към изучавания материал чрез стимулиране на самостоятелно творческо търсене на информация;
- да повиши мотивацията чрез активиране на механизма на самоорганизация;
- да възпита култура на писане чрез формиране на навици за писане на текстове от различни жанрове;
- да допринесе за развитие на информационната грамотност на учениците и др.

Вярно – невярно

Този похват дава възможност в различните етапи на урока да се установи в каква степен учениците са овладели учебния материал.

Алгоритъм за работа: 1. поставя се темата на урока; 2. учителят чете въпроси или твърдения; 3. учениците в тетрадките си или на отделни листове отбелязват със знаци (+) или (-) кой отговор е верен и кой не е.

След работата по темата учителят отново чете въпросите или твърденията, а учениците отбелязват кое е вярно и кое не е, като сами могат да видят кои от техните отговори са били верни още в началото и какво ново са научили.

Вариант на похвата е въпросите и твърденията да не се четат, а да се представят на презентация, тъй като за някои ученици това може да се окаже по-достъпен за възприемане начин. Комбинираното представяне чрез едновременно четене на въпросите и твърденията и представянето им на екран активира едновременно и слуховите, и зрителните рецептори.

Диаграма на Вен

Диаграмата на Джон Вен¹ се използва в обучението при необходимост от сравнение между две или повече понятия, термини, явления и т.н. В процеса на сравнение се откриват общите места или разликите и се представят в графичен вид (Фигура 1).

Фигура 1. Диаграма на Вен за сравнение между съществително и прилагателно име.

¹ <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/899714> [19.01.2017].

С помощта на диаграмата на Вен могат да се сравняват езикови явления, литературни герои, идеи и др.

Диаграма „Рибена кост“ (Fishbone) / Диаграма на Ишикава

Fishbone (рибена кост) е опростено название на метода на японския учен Каору Ишикава. Тази графична техника за представяне на информация позволява да се демонстрира визуално анализирането на дадено явление чрез отделяне на проблема, изясняване на причините и потвърждаващите факти, както и формулиране на извод.

При работата върху съставяне на диаграмата учениците извършват следните дейности:

- учат се да работят по двойки или в екип;
- визуализират причинно-следствените връзки;
- ранжират различни факти по значимост;
- развиват умения за критично мислене;
- учат се да формулират оценка на явленията.

Схемата на *рибената кост* позволява да се изведе подходящо решение за всяка проблемна ситуация, генерирайки нови идеи, насочени към ускоряване и облекчаване на мисловните процеси. Този похват може да се използва по време на *мозъчна атака*, за да се научат учениците бързо и ясно да формулират твърденията си.

Правила за съставяне на диаграмата „Рибена кост“:

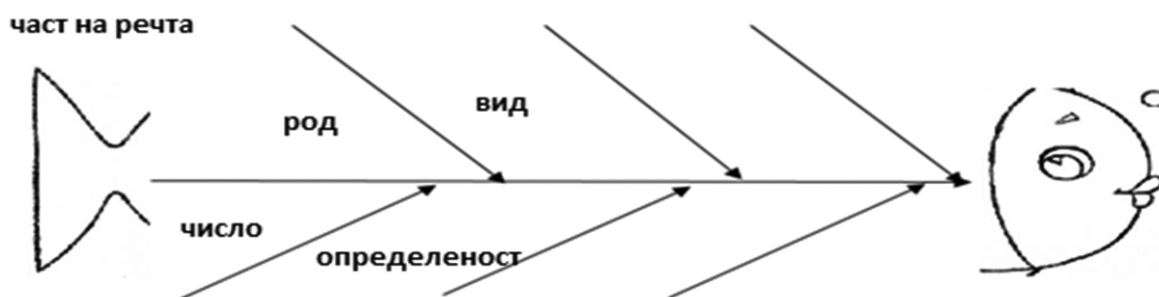
Диаграмата се съставя предварително от учителя или се запълва заедно с учениците. Това може да бъде изпълнено с помощта на цветен шаблон или по-просто – на обикновен картон или на дъската.

Има два типа разположение:

- хоризонтално, което повтаря по-точно скелета на рибата (използва се при по-малките ученици);
- вертикално, което позволява да се събере повече информация на допълнителни *кости* на рибата (подходящо е при по-големи ученици и по-голям обем информация).

Рибената кост съдържа четири информационни блока:

- главата, в която се отбелязва въпросът или проблемът;
- горните кости (или отлясно), където се записват причините и основните понятия на изучаваното явление;
- долните кости (или отляво), където са фактите;
- опашката, където се разполагат изводите и обобщенията (Фигура 2).

Фигура 2. Разпределение на информационните блокове в хоризонтален модел на „рибена кост“

Решенията на поставения проблем се подреждат по важност – колкото по-близо е до главата, толкова е по-съществено. При съставянето на записите по „скелета“ е важно да се използват кратки изрази и отделни ключови думи.

Диаграмата на Ишикава е универсален похват, който може да се използва в уроци от различен тип, но най-ефективно е приложението ѝ в уроците за обобщение и систематизация на знанията, тъй като с помощта на графичното изображение учениците имат възможност по-лесно да организират получената информация и да видят връзките и зависимостите между отделните елементи.

Съставянето на диаграмата може да бъде:

- индивидуално – на учениците се задава въпрос и им се дават 10 – 15 минути за обмисляне и съставяне на *рибената кост*, след това се обсъждат вариантите с целия клас;
- групово – на всички участници в групата се раздава текст, следва запознаване с него и в хода на обсъждането се запълва схемата.

Диаграмата „Рибена кост“ може да се използва:

- за домашна работа по дадена тема;
- за опорен конспект към урока;
- за самостоятелна работа за проверка на знанията на учениците;
- при работа по проект и т.н.

Акцентът е върху представянето на резултатите от запълването на схемата. Те трябва да потвърждават значимостта на проблема и да показват връзката между всички обозначени елементи. Понякога учениците посочват отделни елементи, но по-трудно се справят с аргументацията. Затова понякога долните (или левите) „кости“ остават празни.

Похватът на Ишикава може да се използва във всички предметни области, но практиката показва, че той е най-ефективен при занятия, свързани с изследователска дейност.

Колекционер

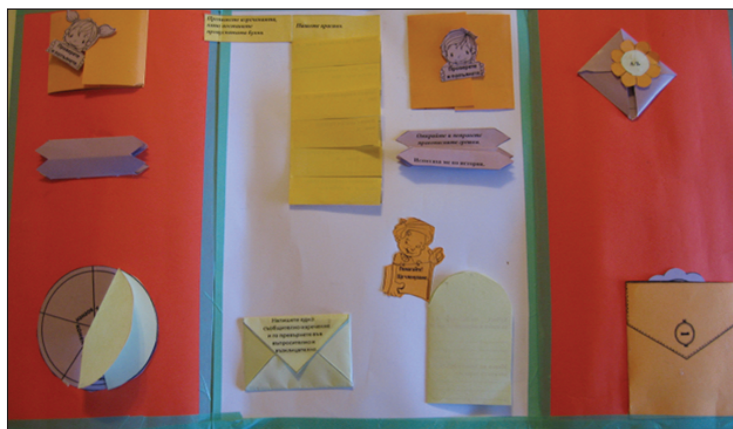
Този похват се използва по време на предварителната подготовка за изучаване на дадена тема. Негова важна особеност е възможността да се установяват междупредметни и метапредметни връзки, да се демонстрира практическото приложение на новото знание, което ще се затвърдява по време на урока.

Описание на похвата:

Първи етап. Събиране на колекция. На този етап на учениците се поставя задача да съберат възможно най-много предмети, свързани с бъдещата тема на урока. Това могат да бъдат етикети, картинки, фотографии...

Втори етап. Оформяне на албума за колекцията. Всички събрани предмети или изображения се подреждат в определена логическа последователност.

Трети етап. Работа с колекцията. Най-логично е колекциите да се използват в уроците за затвърдяване и обобщение, като самият урок може да се организира по модела на урок аукцион, делова игра, ролева игра и др.

Фигура 3. Лапбук

Вариант на този похват е създаването на актуалния напоследък в българските училища *лап-бук* (Фиг. 3), като в него информацията обикновено не включва предмети, а само изображения и текст, но принципът за структуриране на материалите е сходен.

Иновационен дизайн на образователната среда

Традиционният дизайн на класическата класна стая затруднява реализацията на иновативни техники в обучението, тъй като ученици и учител са в позиция един срещу друг, като по този начин предварително е заложена идеята за лекционен тип преподаване с ясно дефинирани роли на обучаващ и обучаван. Пасивната позиция на ученика в образователния процес, статичната му роля на обучаван и лишаването от възможност за изява и демонстрация на знания и умения, получени извън стените на училището, водят до демотивация и липса на интерес към учебните занятия. Основен проблем на българското училище, който се задълбочава с всяка година, е ранното отпадане на учениците от училище, което е резултат именно от подобна демотивация и липса на интерес.

Дизайнът на образователната среда „обуславя по специфичен начин качеството на останалите фактори, изграждащи съдържателната конструкция на средата“ (Василева / Vasileva 2002).

Според архитектите на училищното пространство размерът на една класна стая следва да се обуславя „от функцията, от съдържанието и от всички онези педагогически, здравно-хигиенни изисквания, на които тя трябва да отговаря. Много важен е контактът между преподавателя и учениците – зрителен и слухов. Единственият начин да се определят параметрите на една класна стая е да се знае:

- колко ще са учениците;
- на каква възраст са те;
- какво точно ще се преподава и как точно протича учебният час;
- какъв вид ще са мебелите за сядане – чинове, маси за двама или единични маси (банки)“

(Иванова / Ivanova 2015).

Традиционното подреждане е свързано и със своеобразна система на ранговете сред учениците в класа. В далечното минало разпределението на учениците по чиновете се е извършвало в зависимост от равнището на знанията им (напр. ученикът е трябвало да покаже определен напредък в обучението, за да премине от *песочницата* в *по-горен чин*). Т. Илиева пише: „Като някаква подсъзнателна рефлексия и сега по-небрежните ученици предпочитат да седят колкото се може по-назад, а старателните и амбициозните обикновено заемат първите чинове. [...] парадоксалното от тази гледна точка преместване на ученик с лошо държание или нисък успех на преден чин би могло да се обясни не просто като мярка за засилен контрол от страна на класния наставник. То вероятно е рефлекс с поставянето на по-горно и почетно място всъщност да се подтикне личността към промяна, съответстваща на заеманото положение. С една дума, ако се замислим, чинът и днес, макар и невинаги да го осъзнаваме, е нещо повече от място за сядане в клас. Той е някакъв вид позиция в миниобществото на класа. В този културен контекст става пределно ясна и една от най-разпространените наказателни мерки в българското училище – преместването на друг чин“ (Илиева / Ilieva 2011). И до днес настаняването на ученика на първия или на последния чин в класната стая показва (но и предполага) степента на неговата успешност в обучението, статуса му в ученическия колектив, а нерядко – и очакванията на учителя спрямо него. Възможността на учениците (с изключение на седящите на първите чинове) да говорят на тила, а не в лицето на другите не влияе положително нито на развитието на комуникативните им способности, нито на възможностите им за участие в пълноправен диалог, нито на създаването на позитивна самооценка (особено важно за учениците с обучителни трудности, които по правило седят на последните чинове, „за да не пречат на останалите“). Понякога обаче настаняването на изоставащ ученик на първия чин се прави, за да има възможност учителят да наблюдава по-добре работата му и при необходимост да му оказва помощ.

При въвеждане на иновативни модели и техники в съвременното училище са възможни различни схеми за разпределение на работните места в рамките на класната стая – индивидуално, по двойки, в малки групи, в големи групи и др. Различните цели и различният тип работа предполагат и различно разположение на работната среда.

Внедряването на по-мощни иновации в образователния процес, както и епизодичното използване на иновативни похвати в отделните уроци, изисква не само добре обмислено планиране от страна на учителя, но и съдействие от страна на ръководството на училището, родителите и самите ученици. Ако тази подкрепа не е налице, учителят иноватор остава сам срещу рутината, което води до умора и отказ от иновационна инициатива в бъдеще.

Цитирана литература / References

- Василева 2002: Василева, Е. *Детето в началното училище*. София: Просвета. [Vasileva 2002: Vasileva, E. *Deteto v nachalnoto uchilishte*. Sofia: Prosveta.]
- Дроботенко и др. 2012: Дроботенко, Ю. Б., Н. А. Дука, Т. О. Дука, Н. В. Чекалева. *Иновационные процессы в образовании: практикум для студентов магистратуры*. Омск. [Drobotenko et al. 2012: Drobotenko, Ju. B., N. A. Duka, T. O. Duka, N. V. Chekaleva. *Innovatsionnye protsessy v obrazovanii: praktikum dlja studentov magistratury*. Omsk.]
- Иванова 2015: Иванова, Е. *Интериорът на училищните сгради*. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. София. [Ivanova 2015: Ivanova, E. *Interiorat na uchilishtnite sgradi*. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „doktor“. Sofia.]
- Илиева 2011: Илиева, Т. За чина като място за сядане в клас и позиция в обществената йерархия, или из историята на една дума в българския език. – *Български език и литература* (електронна версия), 2011, 4. [Ilieva 2011: Ilieva, T. Za china kato myasto za syadane i pozitsiya v obshtestvenata yerarhiya, ili iz istoriyata na edna дума v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik i literatura* (elektronna versiya), 2011, 4.] <<http://liternet.bg/publish28/tatiana-ilieva/za-china.htm>> [10.05.2017]
- Тоцева 2012: Тоцева, Я. Образователните иновации и съвременното българско образование. – В: *Иновации и интерактивни технологии в образованието*. Шумен. [Totseva 2012: Totseva, Ya. *Obrazovatelnite inovatsii i savremennoto balgarsko obrazovanie*. – In: *Inovatsii i interaktivni tehnologii v obrazovanieto*. Shumen.]
- Хомерики 1994: Хомерики, О. Г. и др. *Развитие школы как инновационный процесс*. Москва. [Homeriki 1994: Homeriki, O. G. et al. *Razvitie shkoly kak innovatsionnyj process*. Moskva.]
- Crapsey: Crapsey, A. *November Night*. <<http://www.poetryfoundation.org/poem/175524>> [25.03.2017]
- Rogers 1983: Rogers, E. *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press of Glencoe.
- Sharples et al. 2015: Sharples, M. et al. *Innovating Pedagogy 2015*. The Open University.
- Spencer 1994: Spencer, W. R. *Innovation: the communication of change in ideas, practices and products*. London.
- Vaughn, Estes 1986: Vaughn, J., T. Estes. *Reading and reasoning beyond the primary grades*. Boston.

Innovative Techniques in Teaching Bulgarian Language at Primary School Level

Kalina Yocheva

Shumen University Konstantin Preslavski

k.yocheva@shu.bg

Abstract

The innovations in teaching Bulgarian language at primary school level are part of the general trend of optimizing the educational process in the contemporary Bulgarian school. The article explores innovative methods and techniques aimed at increasing the pupils interest towards the studied subjects, increasing the effectiveness of the curriculum and early development of skills for systemizing and generalizing of the studied material.

Keywords: pedagogical innovation, teaching Bulgarian language, primary school

Българският национален корпус – области на приложение

Светлозара Лесева, Мария Тодорова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките
zarka@dcl.bas.bg, maria@dcl.bas.bg

Резюме

Статията разглежда примерни приложения на Българския национален корпус като електронен езиков ресурс в обучението по български език. Описани са възможни сценарии за формулиране на езикови задачи и тяхното решаване с помощта на данни, извлечени от Българския национален корпус.

Ключови думи: Български национален корпус, образование, обучение по български език

1. Въведение

Българският национален корпус е електронен езиков ресурс, който благодарение на многопластовата анотация, големия обем и балансираното съдържание има различни приложения не само в изследователската и преводаческата работа, но и в обучението по български език на ученици и студенти.

Една от посоките за превръщането на обучението по български език в привлекателен учебен предмет е да се поощри използването на подходи, методи и средства, които да допринесат за по-високата му интерактивност. Понятието ‘интерактивност’, от една страна, включва интеграция на мултимедийни средства и съвременни технологии в обучението, а от друга, означава и активно взаимодействие между учениците и преподавателя. Изграждането на положително активно отношение към ученето и създаването на трайни знания по български език и умения за езиков анализ и аналитично мислене изобщо изискват предоставяне на възможности учениците самостоятелно да се справят с решаването на поставените задачи. Езиковите ресурси и технологии от своя страна предоставят адекватни на съвременното средства и среда за осъществяването на подобен тип обучение.

2. Българският национален корпус

Българският национален корпус (нататък – БНК) е най-големият корпус с фокус върху българския език, в който корпусните единици са снабдени с подробни метаданни и разнообразна лингвистична анотация (Коева и др. / Koeva et al. 2011; Коева и др. / Koeva et al. 2012; Коева / Koeva 2014б). Българоезичната част съдържа над 240 хиляди текстови единици, които наброяват повече от 1,2 милиарда думи. Корпусът съдържа също така 48 паралелни корпуса с различна големина, наброяващи общо над 4,2 милиарда думи. Всички текстове на чужд език имат

съответен български текст, като най-големи са паралелните корпуси за английски, румънски и полски език. Основните преимущества на БНК са:

а) Унифициран модел за изграждане на корпуса и обработка на текстовите единици независимо от езика, категорията на текста и т.н.; събирането на текстове се извършва основно автоматично от интернет източници, което осигурява възможност за бързо обогатяване и разширяване на корпуса (Коева и др. / Koeva et al. 2012) и гарантира обективност в структурата и съдържанието му по отношение на езиковата продукция в интернет.

б) Представителност на езиковите данни чрез покритие на разнообразни категории текстове, обхващащи многообразието на българския език през XX и началото на XXI век; разпределението на включените в БНК текстове по функционални стилове е следното: художествен – 41,8%; административен – 18,9%; научен – 3,0%; популярен – 0,26%; публицистичен – 30,9%; научнопопулярен – 3,40%; разговорен/художествен – 1,7%.

в) Подробно метаописание на всички текстови единици на български и английски език, организирано в семантична мрежа от категории: стил (обща категория на текста), жанр, тематична област, автор, година на създаване и др., които характеризират изчерпателно документите. Метаданните позволяват лесното класифициране на текстовете, извличане на статистически данни за корпуса, създаване на подкорпуси за специфични цели и др.

г) Многопластова анотация с лингвистична информация: българските и английските текстове са автоматично токънизирани, разделени на изречения, анотирани с информация за част на речта, лема и граматични характеристики, както и със значенията от Българската лексикално-семантична мрежа уърднет БулНет (Коева / Koeva 2014a) и Принстънския уърднет (Miller 1995; Fellbaum 1998). Части от паралелните корпуси са съотнесени със съответните текстове на български език.

д) Разнообразни възможности за достъп. Основният начин на достъп е чрез заявки към специално разработената за БНК онлайн система, която позволява търсене по леми или словоформи и по наредени или ненаредени комбинации от леми или словоформи и техни граматически характеристики. Чрез онлайн системата с помощта на линковете в горния десен ъгъл на началната страница се предоставя достъп и до БулПосКор – корпус, в който на всичките над 174 хиляди думи ръчно са приписани изчерпателни граматични характеристики, както и до Българския семантично анотиран корпус (БулСемКор), съдържащ над 95 хиляди думи, на които са приписани значения от БулНет. Част от текстовете, които не са обект на защита на авторското право, се предоставят за свободно изтегляне. Изчерпателна информация за БНК е достъпна чрез специално разработения уеб сайт: <http://dcl.bas.bg/bulnc/>.

3. Приложения на БНК в езиковото обучение

Информацията в БНК позволява изследване на множество езикови нива. В областта на морфологията корпусът предоставя възможности за извличане на информация за употребата на думите – по основни форми и словоформи и/или граматични характеристики; за дистрибуцията и функционирането на определени форми и употреби и др. В областта на синтаксиса позволява търсене на последователности от части на речта и/или граматични характеристики и/или съгласувателни или други граматични ограничения. Възможни са и наблюдения върху лексикалния и фразеологичния състав на езика, както и на езиковата семантика чрез търсене на значения на думите в реален контекст, съчетано със справка за тълковни дефиниции, синоними, хипероними и др. При многоезиковите изследвания БНК може да служи за извличане на преводни еквиваленти на думи и словосъчетания, както и за търсене на информация за граматичната съчетаемост, синтактичните модели и др. В областта на методическите изследвания БНК може да бъде полезен за типологизиране на допускани грешки.

По-долу предлагаме възможни сценарии за формулиране и извеждане на решенията на езикови задачи с помощта на данни, извлечени от Българския национален корпус. В рамките,

очертани от всеки сценарий, е възможно дефинирането на различни типове задачи, подходящи както за колективна, така и за самостоятелна работа, според индивидуалните предпочитания на преподавателите и обучаващите се и предвид конкретните цели, ниво на обучение и т.н.

3.1. Приложение на БНК в преподаването на езиковите норми

Основните източници на надеждна информация за проверка на правописа, значението и употребата на лексемите и т.н. следва да бъдат нормативните речници, разработени от специалисти по езикознание, каквито са речниците, създавани от Института за български език. Същевременно динамиката на езика, проявяваща се включително чрез процесите на възникване или навлизане на нови думи, чрез еволюцията в правописната практика и т.н., в редица случаи не може веднага да бъде отразена в речниците поради тяхната ограниченост както във времеви план, така и откъм обем. В такива случаи има възможност да се анализира съществуващата езикова практика чрез изследване на честотата на употреба на думите и техните словоформи, засвидетелствана в БНК. Изпълнението на подобни задачи допринася за развиване на умения за работа с речници, за изследване на езиковите факти и явления и обосноваване на заключения с помощта на езикови данни.

По-долу ще бъдат разгледани два случая от практиката, които онагледяват приложението на БНК при формулирането на подобни задачи – правописа на заемката *питчър/питчер* и употребата на формата за множествено число на *информация* (*информации*).

Сценарий 1. Изучаване на правописа и граматичните особености на непознати или незасвидетелствани в речниците думи

Питчър/питчер е бейзболен термин, усвоен паралелно с навлизането на този спорт в България. Засега терминът не е включен в *Официалния правописен речник* (ОПРБЕ / OPRBE 2012) и в *Речника на българския език* (РБЕ / RBE 2004). Затруднението в случая произтича от това, че в езиковата практика съществуват значителни колебания при кодифицирането на думи, съдържащи английската наставка *-er*, която се предава като *-ер*, срв. *мърчандайзер* (ОПРБЕ 2012: 388) *органайзер* (ОПРБЕ 2012: 438), и като *-ър*, срв. *брауър* (ОПРБЕ / OPRBE 2012: 181), *юзър* (ОПРБЕ / OPRBE 2012: 674). БНК е много подходящ източник на информация за решение на задачата, тъй като в него гарантирано може да се търси в текстове само на български език, а езикът за заявки на системата за търсене позволява извличане на всички словоформи. Решението на задачата се състои в съставянето на подходяща заявка. В случая трябва да се формулират две отделни заявки: за формите на *питчър* и съответно на *питчер*. Тъй като *питчър/питчер* не фигурира в речника, чрез който БНК извежда граматична информация за думите, извличането на словоформите се извършва чрез задаването им в заявките. Самите заявки имат вида, представен в (1а) и (1б):

(1а) *питчър|питчърът|питчъра|питчъри|питчърите*

(1б) *питчер|питчерът|питчера|питчери|питчерите*

Възможните форми са отделени със символа *|*, който представлява оператор за дизюнкция ('или'). Иначе казано, в текстове в БНК се търси или едната, или втората, или третата и т.н. от изброените форми. Резултатът показва, че формите на *питчър* имат общо 76 срещания, което е два пъти повече в сравнение с формите на *питчер* (38 срещания).

Сценарий 2. Изследване на разпространението на словоформите на думите във времеви план и във функционалните стилове

Възможностите за търсене по словоформи, основни форми, (набор от) граматични характеристики са приложими при наблюдения върху дистрибуцията и функционирането на определени форми и употреби. Съчетано с търсенето по метаданни (година на създаване или публикуване, автор, заглавие и т.н.), търсенето по заявки в БНК се превръща в мощен изследователски инструмент. Подобно търсене позволява да се проследи развоят и разпространението на дадени езикови явления в езиковата практика във времеви план, в различни стилове и жанрове, в текстове, създадени от различни автори.

Една такава изследователска задача е проследяването на употребата на форми, които придобиха популярност едва в последните години, например формата за множествено число на лексемата *информация*. Задачата, която си поставяме, е да се изследва честотата на употреба на формите *информации* и *информациите* спрямо формите за единствено число. Заявката има вида, представен в (2а) и (2б):

(2а) информация|информацията

(2б) информация|информации

Допълнително ограничение, което се задава, е годината на създаване на текстовете (year of creation), което се извършва след активиране на бутона за избор на метаданни *Мета* в горната дясна част на страницата. По експериментален път чрез вариране на стойността на съответното поле (посочва се числената стойност на годината, например: 1990) се вижда, че преобладаващата част от общо 619-те срещания на формите за множествено число (спрямо 60 463 на формите за единствено число) са в текстове след 1990 г. с първи 'пик' през 1991 г. (11 срещания). При зададена стойност за търсене в текстове, създадени в периода между 1945 и 1989 година ([1945:1989]), резултатите са едва 13, като 9 от срещанията са в административни текстове на Европейската общност (вероятно преведени по-късно), а 4 – в преводни художествени текстове. Проучването на стилового разпределение на формите за множествено число (чрез въвеждане на име на стил в съответното поле Style) показва, че от тези 619 срещания 192 са в текстове от административния стил (Administrative), 89 – в публицистичния стил (MassMedia), 312 – в художествения стил (Fiction), от които 220 срещания в преводни текстове, 15 – в научния стил (Science), а за 11 срещания не може да се определи. Може да се обобщи, че формите за множествено число на думата *информация*, непопулярни преди 1991 г., са навлезли в езика основно през административния и художествения стил, като съществена заслуга имат преводните текстове. Като цяло формите за множествено число се срещат стократно по-малко спрямо формите за единствено число.

Сценарий 3. Типологизиране на допускани грешки

Обемът и балансираната структура на БНК позволяват да се изследват особености на неформална писмена продукция като чатове, части от блогове, лични съобщения и др. В обучението по български език тази възможност намира приложение при коментар и анализ на евентуални грешки.

Намерени 431

1.	... на събиране на предмети, които професор Бинстед, чийто вкусове покриваха същата област, би задигнал без ни най-малко угризен...	+
2.	...м — Не го искаш ли? — засмя се тя. — Че кой мъж, в чийто вени тече кръв, не би поискал слава?	+
3.	...м — Не го искаш ли? — засмя се тя. — Че кой мъж, в чийто вени тече кръв, не би поискал слава?	+
4.	...н носа на самолета към безкрайната водна равнина, чийто вълни кротко проблясваха под слънчевите лъчи.	+
5.	...х изцяло се преобразува от оригиналния си състав и чийто емисии са незначителни. Регенериране: преработката на оползотворен ...	+
6.	Единични дървета, чийто корони не се виждаха, минаваха бавно през него.	+
7.	...досто за уважение млад човек, беше, че последният, чийто пари бяха излети в стоманолейрните заводи на този град, изпитваше нео...	+
8.	...Впив зъбите си, той откъснал главата на създаването, чийто ръце обаче продължили да осакатяват брат му.	+
9.	...по без малко щял да бъде прегазен от някаква кола, чийто спирачки вероятно не работели добре.	+
10.	Намери се в луксозно преддверие, чийто Стан бяха направени поддръжка кристални огледала.	+
11.	...бърз огледа се и отиде да застане до останалите, — chiyto имена започнаха с "К".	+
12.	Постановленията на "Специалния клерикален съд", чийто функции са независими от нормалната съдебна рамка и е подчинен сам...	+
13.	...прехвърл в между, повличайки със себе си и Придет, чийто челюсти се бяха впили до смърт в най-уязвимото й място.	+
14.	... за изпълнение във връзка с настоящото съобщение, чийто адресати са Европейския парламент, Съвета, Европейския икономическ...	+

Фигура 1. Резултати за заявката в (3)

Пример 3 разглежда подход за онагледяване на грешки, допускани при употребата на формите за м. р. ед. ч. на относителното местоимение за притежание *чийто* и формата за мн. ч. *чиито*. Заявката представя срещания на формата *чийто*, следвана от съществително нарицателно в множествено число и има вида:

(3) <чийто *{POS=N NT=CO N=pf}>

Анализът на резултатите, илюстрирани на Фигура 1, дава възможност на преподавателя да насочи вниманието към особеностите за съгласуване на формите на местоимението спрямо тези на останалите относителни местоимения.

Приложение на БНК в изследването на лексикологията, семантиката и фразеологията

Българският национален корпус е източник на богата и ценна информация за значенията и употребите на лексемите и техните словоформи в реален езиков контекст, термини, фразеологизми, нови думи и т.н. Едно от приложенията на БНК е при изучаването на лексикалната и семантичната съчетаемост на думи, изрази и др.

Сценарий 4. Изследване на лексикалната и семантичната съчетаемост на лексемите и на значения, резултат от семантична съчетаемост

Един от „препъникамъните“ при овладяването на даден език е съчетаемостта между глаголи и предлози и разграничаването на нюансите в значенията. Целта на предложената задача е да се изследват контекстите на употреба на съчетанието на глагола *вярвам* с предлози и да се направят изводи за отделните значения на глагола. Заявките имат вида, представен в (4а).

(4а) <вярвам|вярваш|вярва|вярваме|вярвате|вярват [0,3] *{POS=PREP}>

Чрез формулираната заявка се откриват срещания на форма за сегашно време на *вярвам*, следвана от предлог, като между глагола и предлога може да има до 3 думи.

Намерени 25857

1.	Едуард страстно вярваше в Съдбата.	+
2.	Нали точно ти не - вярваше в рая?	+
3.	Вярваш ми, защото, дълбоко в себе си, винаги си знаел че нещо в мен е различ...	+
4.	Не вярваш ли във втория шанс?	+
5.	Ти вярваш ли в това, Джо?	+
6.	Вярваш ли в тази игрална версия на твоят пад?	+
7.	Най-добре спри да вярваш на бабини деветини.	+
8.	Не вярваш във втория шанс?	+
9.	Не - вярваш в него.	+
10.	Kazhi тях Че не вярваш в духове.	+
11.	Втори въпрос: Вярвате ли в Господ?	+
12.	Втори въпрос: Вярвате ли в Господ?	+
13.	Вярвате ли в Господ?	+
14.	Вярвате ли в Господ.	+

Фигура 2. Резултати за заявката в (4а)

Наблюденията върху корпусната извадка, илюстрирана с Фигура 2, сочат, че глаголят *вярвам* се среща с предлозите *в/във* и *на*. За да се обхванат значенията на отделните комбинации от глагол и предлог, се извършват нови заявки (4б), (4в).

(4б) <вярвам|вярваш|вярва|вярваме|вярвате|вярват [0,3] в|във>

(4в) <вярвам|вярваш|вярва|вярваме|вярвате|вярват [0,3] на>

Без да претендираме за изчерпателност на значенията или възможностите за съчетаемост (*вярвам* може да се среща и като преходен глагол без предлог), може да се направят следните изводи. В съчетание с предлога *в/във* глаголят *вярвам* може да означава: ‘изповядвам определени религиозни или идеологически убеждения’ (*вярвам в бог, вярвам във висша сила*); ‘убеден съм в способностите, възможностите и под. на някого или в полезността или ефикасността на нещо’ (*Лекарите вярват във ваксините, Наистина вярвам в Иван, той ще успее*). В комбинация с предлога *на* глаголят *вярвам* може да означава: ‘приемам нещо за истинно или достоверно’ (*Иска ми се да вярвам на разказа му*); ‘имам доверие на някого или нещо, уповавам се на някого за нещо’ (*Вярвам на сестра си повече, отколкото на всеки друг, Тя и сега вярваше на обещанията му*).

БНК може да се използва не само от страна на учениците за придобиване на по-добра представа за употребите на отделните съчетания, но и от преподавателите за подбор на илюстриращи изречения, както е във формулираната в (5) задача, където целта е на мястото на многоточието да се попълни липсващата дума, така че да се получи смислово вярно и граматично правилно изречение.

(5а) Колко дълго ще я оставиш да вярва ... възможностите на новия учител?

(5б) Ако можеше да се вярва ... моряците, Изтокът кипеше от чудеса и страхотии.

(5в) Често се чудеше защо баба ѝ вярва ... Бог.

(5г) Чудеше се дали може да вярва ... обяснението на братовчед си за липсващия ключ.

Сценарий 5. Изследване на употребите на непознати изрази, разпознаване на фразеологизми и свободни словосъчетания и тълкуване на значението и структурата им

Известно е, че усвояването на фразеологията е показател за най-високо ниво на владение както на родния, така и на чужд език. Задачите, насочени към разпознаване и тълкуване на значението на фразеологичните съчетания, могат да се изведат на по-високо ниво чрез интегриране на аналитичен подход, който не само да подпомогне изучаването им, но и да надгради уменията за анализ на езиков материал и формулиране на изводи за езиковата употреба.

Възможна задача, която може да се формулира, е въз основа на езикови примери от БНК да се установят граматичните характеристики и лексикалната съчетаемост на даден израз. Тук ще си послужим със съчетанието *игла в купа сено*. Чрез търсене на различни форми учениците ще достигнат до заключението, че в обичайната си употреба изразът е неизменяем. Възможен вариант е под ръководството на преподавателя да се формулира заявката в (6а). Това е наредена заявка, защото чрез ъгловите скоби (<>) е зададено ограничение елементите да се намират точно в зададения ред:

(6а) <игла [0,3] в [0,3] купа|копа [0,3] сено>

Предвидена е възможност за вмъкване най-много на три думи между компонентите, а със символа за дизюнкция в търсенето са включени двата варианта *купа* и *копа*. Резултатите недвусмислено сочат, че в характерната употреба на израза – в 104 от общо 106 срещания – между елементите на израза не се разполагат други. Останалите два примера представят съответно нетипичен вариант на съчетанието: *Ще бъде като да търсиш игла в купа със сено!* и разширена метафоризирана употреба в художествен текст: *Вигор наистина беше споменал, че е пратил човек да търси златната игла в огромната византийска купа сено*. Предпочитание се отдава на варианта с *купа* (79 срещания) пред този с *копа* (25 срещания). Чрез аналогични заявки (6б – 6д) обучаващите се могат да проверят доколко изразът може да се изменя:

(6б) <иглата [0,3] в [0,3] купа|копа [0,3] сено> (4 резултата)

(6в) <иглата [0,3] в [0,3] купата|копата [0,3] сено> (1 резултат)

(6г) <игла [0,3] в [0,3] купата|копата [0,3] сено> (3 резултата)

(6д) <игли|иглите [0,3] в [0,3] купа|копа [0,3] сено> (4 резултата)

Както показва честотата на различните форми, в типичната си употреба изразът е неизменяем и между елементите му не се разполагат външни единици, но в определен контекст са възможни модификации като членуване и форми за множествено число. Примерите показват още, че има ясно изразена тенденция за съчетаемост на изрази с малко множество глаголи с близка семантика като *търся, диря, намирам, намеря, откривам, открива*. На базата на тези наблюдения обучаващите се имат възможност да открият и обобщят най-важните специфики на фразеологизмите в съпоставка със свободните словосъчетания.

Приложение на БНК в изследването на граматиката

Едно от основните достойнства на БНК, което го прави равностоеен на най-добрите примери в световен мащаб, е съчетанието от комплексна лингвистична анотация и функционална система за търсене както по думи и словоформи, така и по части на речта и граматически характеристики. Това позволява Корпусът да бъде използван за извършване на разнообразни наблюдения върху морфологията и синтаксиса, за извличане на граматични обобщения за езиковите единици и техните характеристики, за изследване на граматичната съчетаемост, синтактичните структури, словоредните зависимости и т.н.

Съществуват различни граматични ограничения, които носителите на езика интуитивно спазват. Осъзнаването на съществуването на подобни ограничения и осмислянето на причините, които ги диктуват, е една от посоките за усъвършенстване на степента на владение на родния език (а и на чужди езици) както в рамките на средното, така и в рамките на висшето образование. По-долу се предлагат примерни сценарии, онагледяващи изследването на езика с помощта на граматични шаблони и синтактични структури.

Сценарий 6. Изследване на граматични правила и ограничения

Възможно приложение на този сценарий е задача за изследване на ограниченията за появата на определени форми. Както е известно, сегашното деятелно причастие и деепричастието се образуват от несвършени по вид глаголи. Обучаващите се могат да се запознаят с този езиков факт чрез изследване на подходящи примери. За целта се формулира следна заявка за търсене на произволно (*) сегашно деятелно причастие (с означение IVF=y) или деепричастие (с означение IVF=z):

(7а) *{IVF=y}|*{IVF=z}

Чрез анализ на граматичните характеристики на формите, които заявката връща като резултат, например: *Имаше коли и автобуси, препускащи на пресекулки, с гърмящи клаксони и скърцащи спирачки* или *Съвсем тихо, ходейки на четири крака, аз се приближих*, обучаващите се могат да се насочат към правилния отговор. Предположенията могат да се потвърдят чрез задаване на заявки като посочените по-долу – за търсене на сегашно деятелно причастие от глагол от несвършен вид (VA=IM) (7б) и от глагол от свършен вид (VA=PE) (7в):

(7б) *{VA=IM IVF=y}

(7в) *{VA=PE IVF=y}

Резултатите потвърждават категорично, че глаголите от свършен вид не образуват сегашно деятелно причастие (0 срещания), за разлика от глаголите от несвършен вид (140 554 срещания).

Сценарий 7. Изследване на синтактични модели и конструкции

Този сценарий онагледява изследването на по-сложни конструкции и синтактични модели, като структурата на сложните глаголни форми, структурата на фразите, на изреченията и др. Такъв тип задачи позволяват извеждането на незабелязвани от носителите на езика признаци на еднотипни структури като възможности за вмъкване на конкретни групи контекстови елементи, словоредно размятане и др. Създаването на синтактични правила тренира уменията за метаезикови обобщения и подпомага осмислянето на логическата структура на езика.

В Пример (8) са предложени заявки за търсене на именни фрази, състоящи се от две определения прилагателни и главна дума съществително име (8а), като в (8б) е зададено ограничение фразата да е определена, т.е. лявостоящото прилагателно е членувано (D=df) и е следвано от нечленувано прилагателно и нечленувано съществително (с характеристика за определеност D=0f). Съгласуването по род и число между определенията и опорната дума, която е от женски род, е зададено чрез еднаквите стойности на признаците род (GF=ff) и число (N=s). Резултати от заявката са представени във Фигура 3.

(8а) <{*{POS=A} *{POS=A} *{POS=N}>

(8б) <{*{POS=A GF=ff N=s D=df} *{POS=A GF=ff N=s D=0f} *{POS=N GF=ff N=s D=0f}>

1.	И тръгна покрай гигантската змийска кожа .	+
2.	Пътеката се губеше в гъстата утринна мъгла .	+
3.	Той е древната човешка памет .	+
4.	Докосна дългата дървена дръжка .	+
5.	Единствената бледа луна бе изчезнала.	+
6.	... пада Можеш да си вземеш нов Пикъл В този пад е единствената оригинална версия на eXistenZ Цялата система която струва 3...	+
7.	... в пълна сила застъпена тук, на борда на световно известната Бойна Звезда Галактика .	+
8.	Седяха в малката тясна стаичка зад бара.	-

bg: Какво направихме? — питаше Имп. Вълнението пробягваше по терлици нагоре-надолу по гърба му. Седяха в **малката тясна стаичка** зад бара. Глод си свали шлема и го избърса отътре. — Ще повярвате ли на четири удара по грифа, такт две четвърти, мелодията води, а басовият ритъм най-напред в мелодията? — К'значи всичко това? — попита Лиас. — К'во значат всичките тия думи? — Ти нали си музикант? — попита Глод. — Какво мислиш, че правиш? — Че, удрям ги с чуковете — отвърна Лиас, като типичен барабанист. — Но онова, дето го изсвири... — каза Имп, — онова де... в средата... това бам-ба бам-

Фигура 3. Резултати за заявката в (8б)

39.	...о хипнотично изказване ще бъде колко нормално и полезно е всички да хранят политиките.	+
40.	Приятно е , нали?	+
41.	Да, различно е .	+
42.	...неже заплахата наистина бе изпълнена (донякъде), редно е да бъде зададен един въпрос.	+
43.	Джо... редно е да знаеш какво се говори.	+
44.	Слабо е да се каже, че на второто заседание в залата избухна истински скан...	+
45.	Да, спешно е .	+
46.	...ъгласна съм, че е странно нещо, но Не е странно... странно е ... необичайно, но въпреки това възможно.	+
47.	Страхотно е .	+
48.	Много съществено е допълнението в чл.	+
49.	Много съществено е , да речем, колко време двамата са живели заедно.	+
50.	Не по-малко трагично е положението в Търговската колегия на ВКС.	+
51.	По-рано било е така, трудно е да се гледат децата, нема дрехи, нема храна...	+
52.	Характерно е , че през последните години има промяна и в самата структура ...	+

Фигура 4. Резултати за заявката в (10)

В Пример (9) е предложена заявка, която позволява изследването на именни фрази, състоящи се от съществително нарицателно във функцията на приложение и опорно съществително собствено име: *доктор Дженингс, адмирал Кърк, сестро Маделин, директора Търнър* и мн. др.

(9) $\langle * \{ \text{POS}=\text{N NT}=\text{CO} \} * \{ \text{POS}=\text{N NT}=\text{PR} \} \rangle$

В Пример (10) е онагледен шаблон, позволяващ изследване на сложни съставни изречения с подчинено подложно, в които главното изречение е съставно именно казуемо от типа: *ясно е, (че...), възможно е (да....)* и под. Спецификата на задачата е свързана със задаване на ограничения (среден род, нечленувана форма) към прилагателното, което е предикатив на главното изречение.

(10) $\langle * \{ \text{POS}=\text{A GF}=\text{nf N}=\text{s D}=\text{of} \} \text{ е } [0,2] * \{ \text{POS}=\text{V} \} \rangle$

В Пример (11) е онагледена заявка за търсене на формите за минало неопределено време.

(11) $\langle \text{съм} \{ \text{T}=\text{г} \} [0,3] * \{ \text{IVF}=\text{x} \} \rangle \mid \langle * \{ \text{IVF}=\text{x} \} [0,3] \text{ съм} \{ \text{T}=\text{г} \} \rangle$

Заявката търси спомагателния глагол *съм* в сегашно време ($\text{T}=\text{г}$), следван от най-много 3 думи, следвани от минало свършено деятелно причастие на произволен глагол ($\text{IVF}=\text{x}$) ИЛИ минало свършено деятелно причастие, следвано от 0 – 3 думи, следвани от *съм* в сегашно време. Решението на задачата дава възможност на преподаващия да обърне внимание на особеностите на формите: (i) спомагателният глагол и причастието могат да имат различен словоред: *съм ходил* и *ходил съм*; (ii) спомагателният глагол и причастието могат да бъдат разделени от други елементи – местоименни клитики, въпросителната частица *ли*, рядко наречия – *съм му го дал*, *съм му вече сготвила*, *си се измил*; (iii) спомагателният глагол във формата за 3 л. ед. ч. има различен словоред спрямо местоименните клитики в сравнение с останалите форми – *съм му го дал*, *НО му го е дал*. Фигура 5 илюстрира резултатите.

92.	... правеше най-хубавия овчарски пай, който някога - съм опитвал.	+
93.	Да, в пещера съм живял.	+
94.	Сигурно съм задрямала.	+
95.	Погледнах надолу и видях, че съм стъпил върху хора.	+
96.	Когато проверявах в агенцията, ми казаха, че съм се разписал за 20 предмета, но те са само 19.	+
117.	Гледал съм ви по телевизията с истинско удоволствие.	+
118.	Дала съм обет за безбрачие.	+
119.	Дошъл съм да го убия, и да намеря приятеля си.	+
120.	Аз... забравила съм . — Не си забравила.	+

Фигура 5. Резултати от заявката в (11a)

По аналогичен път е възможно изследването и на останалите сложни глаголни форми в българския език и извеждането на най-важните им особености.

4. Заключение

Съвременното не само предлага, но и изисква от нас формирани умения за търсене, класифициране и анализ на информация чрез технологиите в ежедневието. Това в голяма степен задължава съвременното обучение да предлага модели и подходи за работа с големи количества електронна информация. Използването на интерактивни методи не само прави ученето

привлекателно, но и изгражда умения за самостоятелна работа и развива изследователските способности на ученици и студенти.

Освен представените приложения Българският национален корпус предлага още много възможности, които биха били полезни в други образователни области. Успоредените преводни текстове в паралелните корпуси позволяват извличане на преводни еквиваленти, проверка на значения, на словоредни особености и междуетикови зависимости и могат да са особено полезни при изучаването на чужд език.

Цитирана литература / References

- Коева 2014а: Коева, С. WordNet и БулНет. – В: *Езикови ресурси и технологии за български език*. София: АИ „Марин Дринов“, с. 154 – 173. [Koeva 2014a: Koeva, S. WordNet i BulNet. – In: *Ezikovi resursi i tehnologii za balgarski ezik*. Sofia: AI „Marin Drinov“, 154 – 173.]
- Коева 2014б: Коева, С. Българският национален корпус в контекста на световната теория и практика. – В: *Езикови ресурси и технологии за български език*. София: АИ „Марин Дринов“, с. 29 – 52. [Koeva 2014b: Koeva, S. Balgarskiyat natsionalen korpus v konteksta na svetovната teoriya i praktika. – In: *Ezikovi resursi i tehnologii za balgarski ezik*. Sofia: AI „Marin Drinov“, 29 – 52.]
- Коева и др. 2011: Коева, С., Д. Благоева, С. Колковска. Проектът Български национален корпус – резултати и перспективи. – *Български език*, 3, с. 34 – 53. [Koeva et al. 2011: Koeva, S., D. Blagoeva, S. Kolkovska. Proektat Balgarski natsionalen korpus – rezultati i perspektivi. – *Balgarski ezik*, 3, 34 – 53.]
- Коева и др. 2012: Коева, С., И. Стоянова, Ц. Димитрова, С. Лесева. Традиции и новаторство в корпусната лингвистика: Българският национален корпус. – *Списание на БАН*, 6, с. 34 – 39. [Koeva et al. 2012: Koeva, S., I. Stoyanova, Ts. Dimitrova, S. Leseva. Traditsii i novatorstvo v korpusnata lingvistika: Balgarskiyat natsionalen korpus. – *Spisanie na BAN*, 6, 34 – 39.]
- ОПРБЕ 2012: *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета. [OPRBE 2012: *Oftsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta.]
- РБЕ 2004: *Речник на българския език*. Т. 12. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „ЕМАС“. [RBE 2004: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 12. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, ET „EMAS“.]
- Fellbaum 1998: Fellbaum, C. (ed.) *WordNet: An Electronic Lexical Database*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Miller 1995: Miller, G. A. WordNet: A Lexical Database for English. – *Communications of the ACM*, Vol. 38, No. 11, 39 – 41.

Applications of the Bulgarian National Corpus

Svetlozara Leseva, Maria Todorova

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – Bulgarian Academy of Sciences

zarka@dcl.bas.bg, maria@dcl.bas.bg

Abstract

The article represents sample applications of the Bulgarian National Corpus as an electronic language resource in Bulgarian language teaching. Possible scenarios for formulating and defining language problems and solving them are described using data extracted from the Bulgarian National Corpus.

Keywords: *Bulgarian national corpus, Education, Bulgarian language teaching*

Колектив

ДОКЛАДИ

от Международната юбилейна конференция
на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
(София, 15 – 16 май 2017 година)

Част втора

Българска
Първо издание

Отговорни редактори Татяна Александрова, Диана Благоева
Графичен дизайнер Даниела Василева

Институт за български език

<http://ibl.bas.bg/>

ISBN: 978-954-92489-9-9

СБОРНИКЪТ

съдържа докладите, изнесени по време на **МЕЖДУНАРОДНАТА ЮБИЛЕЙНА КОНФЕРЕНЦИЯ** на **Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“**, проведена в София на 15 и 16 май 2017 г. Авторите са учени от Българската академия на науките, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Шуменския университет „Еп. Константин Преславски“, както и от различни научни центрове в Русия, Украйна, Сърбия, Полша, Словакия, Чехия, Румъния, Норвегия, Литва, Италия. В докладите се представят най-значимите проекти на Института за български език, дискутират се нови подходи в науката за българския език и в обучението по български език.

